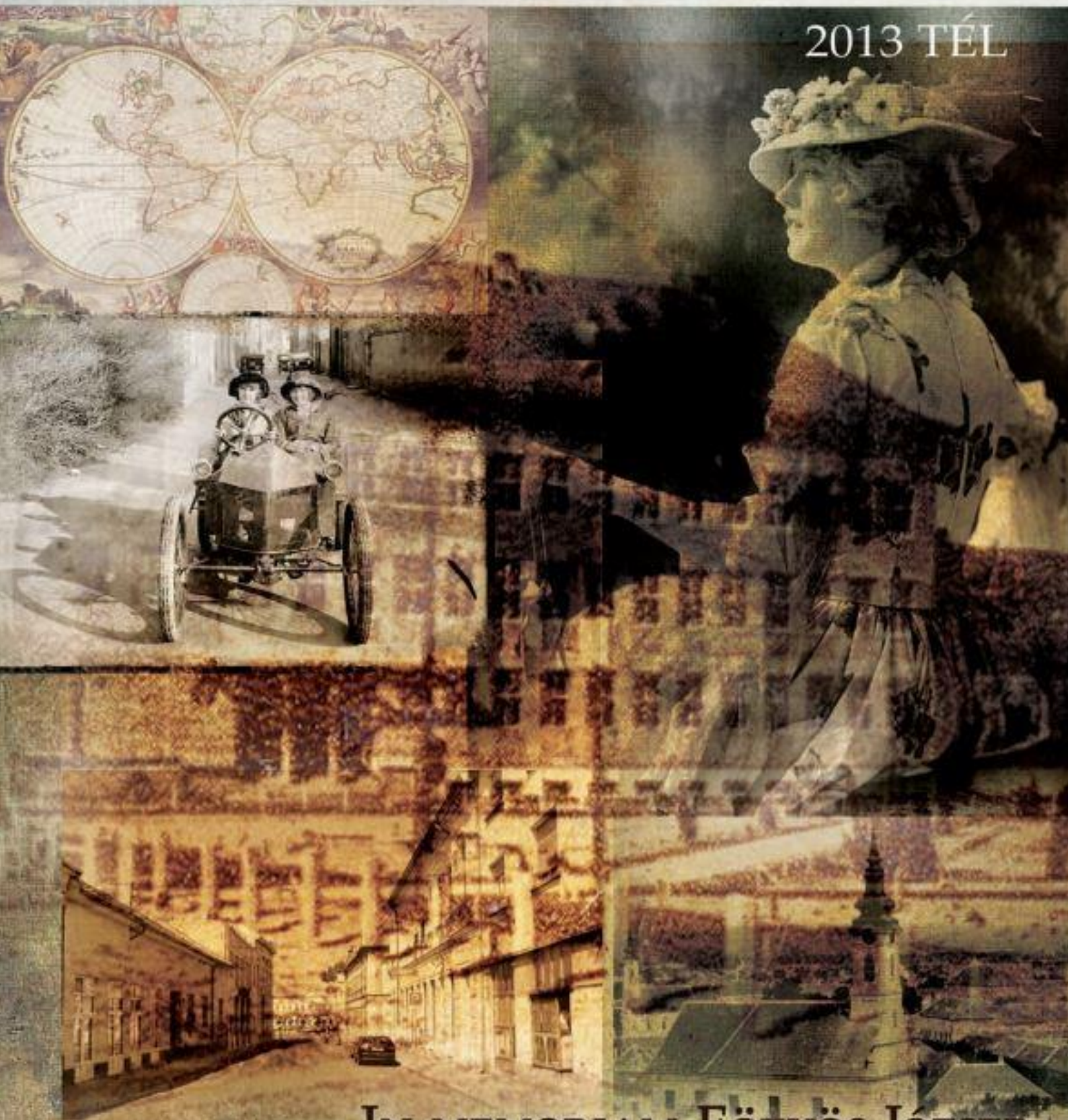

DANUBIUS NOSTER

2013 TÉL

IN MEMORIAM EÖTVÖS JÓZSEF

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

DANUBIUS NOSTER

2013 tél I. évfolyam 3-4. szám

AZ EÖTVÖS JÓZSEF FŐISKOLA TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő:

Majdán János

Szerkesztők:

Bordás Sándor, Mátrai Ildikó,
Melicz Zoltán, Tóth Sándor Attila

Szerkesztőbizottság:

Heinric Badura (Bécs, Ausztria)
Erdélyi Margit (Révkomárom, Szlovákia)
Andrew C. Gross (Cleveland, USA),
Guzsvány Valéria (Újvidék, Szerbia),
Mohos Mária (Pécs, Magyarország),
Patay Ilona (Nyitra, Szlovákia),

Lapterv: Horváth Csaba Árpád

Grafikai szerkesztés: Györfi Tamás

Tördelés: Medveczky Bertalan

KIADJA: Eötvös József Főiskola, Baja

FELELŐS KIADÓ: az Eötvös József Főiskola rektora

SZERKESZTŐSÉG: 6500 BAJA, SZEGEDI ÚT 2.

TELEFON: (79) 524-624

HU ISSN 2064-1060

A folyóiratszám digitalizációja az MKA-FIT-SN 2023/1-000002
azonosítószámú az

„Eötvös József Főiskola tudományos folyóiratának, a *Danubius Noster*-
nek további nyomdai és online megjelentetése 2023/2024 évben”

című pályázatból valósult meg.

A Támogató: Magyar Kultúráért Alapítvány

A Kezelő: Petőfi Kulturális Ügynökség Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

Eötvös József Főiskola

SZÜLETÉSNAPI KÖSZÖNTŐ

A magyar oktatási ügyek kiemelkedő vezetői személyisége Eötvös József, akit szoros szálak fűznek a folyóiratot működtető Főiskolához. A modern magyar oktatási hálózatot alapjaitól felépíteni akaró báró miniszterként két alkalommal is lehetőséget kapott elképzeléseinek megvalósítására. A polgári forradalom időszakában, mint első oktatási ügyekért (is) felelős tárcavezető az elképzelések megfogalmazásáig jutott el, de a közben kitört szabadságharc nem tette lehetővé a sok pénzt és hosszú éveket igénylő átalakítást. Külföldi tartózkodás alatt árgus szemekkel figyelte a német, angol, francia, holland gyakorlatot, s az 1867-ben újból parlamenti megbízással megalakult Andrássy-kormány tagjaként módja volt a változtatások elindítása.

Egyértelmű tapasztalat volt számára, hogy az iparosodó társadalmakban fontos szerep jut az iskolákra, hiszen a korábbi hagyományos tudásátadás helyett az új eszközök, módszerek elterjedése megkívánja azok családon, gazdán, mesteren kívüli tanulását. Ennek alapvető színtere az iskola, melynek sikeres működtetése az adott állam érdeke is. Ezt a gondolatsort elfogadtatva kapott anyagi és erkölcsi támogatást az elemi oktatás teljes körű kiterjesztésére. A falusi és városi gyerekek rendszeres, tantervek alapján történő oktatása magától érthetően megkövetelte a tanítók képzését, az ehhez szükséges képzőhelyek létrehozását. Így került kapcsolatba Bajával Eötvös József, s az itteni szakemberek és a város közös támogatását tudva jelölte ki tanítóképezde felállítására alkalmas helynek.

Miniszterként és magánemberként is számtalanszor mondogatta, hogy a tanítókat képző intézményt kisebb, de kulturális élettel rendelkező városba kell helyezni, amely fekszik a magyar nyelvterület határán. Egyfelől a szakmai alapok elsajátítása mellett hangsúlyt helyezett arra, hogy egyéb kulturális rendezvényeken is tudást (és mintát) szerezzenek a jövőbeni tanítók, másfelől a soknemzetiségű Magyarországon kényesen ügyelt a magyar mellett a többi beszélt nyelv tanítói karának kiképzésére is. Ezen alapelveknek Baja városa tökéletesen megfelelt, s így a képzők létesítésének második hullámában itt is megnyílt 1870-ben egy intézmény. A nagy társadalmi presztízzsel bíró főgimnáziumi tanár, Czirfusz Ferenc látta meg az új képzőben a jövőt, s mindent megtett annak létesítéséért. A működését megkezdő képző első évről készült értesítőt a miniszter már nem olvashatta el, mert időközben elhunyt. Az intézményben megkezdődött a sikeres és azóta is folyamatosan tartó oktató – nevelő munka. A kezdetektől három nyelven – magyarul, németül és horvátul – tanítókat kibocsájtó intézmény átvészelte a szerb megszállást, az országhatárra kerülésből eredő vonzáskörzet elvesztést, a második világháború alatti és utáni zűrzavaros időszakot. A tanítóképzés érettségire alapuló felsőfokúvá válásakor a korabeli városvezetés és az igazgató egymást támogatva kiválóan tárgyalt a minisztériumi vezetőkkel, s az Alföld három déli megyéjének egyetlen ilyen intézeteként működhetett tovább. A főiskolai rang megkapása újabb változásokat eredményezett, s a tanítóképzésen túl az óvopedagógusok és a közművelődési szakemberek képzése is teret nyert. Az Eötvös József által alapított intézmény eddigi tevékenységét betetőzte az 1996-ban lezajlott egyesülés, melynek eredményeként a korábbi profil mellé a Baján működő másik felsőoktatási intézet vízügyi képzése is a Főiskola keretei közé került.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Az Eötvös József Főiskola büszkén kezdeményezett névadójának 200. éves születésnapjára egy egész tanévre kiterjedő program megvalósítását, melyhez komoly támogatást kapott a Nemzeti Kulturális Alap keretében. A 2013. november 6-án indult és a következő év márciusig tartó rendezvénysorozat sokszínű programja nemcsak bajai, hanem más hazai és külhoni rendezvényeket is tartalmazott. Kiváló kapcsolatunk alakult ki Ercsi városával, ahol a főiskolai delegáció részt vett az Eötvös születése napján rendezett országos megnyitón. A magyar nyelvű hallgatóknak kiírt esszé pályázatunk sikeres díjazottjai a Nyugat-Magyarországi Egyetem diákjai mellett nagy örömünkre Révkomáromból, a Sellye János Egyetemről is köszönthettünk nyertest. Nagyon sikeres kapcsolat alakult ki az egyetlen határokon túl Eötvös József nevét viselő középiskolával. Székelyudvarhelyen kiállítás, konferencia és több napos rendezvény zajlott, melyre az életutat és szakmai tevékenységet bemutató tablót közösen készítettük. Baján november 6-án a Magyar Tudomány Napján nemzetközi konferenciát rendeztünk, melynek fő előadásai Eötvös Józseffel, korával és hatásával foglalkoztak. A konferencia legnépesebb szekciója a miniszter oktatásra gyakorolt hatását, a hazai és a nemzetközi háttérrel és a tanítóképzés azóta eltelt időszakának változásait, a kiemelkedő személyeket mutatta be. Az elhangzott előadásokból válogatott a Danubius noster szerkesztő bizottsága, s ezeket adja e számban a kedves olvasó kezébe.

A konferencián résztvevők egyúttal megtekinthették az Eötvös Józsefről szóló kiállítást, ahol sikerült a hagyományos képek, tablók mellett a miniszteri szobáját imitálni. A Főiskola iskolatörténeti anyagait felhasználva egy elemi iskolai tantermet láthattak az érdeklődők, beülhettek a korabeli padokba és mindenki kipróbálhatta a tintába mártogatott lúdtollal történő írást is.

A nagyszerű kiállítás vándorolt és Szabadkán, az Újvidéki egyetem ottani Pedagógia Karán is osztatlan elismerést aratott. A sikeres külhoni szereplések után – terven felül – még Ercsiben is megtekinthették az érdeklődők az *In memoriam Eötvös József* címet viselő kiállítást.

Az emlékévben külön hirdettünk versenyt középiskolásoknak, melyet hárlózon keresztül, több fordulóban bonyolítottunk le. A saját honlapjuk készítésével kezdődő, majd különböző feladatokra adott válaszokkal folytatódó megméretetés döntőjére Baján került sor, ahol három soproni csapat mérte össze tudását.

A helyi és az egyéb bemutatkozók során nagyon sok diák, hallgató, tanár és érdeklődő látta a kiállításokat, vett részt a rendezvényeinken, halott részletesen Eötvös Józsefről. A *Danubius Noster* e számával a tudományos előadásokat kívánjuk az utókor számára is megőrizni. Jelezzük, hogy Főiskolánk névadójának kétszázadik születésnapját Baján méltón megünnepeltük.

Majdán János
főszerkesztő

Kelemen Elemér

EÖTVÖS IDŐSZERŰSÉGE

Mai találkozásunk kettős apropója Eötvös József születésének kerek, kétszázadik, valamint a modern magyarországi oktatási rendszer alapvetését jelentő népoktatási törvénye, az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megszületésének 145. évfordulója.

E kettős évforduló parancsoló alkalom, hogy választ keressünk arra a kérdésre, mit jelentett, mit jelent Eötvös művelődéspolitikai hagyatéka az utókor számára. Előadásomban – Eötvös időszerűsége mellett érvelve – életművének mához szóló üzenetét szeretném felmutatni.

A magyar iskolaügynek a népoktatási törvénnyel megalapozott eötvösi reformprogramja fontos alkotóeleme volt a kiegyezés után felgyorsuló gazdasági, társadalmi és politikai változásoknak, alapvető feltétele és egyik meghatározó tényezője a következő évtizedek nemzeti és polgári fejlődésének.

Az Andrássy-kormánynak az ország modernizálójának minden fontos kérdésben szerepet vállaló „reformügyi minisztere”, ahogyan pályatársai és barátai öt szelíd iróniával emlegették, „a legnagyobb személyes sikerét érte el ezzel a törvénnyel, ami egyben a reformtörvényhozás talán legkiemelkedőbb alkotása volt” (Schlett, 1987). Egy másik 20. századi méltatója, Paul Bödy szerint ez volt az első olyan polgári törvényünk, amelyet előnyére lehet összehasonlítani a Nyugat-Európában lezajlott társadalmi és politikai modernizáció folyamataival.

A népoktatási törvény több évtizedes egyéni és kollektív felkészülés eredménye, aminek gondolati ívét a modern tömegoktatást előkészítő és megalapozó nagy szellemi áramlatok, a humanizmus, a reformáció és a felvilágosodás eszmei pillérei támasztottak alá. Mind ezen gondolatok állambölcseleti szintézisét, politikájának elvi-elméleti megalapozását Eötvös műve *A XIX. század uralkodói eszméinek hatása az álladalomra* jelentette.

A törvény szerves folytatása és gyakorlatias összefoglalása az előző évtizedek – a felvilágosult abszolutizmus, a reformkor és 1848 – oktatásfejlesztési és szabályozási kísérleteinek. Ebben kereshetjük egyik magyarozatát a sokak által hangsúlyozott stabilitásának és időt álló voltának. Másrészt azonban világosan tükröződik benne a társadalmi - gazdasági rendszerváltozással szükségképpen együttjáró paradigmaváltás. A törvény a nemzeti keretek között kibontakozó polgári átalakulás új művelődési szükségleteihez és igényeihez igazodó és a kor szellemének – a 19. század „uralkodó eszméinek” – megfelelő, liberális elveken nyugvó rendezése, szabályozása volt a közoktatás társadalompolitikai jelentőségű alapkérdéseinek.

Melyek voltak, az eötvösi művelődéspolitikát megtestesítő törvény legfontosabb és újszerű tartalmi elemei?

Alapelve és egyben kiinduló tétele az állampolgári jogok és kötelezettségek, valamint az állami felelősség sajátos eötvösi értelmezésén alapuló tankötelezettség, illetve az ezt ellenpontozó tanszabadság törvénybe iktatása volt.

A kilenc éven át, 6-tól 15 éves korig terjedő tankötelezettség törvényi szabályozása korát megelőző, európai mércével mérve is merész, előremutató dön-

tés volt, ami – irányultságát és társadalompolitikai jelentőségét tekintve – zsinórmértékül szolgálhat(ott) későbbi korok oktatáspolitikai számára is.

A tanítás szabadságának elvéből, amit a liberális felfogás a lelkiismereti és a szólásszabadsággal egyenrangú jogként kezelt, értelemszerűen következett az iskolaállítás és fenntartás, azaz az iskolaszervezés szabadsága, bizonyos esetekben akár ennek a kötelezettsége, amit a törvény az egyes állampolgárokra, illetve az egyének e célra létesült társulásaira, továbbá a hitfelekezeti és polgári közösségekre (községekre), valamint - a tankötelezettség érvényesülésének végső biztosítékaként - az államra is kiterjesztett. Az ezzel kapcsolatos viták és a végrehajtás során megnyilvánuló, olykor szélsőséges bírálatok, sőt támadások egyrészt az egyházak, főképpen a római katolikus egyház hagyományos történelmi kiváltságainak „megnyirbálását” nehezményezték, másrészt az egyes hangadó politikai körök, elsősorban az erősödő nacionalizmus szempontjából – az állam közvetlen és közvetett befolyását tartották erélytelennek és elégtelennek. A „közös” – felekezet nélküli – községi iskolák kizárólagos igénye azonban – 1848-tól eltérően – már nem kapott nagyobb nyomatókat és támogatást, bár a törvény elfogadását követően a fővárosban és a polgárosodottabb vidéki városokban, de főleg a megyeszékhelyeken és néhány kisebb településen is, valóságos „községesítési” hullám vonult végig.

A tanszabadság tág értelmezését jelentette a különböző iskolafenntartók jogainak tiszteletben tartása a tananyag, a tankönyvek és a tanítási módszerek megválasztása tekintetében, valamint a tanítóválasztást és a saját ellenőrzési, felügyeleti rendszert illetően.

A kérdés ilyen módon történt szabályozása az eötvösi koncepció legfontosabb eleme, a különböző szempontok és érdekek egyeztetésének kiegyenlítésének állambölcseleti érvekkel, elvi indokokkal, valamint gyakorlatias gazdasági és politikai megfontolásokkal egyaránt alátámasztott mesteri megoldása, az adott helyzethez igazodó, reálpolitikai lépés volt. A tanszabadság kinyilvánítása törvényi garanciáját jelentette az oktató-nevelő munka sokszínűségének, csiráját az autonóm szakmai törekvéseknek is, amit az öntevékeny tanítói szervezetek aktivitása igazolt vissza a következő évtizedekben.

Az egyéni szabadságjogok kollektív joggá tágított törvényi biztosítékát teremtetten meg az országban élő nemzetiségek iskolai nyelvhasználatának, az anyanyelvű népoktatásnak a kodifikálása. Ezen a ponton a törvény lényegesen eltért mind a nacionalista színezetű reformkori és 48-as előzményektől, mind pedig a századvégnek „a 30 milliós magyar birodalom” illúziójából fakadó, nacionalista indíttatású magyarosító iskolapolitikájától, tükröztenne alkotójának a nemzetiségi kérdésben vallott, az egyenlőség és a testvériség elvein alapuló és az egyidejű nemzetiségi törvényben (1868. XLIV. tv.) is kifejezésre jutó liberális álláspontját.

A törvény az egységes népoktatási rendszer intézménytípusainak – elemi és felső népiskola, ismétlő és polgári iskola, tanítóképezde – körütekintő meghatározásával csaknem száz évre szólóan megteremtette a modern polgári iskola-rendszere szilárd alapjait, a hazai oktatásügy fejlesztésének távlatos szervezeti kereteit. Erre az alapra épülhetett a következő évtizedekben a középiskola, a szakoktatás és a felsőoktatás fokozatosan megvalósuló szervezeti és tartalmi reformja, illetve hozzá illeszkedett a kisdedovási intézményrendszere.

A népiskolai törvény az oktatás tartalmi szabályozását tekintve is megfelelt a kor változó követelményeinek és az előremutató hazai példák alapján, a népoktatás nemzetközi fejlődési tendenciáival összhangban, a korábbi gyakorlatot meghaladó módon határozta meg a népoktatási intézményekben tanítandó tantárgyak körét és azok főbb tartalmi elemeit. A vallásoktatásra, az írás-olvasás és az elemi számtan tanítására korlátozott korábbi népiskolai tantárgyi rendszer az alaptárgyak tartalmát illetően is gazdagodott, illetve merőben új tantárgyakkal – hazai földrajz és történelem, némi általános földleírás és történet, polgári főbb jogok és kötelességek, a természetrajz és a természettan alapelemei, gyakorlaton alapuló mezőgazdasági ismeretek, világi ének, testgyakorlat – bővült. A szekularizáció irányába tett fontos intézkedés volt a hitoktatás elválasztása – „elkülönítése” – a népiskolai tantárgyi rendszertől. A hit-, és erkölcsstan oktatása ugyanis a törvény értelmében az egyes felekezetek, illetve lelkészeik tevékenységi körébe tartozott.

A törvény szabatosan meghatározza a szervezeti és a tartalmi modernizáció elengedhetetlen tárgyi feltételeit, előírta az iskola épületére, berendezésére, felszerelésére és a taneszközökre vonatkozó alapvető követelményeket, s nem utolsósorban – bár kényszerű és fájdalmas kompromisszumokkal – a korszerűsítés személyi feltételrendszerét is. A tanítók képzettségére és képesítési követelményeire, valamint át- és továbbképzésükre, az egy tanítóra jutó tanítólétszámmra, a fizetési minimumra, a nyugdíjazásra stb. vonatkozó előírások révén a kor színvonalának megfelelő, vonzó – polgári – életpályamodellt kínált a tanítóság számára. Az autonóm tanítói szervezetek (tanítói körök, helyi és országos tanítóegyesületek) életre hívásával pedig megteremtette a szakmai és egzisztenciális érdekvédelem és érdekvédelem modern intézményi-szervezeti kereteit.

A törvény lerakta a korszerű tanügyigazgatás, a népiskolai hatóságok átfogó rendszerének alapjait is. A polgári állam önkorlátozó szerepéből kiinduló szabályozás és felügyelet tág teret nyitott az „állami túlsúly”, az etatizmus veszélyét korlátozni, ellensúlyozni képes, különféle típusú helyi (községi, hitfelekezeti) és a megyei önkormányzatok, valamint speciális intézményeik – iskolaszék, iskolatanács – számára az iskoláztatásban érdekelt egyének, valamint az iskolafenntartó polgári és egyházi közösségek közreműködésére, aktív szerepvállalására a népoktatás ügyes-bajos dolgaiban. Ugyanakkor lehetőséget, sőt közvetett kényszert teremtett a feudális vonásokat őrző vármegyei közigazgatás és a történelmileg kialakult öntörvényű egyházi tanügyigazgatások szervezetének és tevékenységének a megújítására is.

Az Eötvös-féle népiskola, bár szerves folytatása volt az előző korok népoktatás-fejlődésének, számos tekintetben eltért az előzményektől és – Eötvös reményei szerint – egy egységesnek gondolt, modern hazai közoktatási rendszer európai irányultságú és európai léptékű alapintézménye volt. A kötelező és egységes elemi iskola nem zárt, viszonylag befejezett műveltségi anyagot volt hivatva közvetíteni. Elvi szembefordulást jelentett a középkori skolasztikából eredeztethető, „felülről építkező” iskolarendszerrel, amely – kezdetben az egyház, később az állam sajátos szempontjai szerint – az iskolai szelekció eszközeivel is szabályozni tudta az erősen korlátozott társadalmi mobilizációt és ezáltal is erősítette az adott társadalmi rend megváltoztathatatlanak tekintett stabilitását. Eötvös művelődéspolitikai programja ebben az értelemben tehát egy nagyszabású társadalompolitikai kísérlet volt az egyéni érvényesülés és a társadalmi előrehaladás

elvére alapozott, alulról építkező, rugalmas iskolarendszer és egy modern, nyitott társadalom megteremtésére.

Eötvös ezzel kapcsolatos álláspontját jól érzékelteti a középiskola általa elgondolt, ám szinte minden irányból elutasítással fogadott reformterve, a kudarcot vallott 1869-es középiskolai törvénytervezet, ami – többek szerint - a magyar közoktatási rendszer más irányú, a porosz út helyett a francia mintát követő fejlesztésének elmulasztott nagy lehetősége volt. Eötvös középiskolája a népiskola szerves folytatását ígérte négyéves – és a felső népoktatás intézményeivel rokon tartalmú, tehát konvertibilis és átjárható – alsó tagozatával és egységes, hároméves középső szintjével. A tanulmányokat a magyar középiskolai hagyományokat folytató kétéves, líceum-jellegű és hármast irányú (trifurkációs) egyetemi előkészítő szakasz zárta volna. Ez a négyéves elemi (alapozó) képzésre épülő kilenc évfolyamos iskola – az általánosan képző középiskola hazai előképe! - minden bizonnyal nagyobb esélyt jelenthetett volna a magyarországi közoktatási rendszernek az iskolai műveltséganyagban is tükröződő és ezáltal is erősített szervezeti széttagolódása és a korai iskolaválasztás társadalmilag determinált kényszerre ellenében.

A magyar közoktatási rendszer szervezeti és tartalmi fejlődésének útját azonban – Eötvös nyilvánvalóan utópisztikus elemeket is tartalmazó elképzeléseit korrigálva - a következő évtizedek hazai társadalomfejlődésének irányát is meghatározó gazdasági-társadalmi folyamatok és (oktatás) politikai szándékok jelölték ki, az egységesülés helyett az új társadalmi szerkezethez igazodó és a hatalmi elit(ek) érdekeit tükröző, túlzott differenciálódás jegyében. Kétségtelen, hogy ezek a tendenciák a dualista korszak végéig nem tették elképzelhetetlenné az iskolarendszer demokratikus jellegű szervezeti és tartalmi továbbfejlesztését, illetve az alaptörvények ilyen értelmű revízióját. A korszak vallás-, és közoktatásügyi miniszterei közül többen (Trefort, Csáky, sőt – bizonyos értelemben - Wlassics is) az eötvösi liberális művelődéspolitikát folytatónak, a modern, polgári közoktatás sikeres építőinek és továbbfejlesztőinek bizonyultak. Az eötvösi szándék élt tovább a századforduló szociáldemokrata munkásmozgalmának és polgári radikalizmusának a 20. századi új kihívásokra reflektáló művelődéspolitikai, valamint a korszak újszerű pedagógiai és iskolaszervezeti törekvéseiben, így például a nyolcosztályos, egységes és általános népiskola több irányból is körvonalazódó koncepciójában.

A népoktatás reformja Eötvös felfogása szerint a magyar állam teljes körű, tehát a jogalkotás, a közigazgatás, a bírászkodás, az egyházi tevékenység és a mindennapi életviszonyok egészére kiterjedő, polgári típusú átalakulásának szerves és fontos része. Ennek a megújulási folyamatnak számára talán a legsúlyosabb és legproblematisabb kérdése – 1848 tapasztalatai alapján, de világszemléletéből, állambölcséleti nézeteiből eredően is – az állam és az egyház viszonyának szabadelvű szabályozása, s ennek elemi feltételeként az egyházak, mindenek előtt a katolikus egyház feudális hagyományokat és viszonyokat őrző szervezetének, belső életének, működési rendjének a megújítása volt. A hívő katolikus Eötvös meg akarta szabadítani egyházát a múlt terhes örökségétől.

A katolikus egyház megújításának, megerősítésének, megtépázott társadalmi tekintélye és befolyása visszaállításának eszközét a protestáns egyházak történelmi tapasztalataira és gyakorlatára hivatkozva az egyházi hierarchia merev rendjének és a klérus túlsúlyának felszámolásában és – főleg az egyházi va-

gyon és az iskolaügy kezelését illetően – az alsópapság és a laikusok befolyásának megnövelésében látta. Ennek megfelelően egy alulról építkező, demokratikus egyházi szervezet kiépítését, azaz a polgári értelemben vett katolikus egyházi autonómia megteremtését tartotta elsődleges céljának.

Ez a kísérlet azonban kudarccal végződött. Reformtörekvései megtörttek a katolikus püspöki kar retrográd köreinek – Róma által is támogatott – ellenállásán: A katolikus egyház egyre nyilvánvalóbb megreformálhatatlansága, a klérus makacs ellenállása, majd erősödő ellentámadása jelentette a népoktatási törvény körüli parlamenti és parlamenten kívüli konfrontációk kemény ellenpólusát, amit Eötvös világosan látott, bár a nyilvánosság előtt nagyfokú tapintattal kezelte. Fokozódó keserősége baráti és családi levelezéséből követhető nyomon. A kialakuló helyzet így mind távolabbra került "a szabad egyház a szabad államban" programban összegezhető eötvösi elképzelésektől.

E sikertelen, Eötvös számára haláláig feldolgozhatatlan személyes kudarcot jelentő autonómiakísérletnél azért volt szükséges kissé hosszabban időznünk, hogy világosan lássuk azt a közeget, amely, ha meghiúsítani nem is tudta, soha nem is tette magáévá a népoktatás liberális elveken nyugvó polgári reformját, s ezáltal nagymértékben korlátozta a törvény megvalósulásának esélyeit. Az állam, az egyház és az iskola viszonyának bonyolult problematikája ti. csak ebből a helyzetből, ebből az összefüggésrendszerből kiindulva értelmezhető, nemcsak a dualista korszakban, hanem a modern magyarországi oktatási rendszer egész, máig tartó, napjainkban is zajló ellentmondásos történetében.

Befejezésül ismételten utalhatunk arra, hogy a magyarországi közoktatási rendszer dualizmszkori fejlődése sok tekintetben letért az Eötvös által megálmodott és kijelölt útról. Ez a történet - a modern polgári iskolarendszer megteremtésének és folyamatos fejlesztésének tényekkel igazolható, elvitathatatlan eredményei ellenére – más tekintetben az alapokat lerakó Eötvös és a programját folytató Trefort művelődéspolitikai liberalizmusának és demokratizmusának korlátozására, illetve visszavonására irányuló szakadatlan próbálkozások sorozata.

Erre utalnak a hat évfolyamos elemi népiskola redukcióját, négy évfolyamosra tételezést s ezáltal a tankötelezettség időtartamának szűkítését célzó korrekciós javaslatok az 1880-as években. Ezt a megállapítást támasztja alá a tanügyigazgatási egyensúly elvét megkérdőjelező és az állam befolyását erősítő jogalkotási és közigazgatási gyakorlat, amely a magyar nyelv mind erőszakosabb terjesztésével a nemzetiségek teljes körű asszimilációját, elmagyarosítását kívánta elérni.

A változó (művelődés) politikai elvekhez és célokhoz igazodóan módosult az oktatási rendszer fejlődésének iránya is. A tanulás szabadságának biztosítékát jelentő, kapcsolódást és átjárást ígérő, azaz demokratikus elvek szerint építkező, nyitott iskolaszervezet helyett, legalább is a tendenciákat illetően, a századfordulóra az egymástól társadalmi szempontok alapján elkülönült iskolatípusokat magába foglaló, divergálódó iskolarendszer képe bontakozik ki. Ezeket az aránytalanságokat a korszak tanterveiben megtestesülő tanítási-nevelési és szocializációs stratégiák, valamint az egyes iskolák és iskolatípusok szervezeti és működési feltételei között kimutatható számottevő különbségek tovább erősítették.

A korszakvég magyarországi iskolapolitikája tehát egyre halványuló visszfénye a szabadság, az egyenlőség és a (nemzetiségek közötti) testvériség eötvösi

vezéricsillagának, a kiegyezést követő időszak klasszikusan szabadelvű, bizonyos tekintetben természetesen illúzióktól és utópiáktól sem mentes, kezdeti gyakorlatának. Ebben a vonatkozásban kísértetiesnek tűnő előjátéka az útkeresésekben és úttévesztésekben oly gazdag 20. századi magyar iskolatörténet tragikus fordulatainak: az 1930-as és az ún. „ötvenes évek” antiliberalis, etatista, a nemzetközi fejlődés fő irányaitól eltávolodó oktatáspolitikájának, hogy jelenkornak kétértelműségeiről, az anakronizmus és az aszinkronitás fenyegető veszélyeiről és tetten érhető megnyilvánulásairól már ne is beszéljünk.

P.s.

Az ünnepi megemlékezésre készülve volt alkalmam – egy képzeletbeli interjú keretében – magát Eötvös Józsefet is megszólaltatni. Ezt az autentikus Eötvös-szövegeket tartalmazó „beszélgetést”, amely érinti a népművelésnek a gazdasági-társadalmi viszonyok alakításában betöltött szerepét, az egyének, az önkormányzatok és az államkölcsönös felelősségét és ésszerű munkamegosztását, az önkorlátozó állami magatartás fontosságát, a hitoktatás kérdését stb, előadásom függelékeként adom közre és a téma iránt érdeklődők szíves figyelmébe ajánlom.

Irodalom

ANTALL József: 100 esztendő a népiskolai törvény. Eötvös József és az 1968-as évi népiskolai törvény országgyűlési vitája. Magyar Pedagógia, 1968. 4.414-434.

ANTALL József: Eötvös művelődéspolitikája és a középiskolai reform előkészítése. Magyar Pedagógia, 1971. 1-2.

BÉNYEI Miklós: Eötvös József olvasmányai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.

BÖDY, Paul: Joseph Eötvös and the modernization of Hungary 1840-1870. Philadelphia, 1972.

EÖTVÖS József: Kultúra és nevelés. (Összegyűjtötte, szerkesztette, előszó: Mezei Márta). Magyar Helikon, Budapest, 1976.

EÖTVÖS József: Levelek. (Szerkesztette, fordította, az előszót és a jegyzeteket írta: Oltványi Ambrus). Magyar Helikon, Budapest, 1976.

EÖTVÖS József: A XIX. század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra. Atheneum, Budapest, 1903. 1-3.

FELKAI László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Tankönyvkiadó, Budapest, 1979.

GYURGYÁK János: Ezzé lett magyar hazátok? A magyar nemzeteszme és a nacionalizmus. Osiris, Budapest, 2007.

HANÁK Péter: A dualizmus korának történelmi problémái. Budapest, 1970.

KELEMEN Elemér: A népoktatási törvény és forrásai. Eötvös József a művelődéspolitikus. Budapest – Ercsi, 1993. 10-24. (Ercsi Eötvös-füzetek, 1.)

KELEMEN Elemér: Eötvös művelődéspolitikai hagyatéka. Köznevelés, 1998. 41. 4-6.

KELEMEN Elemér: Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Új Mandátum, Budapest, 2002.

A témára vonatkozóan:

A magyar oktatási törvényhozás története. 17-70.

A magyarországi tanügyigazgatás történeti vázlata. 71-86.

Eötvös József gondolatai államról, egyházzal, iskoláról. 87-94.

Oktatáspolitikai és tanterv-politikai hangsúlyváltozások a magyarországi közoktatásban (1869-1945.) 95-120.

A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. 121-134.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

- KELEMEN Elemér: Pedagógusszervezetek és -mozgalmak Magyarországon a 19. században. Kelemen Elemér: A tanító a történelem sodrában. Iskolakultúra, Pécs, 2007. 94-104.
- KELEMEN Elemér: A dualizmus kori magyar oktatáspolitikai nemzetiségi vonatkozásai. Neveléstörténet, 2009. 1-2. 27-40.
- KÓPECZI Béla: Eötvös József és a magyar művelődés. Eötvös József a művelődéspolitikus. Budapest – Ercsi, 1993. 5-9. (Ercsi Eötvös-füzetek, I.)
- KÖTE Sándor: A művelődéspolitikus Eötvös. Magyar Pedagógia, 1971. 1-2. 6-12.
- KÖTE Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában. Tankönyvkiadó, Budapest, 1975.
- MANN Miklós: Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
- MANN Miklós: Kultúrpolitikuskok a dualizmus korában. OPKM, Budapest, 1993.
- NAGY Péter Tibor: Hogyan kerüljük el a polgárosodást? Magyar oktatáspolitikai 1867-1945. Budapest, 1997.
- SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867-1941. München, 1970.
- SCHLETT István: Eötvös József. Budapest, 1987.
- SÓTÉR István: Eötvös József. 2. kiad. Budapest, 1967.
- SZABAD György: Eötvös József a politika útján. Századok, 1971. 3-4. 658-669.
- SZABOLCS Éva, MANN Miklós: Közoktatási törvényeink és a pedagógiai sajtó 1867-1944. ELTE, Budapest, 1997.
- ZIBOLEN Endre: An Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium. Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve (Organisationsentwurf). Fordította, a bevezetőt írta: Schaffhauser Franz, Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. (A tantervelmélet forrásai, 12.)

Eötvös József 1842-ben. (Forrás: mek.oszk.hu)

Katona Csaba

BÁRÓ, MINISZTER, „DOCTRINAIR”, ÍRÓ? EÖTVÖS JÓZSEF VÁLTOZÓ EMLÉKEZETE

„Minden, amit hallunk, vélemény, nem tény, és minden, amit látunk, nézőpont, nem a valóság.” (Marcus Aurelius)

Előre kell bocsátani: jelen írás báró Eötvös József emlékezetével kíván foglalkozni, ugyanakkor három, már-már önálló részre tagolódik, amelyek között azonban van átjárás. Hasonlatlalva úgy fogalmaznánk: szerkezete egyfajta tölcse alakját formázza. Az elején igen tágan, az értelmezési keretek tisztázása végett érinti Eötvöst, egy másik történeti személyiség értékeléseivel példázva azokat. Később közvetlenül, több Eötvössel foglalkozó szakmunka alapján közelít mondandója velejéhez. Végül konkrétan egy bizonyos értelmezést (valamint annak kritikáját, ekképp egy újabb értelmezést) kísérel meg elemezni.

Ehhez a lehetőséget az teremtette meg, hogy több mint kétszáz éve, 1813-ban született és, kevés híján másfél évszázada, 1871-ben halt meg báró Eötvös József. Ami – és e helyt ez a tényező játszik központi szerepet – egyúttal azt is jelenti, hogy ennyi idő bőségesen elegendő volt ahhoz, hogy az egykor élő emberől mindinkább leváljon és önálló „életre keljen” saját emlékezete, pontosabban leváljanak emlékezetei. Aligha véletlen, hogy Gyáni Gábor szerint az újragondolt történeti tudást a permanens újraértelmezés alapozza meg.¹ Ma már általánosan elfogadott alapigazság, amire többek között Takács Tibor mutatott rá szemléletesen, hogy a múltat tökéletesen rekonstruálni lehetetlen: „Pedig közhely (vagy annak kellene lennie), hogy a forrásként használt szöveges dokumentumok nem magát a múltat, hanem annak egyféle értelmezését tartalmazzák. A történelmi tények ezen interpretációk által teremődnek, ezeken kívül álló »elemi« tények nem léteznek a jelenben a múlttól, egészen egyszerűen azért, mert a múlt – már elmúlt. [...] A források nem önmagukért beszélnek, ha így volna, semmi szükség sem lenne a történészekre. A múlt eseményei akkor válnak történelemmé, ha jelentést társítunk hozzájuk. Ez a jelentésadó tevékenység a történész fő feladata, ami óriási szabadsággal, egyben nagy felelősséggel is jár.”²

Értelmezések születtek és születnek hát egy személy esetében is (ezek közül az elsők mindjárt a közvetlenül a halál után megjelenő nekrológok),³ amik egy ideig, amíg a kortársak élnek, személyes élményekből is táplálkoznak. Azután az idő előrehaladtával immáron csak közvetett emlékekből, nyomokból, hagyományokból lehet rekonstruálni az egykori életutat: bár egy darabig még az őt személyesen ismerők elbeszélései csiszolják azt, idővel ezek a „nyomok” elkopnak.

¹ GYÁNI Gábor: *A történetírás újragondolása*. In: UŐ.: *Az elveszthető múlt*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010. 14.

² TAKÁCS Tibor: *A források tere*. Élet és Irodalom, 2007. 24. <http://www.es.hu/pd/display.asp?channel=AGORA0724&article=2007-0617-2034-23OPGL> [a letöltés ideje: 2008 októberre].

³ Hozzátéve, hogy Eötvösről már életében jelent meg életrajz politikustársa, Csengery Antal (1822–1880) tollából: CSENGERY Antal: *Magyar szónokok és statusférjak (politikai jellemrajzok)*. Heckenast Gusztáv, Pest, 1951. Németül: *Ungarns Redner und Statsmänner*. Manz, Lipcse–Bécs, 1952.

Alapesetben egy történész érdeklődése a ráakódott ideológiai tartalmú hozadékoktól megtisztított Eötvös Józsefet övezi, nem egy szoborrá vagy ikonná „nemesedett” alakot. Egy történeti személyiség életét nem „illik” szakmaiatlan módon kiragadni korának viszonyai közül és más, későbbi értékrendek mentén kikristályosodott prioritások mentén mérlegelni. Így az Eötvöst körülvevő fizikai és szellemi környezet ismerete nélkül a valódi megértés esélye csekély. Ezt figyelmen kívül hagyni súlyos szakmai hiba, tekintetbe vétele ellenben további részletesebb ismeretekre sarkall.

Ugyanakkor igen érdekes kutatási terület az is, hogy mit őrzött meg és mit hagyott el, sőt mit akart megőrizni és mit óhajtott elvetni egy már lezárt életműből a változó emlékezet. Bizonyos mértékig, mint már esett róla szó, természetes erózióról beszélhetünk. De ezt a jelenséget számos tényező befolyásolhatja, így az emlékek foszladozásán túl – közéleti szereplő esetében különösen – a mindenkori politika és az ahhoz tapadó, azt megalapozó ideológia.⁴ A személyiség és alkotása könnyen válhat egyfajta kánon részévé, igazodva ahhoz, szükségszerűen torzulva is ezáltal. Ez a folyamat pedig, az átalakuló, sőt inkább átformált személyiség és életmű létrejötté, éppoly érdekes lehet egy történésznek, mint maga a valós alak. Lássunk tehát erre egy – szándékosan máshonnan hozott – példát. Méghozzá olyat, amelynél e fent vázolt jelenség fokozottan érzékelhető, ugyanakkor közel annyi idő óta folyik a mintául választott politikus (át)értékelése, mint kortársa, Eötvös József esetében.

Ő nem más, mint L’udovít Štúr (1815–1856), a szlovák politikai/történeti kánon meghatározó alakja, akinek élete, mint az évszámokból is kitűnik, majdnem ugyanakkor kezdődött és ért véget, mint Eötvös Józsefé. Štúr igen erősen vitatott, úgymond megosztó személyiség.⁵ A szlovák irodalmi nyelv létrehozója, az első szlovák nyelvű politikai újság szerkesztője, az 1848. évi szlovák politikai mozgalmak meghatározó alakja, aki halála után rövid idővel helyet kapott a szlovák nemzeti Pantheonban. Ám személyét illetően az újraértelmezés/újraértékelés több mint aktuális Szlovákiában is, Magyarországon is.

A szlovák társadalom túlnyomó többsége ikonikus hősként tekint rá, ám Štúr életművének egyik legelhivatottabb kutatója, Rudolf Chmel irodalomtörténész okkal vetette fel, hogy nevét Szlovákiában jószerivel mindenki ismeri, ám azt, hogy mik voltak gondolatai, nézetei, cselekedetei, megválaszolatlan, sőt igazából fel sem tett kérdés.⁶ Létezik egy kanonizált Štúr-alak, amire az ideológiák több rétege (nacionalista, kommunista) rakódott rá és lepte be, közhelyszerűvé torzítva azt.

⁴ Az újraértelmezés vállalt igényének megjelenésére példa: UJVÁRY Gábor (szerk.): *Történeti áttértékelés – Hóman Bálint, a történész és a politikus*. Ráció, Budapest, 2011. (Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai, 3.).

⁵ Életművére és személyére nézve legújabbban: DEMMEL József: *A szlovák nemzet születése: L’udovít Štúr és szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*. Kalligram, Pozsony, 2011; DEMMEL József (szerk.): *L’udovít ŠTÚR: A szlávok és a jövő világa*. Kalligram, Pozsony, 2012. Recenziójuk: KATONA Csaba: *Ludovít Štúr alakja és újraértelmezési*. *Világtörténet*, 34. 3–4. 308–315.

⁶ „Még egy olyan alapvető fontosságú személyiség is, mint L’udovít Štúr, a szlovákok jelentős, ha ugyan nem teljes többsége számára inkább iskolásan formális, majd hogynem halott szimbólum, semmint értelemmel bíró, inspiratív, élő jelkép. S ez annak ellenére van így, hogy az ezredfordulón egy ankét során a szlovák közvélemény a legjelentősebb szlováknak nyilvánította.” CHMEL, Rudolf: *L’udovít Štúr a szlovákok emlékezetében*. Fórum, 2009. 1. 3.

Ehhez társult még egy spontán hozadék, hasonló ahhoz, ami Batthyány Lajos esetével hozható párhuzamba magyar viszonylatban. Az ő nevéhez „két olyan dolog kötődik, amely tökéletesen alkalmas arra, hogy elfedje személyiségét és cselekedeteit: az, hogy ő volt az első magyar miniszterelnök, illetve koncepció alapuló kivégzése. E két, könnyedén memorizálható tény ismerete azt látszik sugallni, hogy jelentős tudás birtokában vagyunk őt illetően, többnyire azonban közhellyé merevült mondatok ismételtetése tapad nevéhez, szigorúan a fentiek mentén körözve. Ha valaki bármiben az első, az eleve alkalmas arra, hogy más, meglehetősen fontosabb tényezők háttérbe szoruljanak, így a gróf esetében reformkori politikai szerepe. A mártírhalál ugyanakkor glóriát von alakja köré. Meglehetősen groteszk, hogy az igazságtalan ítélet és a brutális kivégzés érdemmé nemeseedik...”⁷

Batthyány esetében a fenti két tényező jószerivel mindent leárnyékol, ismeretük a megalapozott tudás hamis érzetét kölcsönözi, miközben a volt miniszterelnök alakja homályban marad, a felszínesség pedig tort ül. A közelmúltban (2007) a politikus születése kétszázadik évfordulójának messze nem is volt akkora visszhangja, mint azt a pár évvel (2003) megelőző Deák Ferenc-bicentenáriumnak.

Visszatérve Štúrhoz, igaz rá is Stéfán Ildikó Batthyányival kapcsolatos summás értékelése: „Alakja üres: minden kor megtöltheti valami jelentéssel.”⁸ Meg is tölti: a Štúrt övező szlovákiai kánon változásai jól nyomon követhetőek. Magyar oldalról könnyedén „el lehetett intézni” és diabolizálni – helytelenül – kizárólag a hatályos magyar közjog és a történeti Magyarország területi integritása felőli megközelítéssel. A szlovák fél esetében ez a leegyszerűsítő látásmód nem bizonyult elégségesnek. A halála után kevésbé keletkezett első, Štúr alakját megidéző narratív szövegek – a kortársaktól – még csak nem is skiccelték fel az első és egyetlen vezért, a tévedhetetlen váteszt, aki megingás nélkül, szilárd léptekkel egyenesen tör kitűzött célja felé. Éles kritika, személyes és politikai ellenszenv, heves viták emlékei bontakoztak ki e források alapján. Az idealizált hős képe az 1880-as évekre ágyazódott be a szlovák értelmiség nagy részének tudatába, ami tovább transzformálódott Csehszlovákia létrejöttével. Am az új államban Štúr csehekkel folytatott vitái hirtelen „kényelmetlenné” váltak. A magyar országgyűlés szlovák képviselőjeként Milan Hodža (1878–1944), későbbi csehszlovák miniszterelnök (1935–1938) számára 1907-ben politikai eszménykép volt Štúr, de 1920-ban már felrótta neki az önálló szlovák utat. A két háború közötti Csehszlovákiában lehetetlennek bizonyult csonkítatlanul kezelni a szlovák önállóság érdekében a csehekkel is konokul szembenálló Štúr örökségét, mert az ellentétben állt a csehszlovák nemzetegység ideájával. Utolsó, 1851-ben írt művével pedig (*A szlávok és a jövő világa*), amelyből kicseng csalódottsága, végképp nem lehetett mit kezdeni adott viszonyok között. Egy orosz főség – a mű keletkezése idején ráadásul Oroszország az egyik legreakciósabb nagyhatalom volt – égisze alatt egyesülő, egységesen pravoszláv vallást követő pánszlávság képzele csehszlovák szempontból vállalhatatlan volt. Ráadásul úgy festett, hogy ezzel a művével Štúr megtagadja, tévútnak minősíti korábbi elképzeléseit. Štúr eme munkája 1945

⁷ KATONA Csaba: „Ezen gyászünnepevénynek kiválóan városi jelleggel kell bírnia...” Batthyány Lajos miniszterelnök 1870. évi újrateremtésének háttere. Kisebbségkutatás, 2007. 3. 560–561.

⁸ STÉFÁN Ildikó: *Batthyány Lajos halála és temetése*. Sic Itur ad Astra, 1993. 2–4. 15.

után, de még 1992 után (azaz az önálló Szlovákia létrejöttét követően) is komoly problémát jelentett a megszilárdult kánon hívei számára. Az először Moszkvában, oroszul megjelentett (1867) írás első teljes szlovák nyelvű kiadására nem véletlenül csak 1993-ban került sor.

Röviden összefoglalva: a mindenkori (cseh)szlovák politika kiragadott egy-egy vaskosabb vagy vékonyabb szeletet a gazdag és számos elemében természetes módon ellentmondásokat is hordozó Štúr-életműből, majd azt Štúr egészeként kísérte meg prezentálni. Az „Ipse dixit!” antik bölcselőktől kölcsönzött elvét pedig arra felhasználni, hogy saját ideológiáját a torzult emlékezetű Štúrral támassza alá. Szélsőséges azonosulási törekvésre is hozható példa. Ez Jozef Tisóé (1887–1947), később az önálló szlovák állam elnökéé (1939–1945), akinek kapóra jött a független szlovákság gondolata, és aki olyan helyen – Bán/Bánovce nad Bebravou – állítatott fel 1936-ban Štúr-élművet, ahová Štúr nem kötődött, de ő korábban itt volt plébános. Látható tehát, hogy mennyire eszközzé tud silányulni egy életmű. Más kérdés, hogy a később kivégzett Tiso Štúr iránti elkötelezettsége meg neff volt összeegyeztethető a soron következő, történetesen kommunista ideológiával, ami megint máshogy viszonyult Štúrhoz. Ekkor már az elnyomott szlovák szegény nép felszabadításáért küzdő harcos szerepét kapta Štúr, az internacionalista viláforradalom jegyében. Herfried Münkler megállapítása, amelyet a német politikai mítoszok kapcsán tett, szélesebb téren is igaznak bizonyult tehát: „A második világháború után [...] olyan mítoszpolitikai fordulat következett be, amelynél radikálisabbat elképzelni sem lehet. Csaknem minden politikai mítosz lejárátódott.”⁹

„Nincs a világon se jó, se rossz; gondolkodás teszi azzá.”
(William Shakespeare)

Természetesen Štúr példája már-már a végletek felé mozdít el. Egyrétű kanonizálása és újraértelmezései a szélsőség példáját villantják fel. Eötvös – ha lehet így mondani – tágabb horizonton dekódolható, hiszen politikusként, íróként, költőként stb. viszonyulhatunk hozzá. Ezen túl életművében nem voltak akkora fordulatok, mint Štúr esetében, a nemzeti (magyar) kánon pedig nem is szánt neki olyan horderejű szerepet hazája történetében, mint a szlovákok Štúrnak. Az alábbiakban – ennek megfelelően – ez elmúlt kb. 150 év Eötvös-értelmezései közül hozok példákat, és egyet fogok részletesebben elemezni, afféle esettanulmány gyanánt. Ez utóbbi egy értelmezés értelmezése és kritikája: vagyis e szövegnek kettős olvasata, tehát kétféle sugalmazott Eötvös-képe van.

Ahogy már utaltam rá, a nekrológok az első értékelésekként is felfoghatóak. Lássuk például, hogy a 19. század második felének egyik legolvasottabb hazai lapja, a Vasárnapi Ujság hogyan írt Eötvös Józsefről halálakor 1871-ben? „Ama tátongó hézag, mely b[ár]ó]. Eötvös halálával irodalmunk, tudományosságunk s közéletünk terén támadt, a kitűnő költő, európai hírű állambölcsész, elsőrangú szónok és tevékeny miniszter elvesztése fölötti fájdalom, még mindig nem meríti ki egészen a csapás terjedelmét, mellyel február 2-án sújtattunk.”¹⁰

⁹ MÜNKLER, Herfried: *A németek és mítoszaik*. Európa, Budapest, 2012. 8.

¹⁰ – á – r –: *Báró Eötvös József (1813–1871) nekrológja*. Vasárnapi Ujság, 1871. 7. 81.

A nekrológ e mondatokkal fejeződött be: „De ha Eötvös az író, a szónok, az akadémiai elnök, sőt a miniszter is, egyenként mind pótolható volna is: összes egyénisége varázsát, eleven, mozgó szelleme termékeny hatását nem fogja pótolva látni a nemzedék, mely diadaljának tanúja volt, mely lebűvölve állt hangja varázsától, s mely őt a sírba kísérte. Az ercsii kápolna körül, hol tetemei nyugosznak, évről-évre kizöldül a pázsit, kinyílnak a virágok s égbe száll a lekaszált fű illata: de élető szelleme csak az emlékezetben él s közvetlen melegítő s lelkesítő hatását fájdalmasan fogjuk nélkülözni.”¹¹

Látható, a nekrológ is határozottan utal arra, hogy mennyire eltérő a személyes élményhez kötődő emlék ápolása és annak tudatos vagy tudattalan őrzése ahhoz mérten, amelynek gyökerei nem nyúlhatnak vissza ilyen mélységekig. Ám ami itt igazán hangsúlyos elem, az az hogy a gazdagon rétegzett Eötvös József-i életműből mit emel ki a nekrológ (egyébként ismeretlen) szerzője. Költő, államférfi, szónok, miniszter a nekrológ elején a sorrend, míg író, szónok, akadémiai elnök, miniszter a végén. Itt máris kitapintható az időben változó értelmezés egy eleme, hiszen, bár tagadhatatlan tény, hogy Eötvös az Akadémia elnöke is volt, manapság nem szokás pályájának e szakaszát erőteljesen hangoztatni. Hasonlóképp a költőit sem, bár rá kell mutatni, hogy a költő és író kifejezés a nekrológban – ez kiderül annak tartalmából – jószívről egymás szinonimájaként szerepel, ilyen értelemben tehát árnyalni kell ezt a meglátást. Az azonban biztos állítható, hogy Eötvöst, a szónokot manapság szinte egyáltalán nem szokták emlegetni. Itt fogható meg leginkább, hogy egy személyes elem mennyire befolyásolhatta a kortársat: a kiváló szónokra való emlékezésben döntő szerepe lehetett annak, hogy a nekrológ írója hallotta őt beszédet mondani. Ez a tényező azután szinte kiesett a későbbi korokból Eötvösre visszatekintők tudatából.¹²

Hasonlóképp kezelhetjük a Századok, az 1867-ben létrejött Magyar Történelmi Társulat kiadványának rövid tudósítását is: „Báró Eötvös József 1871. febr. 2. † Mire a jelen sorok t[isztelt]. olvasóink kezébe jutnak: már az egész országot régen végig rezgette a megdöbbentő nemzeti gyász híre, mely hazánkat egyik legnemesb fiának, tudományos világunk főbüszkeségének, a genialis író, a bölcs államférfi, a lánglelkű költő: b[áró]. Eötvös Józsefnek halála által érte. A nagy férfiú történetirodalmunknak is nevezetes szolgálatokat tőn, nemcsak nagyhatású korrajzának: *Magyarország 1514-ben* írása, de akadémiai s miniszteri működése által is, minden alkalmat megragadván a hazai történelem ügyének előmozdítására. Társulatunk is alapító s választmányi tagját gyászolja benne; méltán is fejezte ki legmélyebb részvétét és fájdalmát jegyzőkönyvileg halála fölött, s méltán halasztá el jelen havi ülését az országos gyászban, mély szomorúságának jeléül. Eötvös nemzetének s a tudománynak szentelje egész életét; az egész nemzet s az egész tudományos világ könnyei áztatják sírját és áldják hamvait!”¹³

A Századok értelemszerűen kiemelte, hogy Eötvös tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, majd pedig, ugyancsak teljesen természetes módon, azt az akadémiai elnöki és miniszteri támogatást hangoztatta, amellyel Eötvös segítette

¹¹ Uo. 83.

¹² Mindennek ellentmondani látszik az alábbi értékelés 1954-ből: „Eötvös József egyik legnagyobb regényírónk, kiváló költőnk és jelentős szónokunk.” BÓKA László: *Sötét István: Eötvös József*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1954. 1. 112. (a továbbiakban: BÓKA, 1954).

¹³ Báró Eötvös József halálhíre. Századok, 1871. 2. 154.

e pozíciókból a történettudományt. Irodalmi munkásságából is történeti regényre utalt. Ez tehát egy jóval sajátosabb látószög, mint a Vasárnapi Ujságé.

További példákat hozva: Ferenczi Zoltán (1857–1927) irodalomtörténész, akadémikus az Irodalomtörténeti Közlemények hasábjain – immár „kellő távlatból” visszatekintve – Eötvös halálának 35. évfordulója alkalmával emlékezett meg a báróról 1906-ban.¹⁴ A szerző szerint Eötvös „hatalmas folyamár nemzetünk életében”. Ezt a gondolatot részletesen ki is fejtette: „Eötvös élete és működése nem azon folyamok útjához hasonló, melyek mentén sziklák, hegyek, csodálatos földalakulatok mindegyre más-más képet adnak s az egyik kép sohasem hasonló a másikhoz és éppen ezért az ilyen folyamok futását is vad zuhatagok, vizesések, katarakták szakítják meg, vizök zavaros vagy tajtékzó árral rohan alá, mint minő a szenvedélyektől háborgatott lélek élete. Ellenkezőleg, Eötvös élete a végtelen alföldön haladó folyamhoz hasonló, melynek csöndes pályáját, kanyargásait egy-egy magasabb pontról messzi követhetjük le- és fölfelé, ekképp egyetlen rávetett pillantás is nagy területet ölelhet fel a részletek változatosságának rajza nélkül is.”¹⁵

Egyértelmű: a szerző Eötvös következetességét, személyiségének rendületlenségét emelte ki, kiegészítve azzal, hogy célja mindig kora problémáinak, megválaszolatlan kérdéseinek, nehézségeinek orvoslása volt. Olyannyira, hogy mindent, így tehát irodalmi munkásságát is ennek rendelte alá, az sosem vált öncélúvá. Itt egy gondolat erejéig visszautalnék arra, amit Štúr kapcsán már érintettem, és amit Ferenczi is hangsúlyoz: Eötvös életében nem voltak váratlan kacsaringók, ekképp személye és hagyatéka úgymond könnyebben „kezelhető”. E ponton érdemes összevetni Ferenczi észrevételét Bényei Miklóssal: „Korábban szokás volt Eötvös tevékenységének, pályájának egyes területeit, szakaszait elszigetelten szemlélni, s őt szándékosan szétválasztani. Különösen irodalmi és politikai, még inkább 1848 előtti és utáni munkásságának egysége, illetve különálló volta körül folyt sok vita. A kérdés fontosságát mi sem bizonyítja jobban, hogy arra szinte mindegyik bevezető tanulmány szerzője kitér. Mind többen helyezkednek arra az álláspontra, hogy Eötvös életműve egységes egész, a reformkori és a későbbi Eötvöst nem választja el szakadék egymástól.”¹⁶

Tovább szemezgetve az Eötvös-irodalmat: 1901-ben jelent meg Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, kritikus, író tanulmánya,¹⁷ Ferenczi Zoltán 1903-ban adta közre munkáját.¹⁸ 1904-től már olvasható volt Voinovich Géza (1877–1952) irodalomtörténész, akadémikus írása,¹⁹ aki korántsem melleleg Eötvös összes munkáját rendezte sajtó alá húsz kötetben,²⁰ 1908-ban pedig a

¹⁴ FERENCZI Zoltán: Br. *Eötvös József*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1906. 1. 1–14. A továbbiakban korántsem az Eötvösről szóló irodalom egészére utalok, csupán – értelemszerűen némileg szubjektíven – válogattam annak eredményei között – K. Cs.

¹⁵ Uo. 1–2.

¹⁶ BÉNYEI Miklós: *Eötvös József könyvei és eszméi*. Csokonai, Debrecen, 1996. 130. (a továbbiakban: BÉNYEI, 1996).

¹⁷ GYULAI Pál: *B. Eötvös József. Emlékbeszéd*. Franklin, Budapest, 1901.

¹⁸ FERENCZI Zoltán: *Báró Eötvös József (1813–1871)*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1903.

¹⁹ VOINOVICH Géza: *Eötvös József. Révai Testvérek*, Budapest, 1904.

²⁰ *Báró Eötvös József összes munkái*. S. a. r.: VOINOVICH Géza. Révai, Budapest, 1901–1903.

jogász, egyetemi tanár, akadémikus Concha Győzőé (1846–1933) látott napvilágot.²¹

Eötvös halála után egy évtizeddel, majd ezt követően is az általános, átfogó megközelítések mellett mind sűrűbben bukkantak fel az olyan értékelések, amelyek a szerzteágazó életmű egy-egy részletére fókuszáltak. Péterfy Jenő (1850–1899) irodalomtörténész a regényíró Eötvöst vizsgálta 1881-ben,²² míg Beksics Gusztáv (1847–1906) ügyvéd, újságíró, műfordító a „doctrinair”-ek egyikeként szentelt neki kiemelt figyelmet 1882-ben.²³ Már a századelőn, pontosabban 1904-ben Váczy János (1859–1918) irodalomtörténész, akadémikus Eötvöst mint politikust értékelte,²⁴ pár évvel később Gyertyánffy István (1834–1930) tanár, tanügyi író értelemszerűen a pedagógia felől közelített hozzá,²⁵ míg Dóczi Imre (1849–1930) tanár, az Országos Református Tanáregyesület alapítója oktatásszervező tevékenységét vizsgálta.²⁶ Berzeviczy Albert (1853–1936) politikus, történész, az Akadémia elnöke két írásában Eötvös más-más oldalát világította meg akkor, amikor születése centenáriuma alakja ismét az előtérbe került: előbb kultúrpolitikai nézeteit,²⁷ majd pedig a nemzetiségi kérdéshez való viszonyulását tárta fel.²⁸ Foglalkoztatta Eötvös Jászi Oszkár (1875–1957) társadalomtudóst, politikust és Szabó Dezső (1879–1945) író is, akiknek írásai egy kötetben jelentek meg: előbbi a politikusi, utóbbi az írói tevékenységet elemezte.²⁹ Heller Bernát (1841–1943) irodalomtörténész, néprajzos, orientalista többrétűen közelítette meg Eötvöst, egy sajátos színezettel is hozzájárulva a téma további gazdagításához. Ő ugyanis a katolikus hívő embert is a figyelem középpontjába állította munkájában.³⁰

Szembetűnő tehát, ahogy az életmű feldolgozása mindinkább polarizálódott (erre utalt fent citált soraiban Bényei Miklós), de ezzel együtt nehéz lenne kijelenteni, hogy Eötvös és mindaz, ami a nevéhez köthető, úgymond feldolgozottá vált. Szintén születése századik évfordulóján emlékezett meg róla a Nyugat. Nevezetesen Laczkó Géza (1884–1953) író, szerkesztő vetett papírra egy rövid, de annál gondolatébresztőbb írást: „Ne csodálkozzunk tehát, hogy az ünneplés zaja késik, amely e meleg, meggyőződéses, szédítően munkás férfi emlékét lenne hivatva felmagasztalni. Régi mezők arisztokratikus, bús lilioma, a reád való emlékezés hiába sodor engem a gondolatokat viharoztató szomorú érzéstengerre,

²¹ CONCHA Győző: *Báró Eötvös József állambölcselete és a külföldi kritika*. Athenaeum, Budapest, 1909.

²² PÉTERFY Jenő: *Báró Eötvös József, mint regényíró*. Budapesti Szemle, 1881. 49. 1–33.

²³ BEKSICS Gusztáv: *A magyar doctrinairek*, Csengery Antal, báró Eötvös József, báró Kemény Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston. Rudnyánszky, Budapest, 1882.

²⁴ VÁCZY János: *Báró Eötvös József politikai művei*. Századok, 1904. 9. 821–836.

²⁵ GYERTYÁNFFY István: *Báró Eötvös József és a paedagogium*. Magyar Paedagogia, 1913. 1. 563–590.

²⁶ DÓCZI Imre: *Báró Eötvös József mint a magyar közoktatásügy szervezője*. Magyar Paedagogia, 1913. 1. 544–563.

²⁷ BERZEVICZY Albert: *Báró Eötvös József, mint kulturpolitikus*. Budapesti Szemle, 1913. 437. 161–177.

²⁸ BERZEVICZY Albert: *Báró Eötvös József és a nemzetiségi kérdés*. Budapesti Szemle, 1914. 450. 321–329.

²⁹ JÁSZI Oszkár–SZABÓ Dezső: *B. Eötvös József életmunkája*. Politzer, Budapest, 1913. (A Huszadik Század Könyvtára).

³⁰ HELLER Bernát: *Eötvös József báró: Eötvös mint író; Eötvös mint államférfi és miniszter; Eötvös vallásos műveltségéről; Eötvös vallásos világnézete*. Izraelita Magyar Irodalmi Társaság évkönyve, 1918. 1. 17–55.

mely nemes lelkedben halkan, de szünetlenül csobogott az, akit te »hazá«-nak nevezted, kissé hálátlan, kissé illetlenül közönyös és késedelmező. Problémák büszke tornáján öklelődző, csöndes szavú, mérsékelt mozdulatú halk lovag, nagy emberi példa, magad is probléma, ezt a kis mécseset póz és pretenció nélkül hozom, s tán nem sértlek meg vele. Honnan van az, hogy ez a csupaszív ember egyike legszárzabb íróinknak? Honnan van az, hogy akiben az író kicsiny kisebbség, azt mégis inkább az irodalomtörténet vallja magáénak, míg a politikai történet hátrébb szorítja őt és Keményt, Deáknak, a generalissimusnak tervkovácsoló, virrasztó vezérkari főnökeit? [...] Alig van még valaki, akinek a magyar jelen kiépítésében oly sokágú, nagy szerepe lett volna, mint Eötvösnek, de olyan is kevés van, akivel, ugyanazzal a hálátlan tudatlansággal állnánk szemben, mint vele. [...] A kultusz, tanügy, börtön- és zsidó-kérdés dolgában felvetett s megvalósított, éppúgy a lényegyet megállapító, mint a részleteket rendező eszméi sehol sincsenek oly előtérbe állítva, mint azt mivoltuk kívánná. Szobrot öntetni, utcát, alapot, intézetet elnevezni nevére alig elegendő. A történetfilozófus Eötvös, mily érdekes, hatalmas téma! Komoly helyen olvastam azonban, hogy a külföld szakirodalma jobban ismeri, mint mi. Ünnepejjük tehát, de ne »figyelő«-vel, pezsgő vagy taps öntözte szónoklással, hanem az átlátszóságában is nehéz megoldású Eötvös-probléma megfejtésével.”³¹

Máig elevennek tűnnek e gondolatok, némiképp vissza is utalnak arra, amit jelen írás elején érintettünk. Itt ugyanis Eötvös felszínes kanonizációjának folyamatát láthatjuk viszont: Laczkó kifejezetten arra hívta fel a figyelmet, hogy Eötvös munkásságnak érdemi kutatása helyett mindinkább kezd alakja szoborszerűvé merevülni, szellemi hagyatékának ápolása egyre határozottabban a formalitások szintjén érvényesül csak.

Ezzel együtt a két háború között Eötvös életműve továbbra is többeket foglalkoztatott. Török Jenő (1908–1983) piarista szerzetes Eötvös katolicizmusát vont a görécső alá,³² míg Merényi Oszkár (1895–1981) irodalomtörténész sajátos módon Eötvös és kora – a 19. század – viszonyát boncolgatta.³³ 1933-ban látott napvilágot Hajdu János (1892–1959) művelődéstörténész munkája, amely Eötvös első miniszteri szerepvállalásával foglalkozott.³⁴ 1937-ben pedig egy érdemtelenül elfeledett csehszlovák(!) Eötvös-monográfia jelent meg a háború során mártírhalt Alžbeta Göllnerová (1905–1944) szlovák irodalomtörténész tollából Pozsonyban.³⁵

„nem hiszek az ösztönös és intuitív, »első látásra« születő ítéletekben. Igazi ítélet csak igazi megismerésből születetik.” (Sőtér István)³⁶

³¹ LACZKÓ Géza: *Eötvös József*. Nyugat, 1903. 18.

³² TÖRÖK Jenő: *Eötvös József báró, a katolikus kezdeményező*. Katholikus Szemle, 1941. 8. 273–282.

³³ MERÉNYI Oszkár: *Eötvös és a XIX. század*. Debreceni Szemle, 1943. 177. 25–39.

³⁴ HAJDU János: *Eötvös József báró első minisztersége (1848)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1933.

³⁵ GÖLLNEROVÁ, Alžbeta: *József Eötvös. Štúdia literárne historická*. Bratislava, 1937. (Spisy Filozofickej Fakulty University Komenského v Bratislavě, 25.). Recenziói: SÁRKÁNY Oszkár: *Göllnerová, Alžbeta: József Eötvös. Štúdia literárne historická. Bratislava, 1937. (Spisy Filozofickej Fakulty University Komenského v Bratislavě, 25.). Századok, 1938. 9–10. 548–549.; SZALÁTNAI Rezső: *Egy szlovák Eötvös József monográfia*. Korunk, 1938. 1. 87–90.*

³⁶ SÓTÉR István: *Szellemi életünkről*. Kritika, 1978. 11. 7.

Az 1945, pontosabban 1948–1949 utáni időszakig azonban Eötvös megítélése viszonylag egyneműnek nevezhető (ami magával hozta a Laczkó által felvett közhelyesedést is). Ellenben a második világháborút követően Eötvös személye ab ovo problematikussá vált. A világforradalom eljövendő győzelmét hirdető, a megelőző évszázadok társadalmi berendezkedését elutasító, a korábbi „uralkodóosztályt” elítélő új világ éveiben emberes feladat volt egy báró életművét úgy mérlegre tenni, hogy annak pozitívumai mérhető súllyal essenek latba.

Mégis ebben az időszakban jelent meg egy olyan Eötvös József-monográfia, amelynek a szerzője könyve kiadásakor már korántsem számított kezdőnek a pályán, később azonban – a 20. század második felében – a magyar irodalomtörténetben meghatározó alakjává nőtte ki magát. Ő nem más, mint Sőtér István (1913–1988), aki a véletlen játéka folytán éppen száz évvel Eötvös után látta meg a napvilágot. Magasra ívelő pályája során dolgozott az Eötvös Kollégiumban, az Egyetemi Könyvtárban, a Teleki Intézetben, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, a szegedi egyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (amelynek rektora is volt), végül az akadémia Irodalomtudományi Intézetében (ezt igazgatójaként irányította nyugdíjba vonulásáig).

Sőtér előbb 1951-ben egy Eötvösről szóló tanulmánnyal jelentkezett, majd további kutatásai során ezt az írást monográfiává érlelte és adta közzé. E könyv kézírata volt a doktori disszertációja is, amelynek vitájára 1953. december 13-án került sor. Sőtér, akinek neveltetése, iskoláztatása egyáltalán nem a pártvonalnak megfelelő volt (a szegedi piarista gimnáziumban, az Eötvös Kollégiumban és a párizsi École Normale Supérieure-ben pallérozódott), ezekben az években beállt a sorba. Nem mentséggként vagy ítéletként, csupán tényként említve: aki a felszínen akart maradni, az mást nem tehetett. Így ő is „igen komoly és igen szomorú engedményekre kényszerült”.³⁷

Ebből az is következik, hogy a kötetnek is illeszkednie kellett az uralkodó ideológiához.³⁸ Nem is kérdés, hogy ez így történt. Tolnai Gábort idézve Sőtér irodalmi ténykedéséről és konkrétan az Eötvös-monográfiáról (az amúgy épp Sőtér által főszerkesztett ún. „Spenót” lapjairól): „Útját ezután nem annyira a kísérlet és a vita, hanem a kiküzdött elvek alkalmazása jelzi. Az Eötvös-monográfia (1953) a marxista irodalomszemlélet igazságának egyik legmeggyőzőbb dokumentuma. De míg itt csupán a háttérben munkál a keresés időszakának tapasztalata, addig a következő nagy művében ismét láthatóvá válik fejlődése folytonossága.”³⁹

A védésen az egyik opponens nem más volt, mint a Sőtérnél alig idősebb Bóka László (1910–1964) író, költő, irodalomtörténész, egyetemi tanár, az akadémia levelező tagja. Említést érdemel, hogy Bóka már a háború alatt, amikor több ízben katonaként szolgált, kapcsolatba lépett az ellenállási mozgalommal is,

³⁷ POMOGÁTS Béla: *Sőtér István emlékezete*. Népszava, 2013. július 23. http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=664759&referer_id=friss [a letöltés ideje: 2014 januárja] (a továbbiakban: POMOGÁTS, 2013).

³⁸ Később, 1967-ben lényeges átdolgozást követően újra megjelent a kötet: SÓTÉR István: *Eötvös József*. Akadémiai, Budapest, 1967. (a továbbiakban: SÓTÉR, 1967).

³⁹ TOLNAI Gábor: „Népi” kísérletek. In: SÓTÉR István (főszerk.)–SZABOLCSI Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Akadémiai, Budapest, 1966. (A magyar irodalom története, VI.) <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/52.html> [a letöltés ideje: 2014 januárja].

ezen felül nem elhanyagolható tényező, hogy egy időben a VKM-nél kollégák voltak Sőtérrel. Előbbi 1946–1948 között a X. főosztály helyettes vezetője, majd pedig vezetője volt, utóbbi 1947–1950 között a tárca adminisztratív államtitkára. Kapcsolatuknak tehát nem csupán az irodalom fórumán volt közös nevezője, bár ott is közvetlen kollégák lettek később, hiszen Bóka a VKM után az ELTE XX. századi magyar irodalomtörténeti tanszékét vezette.

Bóka egy időben igen vonalasan képviselte a pártosságot.⁴⁰ Személye azért érdekes itt és most, mert ő volt az – mások mellett⁴¹ –, aki ismertetőt írt Sőtér monográfiájáról, ami megegyezett opponensi bírálatával.⁴² A továbbiakban ezzel a recenzióval foglalkozom, mivel ez sajátos terepet kínál az Eötvös-interpretációhoz: egy nagyszabású, ám kétségkívül preconcepciók Eötvös-feldolgozás szintén preconcepciók kritikájával van dolgunk.

Bóka ismertetését azzal kezdte, hogy az új könyv hézagpótló munka. Hogy miért? Érvelése eleinte logikusnak hat, majd gyorsan ideológiai színezetet ölt. Azért, mert a korábbi Eötvös-feldolgozások több mint fél évszázada készültek, és „jöllehet, lelünk benne megfontolandó problémákat, ma is eleven eszméket, szemléletük egészével a múltéi.”⁴³ Emellett pedig szerinte az 1945 utáni legkiválóbb, Eötvössel foglalkozó munka (Szigeti József *Eötvös és a parasztháború* című írása) sem elégséges ahhoz, hogy „munkásságának teljes értékű marxista-leninista méltatása” legyen.⁴⁴ A kritika felütésének hanghordozása igencsak egyértelműen magán viseli kora jellegzetességeit, ám ebben semmi meglepő nincsen, sőt.

Ez a hangvétel a későbbiekben sem változott. Bóka rámutatott, hogy Sőtér, aki először *A falu jegyzőjét* tanulmányozta Eötvös életművéből, elméletben is komolyan képezte magát: „az élő magyar irodalom, a szovjet irodalom és a haladó nyugati irodalmi irányzatok terén kritikai munkásságot fejtett ki”.⁴⁵ Kiemelte továbbá, hogy Sőtér „műve akkor kerül kerül kutatók, írók és olvasók kezébe, midőn azok a problémák, melyek néhány éve foglalkoztatják irodalmi közvéleményünket, a Szovjetunió Kommunista Pártja XIX. Kongresszusa után megindult irodalomelméleti és irodalomtörténeti, esztétikai és kritikai viták szempontjaival gazdagulva, nálunk is megoldásra értek”.⁴⁶

Ezek után nem hat a meglepetés erejével, hogy Sőtér „Eötvössel mint a feudalizmus elleni harc, az emberi haladásért folytatott küzdelem nagy magyar írójával kíván foglalkozni”.⁴⁷ Bóka a továbbiakban kifejtette, hogy Eötvösnek vannak ellentmondásai, amelyre a monográfia is rámutat, de ezek szükségesek,

⁴⁰ „Bóka Lászlónak is volt néhány nehezen értelmezhető éve, midőn költőként és tudósként Lenin és Sztálin mellett tette le a garast, ő azonban hamarosan visszatalált régebbi önmagához, és az ötvenhatos forradalom idején és után egyértelműen a diákmozgalom és a magyar demokrácia mellett foglalt állást.” POMOGÁTS, 2013.

⁴¹ További recenziók Sőtér könyvéről: PÁNDI Pál: *Sőtér István: Eötvös József*. Társadalmi Szemle, 1954. 4. 169–174.; UNGER Máttyás: *Sőtér István: Eötvös József*. Budapest, 1953. Századok, 1956. 1–2. 264–268.; BARTA János: *Sőtér István: Eötvös József*. Irodalomtörténet, 1956. 3. 346–353.

⁴² BÓKA, 1954. 109–115.

⁴³ BÓKA, 1954. 109.

⁴⁴ Uo. 109.

⁴⁵ Uo. 109–110.

⁴⁶ Uo. 110.

⁴⁷ Uo. 110.

hogy „életműve kulturális forradalmunk előkészítő munkálatai közé sorolhasson a meghamisíthatlan valóságában”.⁴⁸

Érdekes eszmefuttatás ez. Pontosan azt mutatja, amiről jelen írásban már szó esett: Eötvöst nem a 19. század viszonyai között próbálta meg pozicionálni (bár ennek fontosságára később épp ő maga irányítja rá a figyelmet), cselekedetei mozgatórugóit, céljait megérteni. Ehelyett a maga kora eszményei közül visszatekintve, egy nagy egész részeként kereste a helyét. Azaz – figyeljünk a „sorolhaszon” kifejezésre – megkísérelte az éppen aktuális világnézet értékrendjének satujába szorítani és beágyazni, bármennyire is történelmietlen megközelítés ez.

A recenzens ismertette e kis elméleti bevezető után a kötet szerkezetét, kiemelve, hogy a forradalom utáni Eötvöst kettősség jellemzi, hiszen ellentmondásai igazán itt bukkantak felszínre: e szerint politikai útja pozitívumokban gazdag volt, míg az irodalmi zsákutcába torkollott. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a kötet mellett szól az a célja, hogy „az eddigi kutatások eredményeit, azoknak marxista–leninista értékelésével a ma számára is használhatóvá tegye”,⁴⁹ de az is, hogy korábban mellőzött források bevonására is sort kerített a szerző! Ma ez a felvetés talán már-már morbidnak hat, de ne feledjük, mikor jelent meg Sötér munkája és annak ismertetője!

Ekkor viszont Bóka kritikussabb hangot ütött meg: „S mintha a mostanában terítékre került idézgető módszertől, a tekintélyi érvek mögé búvás látszatától való óvakodás vezetné, alig-alig utal arra a marxista–leninista irodalomra, melyet felhasznált. Ez azért sajnálatos, mert Sötér igazán nem tartozik a »citatológusok« közé, nem kezeli dogmaként sem a klasszikusokat, sem a szovjet tudomány eredményeit, tehát éppen ifjabb kutatóink számára szolgált volna nagy tanúsággal, ha utalt volna arra az irodalomra is, melyet nem használt ugyan fel a szó szokványos értelmében, de amely irányt adott kutatásainak, melyet arra használt, hogy önálló módszerét kidolgozza. Az irodalomtörténeti sematizmus elleni harcunkban éppen ez tett volna jó szolgálatot.”⁵⁰

Az igazán éles, már-már pártszerű kritika ezt követte csupán. Érdeemes hosszabban idézni, mert itt vetette fel Bóka, hogy vajon miért nem számolt le a korábbi, „reakciós” Eötvös-értelmezésekkel a szerző. S itt érhető tetten az Eötvös József-i életmű egy részének tagadása, hiszen az Eötvösnél valójában meghatározó katolicizmust úgymond perifériára kellene szorítani Bóka szerint: „Ugyanígy hiányzik a mű éléről egy polemikus bevezetés is, mely perbe szállna Eötvös polgári értékelésével, Sötér egy-egy konkrét kérdés tárgyalásánál foglalkozik az Eötvössel kapcsolatos helytelen, idejük múltja nézetek cáfolatával. De ezekből nem kerekedik ki a tegnap Eötvös-képének széleskörű bírálata, illetve értékelése. Mintha Sötér alábecsülné az irodalomtörténeti közhelyekkel együtt azoknak széleskörű s máig is kísérő hatását. Bizony nem lenne szabad a szaktanulmányok néhány helytelen tételének cáfolatára szorítkozni, hanem foglalkozni kéne a közkeletű irodalomtörténeti kézikönyvek és a közelmúlt néhány írástudójának máig is ható megállapításaival, megvilágítva e nézetek megett az ideológiai tévedést. Ismeretes például, hogy a katolikus klerikális reakció milyen sok fenntartással él Eötvössel szemben, szabadelvűsége, művelődéspolitikája okán. Nemcsak néhány

⁴⁸ Uo. 110.

⁴⁹ Uo. 110.

⁵⁰ Uo. 110–111.

e forrásból fakadó nézetten lenne hasznos szembenézni, hanem azt is meg kellene mutatni, hogy ez a protestáns egyházi körökben milyen visszhangot szült.”⁵¹ Bóka felvetette például, hogy erre azért is lenne szükség, mert Baráth Ferenc (1844–1904) irodalomtörténész egy ízben azt találta írni, hogy „a karthauzinak néhány lapja a legszebben írott dicsőítése a kereszténység lényegének.”⁵²

Bóka e harcok elutasítás jegyében több korábbi szerzőt sorolt még fel, nem egyszer felhozva tőlük egy-egy gondolatot, szinte felszólítva Sőtért, hogy azok értékelésével szálljon szembe, kvázi győzze le őket. Némileg meglepő módon még Szerb Antal (1901–1945) neve is előkerült ebben a viszonylatban: „Nem kellene egy ilyen teljességű monográfiában megemlékezni olyan felfogásokról, melyek – mint Szerb Antal irodalomtörténete – a felszabadulás előtt haladószerű művekként éltek a köztudatban s ezt a látszatot csak megerősítette a konzervatív akadémiáknak elutasító magatartása velük szemben?”⁵³

Összességében a recenzens határozottan hiányolt egy irodalomtörténeti és egy polemikus/vitázó bevezető fejezetet, amelyek célja, hogy „helyre tegyék” a korábbi „tévedéseket”. Ezen túl pedig fontosnak tartott volna egy záró fejezetet is. A már-már kulturkampfort idéző militáns hangvétel itt sem tört meg, a kor gyakorlatának megfelelően használta például a harc szót: „Egy olyan kitekintésre gondolunk, mely megmutatná Eötvös alkotásának hatását közvetlen utókorára, mely foglalkoznék azzal a szereppel, melyet Eötvös Adynak és kortársainak eszmévilágában töltött be, s amely végül, summázva Eötvös értékelését, konkrétan mutatná meg, hol s miben kell a mai írónak és a mai olvasónak Eötvöshöz fordulni harcaink során. Éppen Sótér részlet-fejtegetéseiből tűnik ki, hogy Eötvössel nemcsak a történeti kegyeletnek, nemcsak az esztétikai értékelésnek van s lehet dolga. Mindaz, amit számonkérünk Sőtértől, implicite benne van művében. De éppen ennek okán hibáztatjuk őt azért, hogy mindez explicite is nem jut érvényre, nem kap elegendő hangsúlyt, nincs elég ösztönző ereje. Sótér igaz könyve harcosabb és pedagógikusabb művé válhatott volna, ha mindazt ki is fejté, amit így csak benne érzünk művében.”⁵⁴

De Bóka nem volt rest nem megkerülni az Eötvössel kapcsolatos egyik leg-súlyosabb problémát sem, amelyet Sótér láthatóan igyekezett nem hangoztatni, sőt sajátos módon szinte mentegette könyve főszereplőjét. Ez a bárói származás, ami a recenzens szerint ki is jelölte Eötvös munkálkodásának határait, amelyeket képtelen volt áthágni. E kérdéskör feszegetése végképp történelmietlen, ismét saját kora viszonyait interpretálta a recenzens. Így jöhetett szóba Eötvös származása kapcsán a kulákkérdés is: „E jól felépített fejezetnek azonban néhány apró szeplőjét szóvá kell tennünk. Az egyik az, hogy Eötvös osztály származásának, természetes osztály öntudatának szerepét szinte bagatellizálja az Eötvös-család anyagi romlásának túlhangsúlyozásával. A földbirtoklás tényének megszűnése ezt az osztályöntudatot nem szüntette meg: ha igaza lenne Sótérnek, akkor ma nem lenne probléma a letűnt uralkodóosztály jelenléte, nem lenne kulákkérdés stb. Az osztály kiváltság ok megszűntével az osztályöntudat korántsem szűnik meg.”⁵⁵

⁵¹ Uo. 112.

⁵² Uo. 112.

⁵³ Uo. 112.

⁵⁴ Uo. 113.

⁵⁵ Uo. 114.

Hogy a születési helyzet determináló elemként bukkant fel Bókánál, az máshonnan is kiderült, így például szerinte Eötvöst nem is szabad Marx-szal egybevetni: „Nem helyes, hogy Eötvös felfogását a monarchia fenntartásával kapcsolatban, Marx alapjában más értelmű felfogásával hozza kapcsolatba.⁵⁶

Ugyanakkor pár sorral lejjebb arra derült fény, hogy néhol mintha Sötér vetette volna el a sulykot. Ez nem hat a meglepetés erejével, az azonban igen, hogy ezért Bóka szinte megróttta őt: „... teljesen felesleges annak mentető hangsúlyozása, hogy Eötvös »nem is láthatta a proletár-forradalom távlatait«, hiszen azt sem Petőfi, sem Vajda, de még Ady sem látta teljes világossággal”.⁵⁷

E meglátás jogosságával persze nehéz lenne vitatkozni, de a szóhasználat itt is figyelmet érdemel. Bóka is rámutatott: Sötér szinte mentségeket keresett Eötvösnek, hogy nem volt jövőbelátó vátesz. De az korjelző, hogy mindennek feleslegességét nem azzal indokolja, hogy a felvetés eleve nonszensz, hanem azzal, hogy még Petőfi, Vajda és Ady sem láthatták előre mi fog történni!

A további példákat hosszan lehetne sorolni. Röviden talán úgy lehet összefoglalni e sajátos, kettős fénytörésű Eötvös-értelmezést, hogy az világosan megmutatja: még egyazon ideológián belül sem lehetséges azonos módon láttatni egy történeti személyiséget és munkásságát. A szerzőnél, Sötérnél az ideológiai vonalat markánsabban érvényesítő recenziós, Bóka több helyen balról kritizálja az egyébként – másképp nem is lehetett – marxista szellemben megírt munkát.

Összességében pedig kibontakozik egy sajátos Eötvös-kép. Egy olyan emberé, akinek van szociális érzékenysége, oly mértékig, hogy főnemesként a feudallizmus ellen kíván harcot vívni, írói művei kifejezetten ezt szolgálják. Pozitív vonásai ellenére korlátai adottak, hiszen osztályöntudata van (báró), emellett katolikus. Előbbiből nem szabadulhat sehogy sem, míg a katolikusok megpróbálják kisajátítani maguknak. Ilyetén módon egyfajta előfutára ugyan a nagy népi forradalomnak, amely győzött/győzni fog, de nem több, mert nem lehet több annál.

A Sötér munkáját követő évekkel csak vázlatosan foglalkozhatom a rendelkezésre álló terjedelem okán. Eötvös alakja ekkor is több szerzőnél előtérbe került. Kiváló összegzést ad erről, egyben Eötvösről is Bényei Miklós munkájának záró fejezete.⁵⁸ Jelent meg tőle több jelentős szövegkiadás,⁵⁹ róla nem egy monográfia,⁶⁰ kiváló tanulmánykötet,⁶¹ sőt sajátos megközelítésben is sikerült megidézni alakját a már többször említett Bényei Miklós révén, aki könyvtára alapján kutatta a báró eszméit.⁶² Elsősorban mint liberális politikusra Magyaror-

⁵⁶ Uo. 115.

⁵⁷ Uo. 114.

⁵⁸ BÉNYEI, 1996. 126–131.

⁵⁹ FELKAI László (szerk.): *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957; MEZEI Márta (szerk.): *EÖTVÖS József: Kultúra és nevelés*. Magyar Helikon, Budapest, 1976; SÖTÉR István (szerk.): *EÖTVÖS József: Aforizmák*. Országos Eötvös Emlékbizottság, Budapest, 1988.

⁶⁰ SÖTÉR, 1967; FELKAI László: *Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége*. Akadémiai, Budapest, 1979; SCHLETT István: *Eötvös József*. Gondolat, Budapest, 1987.

⁶¹ Ábránd és valóság. Tanulmányok Eötvös Józsefről. Szépirodalmi, Budapest, 1973.

⁶² BÉNYEI, 1996.

szág határain túl is ráirányult a figyelem (igaz, döntően magyar származású szerzők jóvoltából).⁶³

Az is kétségtelen, hogy ettől függetlenül Eötvöst általános elismerés övezi lényegében töretlenül, az átértelmezések sora ugyanis épp azt igazolja, hogy minden rendszer fel akarta és tudta vállalni őt valamilyen formában és módon. 1895-ben alapította fia, Eötvös Loránd (1848–1919) fizikus, akadémikus az Eötvös József Kollégiumot az École Normale Supérieure (itt végzett Sótér...) mintájára 1895-ben. Van szobra, tere számos helyen, több gimnázium (Budapest, Tata, Heves, Szeged) és a Baja főiskolája (amelynek jogelődje Eötvös törvényjavaslata alapján jött létre 1870-ben) is a nevét viseli. Létezik 1993-tól Eötvös József-koszorú a kiemelkedő tudományos életmű elismerésére, és van 1999-től Eötvös József-díj a magas színvonalú munkát végző pedagógusok számára.

Voltaképp ezek is egyfajta értelmek. Csupán a két kitüntetést tekintve: előbbi a tudós, utóbbi a tanüggyel behatóan foglalkozó kultúrpolitikus Eötvös emlékét őrzi. Ne vitassuk el, hogy méltóképpen.

⁶³ A teljesség igénye nélkül: WEBER, Johann: *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage*. Oldenbourg, München. 1966; BÓDY, Paul: *Joseph Eötvös and the modernisation of Hungary, 1840–1870*. The American Philosophical Society, Philadelphia, 1972 (Transactions of the American Philosophical Society, 62.); VARDY, Steven Bela: *Baron Joseph Eötvös: A Literary Biography*. Columbia University, New York, 1987 (Social Sciences Monographs).

Kurdi Mária

„helyre kell állítani az igazságot”: Eötvös József láttelepe a 19. század eleji Írországról a *Szegénység Írlandban* című tanulmányában

Eötvös Józsefnek a 19. század eleji Írországból tapasztalható szegénységről írott tanulmánya az írói pálya elején keletkezett, és 1840-ben jelent meg. A megjelenés helye a *Budapesti Szemle*, a centralista pártiak „nyugat-európai mintájú”,¹ magas intellektuális színvonalú, bár rövid életű periodikája volt. Felmerülhet a kérdés, miért írt vajon a fiatal Eötvös éppen egy ilyen viszonylag távoli ország lakóinak nyomoráról egy testes és alapos, több szerkezeti egységből álló tanulmányt? A válasz megadása során egyfelől figyelembe kell vennünk, hogy az író 1836–1837 folyamán Európában utazgatott és eljutott egészen Angliáig. Utazásairól viszonylag kevés adat áll rendelkezésre, de egy 1837. márciusban kelt levele alapján tudhatjuk, hogy legalább egy hétig tartózkodott Londonban,² ahol kétségtelenül sokat hallhatott Írországról. Az utóbbi földjén már a 12. században megjelentek az angolok, de I. Erzsébet uralkodásának és a protestantizmus terjedésének időszaka hozott az angol-ír kapcsolatok terén az írek számára ténylegesen igen kedvezőtlen fordulatot. Felerősödtek az angol hatalmi törekvések, és angolelleses megnyilvánulásaikért, lázadásaik megtorlásaként a katolikus hitet és ősi tradícióikat őrző lakossággal szemben egy évszázadig büntető törvények voltak érvényben.

Az írek formailag még saját parlamentjét az 1800-ban meghozott Egyesítési Törvény (Act of Union) értelmében feloszlatták. 1800 és 1922 között Írország úgynevezett belső gyarmata volt Nagy Britanniának, megfosztva az önálló törvényhozás lehetőségétől. Ebben a történelmi kontextusban ellentmondásosnak tűnhet Csorba András megállapítása, aki szerint „Az Írország iránti érdeklődés a XIX. század harmincas, negyvenes éveiben, az angломánia virágkorában kezd nálunk nagyobb méreteket ölteni.”³ Angliát illetően azonban a magyarok nemigen tudtak behatóbban vizsgálni anélkül, hogy a szomszédos, vele uniót alkotó de politikailag függőségi viszonyban levő, ugyanakkor sok tekintetben annyira eltérő képet mutató ír szigetország súlyos problémákkal küszködő népét és megosztott társadalmát figyelmen kívül hagyják.

Másfelől Eötvös érdeklődését Írország iránt szintén növelte és mélyítette, hogy 1838–1839 folyamán huzamosabb ideig tartó kapcsolatban állt „azzal a két neves szerzővel, kiknek útikönyveiben az ír nép nyomora központi szerepet töltött be: Pulszky Ferencsel és Szemere Bertalannal. Pulszky ... az első magyar utazó, aki személyes tapasztalatai alapján számol be az írek ínségéről, a kémény nélküli kunyhókról, a hárommillió koldus országáról.”⁴ A centralista párt tagjaként politizáló Eötvös különösen érzékenyvé vált a legszegényebb társadalmi

¹ FENYŐ István, *A centralisták: Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*, Argumentum, Budapest, 1997. 125.

² DEVESCOVI Balázs, *Eötvös József*, Kalligram, Pozsony, 2007. 84–85.

³ CSORBA András, *Magyar-ír kapcsolatok 1867-ig*, A Tisza István Tudományegyetem Angol Szemináriuma, Debrecen, 1944. 42.

⁴ FENYŐ, 1997. 175.

osztályok nyomora és sorsának kilátástalansága iránt. Ez a téma szépirodalmi műveiben is fontos helyet kapott, elsősorban *A falu jegyzője* (1845) cselekményében és egyes szereplőinek megformálásában. A *Szegénység Irlandban* az ír nép és a magyarok között nem kínál részletes összevetést. Néhány mondatával azonban képes volt ilyen párhuzamok meglátására inspirálni a fogékony olvasót, például a következőkkel:

„Minden szociális problémák között, melyeket korunk megfejtett, vagy legalább megfejteni iparkodik, nincs talán egy, mely figyelmünket inkább érdemléné, mint ez, s talán nem leend érdektelen a magyar közönség előtt is, ha ezen ország állapotjáról, s azon okokról, melyek véleményem szerint annak kútfejei, röviden értekezendem. Úgyis, valamint azért tanuljuk a múlt kor történeteit, hogy belőlük jelen állapotunkra találjunk oktatásokat: úgy néha jó határainknak körén is túl nézni, mert sok fekszik ott, mi talán reánk nézve jósolás.”⁵

Eötvösnek a *Vélemény a fogházjavítás ügyében* (1839) és *A zsidók emancipációja* (1840) című, jelentős politikai tanulmányaihoz hasonlóan a *Szegénység Irlandban* is sikert aratott olvasói körében, írja Devescovi Balázs.⁶ A sikert részben az magyarázhatja, hogy a távoli országról és zaklatott történelméről szóló írásban tárgyalt alávetett helyzet, valamint az abból fakadó problémák és vizsázások a magyar olvasók számára ismerősen hangzottak.

Az elsődlegesen megcélzott olvasóközönség megszólítása és a rájuk tett minél nagyobb hatás elérése szempontjából természetesen nagyon sokat számított a *Szegénység Irlandban* szövegének főként romantikus eszközökkel élő stílusa. Elemzésében Fenyő István hangsúlyozza, hogy „Eötvös eszméltetni, mozgósítani kívánta művével kora nemesi közönségét – innen a mű alaphangját meghatározó szónokiasság”. Önmagában ez a specifikum azonban még nem feltétlenül bizonyult volna elegendőnek, így a szerző a formai és stílári változatosság megragadó erejével szintén élt a tanulmány írásakor. „Maga az alkotás”, folytatja előbb idézett kommentárját Fenyő, „voltaképp több műfaj szerencsés felépítéséből jött létre: szónoklat, értekezés, publicisztikai röpirat, polémia és szociográfiariport egyszerre – de meghatározó-szervező eleme e műfaji elegynek a szónokiasság”.⁷ A műfajok kombinálása pedig, mint az köztudott, mindenkor alkalmas arra, hogy az olvasók figyelmét ébren tartsa.

A *Szegénység Irlandban* szerkezetét vizsgálva szembeötlő, hogy keretbe foglalja témájának tárgyalását: a szöveg elején és végéhez közel a kor legaktívabb, és országában igen népszerű ír politikus, Daniel O’Connell (1775--1847) alakját idézi meg. Miután képviselői mandátumot szerzett, az angol parlamentben O’Connell ihletett beszédekben szállt síkra elnyomott népe érdekében, melynek eredményeként törvénybe iktatták a katolikusok emancipációját 1829-ben. Az eredetileg ügyvéd foglalkozású politikus a „Szabadító” (The Liberator) nevet érdemelte ki honfitársai körében. IV. György, az akkori angol uralkodó, akinek a kényszerűségből megadott emancipáció keserű piruláját le kellett nyelnie pedig arról panaszkodott, hogy Írország királya most már nem ő, hanem O’Connell.⁸

⁵ EÖTVÖS József, *Szegénység Irlandban*. In: Eötvös József művei. Reform és hazafiság: publicisztikai írások I, Magyar Helikon, Bp, 1978. 137--138.

⁶ DEVESCOVI, 2007. 109.

⁷ FENYŐ, 1997. 180.

⁸ GEOGHEGAN, Patrick M., *King Dan: The Rise of Daniel O’Connell 1775-1829*, Gill and Macmillan, Dublin, 2008. 269.

Való igaz, az utóbbit keresztneve nyomán Dan vagy Danny királynak is címkézték az írek – a romantika korában, amikor egyébként is különös tiszteletben részesítették a nagy egyéniségeket, és O’Connell kétségkívül az volt. Az Ír Szabadállam (mai nevén Ír Köztársaság) megalakulása (1922) után O’Connellről nevezték el Dublin főutcáját, melynek elején a politikus magasra helyezett, nagyméretű szobra látható.

O’Connell hírnevét rendkívül hatásos szónoki képességei is táplálták. Egyik életrajzírója említi, hogy az ékesszólás mesterségét szenvedélyes ambícióval tanulmányozta fiatal korában, és nagy gonddal csiszolta, tökéletesítette beszédhangját.⁹ Az ír politikus retorikai teljesítményének szelleméhez fogható felütéssel, egy hatalmas körmonddal kezdődik maga az Eötvös-tanulmány:

„Mióta a mozgalom nagy férfja, O’Connel, az angol parlamentben fellépve, ez ó falak körében, hol a pápista-gyűlés s alkotmányosan gyakorolt zsarnokság szavai végre elveszték varázs-hatalmokat, a rokon angol nemzet előtt népének sorsát fölfedé; mióta lángoló szavakban festé azon állapotot, melyre vallási elnyomás és egy mostoha kormány százados önkénye hozhaták nemzetét; mióta cselekedve lép fel ő, a fenséges koldús, évről évre igazságot kérve honának; mióta a büszke angol nép előtt ő, az egyes, fenyegetőzve léphete fel, s a szavára, mint távoli mennydörgés, milliónyi ajkáról ugyanazon szó visszhangozék az írlandi canalis túlpatjáról: Erin zöld szigete a hatalmas szavára mintegy a tenger mélyéről felmerülve, egész Európa figyelmét magára vonta.”¹⁰

O’Connellt többek között a „fenséges koldús” oximoronja jellemzi a szövegben. Egyrészt arra emlékeztetve, hogy az írek az elnyomás évszázadai alatt is megőrizték méltóságukat, morális tartásukat. Másrészt képi megfogalmazással jelzi, hogy a fergetes szónok és bátor politikus mennyire azonosult kismizmizett népével. A körmondat végén megfogalmazott állítás cáfolhatatlanul igaz: beszédeivel O’Connell valóban felhívta Írország helyzetére Európa figyelmét, így a reformkori Magyarországon meglehetősen ismertté vált a neve; Eötvösön kívül folyóiratokban, hírlapszemlékben, útleírásokban és naplójegyzetekben mások is hírt adtak róla nálunk.¹¹

A katolikus emancipáció kivívása korántsem volt O’Connell politizálásának végcélja. Az angol-ír unió létét sosem tudta elfogadni, és megszüntetését szorgalmazta az 1830-as években mondott parlamenti beszédeiben, melyekről Eötvös 1837. márciusi londoni tartózkodása alatt hallhatott. Kérdés, tudott-e vajon a magyar író arról, milyen visszhangra találtak ezek a beszédek egyes angol és skót képviselők körében. 1833-ban Thomas B. Macaulay (1800--1859), a skót születésű, híres történész és whig-párti politikus vágott vissza O’Connellnek egy körmönfontan érvelő, egyre szarkasztikusabb tónusú beszédben. A kötetben is megjelentetett beszéd minduntalan „tiszteletreméltó és tanult” („honourable and learned”) dublini képviselőként utal O’Connellre, miközben visszaveri érveit amellet, hogy (egyelőre) az unió keretei között Írországnak ismét legyen saját parlamentje. Macaulay szerint az írek problémái nem az unió számlájára írhatók, hanem korábbi eredetűek.¹² Érdekes összefüggés, hogy Macaulay ugyanak-

⁹ Uő., uo. 88.

¹⁰ EÖTVÖS, 1978. 133.

¹¹ CSORBA, 1944. 57--70.

¹² MACAULAY, Thomas B., *Repeal of the Union with Ireland*. In: Uő., *Speeches*, Tauchnitz, Leipzig, 1853. 116, 123.

kor a neves és nagy példányszámú, liberális szemléletű *Edinburgh Review* egyik ünnepeelt szerzője volt. Ez a lap az Ausztriától való elszakadást nem pártoló magyar centralisták számára mintául szolgált a *Budapesti Szemle* megindításához, melynek már a címe is az *Edinburgh Review* tükörfordítása.¹³ A Macaulay beszédeit tartalmazó kötetben az említett szöveg után következik az a beszéd, melyet a szerző a Nagy-Britanniában élő zsidók jogegyenlősége érdekében mondott el 1833-ban.¹⁴ Eötvös az írországi szegénységről írott tanulmány után közvetlenül *A zsidók emancipációja* címűt jelentette meg. Ebben az egyes kérdések tárgyalása hasonlóságokat mutat Macaulay érveivel, akinek írását (illetve beszédének írott változatát) Eötvös bizonyára ismerte.¹⁵

A *Szegénység Irlandban* felépítése azt a logikát követi, hogy a korabeli állapotok leírását az összefüggéseket megvilágító, alapos magyarázattal egészítse ki, mégpedig a háttérre képező múltbeli folyamatok és a történelmi kontextus vizsgálatával. A 19. század eleji Írország feudális gazdaságú ország volt, tehát mindenekelőtt, írja Eötvös a munka I. fejezetében, „szükséges ösmernünk azon viszonyokat, melyek a földbirtokot szabályozzák”. Részletes képet kap itt az olvasó arról, hogy a katolikus írek nagy többsége a „kisebb haszonbérlet, a zsellérek s a napszámosok” osztályába tartozik, és a föld az egyetlen megélhetési forrásuk. A tanulmány hangsúlyozza, hogy mindebből adódóan a haszonbérlet terén nagy a konkurencia, a bérlők kiszolgáltatottak, a legrosszabb feltételeket is kénytelenek elfogadni.¹⁶ Következésképpen munkájuk alig hoz számukra is valamit, életkörülményeik leírhatatlanul nyomorúságosak, melyet beszédesen illusztrál, hogy

„lakás[uk] egy kis földbevert kunyhó üvegtelen ablakkal, kémény nélkül, rossz szalmafedelével meg nem őrizve lakóit az idő változásától. Egy szobáját, melynek közepét a tűzhely fogja el, a rongyokba burkolt család sertésével s kevés apró marhájával osztja. ... ruházatjok oly szegény, hogy sok helyen a pap vasárnaponként kétszer tartja isteni szolgálatát, hogy miután a háznépnek egy része belőle visszatért, a másiknak adhassa ruháit, hogy a templomban az is megjeljenhessék.”¹⁷

Eötvös fontosnak tartja ráirányítani a figyelmet arra, hogy az ily mértékben áldatlan körülmények között egyáltalán nem csoda, ha az ír nép nem mentes a morális hibáktól. Ezek között az élelmiszer lopásokat, a rendetlenségét, restséget és az alkoholizmust említi meg elsősorban.¹⁸

A nincstelen írek negatív tulajdonságait és vétségeit kisemmizettségükből és tehetetlenségükből eredőnek kell látnunk az író szerint, hiszen „nem a népé a vétek, nem azé, kinek meg kell felejtkezni magáról, ha örülni akar, kinek pálinkába kell fojtani emberi méltóságát, hogy elfeledje, mennyiszert nem becsültetett az”.¹⁹ Ezzel a látásmóddal Eötvös tulajdonképpen nem egy vonatkozásban előlegezi korunk posztkoloniális kritikai diskurzusának több fontos gondolatát. Pél-

¹³ FENYŐ, 1997. 165.

¹⁴ MACAULAY, Thomas B., *Jewish Disabilities*. In: UŐ, *Speeches*, 132--147.

¹⁵ Lásd FENYŐ, 1997. 184.

¹⁶ EÖTVÖS, 1978. 138, 141--142.

¹⁷ UŐ., uo. 147.

¹⁸ UŐ., uo. 150.

¹⁹ UŐ., uo.

dául az elnyomottak cselekvőképességének korlátozottságát a rend iránti közömbösség forrásának tekinti, és következtetései sugallják, hogy a gyarmatosítás ténye és a vele járó, modern szóval élve sztereotipizálás mindkét oldalt, gyarmatosítót és gyarmatosítottat egyaránt, noha különböző módokon demoralizálja. Ebben a vonatkozásban az algériai Franz Fanont előlegzi, aki szerint, idézi tőle Homi K. Bhabha, a gyarmati feltételek között az emberség elidegenítődik eredeti természetétől.²⁰ Elméleti írásaiban maga Bhabha meglehetősen nagy teret szentel a gyarmatosított Másik kisebbsítését célzó sztereotipizálásnak. Azt írja, például, hogy a gyarmatosítói diskurzus törekvése degeneráltnak beállítani a gyarmatosítottakat faji másságuk alapján, mellyel elnyomásukat igazolni lehet.²¹ A fejezetben Eötvös sorra cáfolja az angol publicistáknak az áldatlan ír állapotok okaira adott, szűklátókörű és elfogult magyarázatait.²² Bhabha fenti megfogalmazásához igen hasonlóan, az angol gyarmatosítói magatartás legfőbb kritikájaként azt említi, hogy hatalma igazságtalanságát próbálja elfogadhatóvá maszkirozni, amikor „elnyomottját elfajultnak s a szabadságra érdemtelennek hirdeti”.²³

Az írek reakciói terén előforduló, morális alapon kifogásolható tettek és gyakorlatok között Eötvös részletesen szól arról, hogy az ír földbérlok és zsellérek kiszolgáltatottsága, munkájuk kihasználása és elnyomásuk titkos szervezetek létrejöttéhez vezetett. Ilyenek voltak a Fehér fiúk (Whiteboys), vagy a Szalagosok (Ribbonsmen). Ezek felvállalt célja és tevékenysége a kizsákmányolás elleni, a tettegességig menő tiltakozásban merült ki. Változatos módszereik közé tartozott, hogy a szegényeket ért sérelmek megtorlásaként bosszúból gyakran erőszakos eszközökkel támadtak a földbirtokosokra és a hatóságokra, vagy jobb célpont híján a birtokosok jószágaira. Eötvös az országra jellemző, egyedülállóan specifikus jelenségnek tekinti ezt a fajta agrár bűnözést (a „mezei vétkeket”, ahogyan nevezi) azért is, mert a titkos szervezetek szigorú szabályokat fektettek le, melyek követésére a tagok felesküdték és megsértésüket semmiképp nem kockáztatták meg, hiszen akkor maguk is könnyen bosszú tárgyává válhattak volna. A szervezetek akcióinak sikerét a kismiszett ír közösségek olyannyira támogatták, hogy a hatóságok igen ritkán találtak tanúkat bármilyen erőszakos tett bizonyítására. Mi több, folytatja Eötvös, Írországbán „a törvény egyoldalúsága a törvényt a nemzet egy része előtt gyűlöletessé tevék, [és] ott a bíró ítélhet, a hajdú kegyetlenkedhetik, de minden iparkodásával a gonosztevőt a nép előtt le nem alázhatja, sőt néha csak közbámulat s tisztelet tárgyává jelöli ki azt, kit sújtani akart”.²⁴

A titkos szervezeteknek a kívülről számukra többnyire misztikus homály borította ténykedéseiről a korabeli ír irodalom is tudósít. Ábrázolásukra igen alkalmasnak tűnt a 18. század végén Angliában születő, majd a romantika korában Európa-szerte meghonosodó gótikus irodalmi stílus. A 19. század elejének, közepének Írországi gótikus kifejezési forma kellékei a gyarmati helyzet által teremtett, szinte átláthatatlanul kaotikus viszonyok, a végleteket mutató

²⁰ BHABHA, Homi K., *The Location of Culture*, Routledge, London and New York, 1994. 42.

²¹ Uő., uo. 70.

²² Ennek részletesebb elemzését lásd: MAGYARICS Tamás, Szegénység Irlandban – Eötvös József és a reformkori magyar utazók, In: Gángó Gábor (szerk.): *A kincset csak fáradtsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet Báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*, ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. 245–260. A tanulmány a jelen kézirat lezárásának időszakában vált elérhetővé, így nincs módomban bővebben rá hivatkozni (K.M.).

²³ EÖTVÖS, 1978. 163.

²⁴ Uő., uo. 152–153.

megosztottság, az ellentmondásos tapasztalatok és a horrorisztikus szélsőségek művészi hordozójává váltak. Ilyen szövevényes körülmények között a realista ábrázolásmód szükségképpen háttérbe szorult. William Carleton-nak (1794--1869), a vidéki élet elismert novellistájának egyik népszerű írásában, a *Vadliba Lakban* (*Wildegoose Lodge*, 1830) az elbeszélés hitelét erősíti, hogy az elbeszélő maga is szemtanúja a cselekményben megjelenített eseményeknek. Először a Szalagosok gyülekezését írja le egy templomban, az oltár körül. Már maga a helyszín ellentmondások sorát veti fel, hiszen isten házában éppen a tízparancsolat egyik legfőbb tiltásának áthágására készülnek. Majd bosszú vezérelte támadásra kerül sor egy protestáns földbirtokosi ház ellen. A Szalagosok vezetői rágyújtják az épületet a lakókra, beleértve a nőket és gyermekeket, és durván megakadályozzák, hogy a pusztító lángok elől valahogy menekülni próbáljanak. Mindemellett az elbeszélés arról is tudósít, hogy az ilyen tettek elkövetői menthetetlenül akasztófán végezték, ha egyszer mégiscsak elkapta őket a hatóság.²⁵

Évtizedekkel később, a 20. század fordulóján az Ír Irodalmi Reneszánsz virágkora idején John Millington Synge (1871--1909), a legnagyobb ír drámaíró klasszikus műve, *A nyugat hőse* (1907) szatirikus éllel utalt az egykori agrár bűnözés nosztalgikus emléknymaira. Az Eötvös által is említett atrocitások idővel legendává váltak és sokáig jelen voltak az ír kulturális emlékezetben. Synge darabjának női főszereplője, Pegeen, a kocsmáros lánya a jelen kisszerúségén búsulva a régi idők bátor hőseiről álmodozik: „Hol találsz most olyat, mint Dan Sullivan, aki kiverte egy csendőrnek a szemét? Vagy Marcus Quin, Isten nyugosztalja, aki hat hónapot kapott, mert elvagdalta a juhok bokáját”?²⁶ Nyilvánvalóan a földesúr juhaival bánt az oly színesen tálalt utóbbi eset hőse ilyen mérvű kegyetlenséggel. Magát a drámai főhóst, Christy Mahont pedig az emeli naggyá, és teszi az elmaradott ír nyugat világának hőségévé Pegeen és a falusi közösség szemében, hogy története szerint megölte a vele zsarnoki módon bánó apját. Vagyis, miként Eötvös már 1840-ben állítja, a feltételezett gonosztevő az íreknél „köz-bámulat s tisztelet tárgyává” válik. A drámában azonban csak addig, amíg ki nem derül, hogy él az apa. Hogy Pegeen kezének elnyerése érdekében továbbra is hős maradhasson, Christy most a többiek szeme előtt akarja apját megölni. Ettől kezdve már csak rendbontó és megvetendő bűnözőt látnak benne a falubeliek, akikben felébred a félelem a hatóságoktól, és majdnem meglincselik a fiút. Synge szatírájának célpontja, hogy a gyarmati viszonyok szélsőségeinek tetteket bénító következményeként az elnyomó iránti hősies fellépésről szóló történetek, legendák az írek szemében túlzottan felértékelődtek, ugyanakkor torzították morális ítélőképeségüket és elfordították őket a valóság rejtettebb lehetőségeinek felfedezésétől.

Az Eötvös-tanulmány II. fejezete az 1830-as évek írországi helyzetét a történelem felől közelíti meg, és a múlt történéseibe ágyazza a korabeli problémákat. Itt kap magyarázatot az olvasó arra, hogy az írországi földbirtokosok miért bántak olyan embertelenül bérlőikkel. Eötvös leírja, hogy az ír földtulajdon a 17--18. század folyamán nagy méretekben gazdát cserélt. Mivel „egy egész nemzetet elűzni nem lehet honából, magában világos; vissza kellett tehát térni a kor-

²⁵ CARLETON, William, *Wildegoose Lodge*. In: Seamus Deane (szerk.): *The Field Day Anthology of Irish Writing*, Vol. II, Field Day Publications, Derry, 1991. 873--883.

²⁶ SYNGE, J. M., *A nyugat hőse* (*The Playboy of the Western World*), Ford. Nádasy Ádám. Hajónapló, 2004. 9:7. 2.

mánynak elébbi módjához, azaz: csak a birtokosabb osztályra szorítván üldözéseit, elkobzások által minden irlandi birtokos megfosztásán és egy egészen reformált [azaz protestáns] arisztokrácia alkotásán alapítani reményeit”.²⁷ Az új, protestáns földbirtokos arisztokrácia szemében a pápistának csúfolt ír katolikus alsóbbrendű, gyakran az állatoknál is alábbvalóként kezelendő senki volt, ennél fogva létének, pontosabban siralmas tengődésének körülményei és a pusztító következmények nem érdekelték őket.

Ugyanebben a fejezetben Eötvös pontosan idézi a 17. század végétől a 18. század végéig érvényben levő büntető törvényeket, melyek jogfosztottá tették a katolikus lakosságot. Parlamenti képviselő, bíró vagy ügyvéd nem válhatott belőlük, és a birtokhoz való jogukat is erősen megnyirbálták. A törvények elképesztő igazságtalanságának jellemzésére Eötvös, többek között, egy lenyűgöző politikai szónokot, filozófust és szépírókat idéz, nevezetesen a 18. század második felében működő Edmund Burke (1729--1797) élesen szatirikus mondatait annak egyik leveléből:

„A törvények, melyek ezen országban (Irlandban) a pápisták ellen hoztattak, oly vérengzők, mint mások, melyeket pápista fejedelmek vagy országok valaha eretnekek ellen alkottak; vagy ha talán nem oly vérengzők, bizonyára még rosszabbak, mert lassúk, kegyetlenek és gyalázatosak természetök szerint [...]. Utálok e törvényeket bűnös tökéletességök miatt; mert meg kell vallanom: e rendszer tökéletes, erős és összefüggő, jól átgondolt és kidolgozott minden részleteiben. [...] s oly alkalmas a nép elnyomására, elszegényítésére és lealázására, sőt maga az emberi természet elnyomására, hogy ember gonosz ügyességében ennél tökéletesebbet talán nem alkotott még.”²⁸

Akárcsak fiatalabb kortársa, O’Connell, Burke szintén Írországban született és katolikus származású volt. Anyja és nővére megmaradtak katolikusnak, apja azonban karrierje érdekében (a büntető törvények hatálya alól önmagát kimenekítve, mint azt mások is tették) áttért a protestáns hitre és fiát szintén protestánsnak nevelte. Dublinban végzett egyetemi tanulmányai után Burke Angliába költözött, ahol whig-párti képviselőként politizált és tartott nagyhatású beszédeket a londoni parlamentben. Nem Írországról, de beszédeiben és írásaiiban számos indirekt utalás található szülőhazája állapotára – paradox módon az angliai pályafutás nyújtott számára lehetőséget arra, hogy valamelyes befolyást próbáljon gyakorolni a gyarmati politikára.²⁹

A stíluseszközei között alkalmazott fokozásra és iróniára kiemelkedő példákat nyújt az Eötvös-tanulmány éppen ennek a fejezetnek a végén. Nem pusztán maguk a büntető törvények okozták a bajokat Írországban Eötvös szerint, hanem azok tetszőleges és kiszámíthatatlan alkalmazása. Az alkalmazók pedig az ír föld helyi birtokosai, az „uralkodó párt” volt, amely később lemondott az ország parlamenti függetlenségéről (a protestáns képviselőkből álló ír parlament önmagát oszlatta fel 1800-ban), hogy „Anglia pártfogását nyerje magának”. A

²⁷ EÖTVÖS, 1978. 172.

²⁸ UÓ., uo. 182.

²⁹ O’BRIEN, Conor Cruise, *The Great Melody: A Thematic Biography and Commented Anthology of Edmund Burke*, Minerva, London, 1992. 39.

„privilegiált osztály”, folytatja Eötvös, zsarnoki módon viselkedett a jogfosztottakkal. Annál is inkább megtehetette ezt, mert „Irland alkotmányos ország; ... privilegiált rendjei a központi hatalomnak befolyást nem engednek; ... bírói és tisztviselői a kormánytól függetlenek; [és] önkormányokat – self-government – önhasznokra gyakorolták azok ellen, kik e jogban nem részesülnek”.³⁰ Az egyoldalú hatalombirtoklás és jogi egyenlőtlenség torzító szociális és lélektani következményeinek sokatmondó elemzését kapja itt az olvasó.

A *Szegénység Irlandban* III., egyben utolsó fejezete befejező lapjain az O’Connell-re vonatkozó ismételt utalások és a tanulmány elejéhez visszakapcsoló, az írek jövőjét illető eszmefuttatás zárják keretbe a tanulmányt. Eötvös elismerően írja, hogy O’Connell hazafiúi tevékenysége nyomán számos előremutató változás történt az írek életében, ami természetesen azért még mindig gyarmati létet jelentett. A helyzet komplexitását figyelembe vevő összefoglalásnak tekinthetjük a következő gondolatokat: „Az irlandi nép nem törvényeket kíván. Anyagiilag szenvedett, anyagi éledeleket akar; birtokától fosztattott meg, birtokot kér; százados elnyomás által koldussá vált, s látja mindenki, hogy miután rimánkodni megszűnt, rabolni fog kezdeni, ...”. Az építkezéshez viszont az igazság (bizonyára leginkább a jogegyenlőség formájában) helyreállítása után nyugalomra van szükség. Nyugalomra, amit akkor érnek el, ha a hosszan tartó elnyomottságban gyökerező demoralizált állapot és a forradalmi hangulatot fenntartó agitáció egyaránt megszűnik az országban.³¹ Az utókor tudásával nyugodtan mondhatjuk, hogy a szerző mélyreható ismereteiről és történelmi érzékéről tanúskodik a kettő, nevezetesen a változatos eszközökkel folytatott elnyomás és a folyvást megújuló ellenállás közötti szoros, hatásában romboló összefüggés láttatása. „Túl hosszú áldozattól / Kővé válhat a szívünk” – írta sok évtizeddel később az 1916-os húsvéti felkelés kapcsán A Nobel-díjas író költő, William Butler Yeats (1865–1939).³²

Az Eötvös-tanulmány nagy részére jellemző, meglehetősen sötét árnyalatokkal, továbbá az angol ideológia és módszerek alapos kritikájával szemben a végkicsengés kifejezetten optimista és pacifista. Bizakodást fejez ki aziránt, hogy az írek sebei begyógyulhatnak, ha Nagy-Britannia változtatni tud a velük való bánásmódon. Nem kétséges, hogy a befejezés ilyen alakítását Eötvös centralista eszmeisége határozta meg, vagyis a radikalizmus és forradalmiság elutasítása.³³ Az olvasó meggyőzésének retorikai eszköze a tanulmány elejéhez hasonlóan ismét a körmondat:

„Hogy ez ország javára az utolsó fél században sok történt, láttuk: hogy az engedmények, legalább ami az egyeseket illeti, siker nélkül nem valának, minden, ki ez ország viszonyait ismeri, tudja, s úgy tartom, ha igazágtalanok lenni nem akarunk, várhatjuk Angliától, hogy nemes ösvényén továbbhaladni, várhatjuk Irlandtól, hogy miután jogait kivítta, megnyugodni fog. Az igazság pályáján is csak az első lépés ne-

³⁰ EÖTVÖS, 1978. 184–187.

³¹ UŐ., uo. 194, 198–199.

³² YEATS, William Butler, *Húsvét, 1916 (Easter 1916)*, Ford.: Tandori Dezső. In: Kabdebó Tamás (szerk.): *Történelem: Ír költők antológiája*, Kozmosz, Budapest, 1988. 186.

³³ Vö. FENYŐ, 1997. 178.

héz; s az irlandi nép, mint mindenik, lázong s pártoskodik egy ideig, még akkor is, ha jogait már kivitta, - de nem sokáig.”³⁴

Az ír-angol kapcsolatok optimista megítélésének létjogosultságát sajnos cáfolta a történelem alakulása. Az 1840-es évek második felében, a százazrek számára egyetlen táplálékul szolgáló burgonya termésének pusztulása, az ún. burgonyavész következtében elhatalmasodó írországi éhínség mind társadalmi és egzisztenciális, mind kulturális és nyelvi szempontból romboló hatású volt. Körülbelül egy millió ember halt éhen, és hasonló méreteket öltött a kivándorlás is, elsősorban Írország nyugati megyéiből. Mindennek elkerülésére illetve megállítására az angol kormány, Eötvös bizakodásának alaposan ellentmondva, nem tett hathatós lépéseket. Mintegy jelképesen, O’Connell 1847-ben halt meg, az éhínség legádázabb évében, miután ő is tehetetlennek érezte magát a szörnyű pusztulással szemben.

Eötvös tanulmánya az olvasók gondolkodását és érzelmeit megmozgatni kívánó, egyúttal kétségkívül tudományos igényű munka. A szerző maga valószínűleg soha nem járt Írországban, de számos, a korban elismert, autentikus forrásra támaszkodott, és azok nyomán, jól megválasztott idézeteket beépítve vont le következtetéseket. Honfitársainak így meggyőző láttelepet kínált egy másik, szintén hatalmasabb szomszéd árnyékában élő ország legégetőbb problémáiról. Tanulmányának többrétegű jelentőségét Fenyő István a következőképp foglalja össze:

„A kizsákmányolás minden lényeges problémáját felsorakoztatja, s nem csupán hazai viszonylatok közepette szól róluk, helyi anomáliaként vetve fel az osztálykiváltságok okozta jogfosztottság pusztító hatását, hanem európai perspektívában, mint a jövő egyetemes akadályát. Ugyanakkor az emberi szabadság és jogegyenlőség ügyének diadalra jutásában már a legcsekélyebb mértékben sincs tekintettel a nemesség vezető szerepére, sőt azt mielőbb ki akarja küszöbölni. ... a politikai kérdéseket nem csupán és nem is elsősorban a nemesség létkérdései szempontjából elemzi, hanem mindenekelőtt a dolgozó osztályok érdekében, melynek nemzethorizontjába nemesség, polgárság és jobbagység egyenlő módon beletartozik.”³⁵

Fenyő egyben kritizálja is az Eötvös műve végén megfogalmazott romantikus szellemű bizakodást, amely szerinte „a politikai idealizmus és az illuzionizmus bizonyos jegyeit” viseli magán.³⁶ Úgy tűnik, a befejezés írásakor Eötvös nem gondolt arra, hogy a tanulmányában egyébként oly keményen bírálta „privilegiált osztály”, vagyis a protestáns földbirtokosok ragaszkodni fognak hatalmukhoz. A későbbi időkben különleges helyzet alakult ki Észak-Írországban, ahol a „privilegiált osztály” utódai, a helyi protestánsok mintegy kétharmadnyi többségük erejét kihasználva megakadályozták, hogy az a terület (hat megye) is függetlenné váljon Nagy Britanniától. Észak-Írországnak az 1990-es évekig megoldat-

³⁴ Uő., uo. 204--205.

³⁵ Uő., uo. 179.

³⁶ Uő., uo.

lan, a gyarmati múlt örökségétől szenvedő, kaotikus politikai helyzetéről egy másik nagy magyar gondolkodó, Bibó István (1911–1979) írt tanulmányt 1976-ban.³⁷ Őt még inkább a megoldás lehetséges alternatívái foglalkoztatták.

A *Szegénység Irlandban* a mai olvasó számára nem csupán dokumentumértékkel bír. Hatalom, felelősség, más népek tisztelete és megbecsülése, erkölcsi alapú ítélet és történelmi igazság olyan kérdések benne, melyek csaknem két évszázad elteltével is mindenki számára aktuálisak és gondolkodásra készítenek. Írása során Eötvös természetesen nem láthatta előre a közeli jövő által hozott további szenvedéseket, melyek elsősorban a legszegényebb íreket sújtották, sem Észak-Írország létrejöttét, és sok keserűséget jelentő megosztottságát. Meggyőződéssel hitt azonban a tények feltárásának erejében és a változás elérésének lehetőségében. Majdnem két évszázaddal az Eötvös-tanulmány megjelenése után elmondhatjuk, hogy a *Szegénység Irlandban* optimista végkicsengése a jóval távolabbi jövőben mégiscsak igazolódott. A politikai és gazdasági önállóság elérése után az utóbbi időkre az Ír Köztársaság lakói minden területen, végre pszichikailag és identitástudatukban is függetlenedni tudtak a volt gyarmatosítótól.

³⁷ BIBÓ István, Észak-Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírói döntés fényében, In: Uő, Különbség, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bp, 1990. 403-417.

Irodalom

- Bhabha, Homi K.: *The Location of Culture*. Routledge, London and New York, 1994.
- Bibó István: *Észak-Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírósi döntés fényében*. In: *Különbség, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, Budapest, 1990. 403–417.
- Carleton, William: *Wildegoose Lodge*. In: Seamus Deane (szerk.): *The Field Day Anthology of Irish Writing*, Vol. II, Field Day Publications, Derry, 1991. 873–883.
- Csorba András: *Magyar-ír kapcsolatok 1867-ig*. A Tisza István Tudományegyetem Angol Szemináriuma, Debrecen, 1944.
- Devescovi Balázs: *Eötvös József*, Kalligram, Pozsony, 2007.
- Eötvös József: *Szegénység Irlandban*. In: *Eötvös József művei. Reform és hazafiság: publicisztikai írások I*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 133–205.
- Fenyő István: *A centralisták: Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Argumentum, Budapest, 1997.
- Geoghegan, Patrick M.: *King Dan: The Rise of Daniel O'Connell 1775–1829*. Gill and Macmillan, Dublin, 2008.
- Macaulay, Thomas B.: *Speeches*. Tauchnitz, Leipzig, 1853.
- Magyarics Tamás: *Szegénység Irlandban – Eötvös József és a reformkori magyar utazók*. In: Gángó Gábor (szerk.): *A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet Báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. 245–260.
- O'Brien, Conor Cruise: *The Great Melody: A Thematic Biography and Commented Anthology of Edmund Burke*. Minerva, London, 1992.
- Yeats, William Butler, *Húsvét, 1916 (Easter 1916)*. Ford.: Tandori Dezső. In: Kabdebó Tamás (szerk.): *Törtélmok: Ír költők antológiája*. Kozmosz, Budapest 185–187.

H. EÖTVÖS JÓZSEF.

Eötvös József 1871-ben. (Forrás: commons.wikimedia.org)

Bayerle Alajos

NEVELŐI HATÁSGYAKORLÁS EÖTVÖS JÓZSEF FIÁHOZ, LORÁNDHOZ ÍRT LEVELEIBEN

Munkámban Eötvöst, a magánembert, az apát, mint nevelőt kívánom elemezni és bemutatni. A tanulmányomban nem csupán néhány kiragadott eseményre térek ki, hanem a levelekben megtalálható valamennyi nevelői cselekmény bemutatására törekszem. Kísérletet teszek a teljes levelezés elemzésére kiemelve a nevelői hatásgyakorlás teljes eötvösi fegyvertárát. A vonulat, amit itt be kívánok mutatni a pályaválasztás és a tanulmányok folytatása és lezárása, valamint a család és benne Loránd pénzügyi gazdálkodásának sajátosságai.

Eötvös gondos családapa volt, aki szerette gyermekeit és nagy gondot fordított a nevelésükre. Házasságából öt gyermek született, három leány és két fiú.¹ Kevésbé ismert a második fiú Andor, Dénes születése. Sajnos a második fiú csak rövid ideig élt,² elvesztése komoly sokkot okozott Eötvösnek, és valószínűleg ezért fordult kiemelt figyelemmel, most már egyetlen fia, Loránd neveltetése felé. Természetesen a lányok neveléséről sem feledkezett meg, erre vonatkozóan sok utalást találunk a magánleveleiben, köztük a Lorándhoz írtakban is, de annak bemutatása és elemzése egy másik tanulmány tárgya lehet. Említésre méltó, hogy e tekintetben nemcsak magánemberként fordult a téma felé, de oktatáspolitikusként is foglalkozott a nőnevelés kérdéseivel.³ Eötvös Loránd gyermekkoráról keveset tudunk „*nevelése a kor arisztokrata családjainak kitaposott útján haladt. Gyermekkorában előbb tehetséges házinevelőket, Keleti Gusztáv festőt, a később híressé lett Keleti Károly statisztikus fivérét, majd Vécsey Tamást, a későbbi egyetemi jogászprofesszort fogadták mellé.*”⁴ Ebből látható, hogy Eötvös gondos neveléssel, anyagiakat sem sajnálva, a jogi pálya felé orientálta fiát. „*De az utóbbiban fokozatosan erősödő természettudományi érdeklődés, hogy a joggal párhuzamosan ebben az irányban is kielégítse tudásvágyát, sőt a mindinkább manifesztálódó hajlam fejlesztésében hathatósan támogatta is.*”⁵ A jobb megértés érdekében tekintsük át Loránd előtanulmányait.

1860-ban a budapesti piarista gimnáziumba iratkozott be. Az 1860/61-es tanév második félévében lett a negyedik osztály nyilvános tanulója, az első évet még magántanulóként végezte. Magántanulóként osztályzatai mind kitűnőek voltak, de a második félévben már három jeles is csúszott a bizonyítványába. Ekkor az ötödik legjobb tanuló az osztályba. A következő tanévben már csak a huszonkettedik a 72 tanuló közül. A dolog érdekessége, hogy későbbi tudományterületéből, a matematikából és fizikából az érdemjegyei nagyon változóak voltak, a kitűnőtől az elégségesig minden előfordult. A nyolcadik osztályban például

¹ Ilona 1846, Jolán 1847, Loránd 1848, Mária 1851 és Andor 1854.

² Andor, Dénes fia 1854. június 10-én született és torokgyíkban halt meg hathetes korában 1854. augusztus 27-én. Közli: Merényi Metzger Gábor: Eötvös József fiatalon elhunyt gyermekének anyakönyvi adatai.

³ A nőneveléssel kapcsolatos tevékenységét részletesen ismertette Peres Sándor: Az 1868. évi XXXVI-II. tc. és nőnevelésünk. Néptanoda, 1894. 1. sz.1-3.

⁴ Hatvany József: Eötvös Loránd. Művelt Nép Könyvkiadó, 1951. 10.

⁵ Buday Tibor – Budayné Mosonyi Klára: A fizika fejedelme. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 48.

fizikából elégségesre értékelték teljesítményét. Sőt ugyanilyen minősítést kapott érettségi írásbeli dolgozata is, szintén fizikából. Mindebből látható, hogy Loránd tanulmányi eredményei igen változóak és valószínűleg gondot is okozhattak apjának. Az ingadozások egyik oka lehet a gyakori hiányzás. Az értesítőkből kiderül, hogy Loránd többször volt beteg, már az első évben, a negyedik osztály második felében 62 napot mulasztott a betegség miatt. Az ötödik osztály második felében pedig nem is osztályozták a sok hiányzás miatt. A másik lehetséges ok, hogy Loránd, mint annyi más serdülő fiatal, mással volt elfoglalva, mint a tanulással: gondolkodott, álmodozott és tervezgette a jövőjét. És természetes verseket írt, amelyből több fennmaradt.⁶ Ugyanakkor közéleti szereplését is megkezdi, ő lesz az iskolai önképzőkör elnöke, és az önképző társaság lapjának egyik szerzője. Mindennek következménye volt, hogy Loránd az első éveken fizető tanulója volt a piarista gimnáziumnak és csak a hetedik és nyolcadik osztályban szerepelt a neve mellett a nem fizető bejegyzés.

Érettségi eredményei is változóak, jó és a kitűnő között változtak.

Tételeken a következők: hittan: jó, latin: jó, görög: jó, német: jó, magyar: jeles, földrajz és történelem: jó, matematika: jó, fizika: jó, növénytan: jeles, ásványtan: kitűnő, állattan: kitűnő. Érettnek nyilvánítva.

Az érettségihez megjegyzést is fűztek: *kitűnően érettségizett.* Ami a fenti osztályzatok alapján igencsak meglepő.

Nemcsak tudása, de magatartása is hektikusan változó, sőt mondhatjuk, hogy romló tendenciát mutatott. „Az első félévben dicséretes magaviselet, éber figyelem és kellő szorgalom idővel csak törvényszerűvé vált, sőt a figyelem alig éber, majd szórakozott, a szorgalom hanyatló, illetve elégséges értékelést nyert.”⁷ A képen Loránd édesapjával látható.⁸

⁶ A mintegy hetven verset tartalmazó bár kézírásos kis jegyzőkönyvet az Egyetemi könyvtár kézírattára őrzi.

⁷ Buday Tibor – Budayné Mosonyi Klára: A fizika fejedelme. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.34-35.

⁸ A kép a Vasárnapi újságban jelent meg 1860-ban.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Mindebből azonban nem következik az, hogy Eötvös Loránd hanyag és lusta diák lett volna. Érdeklődése azonban nem az iskolai órák felé irányult, egyéb dolgok foglalkoztatták. Apja mindvégig bízott benne és ennek számtalan tanú jelét is adta. Naplójában erről így írt: *"Sok nehéz megpróbáltatáson mentem keresztül életemben, de gyermekeimben az isten megáldott. Testben, lélekben épek, s ha sorsuk csak kissé kedvez, a fiamra szép, a lányaimra kellemes jövő vár. Az arra látszik teremtvé, hogy a világban kitűnő helyet foglaljon el"*⁹ Loránd tehetsége iskolás éveiben láthatóan más irányban bontakozott ki, mint ami későbbi személyiségének meghatározó eleme lett; a jövődóbeli fizikus, tudós egyelőre nem a természettudományokban jeleskedik, sokkal inkább a poétika bűvkörében él. De az apa bízott fiában és a sajátos nevelés végül meghozta gyümölcsét és így válhatott a nyolcadik osztályban fizikából elégségest kapott diák a fizika fejedelmévé.

A következő táblázatban összefoglalva láthatók apa és fia életének, a téma szempontjából, jelentős eseményei. Szürke háttérrel kiemelve azok az események, amelyeket a tanulmány felölel és amelyben az elemezett és vizsgált levelek keletkeztek.

Eötvös József	Eötvös Loránd
1813 született	
1826-31 egyetemi tanulmányok	
1833 ügyvédi vizsga	
1838-40 politikai írások	
1844 pesti Hírlap reformeszmék közlése	
1848 első minisztersége - fia születése	1848 született
1849 Németországba megy (München)	
1850 hazatér	
1859-1860 politikai aktivitás	1860 piarista gimnázium 4. évfolyama
1865 kiegyezés előkészítése	1865 érettségi, jogi tanulmányok 1866 levelezés kezdete
1867 másodszeri minisztersége	1867 heidelbergi tanulmányok 1869 königsbergi félév tervezett sarkkörüi utazás
	1870. július doktorátus megszerzése hazatérés
1871 meghal	1871 utolsó levél már halott apjához

A következőkben Eötvös Józsefnek fiához, Eötvös Lorándhoz írt leveleit elemzem. A "párbeszéd" első darabja 1866-ból való, de igazán rendszeressé a levélváltás csak 1867 ősztől válik, amikor Loránd, pesti jogi tanulmányait félbe-

⁹ Eötvös József naplója. 1865. VIII. 31.

hagyva, Heidelbergben folytatja stúdiumait, mert érdeklődése a természettudományok felé fordul ahol, az akkori idők legkiválóbb fizikusai és nevelői - Bunsen, Kirchhoff és Helmholtz - ez idő tájt itt tanítottak. 1869-ben fél évet Königsbergben töltött, ahol Neumann-t hallgatta; apja levelei ide is elkísérték. Apa és fia levelezése akkor szakad meg, amikor Loránd 1870-ben "summa cum laude" fokozattal doktorál és hazatér. Alig fél évvel később, 1871. február 2-án Eötvös József meghal. Loránd ugyanebben az évben tanítani kezd a budapesti egyetem elméleti fizika tanszakán, tudósi, közéleti pályája ettől kezdve meredeken ível fölfelé.

Nagyon izgalmas az eötvösi levelek sorsa, ugyanis 1929-ben, Eötvös Loránd halálának tízéves évfordulójára egy emlékkönyvet jelentettek meg. A munkálatok során Berzeviczy Albert és Fröhlich Izidor használta Eötvös József és Loránd leveleit, de azok szállítás közben egy villamoson elvesztek. Az 1930-ban megjelent emlékkönyvben csupán néhány oldalas ismertetés olvasható róluk. Fröhlich közli Loránd egy levelét, az apa kilenc levelét pedig már korábban Voinovich is közreadta Eötvös József Összes Munkáinak 20. kötetében, de az eredeti példányok - úgy tűnt - ezen a balszerencsés villamosutazáson végképp elvesztek. Némi reményt jelentett, amikor kiderült, hogy Morvay Győző már 1902-ben lemásolta Eötvös Józsefnek fiához írt leveleit, s ezekből közölt is 29-et az ItK 1929-es évfolyamában. A monográfusok és az adatközlők egészen a legutóbbi időkig erre a közlésre voltak kénytelenek támaszkodni. Így történt ez akkor is, amikor 1976-ban a Szépirodalmi Könyvkiadó Oltványi Ambrus gondozá-

sában megjelentette Eötvös József leveleit. 1982 szeptemberében váratlanul előkerült az a boríték, amely Eötvös József és Loránd eredeti leveleit tartalmazza. A híradás szerint valaki egy padláson lévő kofferben találta más iratokkal együtt, de a szóban forgó borítékon kívül minden mást elégetett. Újabb vándorút következett, míg a boríték - remélhetőleg végleg - biztos helyre: az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába került.¹⁰ A tanulmányban a következő leveleket dolgoztam fel és elemeztem dátum és sorrend szerint.¹¹

I.	II.	III.
1. <u>1866. március 28. *</u>	1. <u>1867. október 21.</u>	26. <u>1869. május 20.</u>
2. <u>1867. október 17.</u>	2. <u>1866. március 28.</u>	27. <u>1869. május 21.</u>
3. <u>1867. november 5.</u>	3. <u>1867. december 2.</u>	28. <u>1869. május 24.</u>
4. <u>1867. november 21.</u>	4. <u>1867</u>	29. <u>1869. június 1.</u>
5. <u>1867. december 9.</u>	5. <u>1867. december 24.</u>	30. <u>1869. június 8.</u>
6. <u>1867. december 30.</u>	6. <u>1867. december 31.</u>	31. <u>1869. június 20.</u>
7. <u>1868. február 24.</u>	7. <u>1868. január 7.</u>	32. <u>1869. július 9.</u>
8. <u>1868. február 25.</u>	8. <u>1868. január 22.</u>	33. <u>1869. október 30.</u>
9. <u>1868. április 22.</u>	9. <u>1868. február 23.</u>	34. <u>1869. november 20.</u>
10. <u>1868. május</u>	10. <u>1868. április 25.</u>	35. <u>1869. november 29.</u>
11. <u>1868. június 4.</u>	11. <u>1868. május 22.</u>	36. <u>1869. december 11.</u>
12. <u>1868. július 3.</u>	12. <u>1868. május 27.</u>	37. <u>1869. december 21.</u>
13. <u>1868. szeptember 5.</u>	13. <u>1868. június 13.</u>	38. <u>1869. december 25.</u>
14. <u>1868. október 14.</u>	14. <u>1868. június 30.</u>	39. <u>1869. december 28.</u>
15. <u>1868. november</u>	15. <u>1868. július 14.</u>	40. <u>1869. december</u>
16. <u>1868. december</u>	16. <u>1868. július 27.</u>	41. <u>1870. január 29.</u>
17. <u>1869. február</u>	17. <u>1868. augusztus 4.</u>	42. <u>1870. február 25.</u>
18. <u>1869. május 8.</u>	18. <u>1868. október 28.</u>	43. <u>1870. március 11.</u>
19. <u>1869. június 12.</u>	19. <u>1868. december 7.</u>	44. <u>1870. március 19.</u>
20. <u>1869. december 21.</u>	20. <u>1868. december 20.</u>	45. <u>1870. április 12.</u>
21. <u>1869. december 28.</u>	21. <u>1869. február 2.</u>	46. <u>1870. április 29.</u>
22. <u>1870. január 25</u>	22. <u>1869. február 27.</u>	47. <u>1870. július 3.</u>
23. <u>1870. február 20.</u>	23. <u>1869. március 2.</u>	48. <u>1870. augusztus 11.</u>
24. <u>1870. március 8.</u>	24. <u>1869. március 4.</u>	49. <u>1870. augusztus 17.</u>
25. <u>1870. március 15</u>	25. <u>1869. április 30.</u>	50. <u>1870. augusztus 31.</u>
26. <u>1870. április 16.</u>		
27. <u>1870. július 8.</u>		
28. <u>1871. február 3.</u>		

Eötvös József által írt ötven levelet és az azokra, Loránd által válaszul írt huszonnyolc levelet. Erre a jobb megértés és a könnyebb nyomon követhetőség ösztönzött. Látható válik az a párbeszéd, amelynek során az apa biztos kézzel, de igen kíméletesen, segíti fiát a felnőtté válás nehéz és rögös útján. Jól kiolvasható a levelekből az az ösztönös nevelői tevékenység, amely ha csak közvetve, levelek formájában is, de mindenképpen hatásosan avatkozott a felelőtlennek tűnő vi-

¹⁰Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz. Szerk.: Benedek M. Szépirodalmi kiadó, Budapest 1988. 123-125.

¹¹A levelek internetes forrása: <http://mek.oszk.hu/02000/02054/html/eotlj.html>

lágfi életvezetésébe, és amelynek hatására, Lorándnak, az 1871. március 5-én benyújtott magántanári képesítés iránti kérvényét március 14-én a kari tanács, a tudományos rang megadása mellett, pozitív bírálattal támogatott és elfogadott.

Eötvös Loránd szellemi fejlődésére, később pályája kialakulására döntő hatással volt édesapjának alakja. Ideálképet látott benne. Eötvös József a közéleti pályához való felkészüléshez szükséges jogi ismeretek megszerzése felé irányította fiát. De a már említett és az utóbbiban fokozatosan erősödő természettudományi érdeklődés láttán nem ellenezte, hogy a joggal párhuzamosan ebben az irányban is kielégítse tudásvágyát, sőt a mindinkább manifesztálódó hajlam fejlesztésében hathatósan támogatta is. Ez jól érzékelhető az első elemzett, fiához írott levélben.¹²

I.

Szent-Tornya,¹³ 1866. március 28. József

„Minden érdekek között, melyek az élethez kötnek, legalább személyes érdekeim között a Te jövőd a legfontosabb. Közelgő öregkorom nyugalma s családunk jövője ettől függ, s így ha kevésbé szeretnék is, természetes, hogy mindennekfelett evvel foglalkoztam. [...] A pálya, melyen jártam, nem az, mely gazdagsághoz vezet, s még azon esetben is, ha - mihez most nagyobb kilátás van, mint valaha - magasabb hivatalba lépek, pillanatnyi helyzetünk fényesebb lesz, de a Ti örökségtek azért nagyobbá nem válik, s habár mérsékelt igények mellett mindennapi kenyeredről aggódni nem leszel is kénytelen, kellemes állást csak saját fáradságod által szerezhetsz. Én ehhez nem adhatok mást, mint nevet, [...] Nincs pálya, mely előtте nyitva nem áll, s melyre lépve kezdetben támogatásra nem számolhatasz; s ez nagy segéd, de csak annyiban, hogy érdemeid elismerésre számolhatnak; de ezen érdemeket magadnak kell szerezned, magad erejével kell haladnod a pályán, [...] Tőlem e részben csak annyi függ, hogy a pályára előkészítsek - sőt, még ez sem, mert hisz készülni is magadnak kell, és én legfeljebb tanácsimmal segíthetek, s azáltal, hogy egyes tévedésektől visszatartóztassalak. Többször mondtam, nem akarok határozni jövőd felett. [...] Nem úgy szólok veled, mint más atyák gyermekeikkel. Érettebb vagy, mint korod, a Mindenható nagy tehetségekkel áldott meg, s mi ennél fontosabb, nemes kedéllyel; mint barát a barátához szólok veled, s nem parancsolni, de meggyőzni akarlak. - A gondolat, hogy tanulmányaidat külföldi egyetemem folytatod, megragadta képzeletedet. [...] ha nyugodtan megfontolod, látni fogod, hogy nevelésednek még hátralevő részére az én tervem praktikusabb. S ez abban áll: hogy a jog két első évét Pesten végezzed. A tanulmányok, melyekből e két év végén vizsgát kell adnod, [...] Ha e két éven keresztülmentél, s a vizsgát letetted, 19 éves vagy, s akkor magam is azt kívánom, hogy teljes kiművelésed végett a berlini vagy más német egyetemre menjél, s akár a nemzetgazdasági s politikus tudományokban, akár a természettudományokban [...] Két esztendő múlva, ha jellemedben megszilárdulsz, bátran kiküldelek, [...] Hidd el, fiam, fáj szívemnek, hogy forró óhajtasodat nem teljesíthetem. Ha csak pénzbeli áldozatba kerülne, bár nehezemre esnék, bizonyosan

¹² A levelekből származó gondolatok idézetek, sorban, egymást követően megtalálhatók, kisebb kihagyásokkal a dátumokkal ellátott levelekben.

¹³ Jelenleg Orosháza egyik külterülete, ahol Eötvösnek egykor földbirtoka volt.

nem tagadnám meg; de meggyőződésem, hogy saját érdeked kívánja, s éppen ezért nem engedhetek.”

A levél közvetlen előzményeit nem ismerjük pontosan, de következtethetünk rájuk. Ezt Loránd válaszevele nagymértékben segíti. Valószínűsíthető, hogy Loránd beleunt a jogi tanulmányokba és ezért azokat abba kívánta hagyni, s ugyanakkor a kor szokásainak megfelelően külföldön szeretne volna tanulmányait folytatni, de már a természettudományok területén. Nem törődve a következményekkel és az anyagi feltételekkel. Eötvös félti a fiút és ezért fogalmazza meg a levélben leírtakat. A levél tulajdonképpen Eötvös útmutatása és pedagógiai hitvallása egyben. Felvázolja fiával kapcsolatos vágyait és elvárásait. De hangsúlyozza, hogy nem kíván fia helyett sem dönteni, sem cselekedni. Egy olyan apa intelmei, kérései, aki egyenrangú partnerként fogadja el fiát, aki nem parancsolni, hanem tanácsolni próbálja fiának jövőről alkotott elképzeléseit. A segítő jóakarát és a fiába vetett bizalom árad a levél minden sorából. Ugyanakkor világosan megfogalmazza, hogy a célok eléréséhez a fiúnak aktívan és intenzíven tennie is kell a dolgát. Az apa jól tudta, hogyan hathat fiára, akár annak becsvágyára alapozva is, de elmondható, hogy célját elérte s ez a fiú válaszeveleéből¹⁴ kiolvasható.

Loránd válasza. 1866. március 28.

„Kedves Atyám!

Bocsásd meg, ha vidám csevegés helyett, melyet talán fiadtól elvársz, kissé komolyabb tartalmú levelet kapsz. Midőn köztünk múltkor külföldre menetelem terve szóba jött, én hallgattam; tettem azt nem annyira nyíltság hiánya miatt, mint inkább félelemből érzélgősnek tetszeni; ebből természetesen számdékom okainak félremagyarázása keletkezett, s így én, habár tervemről már lemondtam, igazolásomul hozom föl azoknak főbbjeit. [...] egyéni függetlenségemet megtartsam: életcélom, és legalább eddig úgy találtam, hogy annak leginkább akkor felelhetek meg, ha a tudományos pályára lépek. Miután beláttam, hogy a jogtudományok elmulasztása, ha fent említett nézeteim mellett megmaradok, csak félszeggé tenné, ha pedig más pályát választanék, az elé akadályt gördítene, e gondolattal, melynek, megvallom, sokáig rabja voltam, felhagytam; [...] megbocsátod tehát nekem, ha én kortársaimmal - egy-kettőnek kivételével - ellenkezésbe állva, ismét el-, a külföldre vágytam. [...] Végül kérlek, bocsásd meg, ha restségem által gondot okoztam neked; mire visszajössz, fiadat a római jog mellett találod. Talán mulatságosabban írhattam volna, de így legalább tudod, mit akart és mit akar fiad.”

A válaszból kitűnik a fiú elfogadó és megértő szándéka, de egyenrangú félhez méltóan, elfogadva apja tanácsát és megindokolta saját álláspontját. Nem adja fel saját elképzeléseit a tudományos pályát illetően, de apja tanácsát követi. Felhívja az apa figyelmét arra, hogy nem felelőtlen, hanem megalapozott elképzelések alapján döntött korábban, de belátta tévedését és tanúbizonyosságot tesz érettsége és elhatározottsága mellett azzal, hogy folytatja megkezdett jogi tanulmányait. Jól érzékelhető ebből Loránd jellemfejlődése, hiszen a távolabbi cél

¹⁴A válaszeveleket a jobb elkülöníthetőség érdekében dőlt betűvel jelenítem meg a későbbiekben is.

érdekében — ha csak egy rövid időre is — de lemond vágyairól és teljesíti a veleszemben támasztott elvárásokat, nem feladva azokat. Az apa is megérti fia elképzeléseit és a következő levelekben támogatásáról biztosítja. Nem feledkezve meg a feltétel nélküli szeretetről való biztosításról sem. Ugyanakkor motiválja is céljai elérése érdekében, sőt előkészíti lehetőségeihez képest az új célokat segítő körülményeket. Természettudományok iránti érdeklődését is támogatja. Azonban felhívja a figyelmét arra, hogy a tanulmányait olyan irányban folytassa, amely hazája, az emberiség és saját érdekeit is szolgálják, vagyis az alkalmazott tudományok felé orientálja.

József 1876. december közepe (12 és 24 között.) a pontos dátum ismeretlen.

„Ezentúl magadnak kell gondoskodnod magadról, örömeid csak saját műveid lehetnek, s mi legfeljebb útjaidat egyengethetjük ki, hogy szerencsédnek mentül kevesebb akadályai legyenek. Férfivá nőttél, s nem maradt semmi változatlan, csak szeretetünk.”

József (1867. december 24.) Pest 24/12 867.

„Haladj bátran előre, és ne sajnáld fáradságodat. A tudomány körében a legnagyobb erőfeszítés eléri jutalmát, mert azt nem várja az emberektől, hanem magában a tudományban találja. A legfőbb élvezet a földön azon érzet, hogy magasabb álláspontot értünk el; s az emberek legjobb akarattal alacsony vállalkon nem emelhetnek senkit magasra, azt mindenki csak saját erejével teheti.”

József (1868. január 22.) Pest, 22/1 868.

„Én csak azt látom meglepéssel, hogy gond nem zavar, s bátran nézsz a jövőnek szemébe, s ez a fődolog.”

József (1868. október 28.) Nemzeti Kaszinó 28/10 68.

„Egyéb dolgaik között most sokat foglalkozom a politechnikummal, melynek tanárinak most becsületesebb fizetést eszközöltem ki. A laboratórium is erősen épül, s ha jövő őszre visszajössz - azaz ha jössz -, már fedél alatt fogod találni. Írd meg, miket hallgatsz,”

József (1868. december 20.) 20/12 868.

„Egyetértek nézeteiddel, melyeket a természettudomány hatásáról kifejeztél. Napjainkban nem lehet józan ember, ki akár azon közvetlen hasznot vonná kétségbe, mely a természet ismerete által az emberek jólétére támad, akár azon előnyt, melyet a tudományoknak ezen ága által idéz elő, mert sok meggyőzött előítéletnek alapjait megrontja, a tévedés, melyben, nem mondom, te vagy, de mely a természettudósok között közönséges, csak abban áll, hogy saját tudományok körén kívül más tudományt elismerni nem akarnak.”

József (1869. február 2.) Pest 2/2 869.

„Jól tudod, hogy jövőtök meghatározásánál csak saját boldogságtokra gondolok, s így meg lehetsz győződve, hogy nem foglak soha visszatartóztatni azon pályától, melyen boldogságodat feltalálni reményled, főképp midőn azt hiszem, hogy jól választottál, s legalább azon eszméket, melyek e pályára vezet-

nek, egész kiterjedésekben osztom. [...] éppúgy osztom nézetedet abban is, hogy nem annyira hazánk anyagi, mint nemzetünk szellemi művelése azon feladat, melyet választanunk kell. Örömmel foglak tehát látni azon pályán, melyet magadnak választottál, s el fogok követni mindent, hogy azon mennél több sikerrel haladhassál. [...] egy forró vágya szívemnek, valami, mit az isteni gondviseléstől kértem, az az volt, hogy fiam kitűnő ember, hogy a hazának hasznos és tisztelt polgárja legyen. [...] az, ki egy bizonyos tudományban magasabb cél után törekszik, nem nélkülözheti a szomszéd tudományok ismeretét, szükséges, hogy a főcél soha se veszítse szeme előtt, s azt, minek segédére szüksége van, soha ne tekintse másnak, mint segédeszköznek, mert ha valahol, úgy éppen a tudományok körében mindén sikernek fő feltételei: az hogy akarni tudjunk, erősen és állhatatosan. Az ész maga a jellemnek kellő szilárdsága nélkül még senkit nagy tudóssá nem tett, [...] S ezenkívül, féltelek még egytől, és ez azon veszély, mely éppen azokat fenyegeti leginkább, kik a tudományt magáért a tudományért művelik, - hogy végre oly célokat tűznek ki magoknak, melyek elérhetetlenek.”

Loránd (Heidelberg, 1869. febr.)

„Amit a jövő érdekében tanulni akarok, az 1-ször: miként kell experimentálni, jobban mondva miként kell a kérdést felállítani, hogy reá a természet megfelelhesen? és 2-ször: mi módon lehet az úgy nyert feleleteket egyszerű törvényekre visszavezetni. A nagy mester, kitől ezeket legjobban lehet tanulni, Neumann Königsbergben, s ezért szándékom jövőre odamenni.”

Loránd a válaszában gyorsan reagál apja intelmeire és kihasználva az adódó lehetőséget felveti, hogy a következő évben ott szeretné folytatni tanulmányait. Hivatkozik arra, hogy ott a kor legnevesebb professzorától tanulhat. A döntés gyors és váratlan, hiszen Korábban Heidelberg volt az álom, ahol elképzeléseit valóra kívánta váltani. Heidelberg nagy hatással volt rá. Erről a későbbiekben így emlékezik: *„Nem fogom soha feledni a percet, amikor a vonat, melyben ültem, a Neckar völgyének mentében a heidelbergi pályaházba berobogott. Boldog voltam már azért is, mert ugyanazt a levegőt szíhattam, mint azon tudós férfiak, kiknek híre ide vezérelt.”*¹⁵ De az elkötelezettség nem elég erős, néhány hónap múlva már máshova vágyik. Ezt apjának racionális érvelésekkel hozta tudomására.

József (1869. március 4.) 4/3 869.

„tudósítsalak, miként az ellen, hogy Königsbergben folytasd tanulmányaidat, legkisebb kifogásom sincs. Magad választod célokat, magadnak kell választani az utat is, melyen ahhoz legelőbb eljuthatsz. Azonkívül Neumann híre oly általánosan elismert, hogy fizikára határozván magadat, hiba volna, ha magadat oktatásától megfosztanád.”

József (1869. április 30.) Pest 30/4 869.

„a königsbergi síkság sem fog rosszul hatni reád, sőt talán úgy jársz vele, mint sokszor csúnya asszonyokkal járunk, kiktől első találkozásnál elfordulunk, s

¹⁵ Eötvös Loránd: Néhány szó az egyetemi tanítás kérdéséhez. In: Eötvös Loránd tudományos és művelődéspolitikai írásából. Válogatta: Bodó barna. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1890. 177.

kikben hosszabb ismeretség után mindig több kellemet találunk. A földolog az, hogy jó lakásról gondoskodik.”

Az elképzelést tettek követik. Heidelberget elhagyta és a königsbergi egyetemen folytatta természettudományi tanulmányait. Loránd azonban gyorsan kiábrándul. *„amilyen lelkesedéssel indult Königsbergbe, hamarosan olyan kishitűség vett rajta erőt, s már május 8-án panaszkodik atyjának, hogy Neumann fizikai és Richelot matematikai előadásai annyira távol esnek a természettől, annyira belevesznek az absztrakciókba, hogy igen nehezen foghatók fel.”*¹⁶ Ebből látható, hogy az állhatatosság és a kitartás bizony nem erőssége Lorándnak. Az első nehézségek alkalmával feladja a küzdelmet és nagyon ügyesen, korábbi apai intelmekre hivatkozik. A túlzott elméletiességre, ami számára leküzdhetetlen.

Loránd 1869. május 8

„A múlt hetet levert hangulatban töltöttem, a nehézségek, melyekkel itt tanulmányaimban meg kell küzdenem, legyőzhetetleneknek látszottak.”

Eötvös próbálja fiát megnyugtatni és biztatni. Mindenképpen arra kéri fiát, hogy gondolja végig a terveit, beszéljék meg azokat és csak utána döntsön Loránd a továbbiakról. Kicsit húzza az időt és természetesen indirekt módon próbálja befolyásolni a fiú döntését.

III.

József (1869. május 20.) 20/5 869.

„Későbbi terveidet egészen reád bízom, s magamnak csak azt tartom fel, hogy azokat együtt nyugodtan discutiáljuk. [...] Mint Te magad, úgy én sem kívánok egyebet, mint hogy tudós, valóságos és nem dilettáns tudós legyen belőled, és erre azon eszközöket fogjuk választani, melyeket legjobbaknak tartunk.”

Loránd május 21-i levelében (amelynek hátoldalán ez áll: "Egyedül papának") újra panaszkodik:

„Nem tudok itt megnyugodni. - Napról napra kedvetlenebb leszek s inkább vágyódom hazatérni. - Az előadásokban élvezetet nem találok s magamat butulni érzem. - Én azt képelem, hogy reám nézve leghasznosabb volna innét mentül hamarabb elutazni. [...] Ami döntő e kérdésben, az a te tanácsod, mert tudom, hogy ismersz”.

Loránd egyre inkább elkedvetlenedik, honvágy is kínozza, mindenképpen szeretne elutazni, de — és ebből látható Eötvös sikeres befolyásolása — előbb kikéri apja véleményét és tanácsát. Ezzel kész helyzet elé állítva apját. Egy kicsit a döntés súlyát is az apára hárítja ezzel. Az apa belátta, hogy fia végleges döntést hozott magában, semmiképpen nem folytatja a königsbergi tanulmányait, ezért valamilyen áthidaló megoldást kellett tanácsoljon. Egyrészt hivatkozik saját fiatalkori hasonló élményeire, másrészt, menteni a menthetőt, pihenést javasol fia

¹⁶ Buday Tibor–Budayné Mosonyi Klára: A fizika fejedelme. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 76.

számára. Ugyanakkor a második levélből fény derül arra is, hogy Eötvös valójában ellenezte a königsbergi tanulmányokat, de fiának lehetőséget akart adni saját maga kipróbálására. A probléma komolynak látszik, hiszen Eötvös hosszabb időn keresztül foglakozik vele. Végül két fontos tanácsot ad fiának. Az egyik, hogy eddigi ismereteit dolgozza fel és produkáljon belőle eredményt. A másik, hogy pihenjen, szerezzen ismerősöket és ismeretségeket, használja ki a tenger nyújtotta lehetőségeket, de semmiképpen se hagyja el az egyetemet azonnal, lezárt félév nélkül. Hivatkozik itt a fiú hiúságára is, hogy mit gondolnának róla, ha félbehagyja megkezdett dolgait.

József (1869. május 21.) 21/5 869.

„látom, hogy kedélyileg rosszul érzed magadat, s azért ha már személyesen nem lehetünk együtt, legalább néhány biztató szót küldök. - Átmentem a szenvedéseken, melyeknek nyomait leveled kifejezi. Ismerem a kint, mely a lelket eltölti, midőn elébb saját tehetségeinken, később magán a tudományon kételkedni kezdünk, s elmondjuk vanitas vanitatumunkat a négy fakultás és minden doktori és professzori felett. [...] a tudomány, ha nem felel is minden kérdéseinkre - soknak ismeretéhez vezet, mit tudni jó és szükséges, és azután megszorítva terveinket, végre hozzáfogunk a munkához, kevesebb költői lelkesedéssel, de több eredménnyel, s így lesz nálad is. [...] tisztán didaktikus szempontból is jobb, ha miután 2 évig erősen tanultunk, legalább egy időt arra fordítunk, hogy a gyűjtött anyagot magunkban feldolgozzuk, s gondoskodni fogok, hogy az erre szükséges eszközöknek hiányában ne légy. [...] azokat, kik Pesten matematikával s természettudománnyal foglalkoznak, magad körébe gyűjtöd, oly haszonnal készülhetsz további tudományos utazásaidhoz, mint sehol a világon.”

József (1869. május 24.) 24/5 869.

„Annyit foglalkoztam e napokban veled, annyira tudtam, mi kellemetlenül érzed magadat, hogy ámbár rögtön felelek, az, amit írok, nem rögtönzött, s hogy mint hosszú megfontolás eredményét veheted. [...] Tudod, hogy nem óhajtottam Königsbergbe költözésedet. Másoktól ismertem az irányt, melyet ezen egyetem a természettudományokban is követ, ismertem hajlamaidat, és meg voltam győződve, hogy a tudománynak azon neme, melyet ott űznek, szellemi és kedélyi szükségéidnek megfelelni nem fog. Egészen helyeslem tehát, hogy az egyetemet e szemeszter végén elhagyjad. Helyeslem azt is, hogy hazatérve, egy időt arra szánjál, hogy a 2 év alatt szerzett ismereteket rendezd, és saját erődöt valami önálló dolgozaton megkísérsd - mi még azon esetben is célszerű, ha vele nyilvánosság elébe lépni nem akarnál. - De azt, hogy Königsberget rögtön hagyjad el, nem tanácsolhatom. [...] Ha az előadások olyanok, melyekből éppen semmit sem tanulsz (ámbár ezt alig hiszem), akkor vagy éppen nem - vagy ritkán menj a kollégiumba. Kössél ismeretségeket, menjél a tengerfürdőbe, röviden mondva, töltsd idődet oly jól, amint lehet, de maradj Königsbergben, [...] úgy jöjj haza, hogy itt senki ne gyanítsa, hogy a szemesztert nem töltötted el. - Semmi sem árt inkább, mint az ingatagságnak híre, s oly korban vagy, melyben erre vigyáznod kell. Ezért jobb, ha a kedélyi lehangoltság, melyen keresztülmentél - titok marad közöttünk. Könnyíts szíveden azáltal, hogy nekem írsz.”

Eötvös Loránd május 27-én írja:

"Kedves atyám! Leveleid nem voltak hatás nélküliek, s legalább a kételytől megmentettek, mit kelljen jelen pillanatban tennem (...) Mindemellett nem tudom, a félév végeig itt maradok-e, mert szeretném, mielőtt hosszabb időre hazatérnék, a berlini, göttingai és lipcsei tanárok tanítási modorát megismerni - s így, feltéve hogy ide különös érdek nem köt, július hónapban e városokban egy-egy hetet hasznosan eltölthetnék

Lorándnak azonban nagyon elege volt Königsbergből, mindenképpen el akart jönni, de apjára is hallgatva közbülső megoldást választott. A nevesebb német egyetemeket akarta végiglátogatni útban hazafelé. Ebből remélve az újabb tapasztalatokat és ihletet a tanulmányai folytatásához. Az apa kap a kompromisszumon és beleegyezik fia döntésébe, sőt megerősíti azokat és támogatásáról is biztosítja. Felajánlja, hogy az egyetemeknek ajánló leveleket fog küldeni a kellő fogadtatás érdekében. óta nem találkoztak. Eötvös levonva a tanulságot, kéri fiát, hogy személyesen találkozzanak, hiszen hosszabb idő nem látták egymást. Meg aztán a személyes megbeszélés hatékonyságában is bízott.

József (1869. június 1.) 1/6 869

„Nagyon helyeslem, hogy mielőtt hazatérsz, elébb még a göttingi, berlini és lipcsei egyetemet meglátogatod. - Az egyetemek látogatásának úgylis egyik legfőbb előnye az, hogy megismerkedjünk azokkal, kik saját tudományok körében a vezető szerepet viszik, s ezért gondolkodni fogok, hogy ezen egyetemek mindegyikénél legalább egy ajánlólevelet küldjek. [...] Magától értetik, hogy a leveleket csak akkor fogod átadni, ha jónak látod, azt egészen saját belátásodra bízom, azt egyébiránt nem bízom arra, legalább kérlek, hogy ebben az én óhajtasomat kövesd: azaz, hogy megjárva azon egyetemeket, Karlsbadba jöjj.”

Ezután következett egy levél, amely— mondhatnánk Eötvös nevelési elveit tartalmazza — fiának ad útmutatást bizonyos dolgokban, nevezetesen a nevelés módszereiről. A fiú felelősségére hivatkozik, s megemlíti, hogy szabadon dönthet a jövőjéről. Bízik benne, hogy a megfelelő döntést hozza és egyben biztosítja arról is, hogy a dolgot diszkréten kezeli, azaz kettőjük között marad.”

József (1869. június 8.) 8/6 869.

„A nevelésnél két elvet követhetünk. Egyik a szigor, mellyel a gyermeket szorgalomra, igazmondásra és más jótulajdonokra szoktatunk. A másik a szabadság, melyet gyermekeinknek azért adunk, hogy azok jókor magok felett uralkodni tanuljanak. [...] határozatod mindenesetre nézve csak tőled függ, és biztossá teszek, hogy bármiként üssön ki, általam rossz néven nem vétetik, mert ami ezen kérdésnél reám nézve fontos, nem az, hogy nekem engedelmeskedjél - mint mindig tettél -, de hogy magadnak parancsolni és engedelmeskedni tanulj. - Talán mint egy prédikáció hangzik e levél, de hidd el, nem más, mint legjobb barátodnak őszinte tanácsa. [...] jutóirat a levélhez:

Hogy határozatodban egész szabad légy, nem mondtam senkinek, hogy a svájci útra engedélyt kértél, ha megmaradsz e kívánatnál, szólhatunk később.”

Eötvös Loránd így reagál erre 1869. június 12-én írt levelében

"Itt tartózkodásom alatt a tudományt, mellyel foglalkozni szándékozom, oly alakban tálalták élém, melyben egyelőre meg nem emészthetem, s ennek következtében oly kedvetlen hangulatba estem, melyet leghelyesebben szellemi indigestiónak nevezhetnék. - Míg itt oly kérdésekkel faggattak, melyek iránt érdekem nagyon csekély, kedvem a pályán haladni, melyre léptem, nagyon leapadt..."

A válaszból kiderül, hogy Lorándnak nemcsak königsbergből van elege, hanem az egész tudományos pályából. Úgy ítéli meg, hogy alkalmatlan a pályára, nem érti, és nem tudja feldolgozni sem az ott hallottakat. Ami persze részben érthető, hiszen Neumann a fizika legelvontabb és legnehezebb tárgyait tanította,¹⁷ másrészt Loránd előképzettsége, különösen a matematikai, rendkívül hézagos és hiányos volt. Az apa biztatja, a figyelmét arra az elvre, hogy inkább kevesebbet tanuljon, de azt alaposan. Hogy kedvét és érdeklődését felélessze egy kiváló lehetőséget is felcilliant a számára, az otthoni karriert, amelyben Eötvös miniszterként nagyon is sokat tehetett. Biztatja a küzdelemre és neveli a kitartásra. Bízunk abban, hogy a problémák megoldódnak és a fiú megtalálja eddigi fáradozásainak értelmét.

József (1869. június 20.) 20/6 869.

Úgy ítélt meg állapotodat, mint leírtad. Az történt veled, mi velem többször életemben - megcsömörödtél a tudománytól, de akkor bizonyosan rossz recipét ordináltam, midőn Berlin s Göttingába akartalak küldeni. [...] ki a tudományban aktív szolgálatot akar tenni - annak nem nagy fegyvertár, hanem csak egypár fegyver kell, mely jó[] illik kezéhez, s mellyel tökéletesen banni tud, és én meg vagyok győződve, hogy te is erre születél. [...] amennyiben tudományodban haladni akarsz - arra itt is bő alkalmat találsz. Akin megszökött, s így fizikai termünk gazda nélkül áll, s ami abban tanulmányaidhoz hiányzik, az Akadémia meghozathatja."

József (1869. október 30.) 30/10 869

„Hisz végre, ki oly célt tűzött ki magának, melyért küzdeni érdemes, soha nem érheti el azt, és ez életben a fődolog nem a cél, hanem a küzdelem. - Mint te nem azért mászol minden magasabb hegyre, amit csúcán látni vagy találni remélsz, hanem mert magában a mászásban, erődnek megfeszítésében, az egyes akadályok legyőzésében, sőt a veszélyben találod élvezetedet, úgy járnak el más, sokkal bölcsőbbnek tartott emberek is.”

Loránd megfogadva apja tanácsát könnyít a tanulmányain, amit Eötvös kedvezően értékel. A következő levélben már arról ír, hogy az egészség a legfontosabb, fontosabb a túlzásba vitt tudománynál. De ugyanakkor arra is felhívja fia figyelmét, hogy a felhalmozott ismereteket valamilyen eredménnyel alá kell támasztani. Publikálnia kellene, de a tudományos eredmények tekintetében is a fokozatosságra és a mértékletességre inti.

József (1869. november 20.) 20/11 869

¹⁷ Fénytani elmélet, potenciál elmélet és a híres fizikai szeminárium. Nem különben Richelot analitikai mechanikája és a hozzá tartozó matematikai szeminárium.

„Te, mint leveledből nagy örömmel látom, jól érzed magadat, s ez nemcsak kellemetes, de fontos is, mert minden haladásnak első föltétele, hogy egészségeseknek érezzük magunkat, s a levertség, akár a sors csapásainak következtében, akár ok nélkül jöjjön, elbénítja minden erőnket. - Igen helyeslem, hogy kollégiumaid választásában mérséklettel éltél. A tudományból, mint mindenből, csak annyi válik hasznunkra, amennyit nagy megerőltetésünk nélkül kezelhetünk, s ki ennél többet gyűjt, az lexikont vagy kompilációt írhat, de a tudományt nem fogja előbbre vinni.”

József (1869. december 11.) Budán 11/12 869.

„Kevés íróat ismerek - legalább tudományos íróat, mert a költők a dolgok természeténél fogva kivételt képeznek -, ki mindjárt nagy művel lépett volna fel, s mielőtt ilyenekkel a világot meglepé, nem készült volna kisebb művekkel nagy feladatához.”

A helyzet rendeződött, látszatra legalábbis. Loránd folytatja a tanulmányait Heidelbergben és igyekszik befejezni azokat. De újabb csábítások próbálják a helyes útról letéríteni. Eötvös Loránd meghívást kapott egy sarkvidéki expedícióban való részvételre, mely komoly tudományos kihívást és meg komolyabb anyagi terheket jelentene számára. „A fiatalember merész, kalandvágó lelkületére jellemző az, hogy 1869 decemberében csatlakozni akart egy északi sarki expedícióhoz. Az expedíció szervezője a kiváló földrajztudós és térképész, Petermann volt, akit Bunsen is rendkívül nagyra becsült.”¹⁸ A nagy kihívás lehetősége miatt döntött így, de tanulva az előzőekből, apja tanácsát is kikéri, a döntést mintegy rábízva.”

Loránd 1869. december 21-i levelében írja meg apjának elképzelését:

„E tervem kivitele most csaknem egyedül beleegyezésedtől függ s talán megnyerem azt, ha az ügy állásával közelebről megismertettek. - A kis expedíció, melyről itt szó van, magánvállalat, melyet Petermann segítségével Dr. Besseles hoz létre. - A hajó, az 1868-i német expedíció hajója, »Grönland« a vállalatnak szabad rendelkezésére áll; egyéb költségeit részben Robbenschlag [főkvadászat] által, részben különösen e célra gyűjtött pénzekből fogja fedezni. [...] Fel vagyok szólítva mint fizikus részt venni ez expedícióban, s én forró vággyal kívánom azt. - 1000 tallér nem kis pénz, de nem elég nagy, hogy akadály legyen ott, hol ily kedvező alkalom nyílik arra, hogy végre már tegyek valamit.”

Eötvös valószínűleg elképedt az ötleten. Arra számított, hogy a fiú végre jobb belátásra tért, befejezi tanulmányait és ledoktorál, ami apja egyik legfőbb vágya volt. Ezért nem csodálkozhatunk, hogy Eötvös igen határozottan lebeszélte fiát a részvételről. Két hathatós indokot is felhozva a terv ellen. Egy részt, mert legalább egy évet vesztené az egyetemi tanulmányaiból, ami nagyon is racionális érv és nagyon okosan egy érzelmi érvvel is kiegészítette az előbbit, mely szerint édesanyja nagyon aggódna fia épsége miatt. Ismételten óvja a csapongásoktól és közli azt is, hogy amennyiben ledoktorál, azután már támogatni fogja egyéb célkitűzéseiben. A klasszikusnak számító, ha—akkor formulát megfogalmazva.

¹⁸ Hatvany József: Eötvös Loránd. Művelt Nép Könyvkiadó, 1951. 25.

József (1869. december 25.) 25/12 869.

„Éppen nem állítom, hogy a doktorátusnak elnyerése valami nagy, dicső feladat, de végre természetes bevégezése akadémiai pályádnak, s oly valami, mit magadban feltevel, s mire magadat ígéreted által köteleztél, s egy kétségtelen s ez az: hogy ha mindig csak kezdünk, s azt, amit kezdtünk, akár kicsi, akár nagy legyen, elhagyjuk, mielőtt bevégeztük, egész életünket eredmény nélkül vesztegetjük el. [...] Fájdalommal tapasztalom hajlamodat, mely szerint ábrándjaidnak több befolyást engedsz határozataidra, mint kellene, és sérteném kötelességemet, ha erre nem figyelmeztétnék s nem kérnék, hogy minden erődöt e hajlam legyőzésére fordítsd. [...] Korodban e hiba, mint mások, még legyőzhető, de csak komoly feltevés és akaratok gyakorlata által, s erre szólítlak fel. – Tudom, a lemondás nehezedre esik, tudom azt is, hogy talán elkésérsz, hogy kérésedet nem teljesítem, sőt tanulmányaid is egy időre kevésbé érdekeseknek fognak látszani, de vegyél erőt magadon, s gondold meg: hogy miután pályádnak választásában teljes szabadságot engedtem, - s mi talán hiba volt - inkább hajlamaidat, mint saját meggyőződésemet követtem, most joggal követelhetem, hogy mielőtt más pályára lépsz, ezt, melyet magad választottál, bevégezd. [...] Ha a doktorátust elvégezed, szabadon választhatod pályádat. Én csak annyiban folyok be abba, amennyiben tanácsaimmal tehetem, s mindent elkövetek, hogy céljaid elérését tehetségem szerint könnyítsem;”

Loránd december 28-án sietve válaszol:

„Kedves atyám!

Kérésemet kereken megtagadod s én engedelmeskedem, mert másként nem tehetek, anélkül hogy érveid meggyőznének. Ha közelebbről tekinted a dolgot, látni fogod, hogy sem az nem áll, hogy az utazás feladata fáradságra nem érdemes; sem az, hogy én ez utazás tervezése által célomtól eltértem. [...] E leveledben, úgy mint már azelőtt is többször, a hibát veted szememre, hogy feltételeimben ingatag vagyok; azt jogosan tagadhatom. [...] Az első perctől kezdve, mióta higgadtan határozhattam jövőm felett, a tudományos pályát választottam, s nem tudok egy napot sem, melyen e célt szemeim előtt vesztettem volna [...] Látom, hogy véleményedet jellemem felett másként meg nem változtathatom, mint ha ellenedben is határozottan lépek föl. [...] Ezt teszem, s kinyilatkoztatom: hogy most is, úgy mint már 4 év előtt volt, feltétem tudományos pályát követni s minden erőmmel törekedni fogok hazámban vagy ha ott akadályokat gördítesz elém, Németországban mint tanár működni [...] Nem tartom helyesnek, ha a fiú atyjával ellenkezésben ily határozottan lép föl, mégis teljesen igazolva érzem magamat, ha meggondolom, hogy önbecsülésed és a te becsülésed megnyerése kényszerítettek erre”

Loránd válaszából kiérződik a sértettség. Továbbra is arra hivatkozik, hogy nem tévesztette szem elől végső célját, a tudományos pályát. Beletörődik abba, hogy lemondjon az utazásról, de fenntartja eredeti álláspontját, hiszen az utazáshoz szükséges anyagiakat apjának kellene biztosítania. Határozottan tagadja, hogy ingatag lenne, sőt inkább nagyon is jellemesnek gondolja magát. Sőt azzal fenyegetőzik, hogy esetleg tanári pályafutását akár külföldön folytassa, amennyiben apja otthon nem támogatja. Erre az apa is keményebben válaszol,

részletesen kifejti álláspontját a tanulmányok lezárásával kapcsolatosan. Felvázolja a lehetőségeket és megpróbálja fiát meggyőzni a saját álláspontjáról. Továbbra is bizalmáról biztosítja megingó fiát és felveti egy későbbi utazás lehetőségét.

József (1869. december 28.) 28/12 869

„s mi által válsz boldoggá, az Istenre s magadra bízom, mert hisz a siker minden törekvésnél s így a szerencse utáni törekvésnél is főként önmagunktól függ, azaz attól, hogy a pálya, melyet választunk, egyéniségünknek megfeleljen. Az, hogy a doktorátus letételét kívánom, nálam nem szeszély. - Miután ezen pályára léptél, előtted csak 3 út áll. - Vagy praktikus irányban folytatod tanulmányaidat és pl. egy école des Mines-be mégy. - Vagy professzúrára készülsz. Vagy hazatérve (természetesen utazás után), mint magányos tudós folytatod életedet, akár aktíve a tudomány valamely ágának szentelve minden erődet, akár csak mint tudománykedvelő, a tudományt csak annak tekintve, mi az életet szebbíti. [...] a doktorátus letétele oly cél, mely pályádnak semmi esetre akadálya nem lehet, s mert addig, míg azt elérted, semmire elhatározni nem kell magadat,”

József (1869. december)

„Te úgy vagy meggyőződve, hogy az utazás, melyet terveztél, egyszerre sokkal kedvezőbb s rövidebb úton vezetne azon álláshoz, melyet a tudományban elfoglalni óhajtasz. - Nem fogok veled vitatkozni a sarkvidéki utazások fontossága felett. [...] Én jól tudom, hogy sokat dolgoztál, s nagy csalódásban élsz, ha gondolod, hogy a kitartást, mellyel tanulmányaidat 4 év óta folytatod, nem méltányolom. [...] Ha egypár évig mint tanár működtél, ha az ország valamely részét tudományosan átkutatad, vagy egy nagy tudós kíséretében tudományodban magadat praktikus úton előbbre vitted, és akkor az éjszakai sark felé indulsz, nehezen fogok búcsút venni tőled, mert végre ember vagyok és szeretlek, de keserűségemet enyhíteni fogja azon kilátás, hogy csakugyan valami kitűnőt vihetsz véghez. A jelen pillanatban ily remény nem ellensúlyozza a veszélyt, s ha ez magában véve reád nézve csábító, sőt főcsábja az utazásnak, természetesnek fogod találni, ha egy apa másképp gondolkozik?”

Az utazásról valómondásból fakadó bánatában Loránd újabb kedvtelések felé fordul. Természetesen apja ennek a fordulatnak a legkevésbé sem örül, hiszen költséges volta mellett fia egészségére is hatással lehet. Nem ismerjük a közvetlen előzményeket, de az eddigi levélváltásból következtetni lehet, hogy Eötvös kárpótolni akarta fiát és ezért extra pénzküldeményt jutatott el hozzá a mindennapi élet megkönnyítésére és szebbé tételéhez. Loránd pénzzel való gazdálkodása többször is gondot jelentett a családnak, de erről majd később részletesen kívánok írni. Apját felháborítja, hogy nem jelzi vissza a pénzküldemény érkezését, ami elvárható lenne, a megköszönés gesztusáról nem is szólva. Loránd szinte azonnal válaszol, kendőzetlen, már szinte fájó módon és megbánásnak még a jelét sem mutatva, írja meg apjának a történeteket. Kicsit kajánkodva jegyzi meg a levél végén, hogy egyelőre nem is kíván változtatni ezen. Eötvösnek újabb nevelői feladata támad, a takarékos és a lehetőségekhez igazított gazdálkodásra hívja fel a fiú figyelmét.

*Atyám a vágyat kaptam én tetőled!
Ezzel kívánom, légy boldog magad,
Jósors kövesse mindig áldott lépted,
S nevedhez bár méltó legyen fiad!*

Eötvös reakciója meglepő, hiszen új érvekkel és motivációval áll elő. Saját és a köz érdekében, végzett tevékenységét, kiterjeszti fiára, oly színben tünteti fel, mintha az közös munka lett volna. Reá testálja a fiára a megkezdett munka folytatását és felelősségét. Teszi ezt azzal az érveléssel, hogy a név kötelezi és annak terhe alól már Loránd sem képes kibújni, beletörődik a helyzetbe megfelelően teszi a dolgát, tanul és leteszi a hón áhított doktorátust.

József (1870. március 19.) 19/3 870 Képviselőház

„Feladatom alig más, mint hogy a jövő építményeinek helyet csináljak, és a haladásnak útjait egyengessem, s mert végre mindenkinek személyes indokra is van szüksége, mely őt buzdítsa, én avval vigasztalom magamat, hogy te majd folytatni fogod mívemem, s így a magyar kultúrának és tudományosságának megalapítása ha nem is az én, legalább kettőnk nevéhez lesz kötve. Kollektív dicsőségünk. [...] Reményilem, júliusig túl leszel doktorátusodon, s akkor legalább hosszabb időre hazajössz, mert már nagyon vágyódom utánad. [...] a fiú egy marad a családdal, s bármerre menjen, nem válhat el apjától, hozzákötve azáltal, mi jóra való ember előtt a legbecesebb - neve által.”

Eötvös Loránd 1870. július 8-án tette le "summa cum laude" minősítéssel doktori szigorlatát Heidelbergben, majd hazatért Magyarországra. A neveltetése ezzel ténylegesen befejeződött, egyszerre s mindenkorra véget ért, felnőtté vált. Loránd az eseményről azonnal értesíti atyját, remélve hogy annak elismerését elnyeri egyszer s mindenkorra.

Loránd 1870. július 8.

„Mai napon a doktorátust sikerrel letettem. Legnagyobb örömet elsősorban az okozza, hogy ezzel a hírral neked örömet szerezhettek. Szigorlatomat „summa cum laude” fokozattal fogadták el, ami sokak által irigyelt megtiszteltetés. Ezen felül úgy ez, valamint a közvetlen alatta fekvő fokozat feljogosít egy munka benyújtása és egy formalitás teljesítése után az egyetemi docenturára.”

És itt egy hatalmas fordulat következik be az Eötvösök kapcsolatában, az eddigi alá-fölérendeltségi viszony egyszerre megváltozik és mellérendeltségi viszonyra alakul. Az apa ezt követően egyenrangú partnerként tekint fiára, s ezt megerősíti azzal is, hogy tőle útmutatást fogad el és annak szellemében cselekszik is. Valódi eszmei társként fogadja el, véleményét a továbbiakban komolyan veszi, megvitatja vele a teendőket és nagy tiszteletben tartja tudós fiát, akire nagyon büszke. Persze nem tudja ezt a viszonyt azonnal megváltoztatni, továbbra is tanácsokkal látja el, amelyek már a felnőtté vált fiúhoz szólnak, és Eötvös élettapasztalatából fakadnak. Ilyen a munkával kapcsolatos tanácsa, amely a következő „*a földolog csak az, hogy hozzáfogjunk és komolyan foglalatatoskodjunk vele*”¹⁹

¹⁹1870. augusztus 17. Karlsbadból írott levél.

Eötvös erről az olvasmányáról többek között ezt írja naplójában:

„Fiam tanácsára Darwin könyvét olvasom. Rendkívül érdekes, habár alig képzelhető szomorúbb... A legszomorúbb az, hogy a teóriát valóban kell tartanunk. Legalább mi az embereket, s főképp a népeket illeti, bizonyosan az, egész történetünk nem lévén más egy hosszú küzdelemnél, melynek legfeltűnőbb eredménye az, hogy a nemzeti egyéniségek mindég fogynak, s végre csak néhány küzdő marad a téren.”

József (1870. augusztus 11.) Karlsbad 11/8 870.

„Újságokon kívül alig olvasok mást, mint Darwint, melyet tanácsodra magammal hoztam. Nagy élvezetet szerez. [...] Kérlek, írd meg terveidet, hogy a magaméit azokhoz alkalmazzam,”

József (1870. augusztus 17.) Karlsbad 17/8 870.

„Én tulajdonképpen henyélek, te férfiasan a munkához látsz, s önállóan próbálkozol meg tudományoddal. Irigyelhetném sorsodat, mert nincs nagyobb boldogság, mint tetterőnknek érzete, azonban élveztem e boldogságot, és áldom istenedet, hogy azt neked is juttatta. Ha van gyönyör a világon, azt csak a tudomány és a szeretet adja, [...] bárhol kezdjük a munkát, mindegy, a fődolog csak az, hogy hozzáfogjunk és komolyan foglalatossodjunk vele. Minden munka erősít és neveli képességünket, és ez a fődolog.”

József (1870. augusztus 31.) Karlsbad, 31/8 870.

„Kedves fiam!

E percben veszem aug. 26-án írt soraidat. - Nem mondhatom, mennyire örülök a hírnek, hogy csak 15-én kell otthon lenned, így legalább tovább maradhatunk együtt. [...] szerető apád Eöt.”

Éz utóbbi levélváltás ékes bizonyítéka annak, hogy Eötvös végre megnyugodott és elismerte fia teljesítményét. Azonban, jóslatához híven, nem sokáig örülhetett fia kiemelkedő teljesítményének és elismertségének, hiszen alig fél évvel később, apja távozott az élők sorából és ezzel Loránd végérvényesen felnőtté vált és akarata ellenére kénytelen volt átvenni a családfenntartó szerepét. Az utolsó levéltöredék, amely már halott apjához íródott, tömören summázza apa és fiú igen bensőséges és emberi kapcsolatát. A megfogalmazásból érezhető, hogy a fiú ténylegesen felnőtté vált és méltó az Eötvös névre.

Loránd 1871. február 3.

„Atyám tegnap este 11 órakor meghalt. Nyugodtan, fájdalom nélkül elszenderült. Itt virrasztok a szobája mellett, amelyben kiterítve fekszik, s egyedül vagyunk. Négy szemközt mindig jól megértettük egymást, s most midőn itt fekszik előttem, mosolygó halvány arcába nézek, kiolvasom kifejezéséből, hogy az áll előttem, ki valószínűleg az első és utolsó, ki igazán megértett. [...] Utolsó óráidban is, midőn már biztosan láttad halálodat, említetted vágyadat, mennyire szeretnéd további fejlődésemet látni. Nem mondhatom, nézz le reám a magasból, nem tudom magamat lételed hitével ámítani [...] s mégis érzek körülömben [...] Nem tudlak az égben megörökíteni, nem állíthatlak a szentek csarnokába, csak szívembe zárhatlak, öntudatommá teszek. [...] Nemesüljön meg a szívem a

Eötvös Loránd 1870. január 25-i levele:
„Kedves atyám!

Az 500 forintot, melyet nekem december végén küldöttél, elköltöttem. - Mire? és miképp? alig szükséges magyaráznom. Pezsgőre s lányokra költöttem. Nem akarom itt magamat sem kárhozhatni, sem bármi módon is igazolni. Megnyugtató-sodra legfeljebb annyit mondhatok, hogy ez idő alatt sem egészen meg nem szüntettem dolgozni, sem morálisan legkevésbé nem süllyedtem. - Az egész csak egy fellobbanó lángocska volt, melyet rögtön eloltani eddigelé még erős szándékom sincs.”

József 1870. január 29.) 29/1 870.

„A bor s azon leányok, kiknek kegye pénzbe kerül, soha nem fognak kielégíteni, sőt hosszabb időre még mulattatni sem. És e tekintetben minden aggodalom nélkül nézném tévelygéseidet, aggasztó itt csak a pénzkérdés, [...] hidd el, nincs jólétünkre, sőt még arra nézve is, hogy valami kitűnőt véghez vigyünk semmi nagyobb befolyással, mint az, hogy jövedelmeinkkel kijönni tanuljunk. - Nem tartozol azok közé, kiknek a takarékoság természetében fekszik – nem bámulom, az nem tartozik családi tulajdonaid közé –, de annál szükségesebb, hogy ezt magadnak megszerezzed, [...] neked szegény apád van és lesz, olyan, ki mindenét szívesen megosztja veled, sőt egészen rendelkezésedre teszi, de kinek nem sokja van, miről rendelkezik, s hogy eszerint kell rendezni életedet - a lehetőségig takarékosan most, s úgy, hogy magadnak ezentúl magad is valamit szerezhessél, mert az, mi reád vár, alig lesz több, mint mit most is elköltesz, s így ha csak tűrhető egzisztenciát óhajtasz, magadról is kell gondoskodnod. - Az egész előny, melyre számolhatsz, az, hogy én utadat egyengethem”

Loránd reagálása apja figyelmeztetésére sajátos. Nem nagyon hatotta meg apja dörgedelme. Nem mutat különösebb megbánást a dolgok, sőt a pénzügyi dolgok, tekintetében sem. Hiába próbálja az atya takarékosabb gazdálkodásra fogni fiát, az nem reagál az intelmekre, újabb, ugyancsak költséges tervekkel áll elő. Nevezetesen utazgatni szeretne, pihenés és kikapcsolódás céljából. Az indoklás is igen sajátos, mondhatni banális. Két elképzelést is felvázol atyjának, egyik rosszabb a másiknál. Az apa kényszerhelyzetben próbálja menteni a menthetőt és a kevésbé rosszat ajánlja tékozló fiának.

Eötvös Loránd február 20-i levelében azt írja:

„Amennyire szerettem és még most is szeretem Heidelberget, úgy meguntam e pillanatban, éspedig különösen engemet kielégítő társaság hiánya miatt, s azért, mert egyedüli mulatsága, melyet nyújt, az ivás.”

Két terve van, és apját kéri, határozzon, melyiket teljesítse:

„Az egyik hely Luzern volna, hova egy ismerősöm követne, s hol séták és kirándulások mellett szorgalmasan tanulhatnék. [...] Második tervem: [...] Pablo [Rosty Pálnak Pentelén volt birtoka – a szerk.] gyakran felszólított, jöjjenek hozzám hosszabb időre, s tudom, hogy nem volnék neki alkalmatlan, ha a két hónapot Pentelén tölteném; friss levegőt s közbe-közbe kis szórakozást ott is találnék, s mi több, néhány napot veletek is tölthetnék.”

József (1870. február 25.) 25/2 70.

„jelen körülmények között jobbnak tartom, ha Luzernba mész, és a hegyek között mászkálsz, mint ha Pentelén pihensz a lehető legmíveletlenebb társaságban, munka és elfoglaltatás nélkül, hogy azon idő alatt elszokva minden komoly munkától, ahelyett, hogy a pihenés új erőt adna - ellustulj. Én korodban semmi veszélyesebbet nem ismerek, mint a tétlenséget, és Pentelén csak azt találád.”

Loránd március 8-án ezt írja apjának:

„Az időjárás egyszerre rosszra fordult, s Luzernbe egy ismerősöm érkezett, kit kerülni utazásom egyik célja volt; így, hogy egy nem sikerült próba után a Titlist megmászni, ide visszatértem. Különben is ez, és még más ismerőseim voltak fő indoka éppúgy annak, hogy Luzernba menni szándékoztam, mint annak, hogy e tervemet megváltoztattam. - Szökni akartam előlük, de midőn ezt megtudták, ők is kedvet kaptak Luzernba jönni, s nekem nem maradt egyéb hátra, mint visszaszökni.”

Loránd ebben a fázisban, mintegy magát felmentve, a rossz barátokra hárítja a problémákat. Természetesen saját felelősségét teljesen kizárja az eseményekből, s ezzel mintegy áldozatként tünteti fel magát apja előtt. Apja válaszában már az eddigieknél sokkal komolyabb húrokat penget a jövőt illetően. Aggodalmát kifejezve, saját szomorú sorsát vetíti a tékozló fiú elé. Persze továbbra sem feledkezik meg arról, hogy felhívja fia figyelmét a hón óhajtott cél elérésére, a doktorátus megszerzésére. A korai halál lehetősége itt jelenik meg a levelezésben először explicit formában, sajnos érvként és a legenyhébb zsarolási eszközként. Ugyanakkor felhívja fia figyelmét arra is, hogy a doktorátus megszerzésével neveltetése is véget ér, azt követően már felnőttként szervezheti saját életét.

József (1870. március 11.) 11/3 870.

„nem tagadom, hogy az ismerősök, kikről szólsz, s kiket kerülve Luzernba mentél, kissé aggasztanak, főképp midőn azon ragaszkodást látom, melyet az bizonyít, hogy követtek. - Kérlek, fiam, vigyázz magadra, éppen jó tulajdonaid, humanitásod és jószívűséged teszik reád nézve veszélyessé az ily társaságot, és fájdalom, eljött az idő, hol a jövőről kell gondoskodnod. [...] A halál csak csendesen kocogtatott, s reménylem, még nem azonnal fog beköszönteni, azonban szükség, hogy a lehetőségről komolyan gondolkozzunk, s pedig nemcsak én, hanem Te is, mert végre ha én nem leszek, te vagy családodnak nemcsak feje, hanem föltartója is. [...] Ha ismerőseid Heidelbergben nem hagynak nyugton, talán egy időre Karlsruheba mehetsz Kmoskóhoz vagy máshová. Azonban e részben mindent saját belátásodra bízok. - Mennyire vágyódom a pillanat után, mikor a doktorátust letéve hazajössz, azt alig mondhatom, de azért mégis óhajtom, hogy csak akkor jöjj, ha egyetemi pályádat befejezted. Akkor nevelésed egy bizonyos Abschlusshoz ér.”

Ezt követően rendeződni látszik apa és fia kapcsolata. A fiú a legnagyobb megnyugvással, mintha misem történt volna, verssel köszönti atyját. Megbánást mutatva az előzőekkel kapcsolatban. Eötvös Loránd 1870. március 15-én írt levelében egyéb jókívánságok mellett egy saját, 1863-ból származó költeményével is köszönti apját, amelyet az érdekesség kedvéért közlünk:

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

könnyek által, melyeket atyám érted siratok, s e nemesült szív legyen az, mit emlékemmé teszek, legyen az mit tőled nyert örökségemnek tekintek.”

II.

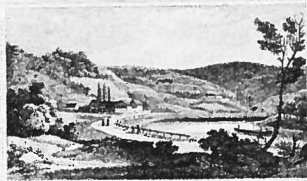
A pályaválasztáshoz hasonló problémákkal találkozhatunk Loránd pénzügyi gazdálkodásában. A levélváltásból kiderül, hogy bizony kívánnivalót hagyott maga mögött az a magatartás, amely az ifjú Eötvöst jellemezte. Mentségül hozható fel számára fiatal kora és az a tény, hogy gyermekkorában, a családjában nem volt lehetősége pénzügyekkel kapcsolatos tapasztalatok megszerzésére, sőt a lemondás gyakorlására sem. Hozzászózott a gondatlan, mondhatni fényűző élethez és ahhoz, hogy minden kívánsága azonnal, teljesüljön. A jobb megértéshez hozzátartozik, hogy az Eötvös család elszegényedett, csak feleség birtokainak jövedelmeiből élt. Jobb gazdasági helyzetbe csak Eötvös miniszteri fizetése hozta a családot. De Eötvös e téren is előrelátó és racionális gondolkodásról tett tanúbizonyságot, amikor is nem miniszteri fizetésére alapozta a család jövőjét és takarékos gazdálkodást valósított meg. De azt is meg kell állapítanunk, hogy fia neveltetésére nem sajnálta az anyagiakat és mindent megtett annak érdekében, hogy a fiú gondtalan és jó körülmények között tanulhasson. A levelezésből kiderül, hogy az Eötvös család évi 12 000 forintból gazdálkodott, s ebből évi 3000 forint bizony nem fedezte Loránd tanulmányait és állandó pénzügyi segítségre szorult.

József 1867. dec. 20.

„nem felejtkeztem meg rólad. 500 Frt-ot rendes kiadásaidra küldök, 100 Frt-ot karácsonyi ajándéku.”

Loránd 1867. dec.30.

„Levelem íróasztalomon töltötte az éjet – most tehát megtoldom új köszönetekkel – Sándorral egyetemben soká törtük fejünket, mi alakban köszönjem meg a sok pénzt – szebbet nem találtunk mint hogy egyszerűen oda irjam – nagyon köszönöm.”

Május
Kedves atyám!

A múlt semestéri deficit, tanpénz laboratóriumai eszközök, s hasonlók mintegy száz forintra apasztották le a cassát - mivel pedig kiadásaim még meg nem szűntek, nagyon megörvendeztetnél ha a már többször említett 200 forintot most küldenéd.

Pénzügyi dolgok egy Carl vukai professzor gazdagiai ascuriát rendszer Glorinában - utó levéljéből ma en.

Loránd 1868. május

„A múlt semestéri deficit, tanpénz, laboratóriumai eszközök, s hasonlók mintegy száz forintra apasztották le a cassát - mivel pedig kiadásaim még meg nem szűntek, nagyon megörvendeztetnél ha a már többször említett 200 forintot most küldenéd.”

József 1868. május 22.

„Kedves fiam!

Hogy pénzhány ... utadat ne hátráltassa, ma a két bankjeggyel válaszolok kedves leveledre.”

A korai levelekből kitűnik, hogy az apa szinte gondolkodás nélkül teljesíti fiának pénzügyi kívánalmait. Minden feltételt biztosítani akar, amely a sikeres tanulmányokhoz szükséges. De Loránd kissé felelőtlennek tűnik annak elköltésében és a pénzküldemények megérkezéséről is gyakran elfelejti értesíteni apját. A visszajelzést megígéri apjának, de továbbra is rendszeresen megfélekedzik a dolgról, amit az apa többször szóvá tesz.

József 1868. június 13.

„Jövő héten írok, s elküldöm 500 forintodat júliusra, de evvel, kérlek, jöjj ki - ha lehet -, mert igen sok költségem van.”

József 1868. június 30.

„Ide mellékelve küldök 500 ft-ot azon kéréssel, hogy engem azoknak átvételéről tudósítsál.”

Loránd 1868. július 3.

„A pénzt nagyon köszönöm - rögtön felelek”

József 1868. július 14.
„Megkaptad-e a pénzt?”

Loránd 1868. dec. 15.
„Levelem fő célja és fő feladata az, hogy életjelt adjak, - s valami alakban tudtúl adjam, hogy nem csak élek hanem jól is élek,”

József 1868. dec. 20.
„Idezárva küldök 500 frtot a fertályévre, s 50-et, hogy magadnak karácsonyfát csinálj.”

József 1869. május 20.
„ Utolsó leveledre válaszul most csak annyit: hogy Wodianernál az 500 frt elküldésért rendelkezni fogok, úgyhogy ez összeget már június 1-én felveheted,”

József 1869. május 24.
„Reményilem, megkaptad tegnapi levelemet, melyben megírtam, hogy számodra 500 frt. küldetett Oppenheim et Varschauer házához, s hogy az összeget ott útleveled előmutatása mellett felveheted. [...] Ha a svájci utat választod, vagy ha jövődre nézve célszerűbbnek látod, ha 200 frt-odat, mely megmarad, arra fordítod, hogy a göttingi, berlini és lipcei intézeteket s ezen más tekintetben is érdekes városokat nagyobb figyelemmel megnézd - határozatod mindenesetre nézve csak tőled függ, és biztossá teszek, hogy bármiként üssön ki, általam rossz néven nem vétetik, mert ami ezen kérdésnél reám nézve fontos, nem az, hogy nekem engedelmeskedjél - mint mindig tettél -, de hogy magadnak parancsolni és engedelmeskedni tanulj. [...] Hogy határozatodban egész szabad légy, nem mondtam senkinek, hogy a svájci útra engedélyt kértél, ha megmaradsz e kívánatnál, szólhatunk később.”

A rendszeres pénzügyi támogatás mellett egyre gyakrabban találkozunk extra kívánságokkal, amelyek Loránd kedvtelését hivatottak finanszírozni. Ezek nagyon változatosak és egyre gyakrabban fordulnak elő, amit az apa megpróbál nagyon finoman elhárítani, legalábbis felhívni fiát a takarékosabb életvitelre. Megpendíti a lemondást is, hiszen az egész család visszafogja magát annak érdekében, hogy Loránd gondtalanul tanulhasson. Aztán komoly férfiúi hiúságára alapozva az apa feltárja a család valódi gazdasági helyzetét, remélve, hogy Loránd ezt kellő alázattal tudomásul veszi és visszafogja kiadásait. A tanulmányok finanszírozásáról továbbra is biztosítja a fiút. A felelőtlen sarki expedíció költségeit viszont határozottan elutasítja, nem vállalva azok teljesítését.

József 1869. nov. 29.
„Itt küldöm a kívánt 200 frtot; ha az idején nem érkezik meg, és dec. 1-én pénzügyi zavarokba jössz, ezt csak annak tulajdoníthatod - mert későn tudósítottál. Ez alkalommal is azonban szükségét látom, hogy helyzetemre figyelmeztesselek, mely az egész család s így részedről is takarékosabbá tesz szükségessé. Ismered vagyoni állásunkat, mely kizárólag anyád birtokának jövedelmeiből és abból áll, mit munkámmal szerzek, s így nem szükséges mondanom, hogy éveken át, azaz mióta felnőttemek s a leányok világba jönnek, úgyszólván mindig szorult állapotban vagyok. Évek óta csaknem mindig oly helyzetben vagyok, hogy költségeim jövedelmeimet felülmúlják, s habár személyes hitelem és a legnagyobb

pontosság által elérem, hogy mindamelletttönkre nem megyünk, kétségtelen, hogy évről évre, bár csak kevéssel, szegényebbek leszünk, mi reám nézve szomorító s aggodalmas, de nektek, kik előtt még az egész élet áll, bizonyosan még károsabb, s azt teszi kötelességünké, hogy minden felesleges költséget kerüljünk. [...] Arra, mi tudományos kiképzésedre szükséges, szívesen adok bármit, s így érthető, hogy a kiadásokat, melyeket privatissimáidra igényelsz, örömmel pótolom - míg tőlem telik, kész vagyok lemondani szívesen még a kényelemről is, hogy gond nélkül s a lehetőség kellemesen éljél - de részedről is kívánnom kell, hogy egyes élvezetekről lemondjál a mi kedvünkért is, s ezek közé tartozik úti terved - nem értem az erdélyit, hanem a sarkvidéki expedíciót.”

A fiú tudomásul veszi a lehetőségeket, lemond a sarki utazásról, de helyette más, igencsak költséges időtöltésekre kellenek újabb pénzforrások. Látszólag rendben mennek tovább a dolgok és a rendszeres apanázs is pontosan érkezik. Az apa jóindulatára abból is lehet következtetni, hogy rendszeresen küld személyes felhasználásra csekélyebb összegeket. Mindenkor alkalomhoz illően és méltóan.

József 1869. dec. 21.

„Idezárva küldök 550 forintot, az 50 forintot költsd el a karácsonyi ünnepekre s emlékezzél az időkre, mikor e kedves estét együtt töltöttük. „

Loránd 1870. január 25.

„Kedves Atyám! Az 500 forintot, melyet nekem december végén elküldöttél, elköltöttem. –Mire? és miképp? alig szükséges magyaráznom. Pezsgőre és lányokra költöttem. Nem akarom itt magamat sem kárhozatni, sem bármi módon is igazolni. Megnyugtatásodra legfeljebb annyit mondhatok, hogy ez idő alatt sem egészen meg nem szüntem dolgozni, sem morálisan legkevésbé nem süllyedtem.”

A negyedéves támogatás azonban hamar elfogy és újabb pénzkérő levelek érkeznek az apához, aki ezúttal számon kéri az elköltött összeget. A fiú válasza egyáltalán nem nyugtatja meg, ezért újabb nevelői fogáshoz nyúl, feltárja fia előtt a család valódi gazdasági helyzetét. Remélve hogy az jobb belátásra téríti a fiút és megváltoztatja pazarló természetét. Biztosítja a további támogatásáról és kéri, hogy amennyiben a következőkben netán anyagi problémái lennének, úgy továbbra is atyjához fordul. Ugyanakkor közvetve tudomásunkra jut az is, hogy Loránd talán szerencsejátékban próbálta volna visszaszerezni a felelőtlenül elköltött pénzt, amitől apja óvja.

József 1870. január 29.

„Január 25-én írt soraidat a mai postával vettem. - Azon leszek, hogy még a napokban küldhessek párszáz forintot, azonnal, mihent a szükséges pénz ki- kölcsönözhetem, mert a farsang költségei sovány tárcámat kiürítették, és nem áll a jelen pillanatban semmi rendelkezésemre. [...] Sokkal többre becsüllek, sem- hogy brutális élvezetektől féltselek. – A bor s azon leányok, kiknek kegye pénzbe kerül, soha nem fognak kielégíteni, sőt hosszabb időre még mulattatni sem. És e tekintetben minden aggodalom nélkül nézném tévelygéseidet, aggasztó itt csak a pénzkérdés, [...] Ismered anyád vagyonát, mely összes vagyonunkat képezi, s a terhek levonása után körülbelül 12000 frtot jövedelmez. Ebből múlt évben reád

valamivel többet költöttem 3000 frtnál. Most számítsd ehhez háztartásom s a 3 leány költségeit, s látni fogod, hogy nagyobb adósságoktól csak azáltal menthetem meg magamat, mert mint miniszter 12000 frt fizetést kapok, mely azonban alkotmányos országban mindig bizonytalan, [...] Azért írom mindezeket, hogy meggyőződjél, miként nem fukarság vagy az, mert ifjú örömeidet irigylem, hanem a kényszerűség bír arra, hogy annyiszor takarékosagra intelek. - Reménylem, intéseim sem fogják csökkenteni bizodalmaidat, s nem fognak akadályul szolgálni, hogy ha zavarba jössz, mindig hozzám fordulj. [...] csak egyre kérlek, nyugalmod, egész jövőd, sőt a becsület nevében, hogy soha ne játsszál, s ha talán most is egy kis veszteség merítette volna ki oly hamar pénztáradat - tekintsd elveszettnek, s ne iparkodj azt visszaszerezni. - Főképp e tekintetben kívánok megnyugtatót, s azért kérlek, ha játszottál - add szavadat, hogy azt tenni többé nem fogod.”

József 1870. február 25.

„Idemellékelem a kívánt 150 frtot. - Mi terveidet illeti, igen helybenhagyom, hogy Heidelberget most egy időre elhagyod, [...] április 1-ig pénzt nem küldhetek - szárazon vagyok - Júliusig, reménylem, leteszed doktorátusodat, ha már úgy kell, inauguralis dissertatio nélkül, és akkor a jövőről majd szólunk,”

József 1870. április 12.

„A jelen pillanatban az idezárt 200 Frt-nál nem küldhetek többet. Azon leszek, hogy május első felében küldjek még 300 frt-ot, s júliusban ismét az 500-at, melyre szükségem [!] van, de egész múlt évben nem lévén a jóságból jövedelmem, annnyival inkább meg vagyok szorulva, miután Jolán kiházásítása sok költséget okoz.”

De semmi nem változik, a felelőtlen költekezés folytatódik, Lorándot nem hatja meg különösebben a család anyagi helyzete, sem az a lemondás és áldozat, amit érte meghoztak. A pénzkérő levelek továbbra is érkeznek, nem kis gondot okozva ezzel apjának és az egész családnak. A küldemények átvételéről továbbra sem küld értesítést és a kérelmeket is csak az utolsó percben közli apjával. A helyzet a végén már odáig fajul, hogy Eötvös már titokban küldi a pénzt, anélkül, hogy ezt a család tudomására hozná, kéri fiát is, hogy ne említse ezeket a küldeményeket a többieknek. A fiú becsületének ára van, az pedig kemény forintokba kerül, amit apja mindenáron előteremt.

Loránd 1870. június 28.

„Ez alkalommal azonban ismét egy nagy összeget s ezúttal bocsánatodat vagyok kénytelen kérni. - Itt Heidelbergben u.i. még ez 500 forinton kívül 900-1000 forintra van szükségem, hogy adósság nélkül hagyhassam el a várost. - Pontosan az összeget nem is tudom, mert roppant rendetlenül gazdálkodtam. - Lehetetlen, hogy ne ítélj el szigorral; s csakis azt reménylem, hogy jóságosan megbocsátsz.”

József 1870. július 3.

„Miután e kiadásra előkészülve nem valék, várnom kellett, míg fizetésemet felveszem. Itt küldöm a kívánt 1000 frtot, hogy Heidelbergből becsülettel elmehessél, [...] a kívánt összeg rendelkezésemre nem áll, legalább azt kívánhattam

volna, hogy szükségedről elébb tudósítsál. Nem vagyok elkényeztetve, de ennyi figyelmet talán követelhetnék. - Ha a pénzt felveszed, kérlek, tudósíts, de ne mint minap, Jolán által, mert anyád arról, hogy pénzt küldök, nem tud semmit”

1870. július 18-án doktorál és adósságait kifizetve végre hazautazik. Ezzel neveltetése véget ért. Sajnos Eötvös József, majd félév múlva, 1871. február 2-án meghal és ez a tény végérvényesen megváltoztatja Loránd életrajzát és kénytelen volt a bohém ifjú szerepét a megfontolt ifjú szerepére cserélni. Az Eötvös által alkalmazott nevelői hatások végre meghozták eredményüket, Loránd nevelése sikerrel jár, hiszen apja megértő és támogató olykor korholó magatartásának köszönhetően a problémás, olykor kissé felelőtlen léha ifjúból így válik világhírű tudóssá, a fizika fejedelmévé.

Irodalom

Buday Tibor–Budayné Mosonyi Klára: A fizika fejedelme. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz. Szerk.: Benedek M. Szépirodalmi kiadó, Bp. 1988.

Eötvös Loránd tudományos és művelődéspolitikai írásaiból. Válogatta: Bodó barna. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1890.

Felkai László: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1979.

Hatvany József: Eötvös Loránd. Művelt Nép Könyvkiadó, 1951.

Köte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában. Tankönyvkiadó, Budapest. 1975.

Oltványi Ambrus: Eötvös József levelei. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976.

Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából. Szerkesztette: Mann Miklós. Tankönyvkiadó, 1987.

Kosóczy Tamás

EÖTVÖS JÓZSEF A MEGFAGYOTT GYERMEK CÍMŰ
VERSE ÉS UTÓÉLETE

Ily késő éjszaka ki jár
Ott kinn a temetőn?
Az óra már éjfélűtött,
A föld már néma lőn.

Egy árva gyermek andalog,
Szívét bú tölti el;
Hisz az, ki őt szerette még,
Többé már fel nem kel.

Anyja sírjára űl, zokog
Az árva kis fiú:
»Anyám, oh kedves jó anyám!
Szívem beh szomorú!

Mióta eltemettek itt,
Azóta bús fiad.
Nincs a faluban senki most,
Ki néki csókot ad;

Nincs senki, a ki mondaná:
Szeretlek gyermekem!
Pusztá a ház, hideg szobám,
Nem fűtenek nekem.

Melléd temetve én is itt
Miért nem nyughatom?
Szegény és elhagyott vagyok,
Hideg a tél nagyon!«

Az árva búsán zengi így
Kinos panaszait;
Feelve rá a téli szél
Üvöltve felsivít.

A gyermek fázik, könnyei
Elállnak arczain;
Borzadva néz körül, de itt
A holtak hantjain

Mély nyugalom uralkodik;
A csend irtóztató,
Csak szél sohajt a fákon át,
Sziszegve hull a hó.

Fölkelne, jaj! de nincs erő;
Lankadva visszadűl
A kedves dombra, - felsohajt,
S mély álomba merül.

És ím az árva boldogúl,
Jól érzi most magát:
Elmúltak minden gondjai;
Az álom hív barát.

Szive még egyszer feldobog,
Mosolygnak ajkai;
Csöndes-nyugodva alszik ott -
Mehaltak kínjai.
1833.

A megfagyott gyermek²⁰

Megdöbbenő gondolatok, szívszorító érzések kerítik hatalmába az embert, amikor ilyen és hasonló témájú verset hall vagy olvas. Pedig az árva gyerekekről szóló téma feldolgozásának számos előzményét fellelhetjük az irodalomban. Vajon mi vezetett ezeknek a drámai műveknek a megszületéséhez, az Eötvös-vers esetében a másfél századon átívelő sikerhez, és manapság a szinte értetlen fogadtatáshoz?

Lehetséges előzmények

Az árvák sorsáról, a mostoha elleni panaszról szóló történetek már a középkortól ismertek. Ezek az európai balladakör részévé váltak, melyekben gyakran hiedelemmotívumok is szerepeltek.²¹ Az árvák históriájának fő terjesztői énekes koldusok és vásári históriások voltak.²²

E kor egyik legjellemzőbb képzőművészeti- és irodalmi műfaja a Dance Macabre (haláltánc) volt, mely szerint a halál nemre, korra, társadalmi hierarchiára való tekintet nélkül bárkit táncba hívhat, bármikor beköszönhet. Sajnos, a gyermekek sem kivételek. Sőt, a középkorban a gyermekhalandóság sokkal gyakoribb szomorú tény volt, mint napjainkban. Ez a téma az irodalom és képzőművészet mellett a zenében is megjelenik.

²⁰ B. Eötvös József költeményei é.n.

²¹ Például az eltemetett anya csak az égiek engedélyével jöhet fel sírjából, és csak háromszor. Szűz Maria vesszőt ad az árváknak, amivel azok anyjukat felkelthetik. Középkori eredetű balladák az egész magyar nyelvterületen megtalálhatóak mintegy 200 variánsban, de Európa népeinek nagy részénél is.

²² Url: http://adattar.vmmi.org/fejezetek/71/06_kozepkori_balladak.pdf/31-32. Letöltés dátuma: 2013. október 15.

Eötvös költészetének kezdetei

Felmerül a kérdés, hogy egy élete virágkorát élő 20 éves arisztokrata fiatalembert, aki Fejér megye aljegyzői székében ül, mi ösztönözte arra, hogy ehhez a témához nyúljon?

Eötvös neveltetése minden bizonnyal meghatározó volt ebben, hiszen édesanyja beleoltotta Goethe és a német szentimentalizmus szeretetét, és példaként állította elé az érzelmes önzetlenség eszményét. Ezzel a gondolkodásmóddal magyarázható, hogy Eötvös elsősorban nem karrierre vágyott, hanem népe szolgálatára, és ennek a feladatnak rendelte alá az irodalmat is.²³ A kor divatjának megfelelően ebben az időszakban írja első világfájdalommal átítatott verseit.

Nefejejs című versét 1834-ben ezzel a felütéssel indítja: Miként ha kedvesidnek hantjain Körültekintesz...²⁴ Ugyanebben az évben megjelent A nyugalom című versében: „A keresztnél méla csendben Űl a remete...” sor olvasható. A Holdvilág-ban: „Ha a nap leszálva eltűnt...” 1840-ben A megfagyott gyermekhez hasonló témát választ: „Egy ujszülött gyermek halálára”.

Érdemes megemlíteni, hogy költészetében jelentkező világfájdalmas időszakban karrierje szépen ívelt felfelé.²⁵

A *megfagyott gyermek* című vers érzelmes hangvételű és szociálisan érzékeny, mely hangulat jellemző ebben a korszakában íródott többi művére is. A szenvedés, megpróbáltatások iránti érzékenység – Eötvös osztálykörülményeit ismerve – tiszteletet érdemel. Az árva, elhagyott gyermek alakjában mintha az elhagyott nép megszemélyesítésére tenne kísérletet.²⁶ A felsoroltakból megállapítható, hogy Eötvös költői pályája a Kölcsey-típusú érzelmesség és világfájdalom jegyében bontakozik ki.²⁷

Eötvös versének „pályafutása”

A *megfagyott gyermek* című költeménye a Kisfaludy Károly nevével fémjelzett, elsősorban női olvasóknak szánt almanachban (zsebkönyvben), az Aurorában jelent meg először 1835-ben.²⁸ Érdemes megemlíteni, hogy ezt a magyar verset fordították le elsőként finnre, 1847-ben közölte a Suometar című újság.²⁹ A népszerűséghez vezető úton a legjelentősebb megjelenése minden kétséget

²³ Url: <http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/eotvos.htm> Letöltés dátuma: 2013. október 17.

²⁴ A Kovacsóczy Mihály évkönyvben 1834-ben adták ki. Érdekesség, hogy Eötvös József összes versének kiadásában nem szerepel. Sötér 1967. 29.

²⁵ 1835-ben a magyar udvari kancelláriához került, ahol 1836-ban fogalmazói állást kapott. 1837-ben az eperjesi kerületi tábla közbírja lett. 1836–1837-ben beutazta Németországot, Svájcot, Hollandiát, Franciaországot és Angliát. 1835-ben az Akadémia levelező tagja lesz, 1839. november 23-án az akadémia rendes tagjává választotta. 1840-ig a Borsod megyei Sályon élt, apja birtokán, és szinte teljes egészében az irodalomnak szentelte magát. Az 1840-es országgyűlés előtt előbb Budára, később Pestre tette át lakását. Url: http://hu.wikipedia.org/wiki/Eötvös_József Letöltés dátuma: 2013. október 22.

²⁶ Sötér István: *Eötvös József*. Akadémiai Kiadó Budapest 1967. 30.

²⁷ Url.: <http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/03/385.html> Letöltés dátuma: 2013. október 23.

²⁸ *Aurora hazai almanach*. Budapest 1835. A 40-43. oldalon jelent meg a vers.

²⁹ Url.: <http://epa.oszk.hu/00400/00462/00005/8.htm> Letöltés ideje: 2013. 10. 23.

kizáróan az elemi iskolai olvasókönyvekben történő publikálása volt.³⁰ Erről elmarasztalóan szól Kosztolányi Dezső (1885-1936) Panaszkönyv – (Levél Ignostushoz) című írásában, és támadó hangot üt meg Eötvös művével szemben:

„Marad a vád, hogy a mai irodalom, a mi irodalmunk, nem férfias. Soha nevetségesebb és igaztalanabb vádat. Mert a mi irodalmunk jellemző sajátása éppen az, hogy férfias. Természetesen, azok vádaskodnak, akik sohasem mélyedtek el gondolataikban, s az iskolakönyvek – rossz iskolakönyvek – eszmekörén nemigen jutottak túl. Nekik valamely művészet kritériuma nem az, hogy miként csendül ki, miként van összefogva, de az, hogy miről szól, nem a művészet teremtő eszköze és célja az irányadó, hanem a tárgya. Szerintük A megfagyott gyermek például megható költemény, mert egy megfagyott gyermekről szól. Általában a megfagyott gyermekek olyan meghatóak. Már maga a gyermek is megható. Még meghatóbb az a gyermek, aki meg van fagyva.”³¹

Kosztolányi negatív véleményével szemben a nagyközönség körében kedvelt volt a vers. Egyes visszaemlékezések szerint bizonyos időszakban az elemi iskola első osztályában is tanították. Lampl Zsuzsanna: *Cipekedő elsősök* című írásában így fogalmaz:

„Engem az érdekelne, mi van egy elsős nebuló koffer méretű táskájában. Az anyukáméban számtan- és ábécéskönyv volt. Az utóbbit kiskoromban én is sokat olvastam. Megindító versek voltak benne, az „Itt van az ősz, itt van újra”, vagy „A megfagyott gyermek”, ami különös hatással volt rám. Egyrészt borzongtam a résztvétől, másrészt borzongtam a gyönyörűségtől, hogy mindezt egy meleg szobában olvasom, mert nekem van élő anyukám, és nem kell egy hideg sírra borulnom.”³²

Minden bizonnyal erre a gondolatra való rávezetés volt a vers elemi iskolai tanításának is a célja. A haláltéma abban a korban, sőt még a 20. század első felében sem volt olyan tabu, mint manapság, amikor a filmvászonon bármiféle szörnyűség, akár tömeggyilkosság is helyet kaphat, de a tragikus érzések helyes átélése nem.

A mai olvasó számára magyarázatot igénylő megfogalmazásokat találhatunk például a nyugatos költőink életművében.

³⁰ Sajnos csak két később megjelent könyv állt rendelkezésemre, amelyek korábbi könyvek újranyomatott példányai lehetnek: Kalász Iskolakönyvek: Berkényi Károly, Köveskúti Jenő: Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák IV. osztálya számára, Kalász könyvkiadó Rt. (Valószínűleg 1936., 81-82. oldalon található a vers), valamint Csurka István (szerk.): Olvasókönyv a Református Népiskolák V-VI. osztálya számára Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 1922. (41. oldalon található a vers)

³¹ Megjelent a Nyugat, 1915. március 1-i számában. URL.: <https://hu.wikisource.org/wiki/Panaszkoenyv> Letöltés dátuma: 2013. 10. 23.

³² Lampl Zsuzsanna: *Cipekedő elsősök* URL.: <http://uj szo.com/online/velemenyes-hatter/2011/09/22/cipekedo-elsosok> Letöltés dátuma: 2013. 10. 28.

Ady Endre (1877-1919) *A Hortobágy poétája* című versében ezt írja:

*Ezerszer gondolt csodaszépet
Gondolt halálra, borra, nőre*³³

Fölmerül az emberben a kérdés, hogy a csodaszépként aposztrófált bor és nő mellett, sőt előtt, mi keresnivalója van a halálnak? Nyilvánvalóan nem a végső pusztulásra vonatkozik a jelző, hanem a halállal kapcsolatos, halál ihlette szép gondolatokra. Egyik, Lev Tolsztojnak tulajdonított mondás szerint, az emberek azért boldogtalanok, mert nem tudják, hogy boldogok. Az ember már csak ilyen. Szüksége van a rosszra, hogy értékelni tudja a jót. A halálközeli állapotban mindenki szebbnek látja az életet.

Kosztolányi Dezső például a *Mint aki a sínek közé esett* című versében azt mondja:

*És általérzi tűnő életét (...)
és látott, ahogy nem látott sose még (...)
egy percre megfogom ami örök (...)*³⁴

Mert ekkor döbben rá, minek volt valójában értelme. Sajnos, legtöbbször csak azt tudja értékelni az ember, amit elveszít. Ugyancsak Kosztolányi a *Hajnali részegség*-ben így sóhajt fel:

*Ötven jaj,
ötven éve (...)
tündököl fölöttem
ez a sok élő, fényes, égi szomszéd (...)
ki látja, hogy könnyem mint morzsolom szét.*³⁵

50 éve él itt a világ legszebb csodája, a hajnali égbolt alatt, és egyszer sem tudott időt szakítani arra, hogy rácsodálkozzon.

*most világolt föl értelme ennek
a régi nagy titoknak, (...)
Egyszerre szóltam: hát te mit kerestél
ezen a Földön, mily kopott regéket, (...)
mily kézirat volt fontosabb tenéked (...)
hogyan (...) csak most tűnik szemedbe ez az estély?*³⁶

Ezt a szépségfelismerő képességet kívánták már gyermekkorban megtanítani. Az egyik keleti bölcsesség szerint, ha meg akarjuk szerettetni a gyerekekkel az életet, ismertessük meg a halállal.³⁷

³³ Ady Endre összes versei, Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.

³⁴ Kosztolányi Dezső összes versei I. (A magyar költészet kincsestára 17-18.) Unikornis Kiadó, Budapest 1993.

³⁵ Kosztolányi Dezső összes versei II. (A magyar költészet kincsestára 17-18.) Unikornis Kiadó, Budapest 1993.

³⁶ uo.

Eötvös költeménye nagy hatással volt az 1920-1940-es években tanuló diákokra. Az a generáció ma már 80 év körüli. Arra a kérdésemre: „Miért tanították kisgyerekeknek ezt a verset?”, ezt a választ adták többen is: „Mert szép.”³⁸ Talán furcsának tűnik, de még anyák napi műsorban is helyet kaphatott, nagy sikerrel.³⁹

Vajon a mai ifjúságnak mi a véleménye Eötvös művéről? Néhány kérdés és válasz a mai 18-22 éves korosztálytól. 13 fiatal válasza:

1. Milyen érzéseket keltett Önben a vers olvasása?
 - Félelmetes a halál; a temető; a halottak; az árvaság; a gyász. Megható vers; sajnálat; tehetetlenség; „hasonló érzés, mint amit temetésekben érzek”; „ha a fiú helyében lennék, legszívesebben én is megtemtem volna”
2. Ön milyen korosztálynak tanítaná?
 - Harmadik, negyedik osztály; felső tagozat; gimnázium 11. osztály, főiskola; „Semmilyen korosztálynak sem: akiknek élnek a szülei, azokat úgy sem hatja meg, nem érzik át, akinek pedig nincs szülője, annak fájó pont. Gyermeknek semmiképpen nem olvasnám fel.”
3. Milyen alkalommal gondolja előadhatónak ezt a verset? Ön szerint milyen alkalomból lehetne elszavalni, előadni ezt a verset?
 - Őszi hónapok; temetés (ha meg akarom sirattatni a gyászolókat); Halottak napja előtt az iskolában; semmiféle alkalomra nem való.
 - Különös, hogy egy olyan válasz is érkezett, mely a mai 80 éves kor körüli generáció válaszával egybecseng: anyák napjára.

Eötvös versének magyarországi feldolgozásai

A vers ismertté válását nagymértékben segítette, hogy megzenésítették.⁴⁰

Ily ké-ső éjt-sza-ka ki jár Ott kőm-a te-me-tön? Az

ó - ra már éj - félt ü - tört, A föld már né - ma lön.

Az 1850 és 1900 közti időszakban – amikor feltehetőleg ez a dallam megszületett – volt a legintenzívebb a népies műdal hatása.⁴¹ Említésre méltó az idegen népek dalainak átvétele is, mely „A megfagyott gyermek” dallamának tekintetében leginkább a német hatás szempontjából lehet érdekes, ugyanis a magyar néphagyomány különös ellenállást mutatott a német dallamokkal szemben, de a

³⁷ Jendrék Gabriella előadása alapján 2011. 11. 13. Vác, Boronkay György Gimnázium

³⁸ Horváth Ferenc nyugdíjas kántortanító és Kovács T. Lászlóné nyugdíjas tanítónő közlése.

³⁹ Kovács T. Lászlóné nyugdíjas tanítónő közlése.

⁴⁰ A dallam kottázása a Bajai Tanítóképzőben végzett Tajdina József apátplébános (1937-2009) kéziratos énekfüzetéből származik. Sajnos szerzőre való utalás nincs a kottában.

⁴¹ Kodály Zoltán: *A Magyar népzene* Zeneműkiadó Budapest 1981. 47.

középosztály közvetítésével ezek a melódiák valószínűleg hatottak a magyar népezére.⁴² Az Eötvös versére írt vagy alkalmazott, mindmáig sokak által ismert dallam⁴³ németes hatású, 6/8-os lüktetésű, és felütéssel indul. Szerzőjét nem sikerült felkutatni.

A melodramák, szavaltatok gyűjteményének 13. kötetében⁴⁴ jelent meg Révfy Géza: „A megfagyott gyermek” című alkotása, melyben a prózai előadáson kívül gyermekkar is énekel, zongora- és harmónium kísérettel.⁴⁵ A gyermekkar a közismert helyett egy másik, hasonló stílusú 6/8-os lüktetésű dallamot énekel a melodráma elején és végén. A zongora vagy harmónium zenei aláfestése melankolikus, majd drámai jellegű. Az érzések fokozására a „*borzadva néz körül, csend irtóztató.*” szövegrésznél a zenei anyagban tizenhatod triola, illetve harmincketted ritmusértékű kromatikus skálák, valamint tizenhatod triola értékű repetáló akkordok szólnak meg. Ezekkel a szöveg tartalmának zenei kifejezésére törekszik.

Az elemi iskolai tankönyvek megjelenésének időszakában némafilm (1921), majd hangosfilm (1936) készül Eötvös műve alapján. Mindkét filmet Balogh Béla⁴⁶ rendezte.

Az 1921-es némafilm 41 perces, címe: A megfagyott gyermek. Az utolsó filmkockákon Eötvös József verse az első és az utolsó versszak kivételével végigolvasható. Az egyik gyerekszínész (Terike) Szepes (Scherbach) Mária – később író lett – Balogh Béla nevelt lánya. Balogh többszörös témaválasztására magyarázatot adhat, hogy a félárvaság jelen volt családjában. A forgatókönyvet Sas Ede írta.

A némafilm története: a két szegény család, özvegy Kovácsné és kisfia, Laci, valamint Barabás Ferenc és kislánya, Terike, jó szomszédságban élnek egymással a falu szélén. Amikor a két család külön-külön Pestre költözik, hogy megélhetést találjon, ismét összetalálkoznak egy bérkaszárnnyában. A gyerekek együtt kóborolnak a városban. Kovácsné mosással keres pénzt, Barabás pedig

⁴² uo. 60-61.

⁴³ Karvaly Gellért, Horváth Ferenc, Kovács T. László és kedves feleségének közlése 2013 őszén.

⁴⁴ A kiadás pontos évszáma egyelőre ismeretlen. A Corvina, Magyar könyvkereskedők egyesületének közlönye 1908 évi 8. száma már a Melodramák sorozat 14. kötetének megjelenését ajánlja, így nyilvánvaló, hogy 1908 előtt már megjelent.

⁴⁵ Révfy Géza (1868-1941): Kalocsán tanító, 1890-ben zenetanári, 1891-ben a Paedagogiumban polgári iskolai tanári oklevelet szerzett, 1900: a lipcsei zeneakadémián képezte tovább magát. Pályáját az óbecsei népiskolában kezdte, Eperjesen, Csáktornyan és Temesváron tanítóképzői tanár, ahonnan 1919-ben kiutasították. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a Cinkotán elhelyezett pozsonyi m. kir áll. tanítóképzőhöz osztotta be, ahol 1922-i nyugdíjazásáig tanított. Magyar Katolikus Lexikon XI. Szent István Társulat 2006. 597.

⁴⁶ Balogh Béla (1885-1945) színházi dinasztíából származott. 1904-ben tagja lett az akkor induló Népligeti Színkörnek. Az első világháborúban eltöltött egy évi szolgálat után ő is részt vett az Astra Filmgyár munkálataiban, amelynek első művészeti vezetője lett. 1919-ben a berlini Star filmgyár felépítette műtermét Pasaréten, ahová meghívták rendezőnek, 1920-1924-ig pedig már főrendezőként működött ugyanitt. A húszas években egyre inkább háttérbe szorult pályáján, s mély depresszióba zuhant. A Népligetben lévő Pedagógiai Filmgyárnak készített ismeretterjesztő filmeket. A harmincas években néhány évet Berlinben élt családjával, majd visszatért Magyarországra. Feleségével 1941-ben megalapította a Balogh Film Kft-t, saját filmgyártó és filmkölcsonzó vállalatukat, ám a II. világháború miatt nem sokkal később fel is számolták azt. Balogh Béla 50 némafilmet és 17 hangos filmet rendezett. Együtt dolgozott korának legnagyobb színésziársaival, többek között Szelezky Zitával, Jávor Pállal, Karády Katalinnal, Kabos Gyulával, Páger Antallal is. Url.: http://hu.wikipedia.org/wiki/Balogh_Béla_filmrendező Letöltés dátuma: 2013.10.29.

Amerikába vándorol szerencsét próbálni. Kovácsné egyre betegebb lesz, végül Terikét a házmasterre bízta, ő pedig Lacikával visszatér a falujukba, ott akar meghalni. Anyja halála után Lacika visszamegy Pestre, megkeresi Terikét, s a két árva együtt próbál boldogulni. Eközben Barabás jó munkát talált magának Amerikában, és elküld Terikéért. Lacika egyre árvább. Amikor öreg barátja, a vak Vince bácsi is meghal, teljesen egyedül marad. Visszamegy a falujukba, megkeresi anyja sírját. Bánatát panaszolva a téli hidegben megfagy. A mennyországban találkozik anyjával és Vince bácsival, akinek elmúlt a vaksága, majd hintalovon Terikét is meglátogatja Amerikában.⁴⁷

Az 1936-os hangosfilm címe: „Tomi, a megfagyott gyermek”. Ebben a filmben már nem kapott helyet Eötvös József verse, de a témaválasztás és a széles körben ismert dallam díszített formában való hangszeres megszólalása abban a pillanatban, amikor Tomi lefekszik édesanyja sírjára, egyértelművé teszi, hogy ez az Eötvös-vers korábbi megfilmesítésének hangos filmen való újabb megformálása, íróként Eötvös József nevét fel is tüntetik. A film forgatókönyvét Szepes (Scherbach) Mária írta, aki az 1921-es filmben mint gyermekszínész vett részt. A zeneszerző pedig az ő bátyja, Papír (Scherbach) Viktor, írói álneven Victor Charon volt.

A hangosfilm története: a félárva Tomi okos, érzékeny kisfiú, aki anyja halála után nagybátyjához kerül Budapestre. A Tomi szerint „kóruhában” járó rideg családban, ahol csak Tamásnak szólítják, igazmondásával sok bajt kavar. Csak Anna vigasztalja, édesapja barátjának titkos menyasszonya.⁴⁸ Telik az idő, és a nagybácsija addig szakírozza a magányos, szerencsétlen Tomit, amíg végső elkeseredésében visszaszökik a kis faluba. Mivel arra kondicionálták, hogy a boldogulást ne itt és most keresse, ráborul az anyja sírhalmára, hogy ott fagyjon meg. A kor technikai színvonalának megfelelő módon ábrázolt halálközeli élményben Tomi fellépdel a szellemlépcsőn a mennyország külső vidékéig, ahol találkozik halott szüleivel. Tomi egy kis játék és beszélgetés után felfigyel egy távoli kapura, amit a látványtervező egyfajta halálsugárzást kibocsátó rádióadónak álmódott meg, de ezen a ponton kell értesülnünk arról, hogy a kisfiú nem csatlakozhat a szüleikhez, és nem ismerheti meg a túlvilág valódi titkait. A kisfiút az utolsó pillanatban menti meg a fagyhaláltól Kovács István, apukájának Amerikából éppen hazatért jó barátja, aki az építészeti tervekkel karriert csinált – természetesen odaát –, és megszabadítja a kisfiút a nagybácsitól, elviszi Amerikába. Figyelemre méltó a párhuzam: az elégedettség, boldogság és siker csak valahol másutt képzelhető el. De remélhetünk, és talán, ha jól viselkedünk, ha Tomik maradunk, egy napon, majd, valahol messze, mi is boldogok lehetünk.⁴⁹

A nagy népszerűségnek örvendő dallamra egy orgonavariáció-sorozatot írt Schmidthauer Lajos⁵⁰ orgonaművész. Sajnos a kevésbé precíz címválasztás nem

⁴⁷ Url.: <http://canadahun.com/temak/magyar-filmek-i.25544/page-47> Letöltés dátuma: 2013.11.03.

⁴⁸ Url.: <http://onlinemozi.org/tema-tomi-a-megfagyott-gyermek-1936?highlight=megfagyott> Letöltés dátuma: 2013.11.03.

⁴⁹ Url.: <http://scythe.hu/tomi-a-megfagyott-gyermek> Letöltés dátuma: 2013.10.29.

⁵⁰ Schmidthauer Lajos (1882-1956) családjának tulajdonában volt Európa legtöményebb természetes keserűvize, a Nagyigmándi keserűvíz, mely a családnak biztos megélhetést biztosított. Az apja elvárásának megfelelően gyógyszerészetet tanuló Schmidthauer beiratkozott a Zeneakadémiára is, ahol orgona- és zeneszerzés szakon diplomázott. Ezt követően Párizsban Alexandre Guilment-nál, illetve Bolognában Enrico Bossinál folytatott tanulmányokat. Nagy sikerrel koncertezett, Európa minden nagy városát bejárta, évente rendszeresen volt hangversenye Budapesten a Zeneakadémián, illetve

segíti a kutatót, ha nyomára akar bukkanni a mű témája eredetének.⁵¹ A darab címe: Változatok orgonára, egy magyar népdal felett.⁵² Sem a darab keletkezési ideje, sem a nyomtatás ideje nem szerepel a Stachora Károly nyomdájában kiadott kottában. Mivel Stachora Károly nyomdája 1890-1910 közt működött,⁵³ ez meghatározza a kiadás időszakát, egy igen bő intervallumon: két évtizeden belül.⁵⁴ Mivel a 20. század első évtizedeiben a népzene mai kutatási eredményei nem voltak ismertek, ezért a népies műdal és a valódi népzene műfaja összemosódott. Ez az összemosódás lehet az oka, hogy az egyértelműen németes zenei hatás eredményeként született dallamot Schmidthauer magyar népdalnak nevezi. A művész nagyvonalúsága egyes koncertműsorainak műsorközlésénél is megfigyelhető. A bajai belvárosi templom orgonájának 1935-ös szentelési koncertjén például a következő című darabot játszotta: Változatok a „Ki jár oly késő éjszaka” (sic!) dallamára.⁵⁵ Amikor a hercegfalvi⁵⁶ római katolikus templom orgonájának szentelési koncertjét játszotta 1939-ben, akkor Változatok a „Mefagyott gyermek” dallamára címet kapta a mű.⁵⁷ A dallam feldolgozása során további nagyvonalúság figyelhető meg: nagy valószínűség szerint az eredeti dallam első két hangja szó-dó tiszta kvart ugrás⁵⁸, ugyanakkor Schmidthauer következetesen egy kevésbé könnyen énekelhető variációt használ művében: mi-dó, vagyis kis sext ugrással indítja a témát.

Schmidthauer műve változat, vagyis variáció⁵⁹, műfaját tekintve programzene⁶⁰. A darab egyes pontjain Eötvös versének hangulatával, történéseivel meg-

Bécsben a Musikvereinsaalban. Negyven év alatt ezerkétszáz hangversenyt adott. Orlay utcai villájának dísztermében saját tervezésű, II manuál 26 regiszteres háziorgonáját 1930-ban építtette fel a pécsi Angster József és Fia céggel, az orgonagyár 1066. opuszaként. 1930-tól 1943-ig a Magyar Rádió gyakran adott élő koncert-közvetítést a Schmidthauer-villából. Nagy hatást gyakorolt a közönségre, irtózatos virtuozitással, vehemenciával játszott. Pénzéből másokat igyekezett segíteni. A keserűvíz államosítása után nagyon nehézé vált az élete, a politikai vezetés „nemkívánatos személyé” nyilvánította. Az 1956-os eseményeket követően a testileg-lelkileg meggyötört Schmidthauer Lajos özvegyének szavait idézve: „levonta a konzekvenciát”, és saját kezével véget vetett életének. Forrás: Kosóczy Tamás: Magyar orgonatervező szakértők diszpozíciói a XX. század első felében. LFZE, DLA értekezés 2009. 91. oldal

⁵¹ A szegedi fogadalmi templomban (Dóm) 2013. 09. 14-én szólóesten játszottam Schmidthauer Lajos e művét. A hangverseny után a konferáló, Karvaly Gellért megdöbbenő kijelentést tett rögtön a gratuláció után: „Tamás, miért nem szólt, hogy Eötvös József: A mefagyott gyermek című versére írt variációsorozatot játssza?”. És rögtön énekelte is a verset, az általam már jól ismert dallamra.

⁵² A szerző kiadása, Budapest, XI., Orlay u. 10. Nyomta: Stachora Károly Budapest é.n.

⁵³ Url.: http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/presslek.php?azon=2113 Letöltés dátuma: 2013.10.30.

⁵⁴ Mivel drámai módon ért véget Schmidthauer Lajos élete, zavaros politikai környezetben, ezért művei feledésbe merültek, a hagyatékát, kéziratokat, vázlatokat, iratokat nem sikerült fellelnem. Nagyrészt korabeli újságokból értesültem arról, hogy milyen műveket játszott a koncertjein. A mű kottáját özvegyétől, Schmidthaueré Rohonczy-Robonyi Ilona operaénekestől kaptam, dedikálva, egy budapesti koncertem után, melyen a művész nő megtisztelt jelenlétével 2005. 10. 30-án.

⁵⁵ Bajai Belvárosi Plébánia levéltára: Schmidthauer Lajos Budapesten 1935. október 8-án kelt levele dr. Gonczlik Kálmán apátplébánosnak.

⁵⁶ 1951 óta a település elnevezése: Mezőfalva

⁵⁷ Katholikus Kántor XXVII évf./1939/10/143-144. Hangverseny-beszámoló a hercegfalvi templom orgonájának szenteléséről.

⁵⁸ Tajdina József kézírásos énekkönyve, valamint ma élő személyek közlése.

⁵⁹ Valamely zenei témának harmóniai, ritmikai vagy melódiai szempontból való átalakítása oly módon, hogy a megváltozott formában az eredeti gondolat mégis felismerhető marad. Böhm László: Zenei műszótár EMB Budapest 1961. 263.

felel a zenei anyag, de a zenei megfestés nem a versszakok sorrendjében történik.⁶¹

Témabemutatással indul, regisztrációs előírásként⁶² egy Gamba 8'-as vonós változatot ír elő. A témát kétszer mutatja be, először négyszólamú romantikus harmonizálással, másodszer kicsit bőségebb és mozgalmasabb, ötszólamú zenei anyaggal. A manuálra egy Bourdon 8' fuvola regisztert ad hozzá, a megjelenő pedálszólamot pedig Subbass 16'-as regiszter és a manuálon használt két sípsor szóllatja meg kopulázva. Azért kopulázza a 8'-as hangzást a pedálra, hogy a redőnyhatás által létrehozott dinamikai árnyalás folyamatosan alkalmazkodó legyen.

Az 1. variáció tempójelzése: Poco animato. Ebben is kétszer hangzik fel a dallam. A kíséretet az előző tételhez hasonlóan egy fuvola és egy vonós regiszter látja el a manuálon, míg a pedálon 16' és 8'-as sípsorokat ír elő. A pedál dallamának mozgalmassága Eötvös verséhez arra az asszociációra készítheti a hallgatót, mintha könnyed hópelyhek táncolnának a basszusban. A dallam számára a Clarinet 8'-as nyelv regiszter az előírás, ezzel ismét kétszer szóllatja meg a témát.⁶³

A 2. variáció a Cantabile elnevezést kapta, itt a szövegi asszociáció minden kétséget kizáróan „Az óra már éjfél ütött, A föld már néma lőn.” szövegrészhez kapcsolódik, hiszen az orgonában található celesta⁶⁴ hangzását írja elő, ami itt az éjféλι harangütést szimbolizálja. A variáció 8 ütemes codája szinte beszédesen fejezi ki a versrészletet: „Az árva búsan zengi így Kinos panaszait”

A 3. Allegro tempójelzésű variációban szinte az előző verssor folytatása következik: „Felelve rá a téli szél Űvöltve felsívít.” A 2 variáció panaszossága után a hópelyhek táncát vélhetjük felfedezni, amelyet glissandók szakítanak felébe. Ezek a glissandók jelzik a téli szél sívítását.

A 4. Larghetto, sempre con espressione tételben a mély fájdalmat a redőnymű trombitájával siratja, a szél sóhaját pedig a 6/8-os siciliano ritmika adja: „A holtak hantjain. Mély nyugalom uralkodik; A csend irtóztató, Csak szél sohajt a fákon át, Sziszegve hull a hó.”

⁶⁰ Olyan zene, amely formáját részben vagy egészben bizonyos zenén kívüli vonatkozások hozzájárulásával nyeri. A zeneszerző munkájára mindig hatnak zenén kívüli összefüggések, gondolattársítások. Programzenének akkor mondjuk a zenét, ha ezeket az összefüggéseket a szerző irodalmilag meghatározza és közli. Böhm László: Zenei műszótár EMB Budapest 1961. 202.

⁶¹ Bár Schmidthauer Lajos nem jelöli meg a kotta címlapján a feldolgozott téma pontos forrását, de a későbbi koncertműsorainak programjában már egyértelműen közli a dallam eredetét, többféle elnevezéssel is.

⁶² Regisztrálás: az orgonista kiválasztja, mely sípsorokat (regisztereket) kapcsolja be a darab előadásához. A barokk korban csak elvétve szokták a regisztrációs előírásokat a kottában jelezni, hiszen egy domináns stílus volt abban az időszakban: a barokk. Az orgonán történő zenélés alapelve volt a regisztrációs szokások ismerete is. A romantikától egyre több szerző a kottában is rögzítette, milyen hangszín összeállítással képzei el az adott zenei anyagot.

⁶³ Schmidthauer Lajos műveit saját szalonorgonájának elkészülte után (1930) arra a hangszerre írta. Például a Vihar a Balatonon című művének kottájában szerepel orgonájának leírása is, mint a mű előadásához szükséges ideális hangszer. Ebben Clarinet 8'-as sípsor nincs, viszont Schmidthauer 1911-ben megjelent egységes orgonatervezés című cikkében közöl egy 60 regiszteres mintadispozíciót, melyben szerepel a Clarinet 8'. A darab további regisztrációs bejegyzései is könnyebben elképzelhetők azon az akkori elgondolásai szerint ideális hangszeren. Ez is alátámasztja azt a tényt, hogy fiatalkori darabról van szó, 1910 előtt. Forrás: Kosóczy 2009. 272.

⁶⁴ A nagyobb orgonákban ritkán előfordult beépített celesta is, melynek halk haranghangjai éterien szóllaltak meg a templomtérben.

Az 5. Vivace tempójelzésű tétel sajátos eszközökkel mutatja be az utolsó előtti versszakot: „*Fölkelne, jaj! de nincs erő; Lankadva visszadúl A kedves dombra, - felsohajjt, S mély álomba merül*” A bal kézben zakatoló tizenhatodik fölött nyolcad-előkés akkordok szólalnak meg, kiszámítható pontossággal, majd a 7-8. ütemben megbotlik egy nyolcad szünet után a folyamat: „*lankadva visszadúl*”, a második rész tercmenetei már a bódult félálomba merülés pillanatait mutatják meg, lefelé hajló zenei anyaggal.

A 6. záró variáció ismét a Cantabile előadási utasítást kapta. A jobb kéz hárfát utánzó akkordfelbontásait egy egészen különleges hangzással: Bourdon 16', Vox Coelestis 8' (mennyei hang) és Viola 4' szólalnak meg. Ezek a hárfaarpeggiók orgonaponton nyugszanak, majd egy másik manuálon Bourdon 8' és a Vox humana 8' regiszterekkel szólal meg a dallam. A Vox humana 8' jelentése: emberi hang. Az utolsó két versszakban a szövegen túl a regisztráció elnevezései beszédesen utalnak a szövegi tartalomra: összekötődik az ég (Vox coelestis) és a földi ember (Vox humana) hangja, de más zenei anyaggal. A 20. század első felében a Vox humana regisztert gyakran dupla redőnyszerkezetbe építették, azért, hogy még halkabb, még éteribb legyen. Ebből a tételből a végtelen nyugalom árad, méltón megfestve a gondolatot: „*És ím az árva boldogúl, Jól érzi most magát: Elmúltak minden gondjai; Az álom hív barát.*” A mű utolsó hét ütemében a záró versszakot formálja meg: „*Szive még egyszer feldobog, Mosolygnak ajkai; Csöndes-nyugodva alszik ott - Meghaltak kínjai.*” A mosolyt jelzi a darab dúr akkorddal való lezárása, a záró basszus hang pedig az utolsó szívdobbanást.

Irodalom

- Ady Endre összes versei, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1967.
 Aurora hazai almanach. Budapest 1835.
 B. Eötvös József költeményei Székely Bertalan és Keleti Gusztáv rajzaival. Kiadja: Ráth Mór, Budapest, é.n.
 Berkényi Károly, Köveskúti Jenő: Magyar olvasókönyv az elemi népiskolák IV. osztálya számára, Kalász Könyvkiadó Rt. (Valószínűleg 1936.),
 Böhm László: Zenei műszótár Editio Musica Budapest 1961.
 Corvina, Magyar könyvkereskedők egyletének közlönye 1908.
 Csurka István (szerk.): Olvasókönyv a Református Népiskolák V.-VI. osztálya számára Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 1922.
 Katholikus Kántor XXVII évf./1939/10
 Kodály Zoltán: A Magyar népzene Zeneműkiadó Budapest 1981.
 Kosztolányi Dezső összes versei I.-II. (A magyar költészet kincsestára 17-18.) Unikornis Kiadó, Budapest 1993.
 Magyar Katolikus Lexikon XI. Szent István Társulat 2006. 597.
 Révfy Géza: A megfagyott gyermek. Melodramák, szavaltatok gyűjteménye - 13. kötet Rózsavölgyi és Társa é.n.
 Schmidthauer Lajos Budapesten 1935. október 8-án kelt levele dr. Gonczlik Kálmán apátplébánosnak. (A bajai Belvárosi Plébánia levéltárából)
 Schmidthauer Lajos: Változatok orgonára, egy magyar népdal felett A szerző kiadása, Budapest, XI., Orlay u. 10. Nyomta: Stachora Károly Budapest é.n.
 Sötér István: Eötvös József. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967.
 Tajdina József apátplébános (1937-2009) kéziratos énekkönyve.

[http://adattar.vmmi.org/fejezetek/71/06_kozepkori_balladak.pdf/31-32.](http://adattar.vmmi.org/fejezetek/71/06_kozepkori_balladak.pdf/31-32)

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

<http://www.mek.oszk.hu/01100/01149/html/eotvos.htm>

http://hu.wikipedia.org/wiki/Eötvös_József

<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/03/385.html>

<http://epa.oszk.hu/00400/00462/00005/8.htm>

<https://hu.wikisource.org/wiki/Panaszkönyv>

Lampl Zsuzsanna: Cipekedő elsősök Url.: uj szo.com/online/velemen y-es-hatter/2011/09/22/cipekedo-elsosok

http://hu.wikipedia.org/wiki/Balogh_Béla_filmrendező

<http://canadahun.com/temak/magyar-filmek-i.25544/page-47>

<http://onlinemozi.org/tema-tomi-a-megfagyott-gyermek-1936?highlight=megfagyott>

<http://scythe.hu/tomi-a-megfagyott-gyermek>

http://typographia.oszk.hu/html_clavis/hun/presslek.php?azon=2113

Sósné Pintye Mária

MIT TUDOTT GÖNCZY PÁL A KOMPETENCIAFEJLESZTÉSRŐL?

1. Bevezető

A neveléstudományban is, mint minden tudományterületen időről időre új elméletek, módszerek, tanítási-, nevelési irányzatok jelennek meg. Pedagógiatörténeti keretben szemlélve ezeket nem csak azt fedezhetjük fel, milyen előzmények vezettek az új felismerésekhez, hanem azt is, hogy pl.: valamely más, a pedagógiával határos „embertudományban” (pl. pszichológia, szociológia) felbukkanó, kísérletesen igazolt elmélet hogyan szervezi új rendszerbe eddig összegyűjtött tudásunkat, egyes elemeket hogyan értékel fel közülük, míg másokat jelentéktelenné tesz.

Az *olvasás* illetve az *olvasászavarok* kutatása, a képalkotó eljárások elterjedése, valamint nyelvtudomány megnövekedett érdeklődése óta ilyen transzdiszciplináris hatásoknak kitett dinamikus fejlődő területe a *gyógypedagógiának* és a *pedagógiának*. A neuropszichológia vagy a kognitív tudományok határterületein felbukkanó új elméletek nem csak azt jelentik, hogy újabb és újabb pedagógiai módszereket alkotunk és próbálunk ki, hanem azt is, hogy az új elmélet szemüvegén át rátekintünk eddig felhalmozott elméleti és gyakorlati ismereteinkre, melyek ilyenkor az eddigetől eltérő mintázatokba rendeződve új oldalukat mutatják, és eddig nem kutatott szempontokat vethetnek fel. Sok tanulsággal szolgálhat, ha az olvasástanítás korszakalkotó módszereit a fent említett megvilágításban újra áttekintjük és értelmezzük, ezáltal a már felhalmozott tudás releváns részeit beépíthetjük az új paradigma diktálta módszerekbe. Ezt a munkát nem csak a nagy elődök iránti tisztelet vezérli, hanem a körütekintésnek az a szándéka is, hogy egy-egy új elmélet időszakosan mindent elborító egyoldalúságát széles rálátással bírós, a múlt és a jelen értékeit egyaránt figyelembe vevő kiegyenlített szemlélettel korrigáljuk, mert csak ez vezethet el egy körütekintően megalapozott új módszer megalkotásához.

A gyógypedagógia és a pedagógia – bár a fent említett pszichológiai kutatások még nem zárultak le – már rendelkezik annyi ismerettel, hogy új szemléletű olvasástanítási rendszert hozzon létre, melynek nem kell feltétlenül tankönyvcentrikusnak lennie. A mai magyar gyakorlatban alig van olyan eljárás és tankönyv, mely következetesen megfelel a kutatási eredmények által támasztott elvárásoknak, és/vagy eredményességét hatásvizsgálattal igazolta volna, annak ellenére, hogy szép számmal találunk olyan hazai és nemzetközi publikációkat, melyek a különböző tudományterületek szemszögéből vizsgálnak olvasástanítási eljárásokat.¹ E tanulmány, csak úgy, mint korábban a Meixner-módszert

¹ CSÉPE, SZŰCS és LUKÁCS, 2001. A szerzők különféle jelenleg használatos magyar olvasástanítási eljárásokat elemeznek neuropszichológiai szempontból. Egyértelműen kimutatják, hogy a konzekvens hang-betű összekapcsolás tanítására épülő eljárások jóval hatékonyabbak, mint az egészszó-módszerek.

bemutató írásunk² a gyakorlati szakembereket kívánja segíteni a kutatási eredmények értelmezésében, a jelenleg vagy korábban használatos olvasástanítási eljárások elemzésén keresztül.

2. Göczy Pál pályáíve

„...ki a népoktatásügy felvirágoztatását őszintén óhajtotta s annak érdekében a hivatalos hatalmon kívül magán tekintélyét is mindenkor szívesen vetette latba.”³

Göczy Pál 1817. Karácsonyán született Hajdúszoboszlón, egyes történetírók szerint⁴ nemesi, mások szerint tisztviselő családban⁵ és 1892. Vízkeresztjén követően halt meg Karácsondon. Debrecenben, Arany Jánossal együtt végezte a gimnáziumot, majd népiskolai tanító, később házitanító lett. 1837-től a dunamelléki ev. ref. egyházkerület tanügyi vezetője. Több gazdasági szakemberrel együtt nyugat-európai tanulmányútra indul, majd főként svájci mintára árvaházat és azzal együtt mezőgazdasági intézetet hoz létre, mely a forradalom kitöréséig működik. A szabadságharcban nemzetőrként szolgál, azt követően saját birtokán létesít nevelőintézetet.

1. ábra Göczy Pál

Később Pesten alakít magánintézetet, melyet azonban a kálvinista egyház gondozásába ad, annak a pesti református gimnáziummal való egyesítése céljából, utóbbinak igazgatója lesz 1859-ben. Ebben az időben született a Növénytan tanításához írott vezérkönyve is, melynek hatására a Magyar Tudományos Akadémia levelezőtagjai közé választották.⁶ Az említetten kívül több témában is pub-

²SÓSNÉ PINTYE, 2012.

³ Az idézet és a kép a Vasárnapi Újság 1892. évi 3. számának 49. oldalán található nekrológ része, melyet Göczy 1892. január 10-i halálhírére adtak ki.

⁴ SZINNYEI, 1894.

⁵ Vasárnapi Újság 1883./32. 513.

⁶ BAYERLE, 2011.

likált az elemi iskolai és a mezőgazdász tanulók számára is írt könyveket. Gönczy sokoldalúságát igazolja a földrajz tudomány és a kartográfia terén kifejtett munkássága is.

A népoktatás ügyét nem csak *tanítóként* és *tudósként*, hanem az új *népoktatási rendszer megszervezőjeként* és *megvalósítójaként*, tizenhat éven keresztül, Eötvös, Pauler és Trefort minisztersége idején is szolgálta.⁷ Gönczy nem csak a hazai oktatásügyről alakított ki átfogó képet, hanem az európai viszonyokat is jól ismerte és elemezte.⁸ 1867-ben báró Eötvös nevezi ki *osztálytanácsosnak*, később utódai 1874-ben *miniszteri tanácsossá*, majd 1888-ban *címzetes államtitkárrá* nevezik ki) a Vallási és Közoktatásügyi tárcához. Feladata Molnár Aladárral együtt a népoktatás megtervezése, megszervezése és irányítása volt. Ennek első lépése az 1868. évi XXXVIII. törvény a kötelező népiskolai oktatásról. Különösen nagy érdemei vannak a létrehozott népiskolák anyagi biztonságának megteremtésében, a nemzeti érdekeknek megfelelő elemi oktatás kialakításában, valamint az új polgári iskolák megszervezésében is.

Legfontosabb küldetésének az iskola belső életének megreformálását tekintette. *„Az elme képzését (az oktatást) a jellem képzésével (a neveléssel) összekötni: az ő rendszerének kiinduló pontja.”*⁹ Nevéhez több tankönyv és taneszköz létrehozása is fűződik. Számptalan, pedagógusoknak szóló folyóiratcikke, publikációja, szakkönyve jelenik meg. Részt vesz a párizsi és bécsi világkiállítás magyar osztályának rendezésében is. Pályakezdésének ötvenedik évfordulójára országos ünnepséget rendeznek számára a Vigadóban. Munkássága elismerésül több érdemérmét, kitüntetést vehet át, és a főrendi ház tagjává választották.

3. A tanügyigazgatás korábbi rendszere és a társadalmi környezet változása

*„Hiába várják a tudományok növekedését attól, hogy újakat raknak a régiek fölé, a megújulást maguknál az alapoknál kell kezdeni, hacsak nem akarunk a végtelenségig körben forogni minden haladás híján, sőt azt megvetve.”*¹⁰

Magyarországon a 16. századig a *katolikus egyház egyeduralkodása* figyelhető meg az iskolaügyben, s ez a III. Károly által bevezetett iskolareform óta szokásjogként illetve zsinati határozatokban élt tovább. Létrejön a centralizált hierarchikus tanfelügyelet, melynek alsó szintjét a kezdetben tanítóként is, később csak hitoktatóként működő helyi plébános jelenti, még a más felekezetekhez tartozó iskolákban is.¹¹ E mellett a kolostoriskolák az azt létrehozó rend szabályai szerint működtek. A 16. századot követően megjelennek a különböző protestáns felekezeti iskolák is, melyeket az iskolafenntartó közösség presbitériuma irányít. A katoliktól eltérően ez alulról épülő rendszer, melyben csak később, a 19. században kap egységes felügyeleti jogot a központi egyházi hatóság. Jelentős különbség még az is, hogy míg a protestáns

⁷ BAYERLE, 2011.

⁸ 1857-ben és 60-ben megírt cikksorozatában elemez több európai oktatási rendszert. Ezek a Pesti Naplóban és a Budapesti Szemlében jelentek meg. Idézi BAYERLE, 2011.

⁹ Vasárnapi Újság 1883./32. 514.

¹⁰ EÖTVÖS 1851. 4.

¹¹ KELEMEN, 2002.

iskolairányításban világi személyek is helyet kaphatnak, addig a katolikusban kizárólag a papság vehet részt.¹²

A népoktatási reform előtt majd egy évszázaddal a *Ratio Educationis*, már azzal a céllal jött létre, hogy a felségjogokhoz tartozó, egységes oktatásirányítást hozzon létre, mely az erőszakos módszerekkel véghezvitt ellenreformációt követően vallási toleranciát hirdetett. Valójában inkább egységesen korlátozni szeretne volna az egyházi jogokat az iskoláztatás terén, ezt mutatja pl. a jezsuita rend feloszlatása 1773-ban, később, II. József uralkodása során, más tanítórendek felszámolása is.¹³ A *Ratio* célja az udvar számára hasznos és engedelmes alattvalók és szakképzett lojális tisztviselők „előállítását”.¹⁴ Mivel a magyar iskolák még ekkor is felekezeti, igen széttagoltan, feudális fenntartási módban működtek, a *Ratio* mögött álló felvilágosult abszolútizmus úgy hirdetett vallási toleranciát, hogy az iskola épületéből kivonni igyekezett a hittan tanítást, az ilyen órákat a plébánián vagy a templomban rendelte tartani. Az anyanyelvi tankönyveket vallási hovatartozástól függetlenül kívánta használni, ezektől külön könyvekbe rendelte szerkeszteni a katekizmusokhoz tartozó ismereteket. A tanügyi előjárók figyelmét külön felhívta a vallási tolerancia gyakorlására, az iskolákban:...”minden körülmények között a szeretet, békesség érvényesüljön; a vallási dogmákkal kapcsolatban sohase keveredjék vitába.”¹⁵ Közben a *Ratio* tökördalalású könyvek nyomtatását rendeli el, melyek egyik oldalán az anyanyelvi, másik oldalán a németre és latinra fordított szöveg található, erősítve a kötelező német és latin oktatást.

A reform szellemi atyja a porosz *Felbiger apát*, akinek pedagógiai és metodikai felfogása az osztrák és a cseh iskolareformban közvetlenül a magyar szabályozásban pedig közvetetten mutatható ki.¹⁶ Az egységesítés, melyet célul tűz az I. *Ratio*, nem tudott megvalósulni, még az elsőt megerősítő II. *Ratio*¹⁷ hatására sem. Bár a létrehozott tankerületi főigazgatóságok igyekeztek jogaikat minden iskolatípusban gyakorolni, sőt közös népiskolák alapítását is szorgalmazták. Mégis az uralkodók rendeletei vallási és nemesi ellenállást egyaránt kiváltottak. A protestáns iskolák az 1700-as évek végére elérték a teljes autonómiát, így a „királyi” tanfelügyelet némely időkben pusztán a katolikus gimnáziumokra terjedt ki.¹⁸

A királyi tanügyigazgatás mind többször találta szemben magát a vármegyei nemesi ellenállással, mely a reformkorban egyre határozottabban a magyarosításra és a nemzeti iskolarendszer megvalósítására akarta felhasználni a vármegye rendszert. A szűk polgári réteg reformtörekvéseit a nemesi ellenállás és a nemzeti identitás megteremtéséért való küzdelem szélesítette valódi mozgalommá. S bár a szabadságharc rövid időre létrehozta az önálló magyar tanügyigazgatás első irányító intézményét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, melynek élén *Eötvös József* áll, az önkényuralom időszakában közvetlenül Bécs, később a Helytartótanács hivatala irányítja az iskolarendszert,

¹² KELEMEN, 2002.

¹³ GÁSPÁR és KELEMEN é.n.

¹⁴ KELEMEN, 2002.

¹⁵ Idézi: MÉSZÁROS 1981. 63.

¹⁶ GÁSPÁR és KELEMEN é.n.

¹⁷ II. József 1806-ban bocsátja ki.

¹⁸ KELEMEN, 2002.

Eötvös pedig külföldre menekül. A feudális Magyarország iskolaügyének valódi megreformálása a Kiegyezést követően történhetett csak, annak ellenére, hogy Eötvös gondolataiban már 1848-ban készen állt az igazgatás egy lehetséges új modellje, mely azonban olyan radikálisan különbözött az eddigiektől, hogy később is csak kompromisszumok által sikerült megvalósítani azt.

4. A népoktatási reform alapelvei, törekvései

„A népnevelés körében tapasztalt hátramaradásunk [...] egyedül az egyházférfiúknak rovatik fel bűnül.”¹⁹

Eötvös a kor uralkodó eszméinek megfelelően²⁰ *klasszikus liberális „súlyegyen”* szellemében képzelte el a magyar iskoláztatás új társadalmi alapjának megteremtését, melynek három pillére:

- az egyén szabadsága,
- a közösségek autonómiája,
- az állam mértéktartó szabályozó szerepe.²¹

E hármasságban az iskoláztatás a társadalmi előrehaladást megalapozó és elősegítő közművelődés lehetőségét jelentené, minden rendű és rangú ember számára. Eötvös kétféle probléma együttes rendezését képzei el az új törvény révén:

- nemzetiségi tolerancia bevezetése,
- vallási tolerancia bevezetése.

Ezek a nagyobb közösségek az iskola feletti hatalmi osztozkodásban az iskolafenntartás igényével jelentkeznek. Eötvös azonban szeretne volna a világi befolyást ezzel a polgári haladást és a nemzeti törekvéseket erősíteni, nem utolsósorban a tanítói hivatást, mint különálló professziót elismertetni. Már 1848 áprilisában a XX. Vallásügyi törvény célul tűzte az egyenlőség és viszonyosság alapján minden Magyarországon törvényesen működő felekezetre ugyanazokat a jogosítványokat kiterjeszteni, mellyel a katolikus egyház rendelkezett és ezzel a feudális kiváltságok megnyirbálása, végsőképpen pedig az állam és az egyház szétválasztása volt a célja. Ez azonban még a dualizmus korában is csak részben sikerülhetett, hiszen a katolikus klérus egyenlőbb volt az egyenlők között, ottléte a főrendi táblán, jelentős szerepe a bíraskodásban, és a királyi felségjogok gyakorlásában megakadályozza ezt.²²

Bár a népiskola ügyét a restauráció leveszi a napirendről, és csak a kiegyezést követően bukkan fel újra az eötvösi szabadelvű gondolat, ekkor már jóval kiforrottabb formában, kiegészítve a gyermeki szükségletek elismerésével. Hiszen közben a külföldi, német, svájci, francia, angol mintákra való rátekintés megtermékenyíti a magyar pedagógiai gondolkodást. Nem csak Gönczy tesz ilyen tanulmányutakat, hanem pl. Brunszvik Teréz, Váradi Szabó János, Bölöni Farkas is.²³ Gönczyre és Brunszvikra minden bizonnyal legnagyobb hatással Pestalozzi

¹⁹ Így ír Eötvös 1867-ben. Id.: KELEMEN, 2002. 91.

²⁰ CSEPELI (1996) úgy véli, hogy ez a gondolat a felvilágosodás korából eredeztethető.

²¹ KELEMEN, 2002. 87.

²² KELEMEN, 2002.

²³ GÁSPÁR és KELEMEN, é.n.

demokratikus népoktatási felfogása volt, mely a hazai Comeniusi hagyományokkal ötvöződve egy valóban haladó művelődésügyi koncepció kidolgozását tette lehetővé, ennek cselekvési programja volt a 1868-as népoktatási törvény.

A XXXVIII. törvény Európában az elsők között vezeti be a teljes *tankötelezettséget 6-12 éves kor között*, melyet ellenpontos a tanszabadság és a tanítási szabadság törvényessé tétele.²⁴ Ez tehát az iskolaalapítás és az iskolafenntartás, más oldalról az iskolaválasztás szabadságát is jelentette, az ugyanez évben hozott nemzetiségi törvénnyel együtt. Azoknak a társadalmi rétegeknek, akik korábban nem vehettek részt az iskoláztatásban, megteremtette az elemi anyanyelvi népoktatás feltételrendszerét, szerkezeti²⁵ és tartalmi²⁶ szempontból egyaránt. Így valósítva meg a jogok és köteleességek közösségek és egyén közti eötvösi „*súlyegyen*” ideáját. A törvény rendelkezései az állami és községi iskolák számára kötelező érvényűek voltak, a felekezeti iskolák számára irányadóak, némely kötelező rendelkezéstől eltekintve.

Az olvasás-, írástanítás szempontjából lényeges, hogy az *anyanyelvi oktatás alapcélként* érvényesül, a nemzetiségek számára is a teljes elemi iskoláztatás során. Úgy gondolták, az alapos anyanyelvi képzés, ezen belül a hézagmentes anyanyelvi írás-olvasástanítás rakja le az alapokat ahhoz, hogy a polgárosodás korában alapszinten mindenki hozzáférhessen az írott formában őrzött tudáshoz. Bár a korábbi kiváltságok jórészt megmaradnak, mégis demokratikusan a lehető legjobban kiszélesedik az elemi képzettséghez való jog, társadalmi státuszra való tekintet nélkül. A tankönyvek nem a korábban szokásos „tükrös” szerkesztésűek,²⁷ hanem olyan anyanyelvi, a *nemzetiségi iskolákban saját anyanyelvű*, gyermekek számára írt szövegeket tartalmaznak, melyek a mindennapi élet tárgyaihoz, jelenségeihez kapcsolódnak.

Az első törvényt azután továbbiak követték, melyek finomították és az életkorokon át továbbvezették a megkezdett reformokat, pl.: 1872-es tanonctörvény és az azt követő 1884 szervezett iparoktatást bevezető törvény; a középiskolákról és a középiskolai tanárképzésről rendelkező 1883. évi törvény; az 1891-ben a kiseddóvásról szóló törvény; valamint az 1983-as, a tanítói járandóságokról szóló törvény. Közben azonban a rendszer torzulásokon is átment, és az eredeti demokratikus eötvösi elképzelésektől már távol álló, pl. a nemzetiségekkel szemben az erőteljes magyarítás szándékával fellépő politikai mozgalmak befolyása erősödött, mely az állami beavatkozás korábbi mértékét erélytelennek ítélte.²⁸ További ellentmondása a reformnak, hogy a népiskolai hálózaton belül jelentős szerkezeti és tartalmi különbségek alakultak ki. Pl. „az egytanítós összevont osztályokkal működő népiskolák aránya még a századfordulón is meghaladta a 60%-ot”.²⁹

Az írás-, olvasástanítás szempontjából ez azért érdekes, mert az összevont osztályban tanító pedagógus több órát tanított, mint egy-egy osztályban dolgozó

²⁴ KELEMEN, 2002.

²⁵ Létrehozta a községi és állami népiskolákat valamint megszervezte a tanügyigazgatás teljes rendszerét.

²⁶ Mindehhez a megfelelő tanterveket, tankönyveket, és szemléltető eszközöket is biztosított minden elemi iskola számára.

²⁷ Lásd 3. alfejezetben leírtakat.

²⁸ GÁSPÁR és KELEMEN, é.n.

²⁹ GÁSPÁR és KELEMEN, é.n. 105.

társa, egy-egy tanulósoportra azonban jóval kevesebb órája jutott.³⁰ Vagyis az elveknek megfelelő „súlygyent” nem volt képes a végrehajtás teljes mértékben megoldani. A továbbtanulási lehetőségeket, a társadalmi mobilitást tovább rontotta a gimnáziumok zártsága, elitista alapállása is.

A bevezetés minden nehézsége ellenére azonban a XXXVIII. törvény később is mértékadó rendelkezésnek bizonyult, mely megteremtette a *modern polgári közoktatási rendszer* intézményeit, és a korábbiakkal szakító alapvető tartalmi változásokat is jelentett. Hosszan megmutatkozó érdeme nem csak az iskolalátogató gyerekek számának jelentős javulása³¹ és az analfabetizmus csökkenése.³² Jelentős még a *társadalmi mobilizációt fokozó hatása* is, de valószínűsíthető, hogy nagyban hozzájárult Magyarország 19-20. század fordulóján bekövetkező dinamikus fejlődéséhez, gyarapodásához, a *millennium „aranykorszakának”* kibontakozásához is.³³

5. Gönczy Pál írva olvastató módszerének leírása és elemzése a képességfejlesztés szempontjából

„Azért tanítók! hagyjatok fel az olvasástanításának nehézkes és lélekölő munkájával, s tanuljátok meg ennek azon újabb fogásait, melyek által a gyermekek szellemi erejét fejleszthetitek; melyek munkátokat biztos sikerrel jutalmazták.”³⁴

5.1 . A szóbeliség és az írásbeliség kapcsolatának felismerése

Az *anyanyelvi oktatás* a népoktatási törvény legfontosabb alapelve, így az iskoláztatáshoz szükséges legelemibb képesség, az *írás-olvasástanulás elsődleges fontossággal* bír, hiszen jó alapok nélkül nem biztosítható a kulturális javakhoz való, minden eddiginél demokratikusabb hozzáférés. Ezért egy minden szempontból korszerű, az anyanyelvi nevelés céljait a legmegfelelőbben szolgáló, minden gyermek számára biztos előrehaladást lehetővé tevő ABC és olvasókönyv és a hozzá kapcsolódó tanítói segédkönyv megírását maga Gönczy Pál vállalja.³⁵ Gönczy – mint ezt vezérkönyve bevezetőjéből látható – igen jól ismerte kora olvasástanítási módszereit, azt is átlátta, melyik használata milyen előnyökkel és milyen hátrányokkal jár.³⁶ A legélesebben a 19. században még mindig gyakorta alkalmazásban lévő, az ókorból származó, de az egész középkoron végig húzódozó sillabizáló olvasástanítást kritizálja.³⁷ Gépiesnek, nehézkesnek, örömtelennek és

³⁰ Lásd Tanterv a népiskolák számára 1869. Az egytanítós iskolákban az első évfolyamon egy olvasás-írás órát és egy beszéd- és értelemgyakorlatot ír elő, míg a hat tanítóval működő népiskolában nyolc írás-olvasás és három beszéd- és értelemgyakorlatot. Az osztatlan iskolai tanítónak 29,25 +5+2 órája van hetente, míg a hattanítós modellben ugyanez 20+1 órát jelent.

³¹ 1869-ben 40-45%, 1910-ben 90% volt ez az arány.

³² KELEMEN (2001) szerint 1869-1910 között megkétszereződött az írástudók száma Magyarországon.

³³ GÁSPÁR és KELEMEN, é.n.

³⁴ GÖNCZY, 1869. 4.

³⁵ Az ABC és olvasókönyv (GÖNCZY) 1870-ben, a tanítóknak szóló vezérkönyv (GÖNCZY) 1869-ben jelenik meg először. Ezután egészen a századfordulóig folyamatosan újranyomják.

³⁶ GÖNCZY, 1869. 3-15.

³⁷ Maga Gönczy is még sillabizáló módszerrel tanult olvasni.

kevéssé „okszerűnek” tartja, mint azt a fejezet elején lévő idézet is mutatja. *Alkalmatlannak arra, hogy a gyermek „lelki tehetségét” fejlessze.*³⁸

Syllaba, szótagot jelent latinul, ám mai fogalmaink szerint a silabizálás egy betűztető módszer, egyfajta gyakorlási mód, melynek lényege, hogy nem a beszédhangok, hanem a betűk „neve”³⁹ alapján tanítja meg az ABC-t, sorrendben, majd ezt követően hosszasan gyakorolja egy magánhangzóhoz különböző mássalhangzókat illesztve a szótagolvasást, melyet először betűnévvel, majd hanggal ejtet ki.⁴⁰ Szavakat csak akkor olvastat, mikor a különféle szótagtáblázatok olvasásában már nagy gyakorlatra tesz szert a tanítvány, de ezt is a betűztetés szabályai szerint.⁴¹ A Silabizálást sokan, sokféleképpen reformáltak az idők során Ickelsamertől Ratich-on és Gedicke-n át Comeniusig, de végképp szakítani csak a 19. század végére tudott vele az európai pedagógia. Főképpen magán a betűtanításon igyekeztek módosítani az újítók, hangtanítással egészítve ki azt, azonban a betű alapú kezdet és a szótagtáblázatok ugyanúgy érvényben maradtak. Gönczy a reformáló elődökre hivatkozva leírja: „A betűk a beszédbeli hangok jegyei, csak a hangot tanítsuk meg, hiszen az olvasásnál is csak ennek vesszük hasznát.”⁴² Vagyis arra buzdít, hogy a beszélt nyelvből kiindulva a hangtanítást részesítsük előnyben, és csak ennek biztossá tétele után kapcsoljuk hozzá a betűt, ma úgy mondanánk, grafémát.

Ma már ismerjük a *biológiai-kulturális szakadék elméletet*, tudjuk, hogy az emberi evolúció során idegrendszerünk még nem tudott az olvasáshoz, ehhez a késői kulturális találmányához alkalmazkodni, ezért – többek között – a beszédre „szakosodott” idegi központok működése alakul át az olvasástanulás során.⁴³ A kognitív architektúra inferio-frontális régiója az, amelyik minden esetben egy-egy fonéma artikulációs mintájával is összeveti előbb a fonológiai mintát, később a betűtanulás és az olvasás során a betű vizuális mintáját, a grafémát.

A betű-hang, pontosabban a fonéma-graféma megfeleltetés során az egymáshoz igen hasonló akusztikus jegyekkel rendelkező fonémák megkülönböztetéséhez segítségül hívjuk a kiejtés motoros jellemzőit, akár tudatosan hangosan, akár némán olvasunk, ezt hívjuk szubvokalizációnak, ugyanis még néma olvasáskor is levezethetőek a beszélő izmainkról az aktivitás jelei.⁴⁴ Így a hangtanítás, később a hangos olvasás egy a vizuális és az akusztikus melletti további érzékelési csatorna működtetésével támogatja meg a betűfelismerést. Bár idegéletani alapjait Gönczy nem ismerhette, mégis saját módszerében tudatosan alkalmazta a hangtanítást és a kiejtési jellemzők tudatossá tételével is segítette a gyermekeket a fonémák különbségeinek felismerésében. A tanítói segédkönyvben is kitér a hangok kiejtési jellemzőire,

³⁸ GÖNCZY, 1869. 3.

³⁹ Pl.: mássalhangzók esetében a magánhangzóval együtt ejtett alakját hangoztatják, nem magát az önálló hangzó alakot.

⁴⁰ Pl.: ol→o+el→ol.

⁴¹ Pl.:tanár→té+a→ta, en+á+er→nár→ta-nár Ezt a módszert többen is leírják, mi most az egyszerűség kedvéért két szerzőt idézünk: MÉSZÁROS és mtsai, 1990.; Adamikné, é.n.

⁴² GÖNCZY, 1869. 11-12.

⁴³ Ezt a tényt ma a különböző tudományterületek képviselői konszenzusosan állítják, mi csak néhányat emelünk ki a szerzők közül: BENCZIK, 2005.; Csépe, 2006.; Shaywitz és Shaywitz, 2009.

⁴⁴ CSÉPE, 2006.

sőt tanácsokat is ad a tanítóknak a helyes kiejtés gyakorlásához és gyakoroltatásához.

Jelenlegi tudásunk szerint az olvasástanítás főképpen a kognitív architektúra beszédfeldolgozásra szakosodott rendszereit használja fel az olvasás tanulásához, tehát akkor járunk el helyesen – és így tett Gönczy is –, ha hidat képeznünk a beszélt nyelvtől az írott nyelvig, vagyis az olvasástanítást előkészítendő mindig a beszélt nyelvből indulunk ki.⁴⁵ Ahogyan ezt az 1. ábra is mutatja, ennek két útját is szükséges bejárni a kezdő olvasónak. A szegmentális felismerésről a következő alfejezetben lesz szó, a globális beszédészlelést rögtön alább tárgyaljuk, hiszen Gönczy metódusának egyik leglényegesebb eleme, hogy az anyanyelvtanítást Pestalozzihoz hasonlóan annak teljes egységében kezelte, melybe éppen úgy beletartoztak a beszéd- és értelemgyakorlatok, mint az olvasás-írás tanulás, később a szépírás, a fogalmazás és az anyanyelvtan.⁴⁶ S bár minden egyes részterületnek külön óraszámot biztosított a tanterv az egyes részterületek ezer szálon kötődtek egymáshoz, hiszen pl. az olvasókönyvben az olvasmányok, de még az egyes szavak olvasása is a beszéd- és értelemgyakorlatok tematikájához igazodott. Utóbbi tantárgy célja, „*hogy az iskolába jární kezdő kis gyermekek, a tanulásra előkészíttessenek és logikai rendben való szabatos beszédre szoktattassanak*”.⁴⁷

2. ábra a beszédfeldolgozás analitikus és globális útja (Sósné Pintye, 2013.)

⁴⁵ SÓSNÉ PINTYE, 2013.

⁴⁶ Ezt az elvet több írásban is felelhetjük: GÖNCZY, 1869.; GÖNCZY, 1870.; Tanterv a népiskolák számára., 1869.

⁴⁷ Tanterv a népiskolák számára., 1869. 4.

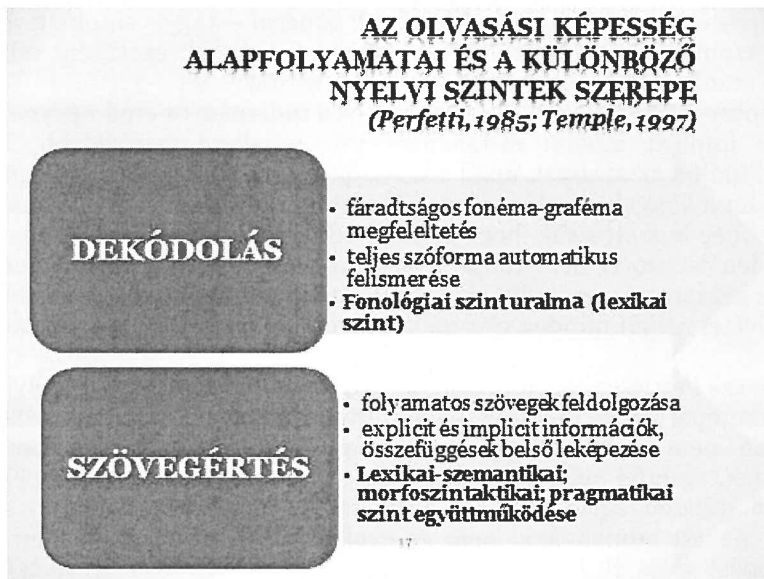
Mai tudásunkhoz igazított szóhasználattal, tudatosította a gyermekekben a beszédértés és a nyelvhasználat folyamatait, mint procedurális tudást, de úgy, hogy közben konzekvensen ismeretjellegű tudást is biztosított. Ezek a gyakorlatok az első évben olyan közös beszélgetések voltak, melyek a gyermek közvetlen környezetében (iskola, otthon) található tárgyakról, jelenségekről szóltak, segítve, hogy a gyermek gondolkodása útján feldolgozza a közvetlenül körülötte játszódó eseményeket. Gönczy fontosnak tartotta, hogy pl. az otthoni szokások, versek, mesék megjelenjenek az iskolában is, így kötve össze a gyermek mindennapi életét az iskolai neveléssel, figyelembe véve a kisgyermek életkori sajátosságait.

5.2. A szóbeli beszéd szegmentálásának jelentősége

A szóbeli beszéd gondozásának másik ága szintén szorosan kötődik az írás-, olvasástanításhoz ezt hathetes előkészítő szakasz során valósították meg a tanítók. Gönczy megkülönböztet egy analitikus menetet⁴⁸, melyben a folyamatos hangzó beszédet egyre kisebb egységekre bontja, míg csak el nem ér a fonémaig (beszédhangig). Az 1. ábra bal oldalán látjuk a beszédfeldolgozás szegmentális ágát, mely a dekódolás (ld. 2. ábra) előfeltétele. Gönczy elképzelései szerint a hasonló beszédhangokat megtanulják egymástól is megkülönböztetni a gyerekek. Ezt követően hangoztatják a megfelelő beszédhangot, majd megtanulják azt leírni. Azután rögtön az analitikus menetet szinte tükrözve, valósít meg egy szintetikus menetet.⁴⁹ Ma úgy mondanánk, hogy az analitikus menet a dekódolás (olvasás) illetve kódolás (írás) folyamata, mely kezdetben kizárólag a fonéma-graféma megfeleltetésen keresztül valósulhat meg. Ebben a folyamatban – a 2. ábrán is láthatóan – a nyelv fonológiai szintje az uralkodó, ennek készségi szintű használata nélkül nem tud továbblépni a kezdő olvasó.

⁴⁸ ADAMIKNÉ, 2003. szóhasználatát vesszük át.

⁴⁹ Ennek folyamatát a 5.3. alfejezetben részletezzük.

3. ábra Az olvasási képesség két alapfolyamata (Sósné Pintye, 2013.)

A Gönczy-féle analitikus menet leírásában implicit módon megtalálható az a ma már evidenciaként ismert kutatási eredmény, hogy az olvasáshoz szükséges báziskészségek egyike az ún. fonológiai tudatosság, mely a szóbeli beszéd lexikai egységeknél kisebb szegmentumokra bontásának valamint az azokkal való műveletvégzésnek a képessége.⁵⁰ Ez részben, pl. szótagszinten spontán alakul a gyermekeknél, azonban a tanítónak tudatos gyakorlattal kell segítenie a gyermekeket, hogy e képességet automatikusan tudja használni az olvasástanulás első-második évében. Gönczy nem fektet nagy hangsúlyt a szótagszintű fonológiai tudatosságra, úgy gondolja, ez pusztán a helyesíráshoz szükséges. Véleményem szerint a magyarban nem csak azért fontos a szótagokra bontás képessége, mert ez a nyelvi fejlődésben megelőzi a fonéma felismerését, és spontán is kialakulhat, hanem azért is, mert a toldalékok szerkezete is szótagszintű, valamint a hosszú szavak kiolvasásának egy lehetséges rendezési módja is ez.

Alfabetikus nyelvekben ortográfiai szintű olvasás és írás csak akkor jöhet létre, ha a fonéma-graféma egyeztetés már a tanulás kezdeti stádiumában megvalósul. Ennek elemi előfeltétele a legkisebb szegmens, a fonéma felismerése, azonosítása. E mögött a mai tudásunk mögött az a felismerés áll, hogy az olvasás szemantikai, a lexikai szintre támaszkodó útja, melyet az 3. ábra bal oldalán láthatunk, csak akkor lehetséges, ha már a fonéma-graféma megfeleltetés létrejön, ezt látjuk ugyanez ábra jobb oldalán. A bal oldalon végighúzódó folyamat gyakorlásának eredményeképpen vizuális szóképlexikonunk feltöltődik, így már nem szükségszerű a betűnként, hangonként való

⁵⁰ Ez a gondolat mára már szintén konszenzusos tudományos eredménynek számít, mi most két magyar szerző idevonatkozó írását hivatkozunk: CSÉPE, 2006.; LŐRIK, 2006.

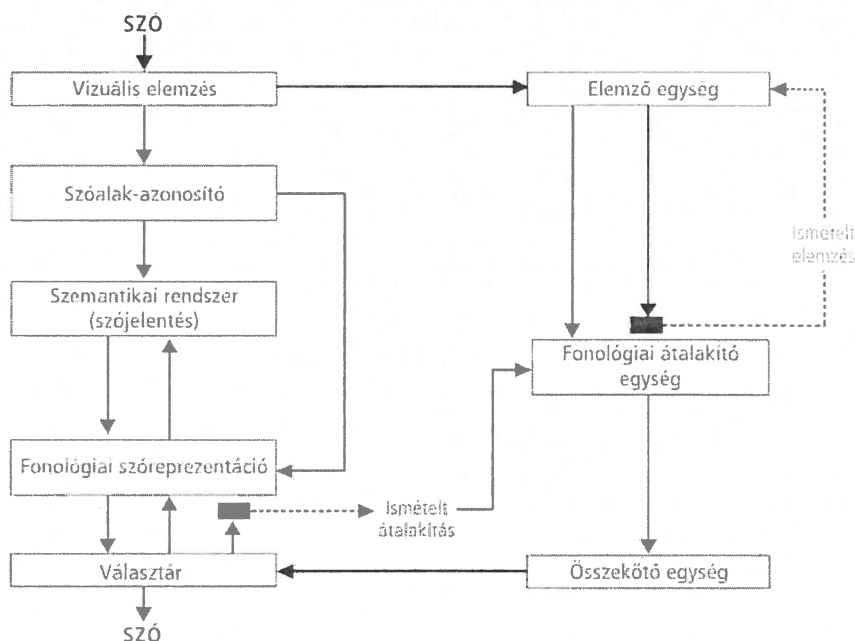
olvasás, hanem teljes szavakat is fel tudunk ismerni – vagyis automatizálódik az olvasás. Azonban csak olyan szavakat vagyunk képesek egészként felismerni, melyeket már korábban elemző módon is elolvastunk.

Gönczy nem lehetett birtokában ennek a tudományos eredménynek, mégis módszere implicit módon tartalmazza azt: a lehető legrövidebb, kétbetűs szavakkal indítja az olvasást, majd a két szótagúak bevezetésével szótagolva ír le minden szót a könyvben való első megjelenéskor, később már elválasztás nélkül. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy a tanító addig nem mehet tovább a leckékkel, míg minden tanuló el nem tudja olvasni az adott anyagot, akkor érzékelhető mennyire hézagmentesen működik módszere, hiszen nem az átlag gyerekekre épít, hanem kivétel nélkül minden gyermek képességfejlődését egyformán szem előtt tartja.

Gönczy helyteleníti a korai, direkt nyelvtanítást, az első osztályban még nem is szerepel ilyen tantárgy. Hangsúlyozza, hogy a korabeli szokásokkal ellentétben nem a szó-szótag vagy hang, betű fogalmát kell ismernie a gyermeknek, csak fel kell ismernie ezeket, és műveleteket végezni velük, ezért kezdetben minden egyes leírt szó hangzóit megnevezteti, velük új szavakat kerestet. Ma azt mondanánk, nem az explicit, deklaratív, másképpen ismeret jellegű tudást várja el, hanem a procedurális, jártasság, készség jellegű tudást tartja ebben az életkorban elvárhatónak. Majd csak később az alapozó szalaszt követően váltja a készséget ismeretjellegű tudásra, tanítja direkt módon is a nyelvtani fogalmakat. Ez a szemlélet megfelel a kognitív pedagógia és a fejlődéslélektan alapelveinek. Természetesen nem használja a fonológiai tudatosság gyakorlatok ma ismert tárházát, de az elvnek megfelelő gyakorlatokat nagy számban végeztet, állást foglalva az olvasástanítás története során végighúzódó egyik kardinális vitában: egészszó módszer versus következetes fonéma-graféma egyeztetés.⁵¹ Nem kétséges, hogy az utóbbi pártjára áll, mint ahogyan azt az említett funkcionális képalkotó vizsgálatok eredményei is alátámasztják.⁵²

⁵¹ Fontosnak tartjuk ebben a kontextusban a fonéma, vagyis az egymáshoz hasonló hangzók jelentésmegkülönböztető szerepét hangsúlyozni, csakúgy, mint azt, hogy a graféma pontosabb megjelölést ad, mint a betű, hiszen pl. a 'gy' két betű, de egy graféma. Vagyis, ha a hangzóknak megfelelően olvastunk, akkor nem betűket, hanem grafémákat ismerünk fel.

⁵² CSÉPE, SZŰCS és LUKÁCS, 2001.; SHAYWITZ és SHAYWITZ, 2009..

4. ábra: Az olvasás hármás út modellje Temple(1997) nyomán, CSÉPE közlése (2000. 251.)

5.3. A dekódolás és az olvasásértés viszonya

Az írva olvastatás során az analitikus menettel, mint egy tükörhelyzetbe hozva, rögtön alkalmazza a szintetikus menetet is, melyet a 2. ábra alsó részén láthatunk. Melyben a leírt betűt a lehető leghamarabb szavakba, majd mondatokba építi vissza, ezzel segítve az olvasásértés fejlődését.⁵³ A silabizálással való radikális szakítást ez a metodikai lépés mutatja meg igazán, hiszen egyáltalán nem olvastat szótagtáblákat, hanem rögtön a második betű tanítása után kétbetűs szavakat írat és olvastat, mindig először a mgh-val kezdődőt, pl.: ív, ví.⁵⁴ Elve: „Az olvasás magában véve félszveg tudás, ha annak tanítása alkalmazával egyszersmind az értelem kifejlesztésére nem fordítjuk.”⁵⁵ A második, az olvasástani módszerek elemzésében állandóan felmerülő kérdést: hogyan alakul az olvasástechnika és az olvasásértés gyakoroltatásának aránya? Gönczy úgy válaszolná meg, hogy az írást és olvasást a lehető legkorábbi időtől kezdve az értelmes szavak, tartalmak feldolgozásával kell gyakoroltatni,

⁵³ ADAMIKNÉ, 2003.

⁵⁴ GÖNCZY, 1869., 1870.

⁵⁵ GÖNCZY, 1869. 25-26. o.

vagyis értelmes egészből indulni, azt a fonémaszintig bontani, majd egy azon órán vissza is építeni az értelmes egészig. Ez a gondolat az 1. ábra két oldalának folytonos egyensúlyát jelenti. Ehhez az kellett, hogy gyökeresen szakítson a silabizáló módszerben szokásos ABC szerinti betűtanítási sorrenddel, és egy következetes és hézagmentes eljárást vezet be, ahol úgy következnek egymás után a tanulandó betűk, hogy már két betűből is szavakat, s a lehető leghamarabb mondatokat lehessen alkotni, majd ezeket történeté építeni.

Itt is szem előtt tartja a kislépésekben haladó fokozatosságot, nem csak a szóhosszúság és a szó szerkezetére, de később a mondat hosszúságra, és egyszerűtől az összetettig bonyolódó szerkezetére is pontosan ügyel. Ahogy a Beszéd- és értelemgyakorlatok során feladat, hogy „*a gyermek az élőszóban kapott gondolatot megértse, megtartsa, saját szavaival előadja*”⁵⁶, úgy az olvasás útján szerzettel is hasonló a feladata. Olyannyira fontosnak tartja a kognitív-nyelvi típusú feldolgozást, hogy e készség fejlesztése érdekében első olvasókönyveiben nem szerepelnek rajzok, festmények. Elve szerint: Ne vonja el semmi a gyermek figyelmét a nyelvi feldolgozástól. Az utánnomások során 5-6 metszet mégis bekerül az olvasókönyvbe, illusztrálva az olvasmányokat, de feltehetően ezt a szakma vagy a laikusok nyomására jelenteti meg.⁵⁷ Nem mondhatjuk azonban, hogy Gönczy szemléltetés ellenes, mert pl. a beszéd- és értelemgyakorlatok témáihoz maga is szemléltető képeket ír elő, melyeket az ezekhez a témakörökhöz kapcsolódó olvasmányok feldolgozásakor is használatra ajánl.⁵⁸ Fontos újítást jelent a korábban kizárólag egyházi tartalmú szövegekhez képest az a pragmatizmus, hogy a kicsi gyermek olyan szövegek olvasásával legyen elfoglalva, melyek mindennapjaihoz kapcsolódnak, hogy minél jobban saját életük kontextusába tudja helyezni azokat. Természetesen a kor kálvinista eszméihez hűen néhány rövid ima bekerül a könyvbe, melyet a gyermekeknek kívülről is tudniuk kell, de más rövid memoriterek megtanítására is biztatja a tanítókat.

Mindezek az elvek neurolingvisztikai szempontból ma is megállják a helyüket, hiszen tudjuk, hogy az olvasástanulás a kezdetben aktivizálódott kérgi rendszerek mellett más, kiegészítő rendszerek működését is módosítja, és hogy a nyelvi és kognitív funkciók szoros együttműködése szükséges a valódi értő olvasás kialakulásához.

5.4 Írva olvastató módszer

A mai bírálatok között talán a legtöbb vitát Gönczy írva-olvastató elmélete váltaná ki. Kevés olyan olvasástanítási rendszert használnak hazánkban, melyben az írás által tanítanak az olvasást. A gondolat nem új, Gönczy szerint a hinduk, a görögök is használták már ezt a módszert, később Raticz és Glaser újra használatba hozzák. A 19. század első felében Európa szerte ezt a módszert használták.⁵⁹ Lépéseit a következők szerint írja le⁶⁰:

- Előkészítő rész: A szabad beszéd, a gondolatok kifejezése a cél.

⁵⁶ GÖNCZY, 1869 66. o.

⁵⁷ GÖNCZY 1894.

⁵⁸ Ezek kötelező módon jelen voltak minden állami elemi iskolában.

⁵⁹ MÉSZÁROS és mtsai, 1990.; ADAMIK, 2003.

⁶⁰ GÖNCZY, 1869. 14-15. o.

- „A fülnek szóló beszédet fokozatosan a szemnek szóló beszéddel”, vagyis az írással váltani fel.
- A hangzó kiejtést tudatosítja.
- A betűt a táblára írja, evvel egy időben a hang kiejtéséhez igazítja a száját. Így a gyermek rögtön felismeri a hangot, összekapcsolja a betű mozdulatával. Ekkor a lerajzolt betű mellé a szájállást is odarajzolja (csak a magánhangzóknál).
- Szavakat irat az adott betűvel.
- Az íratottat olvastatja.
- Az íratottat hangokra bontja.

A program Glaser felfogásában egy betűelemeket rajzoló előprogramot is tartalmaz, valamint a hangokkal való szintézis analízis feladatsort.

Gönczy felfogásában egy-egy betű megtanulásának folyamata a következő:

- A már említett analitikus menetben zajló hangtanítással kezdődik.
- Evvel egy időben előkészítésként a téri irányok és a vonalköz tudatosítása is zajlik.
- Először a levegőbe, majd palatáblára, később táblára, végül irkalapra, a vonalközökbe az irány megjelölésével az adott betűelem pl. ferde egyenes felfelé és lefelé is megrajzolásra kerül.
- A különböző elemekből aztán fokozatosan építi fel az írott kisbetűt. Minden vonal rajzolását utasítással kíséri. az utasítás először teljesen részletes, később egyre rövidebb.
- A leírt betűt kimondani, a leírt szót hangokra bontani rendeli.
- Szavakban keresteti a tanult hangot. Az ismert betűkből állót le is íratja.
- A gyakorló leírás során minden gyerek munkáját ellenőrzi, figyelemmel kíséri itt is igénybe veszi a palatáblát és a fali nagytáblát is.
- Felmutatja a „mozgatható” írott betűt, majd a nagy fali betűtáblán is megkeresik az adott betűt.
- Ezt követően tanítja a kis nyomtatott alakot.

A tanítót türelemre inti, lassú, alapos gyakorlást ír elő, főképp a kezdeti betűknél, hogy minden gyermek képes legyen elsajátítani azokat: „...nem az a kérdés: milyen hamar vagy milyen rövid idő alatt tanul meg egy gyermek olvasni? hanem ellenkezőleg az: milyen alaposan, mennyi öntudattal és mely készséggel tesz ebben előrehaladást.”⁶¹ A kisnyomtatott betűk tanításának sorrendjét a már Felbigernél, sőt Comeniusnál is tapasztalt módon nem ABC szerint végzi, hanem a legkönnyebb betűelemekből álló magánhangzóval kezdi (i), majd a már megtanult betűelemekből állítja elő a következő betűket, fokozatosan edzve a kézügyességet. Mássalhangzót és magánhangzót vegyes sorrendben tanít, igyekszik elkerülni a hasonló alakok egymás után tanítását, azonban pontosan a betűelemekből való hézagmentes építkezés miatt ez nem minden esetben sikerül,⁶² ami nem csoda, hiszen Ranschburg Pál a homogéngatlás elméletet csak majd 35 évvel később írja le.

⁶¹ GÖNCZY, 1869. 25. o.

⁶² Pl.: közvetlenül egymás után tanytja a v-u; m-n, e-é betűket, melyek mind hangzás, mind forma tekintetében nagyon hasonlóak.

Már a második betű után kétbetűs szavakat írat, majd minden először leírásra kerülő szót szótagolva jeleníti meg a könyv. A kétjegyű mássalhangzókat az egyjegyűeket követően tanítja, egymás után. Evvel egyidejűleg jelennek meg az első 8-10 mondatos olvasmányok. Később, a betűtanulást követően a kis írott és nyomtatott betűket ABC-rendben is megtanulják leírni a gyerekek, ezzel segítve az ABC memorizálását. Ezután betűcsoportok szerint tanítja a nagy írott és nagy nyomtatott betűket. A csoportokat a hasonló írásmód szerint állítja össze. Legvégül az idegen szavakban előforduló betűket sajátítják el, pl.: Q,X,Y, egyszerre a kis és nagy írott és nyomtatott formát. Az olvasókönyv egyaránt tartalmaz nyomtatott és írott betűs olvasmányokat, ez utóbbiakat másolási gyakorlatokként is használja.

A fenti metódus ellen sok érvet lehet felhozni:

- Az első kifogás a fiziológiai érettséggel áll kapcsolatban. A finom kézírás csak nyolc éves kor után lehetséges, miután a kézközép porcai megcsontosodnak. Ezt az ellenérvet azonban a ma használatos módszerekkel szemben is fel lehet állítani, hiszen szinte mindegyik 8 éves kor előtt kényszeríti bele az írást kisméretű vonalközökbe. Ez alól csak nagy nyomtatott betűt írva olvasni tanító módszerek, pl.: Waldorf, kivételek. Gönczy azonban hangsúlyozza, hogy a tanítók ne az irkallappal kezdjék – bár ebben is a mainál nagyobb vonalközök találhatók –, hanem a levegőben írással, a palatáblán és az osztály feketefalítábláján is legyen lehetősége minden gyereknek leírni az adott betűt.
- A második kifogás az lehetne, hogy miért tanítja egyidejűleg az írott és a nyomtatott alakot, hiszen késleltetve a gyermeknek több ideje lenne megszokni a különböző formákat. Erre Gönczy maga is megfelel: a kis írott és kis nyomtatott betűk nagyon hasonlítanak egymáshoz, ezért nem téveszti meg a gyermeket, ezt szolgálja a lassú haladás is. Pusztán ezért tehát nincs szükség a késleltetésre.⁶³
- A gyermekek spontán írásfejlődését tekintve azt látjuk, hogy szinte kivétel nélkül nyomtatott nagybetűkkel kezdenek írni. Miért nem inkább a nagy nyomtatott betűkkel kezdi tanítani az írást? Ennek további előnye lenne, hogy a betűelemek és az iránytartás is egyszerűbbek. Erre nem tudunk más magyarázatot, mint hogy az akkor elterjedt módszert vette át.

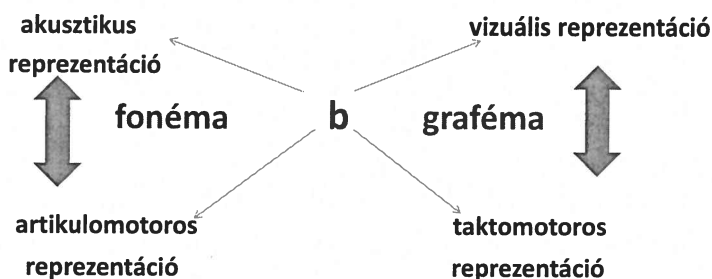
A módszernek azonban egy hallatlan előnye is van, ezért érdemes megfontolni az írva olvastatás metódusának felelevenítését. Az eddig ismert érzékelési csatornákon túl (vizuális, auditív) aktívan használja a kinesztetikus és taktilis csatornát is. Mint ahogyan azt a 4. ábra is szemlélteti, a fonémák auditív észlelését az artikulomotoros észleléssel támasztja alá, a vizuális észlelés pedig megerősítést nyer a taktomotoros (kézmozgás) feldolgozás által. Azt mondhatjuk, hogy a meixneri hármas helyett a négyes asszociáció elvét alkalmazza.⁶⁴ Ez a kiegyenlített multiszenzoros feldolgozás hatékonyan segíti a gyermeket a dekódolás jártassággá alakításában, hiszen szorosabban összekapcsolja a mozdulatot és a hangot, mint a hagyományos módszerek, szinte egy képzetbe sűrítve azokat.

⁶³ GÖNCZY, 1869.

⁶⁴ SÓSNÉ PINTYE, 2013.

Graféma-fonéma kapcsolat megszilárdítása

Négyes asszociáció elve

5. ábra A négyes asszociáció elve (SÓSNÉ PINTYE, 2013.)

A kísérleti bizonyítás még várat magára, de a gyakorlatban az írva olvastató módszert választó tanítók arról számolnak be, hogy a folyóírás hatására a gyermekek olvasása is folyamatosabbá válik, gördülékenyebb lesz az összeolvasás. Ami avval függhet össze, hogy minden írás és olvasás tevékenységünket, még ha némán is zajlik, szubvokalizáció kíséri, vagyis az idegrendszer automatikusan egybeveti a fonéma artikulációs mintáját a betűalakokkal és/vagy az akusztikus mintával, tehát önkéntelenül is, de mindig kiolvassuk az éppen leírandó szót.⁶⁵ Az írott alak hangos felolvasása pedig abban segít, hogy a hallás útján jobban tudatosodjon bennünk a leírtak jelentése. Azaz hozzájárul az olvasásértés fejlődéséhez.

6. Összegzés

A címben feltett kérdést tehát úgy válaszolhatnánk meg: hogy a nevelés történetét kronológiai sorrendben tekintve természetesen Gönczy nem ismerhette a több mint száz évvel később Kampis nyomán Nagy által létrehozott komponensrendszer elméletet,⁶⁶ nem tudhatta, hogy a szövegértés-szövegalkotás kompetencia milyen alrendszerekből tevődik össze.

Azonban a pedagógia szellemtörténetét véve alapul Gönczy Pál, majd 150 évvel ezelőtt igen sokat tudott a kompetenciafejlesztésről, bár a kifejezés a 21. század sajátja, tartalma azonban régóta ott él a magyar pedagógiában. Nem csak azt tudta, hogy a szövegértés és a szövegalkotás fejlesztésének egyensúlyban kell lennie már az előkészítés és a betűtanulás során is, nem csak a fogalmazás

⁶⁵ Ezt a jelenséget az 5.1 alfejezetben már részleteztük.

⁶⁶ NAGY, 2002.; 2006.

tanításának időszakában. Módszerében tudatosan alkalmazta azt is, hogy a hang, vagyis a fonéma elkülönítése, tulajdonságainak tudatosítása, az artikulációs jellemzőkkel való összekapcsolása mindig megelőzi a betűtanítást, valamint, hogy a gyermeket csak lassan és fokozatosan lehet átvezetni a szóbeliséget és az írásbeliséggel összekötő úton. S ezen a hídon az első iskolaév során a szóbeli analízis és szintézis gyakorlatok segítségével széles átjárót kell kiépítenünk. Tudta, hogy egy alfabetikus írásrendszerben csak a következetes fonéma-graféma egyeztetés vezet a biztos szófelismeréshez.

Módszerének leírásában explicit módon nem, de implicit módon, megtalálhatjuk, a nyelv fonológiájának megragadását, mely elvezet ahhoz, hogy a többi nyelvi szinten szerzett képességek (szókincs, grammatika, pragmatika) megjelenhessenek a szövegfeldolgozásban. Természetesen nem tudta, hogy a fonológiai tudatosság, mint az olvasástanulás egyik előfeltétele és reciprok képessége olyan fontos, hogy a gyerekeknek sokáig kell gyakorolniuk a szóbeli beszéd részekre bontását egészen addig, míg a kisebb egységekkel – szótag, rím, fonéma – olyan műveleteket is tudnak végezni, mint pl. fonématörlés, fonéma csere, stb., mégis sok hasonló gyakorlatot végeztetett. S az is csak jóval később nyert bizonyítást, hogy az evidencia alapú, hangoztató elemző összetevő módszerrel végzett olvasástanítás serkenti az olvasás háttérében álló agyi folyamatok fejlődését, az olvasáshoz alkalmazkodó mindhárom agyterületen.⁶⁷

A legfontosabbat azonban tudta: hogy az olvasás egy kettős elvonatkoztatást igénylő képesség. Először a beszéd-társától kell elvonatkoztatnunk, vagyis a gyermeknek meg kell tanulnia függetleníteni magát a partner gesztusaitól, mimikájától, melyek pedig erősen orientálnak minket a mondanivaló felfogásában. Ha belegondolunk, ez a felnőtteknek sem mindig egyszerű feladat, pl. egy telefonbeszélgetés alkalmával. Majd a beszéd hangzó oldalától is el kell vonatkoztatnia, vagyis nem lehet segítségére a beszélő hanglejtése, beszédtempója, hangsúlyai a mondanivaló jobb felfogásában. Pusztán a fonémák egymást követő sorozatából kell összeállítania a szöveg tartalmát. Ezen az úton sok szeretettel és megértéssel, lassan, de kizárólag következetes és hézagmentes lépésekben tudjuk vezetni a ránk bízott gyerekeket. Nem csoda, hogy sokan, sokféle módon követték Gönczy korát messze meghaladó tanítási módszerét, a kortárs Bárány Ignációtól egészen a diszlexia reedukációt gyakorlatát megteremtő Meixner Ildikóig.

Irodalom

Adamikné Jászó Anna: *Az írás és az olvasás története képekben*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeu, Budapest, é.n.

Adamikné Jászó Anna: *Csak az ember olvas. Az olvasás tanítása és lélektana*. Tinta Könyviadó, Budapest, 2003.

Bayerle Alajos: *Gönczy Pál (1817-1892), a modern európai népoktatás képviselője*. In: Pinczésné Palásthy Ildikó (szerk.): *A református tanítóképzés múltja, jelene, jövője. Tanulmányok 2011*. 75-78.

Benczik Vilmos: *A szóbeliség-írásbeliség paradigma*. In: B. Nagy Ágnes –Szépe György (szerk.) *Anyanyelvi nevelési tanulmányok I.* Pécs., Iskolakultúra 2005. 70-84.

⁶⁷ SHAYWITZ és SHAYWITZ, 2009.; TÓTH és CSÉPE, 2009.

- Csepeli Réka: *A XIX. századi magyar liberalizmus karaktere és francia forrásai*. In: Palimpszesz ELTE, Budapest, 1996/1. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/04.htm Utolsó letöltés 2013. január 20.
- Csépe Valéria: *Az olvasás és írásképeség zavarai*. In: Illyés Sándor (szerk.): *Gyógypedagógiai alapismeretek*. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar, Budapest, 2000. 239-278.
- Csépe Valéria-Szűcs Dénes-Lukács Ágnes: *Mindegy, hogy hogyan tanulunk olvasni? eltérő tréning, eltérő összemérés, változó eltérési negativitás. (EN)* In: Pléh Csaba-László János-OláhAttila (szerk.): *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2001. 198-213.
- Csépe Valéria: *Az olvasó agy*. Akadémia Kiadó, Budapest, 2006.
- Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I. kötet Bécs és Pest, 1851*.
- Gáspár László-Kelemen Elemér: *Neveléstörténet problémátörténeti alapon*. Okker, Budapest, é. n.
- Gönczy Pál: *Vezérkönyv a magyar Á-B-C és elemi olvasókönyv tanításához tanítók számára*. Magyar Királyi Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium, Buda, 1869.
- Gönczy Pál: *Magyar Á-B-C és elemi olvasókönyv a népiskolák első osztálya számára*. Magyar Királyi Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium, Buda, 1870.
- Kelemen Elemér: *A magyarországi népoktatás a dualizmus korában*. In: Donáth Péter - Farkas Mária (szerk.): *Filozófia - Művelődés - Történet*. Az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kara Tudományos Közleményei; XIX. k. Trezor Kiadó, Budapest, 2001.
- Kelemen Elemér: *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon*. Oktatókutató Intézet, Új mandátum Kiadó, Budapest, 2002.
- Lőrincz József: *A gyermeki fonológiai tudatosság megismeréséről*. In: *Beszédgyógyítás*, 2006. 17./ 2. 32-60.
- Nagy József: *XXI. századi nevelés*. Osiris, Budapest, 2002.
- Nagy József: *Olvasástanítás: A megoldás stratégiai kérdései*. In: Józsa Krisztián (szerk.): *Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése*. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. 17-42.
- Mészáros István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996 és 1777 között*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.
- Mészáros István – Fleckensteinné Cservenka Júlia – Adamikné Jászó Anna – Könyves Tóth Lilla: *A magyar olvasástanítás története*. Tankönyvkiadó, Budapest 1990.
- Shaywitz, Benett A. – Shaywitz, Sally E.: *FunctionalBrainImaginginStudies of Reading and Dyslexia*. In: CanadianLanguage andLiteracy Research Network, 2009. 1-6. <http://www.literacyencyclopedia.ca/pdfs/topic.php?topId=281> Utolsó letöltés: 2013. január 13.
- Sósné Pintye Mária: *Újító törekvéseink legnemesebb hagyományainkból táplálkoznak. Meixner Ildikó olvasástanítási módszerének elemzése a paradigmaváltás kutatási eredményeinek tükrében*. In: Koncz István - Nagy Edit (szerk.): *Nemzedékek együttműködése a tudományban. PEME IV. PhD nemzetközi konferencia tanulmánykötet. Pedagógia – pszichológia –szociológia szekció*. 2012. <http://www.peme.hu/userfiles/file/Pedag%C3%B3gia,%20szociol%C3%B3gia%20-%C3%B6s%20k%C3%B6tet.pdf> Utolsó letöltés: 2013. január 20.
- Sósné Pintye Mária: *Híd a szóbeliség és az írásbeliség között. Óvodáskori olvasáskészség szűrés eredményeinek nyomon követő vizsgálata első osztályban*. In: Bárdos Jenő, Kis-Tóth Lajos és Racskó Réka (szerk.): *Változó életformák – régi és új tanulási környezetek. XIII. Országos Neveléstudományi Konferencia Összefoglalók*. Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Tudományos Bizottság, Budapest 2013. 499.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái III*. Hornyánszky Kiadó, Budapest, 1894.
- Tanterv a népiskolák számára*. Magyar Királyi Vallási és Közoktatásügyi Minister Kiadása, Buda, 1869.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Tóth Dénes - Csépe Valéria: Az olvasás fejlődése kognitív idegtudományi nézőpontból. *Pszichológia*, 2009. 29./4. 357-375.

Vasárnapi újság 1992/3. 49. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/01976/pdf/01976.pdf>
Utolsó letöltés: 2013. december 29.

Vasárnapi újság 1883/32. 513-514.; <http://epa.oszk.hu/00000/00030/01536/pdf/01536.pdf>
Utolsó letöltés: 2013. december 29.

Kulcsszavak: *népiskolai reform, írás-olvasástanítás, hangoztató elemző-összetevő módszer, képesség- és készségfejlesztés, szövegértés-szövegalkotás kompetencia*

Báró Eötvös József. Canzi és Heller fényképe. 1867 körül. (Forrás: mek.oszk.hu)

Molnár Béla**A TANÍTÓKÉPEZDE TANTERVE ÉS AZ ELŐKÉP-TEÓRIA**

A magyar tanítóképzés gazdag szakirodalommal rendelkezik, hiszen az intézeti tanárok, főiskolai oktatók gyakran készítettek iskolatörténeti monográfiákat, a képzés történetét ismertető tanulmányokat, cikkeket.

A dualizmus korában tovább fejlődött a tanítói szakma professzionalizálódása: a tanítóképzésben megjelent az állami tanítóképzés, a képzés színvonala fokozatosan emelkedett, majd kiterjedt az általános műveltség alapjainak elsajátítására, a pedagógiai, módszertani, gyakorlati, mesterségbeli tudás elemeinek átszarmaztatására. Az 1868. évi 38. tc. 7. fejezete foglalkozott a férfi és a női képezdek megszervezésével. A törvény 81. §-a „országos érdekű feladat”-nak nevezte a tanítóképzést. Az ország területére 20 állami tanítóképző és 10 állami tanító-nőképző felállítását irányozta elő, gyakorlóiskolával, gyakorlókerttel összekapcsolva.

A kutatás célkitűzése, hogy bemutassa, elemezze a népoktatási törvény után kiadott első tanítóképezdei tantervet. A tanulmányban megvizsgáljuk a tantervi vezérelveket, a tantárgyak tartalmát, mennyiségét, s azt, hogy lehetővé tették-e mindezek a műveltség alapjainak, valamint a mesterségbeli tudásnak az elsajátítását.

Tanítóképzés a 18–19. században

A nevelő-oktató tevékenységet a népiskolában, elemi iskolában a tanító végezte. A tanító a tanulók anyanyelvén nevelt, oktatott, a művelődés alapszintű anyagát, annak befejezett rendszerét közvetítette, a művelődés alapjaihoz kapcsolódó készségeket alakított ki.

A tanítóképzés országos (állami) megszervezésére először 1777-ben, a Ratio Educationisban történt intézkedés. A rendelet a városi népiskolák tanítóinak a képzését a normaiskolához kapcsolta. A tankerületek székhelyein sorra nyitották meg a normaiskolák háromosztályos városi népiskolai tagozatait és tanítóképzős tagozatait (schola praeparandorum ad magisteria). A tanítóképző tagozat hivatalos nevéből kiindulva a 19. században, olykor a 20. század elején preparandiának nevezték a képzőt, prepának a tanítójelöltet. A magyar tanítóképzés első, nem önálló intézményében az iskolamesterségre készülők az általános műveltség elemei mellett elsajátították a módszertani ismereteket, s a gyakorlati tanítás alapfogásait is. Az 1800-as évek első harmadában egyre erőteljesebben jelentkezett az a társadalmi igény, hogy az egyre terebélyesedő katolikus, protestáns felekezeti iskolákban megfelelően képzett tanítók működjenek. Az ország iskoláiban sokkal több képzett tanítóra lett volna szükség, mint ahányan a normaiskolákban végeztek, ezért még továbbra is alkalmazták az approbációt, a püspöki jóváhagyást.

„Az approbációnak, a főhivatású tanítók próbatételének és minősítésének gyakorlatával a 18. századtól találkozhatunk rendszeresen.” Az „egyházmegye püspöke, illetve népiskolai illetékese adta meg a jóváhagyást a tanító működéséhez; ez az „approbatio” azonban a tanító erkölcsi-vallási-emberi alkalmasságára

vonatkozott, nem pedagógiai felkészültségére. Az egyházi felügyeleti vizitációk jegyzőkönyveinek a falusi népiskolákra vonatkozó megjegyzéseiből az illetékesek pontos visszajelzéseket kaptak arról, hogy e téren mi a helyzet. Ilyen tapasztalatok készítették Pyrker Lászlót arra, hogy egyházmegyéje számára saját önálló tanítóképzőt alapítson”.¹

Pyrker László szepesi püspök 1819-ben létesített Szepeskáptalanban önálló, német tanítási nyelvű tanítóképzőt. A püspök a szepeskáptalani tanítóképző megalapításával „egy új pedagógusképző intézménytípust indított el hazai útjára: az alapszintű általános tanulmányokra épülő középfokú-középszintű tanítóképzőt. Ez az intézménytípus egészen 1959-ig a hazai népiskolák tanítóinak egyedüli és legfőbb intézménye volt.”²

Pyrker érsek következő állomáshelyén, Egerben, 1828-ban alapította újabb, önálló, magyar nyelvű tanítóképzőjét. Az intézménybe a legalább gimnáziumi vagy filozófiai tagozati végzettséggel rendelkezőket sikeres felvételi vizsga letétele után vették fel. A két tanulmányi év alatt felkészítették a jelölteket a tanítói, a jegyzői, a kántori feladatok ellátására, de a tanítói végzettséget egy év alatt is meg lehetett szerezni. „Ez az önálló intézet a normaiskola tanítóképző tagozatánál jóval magasabb színvonalú oktatást nyújtott – hosszabb ideig tartott, a népiskola anyagát rendszerezve tanította, a pedagógiai elméleti tárgyakkal párhuzamosan gondoskodtak a leendő tanítók gyakorlati kiképzéséről és alapos zenei oktatásáról is.”³

A szepeskáptalani, egri képzők a modell szerepét töltötték be az 1840-es királyi rendelettel 1842-ben a tanulmányi alaphól felállított, a normaiskolai tanítóképzők helyébe lépő, öt katolikus tanítóképző esetében. Az 1856-ból származó Thun Leo miniszter által kiadott rendelet átalakította a képzők székhelyeinek körét, a képzőket összekapcsolta a főelemekkel. Az 1850-es években megtartják a kétéves képzőket, de a felvétel feltétele az alreál, vagy algimnázium elvégzése és a 16 éves kor. A képző tantárgyai ugyanazok voltak, mint a főelemiben, kiegészítve azokat a nevelés- és tanítástannal, a mértannal, zenével, mezei gazdaságtannal.

A reformátusok Nagyenyeden, Debrecenben, Nagykovácsán állítottak fel gimnáziumaikhoz szorosan kapcsolódó tanítóképzőket, azzal a céllal, hogy a működő tanítók mellé, az alsóbb osztályok számára segédtanítókat képezzenek. Az intézményből kikerülők néhány évi segédtanítóskodás után kisebb iskolákba kikerülvén önállóan is képessé váltak a tanítói hivatal betöltésére. „Az 1850-es évek második felében Sárospatakon a kollégium intézeti ágaként szerveztek hároméves tanítóképzőt, s Pápán a filozófia és teológiai tanulmányok végzésével együtt biztosítottak lehetőséget a tanítók képzésére. Az evangélikusok a reformátusokhoz hasonlóan előbb a líceummal, majd a gimnáziummal kapcsolták egybe a tanítóképzést, de önálló intézményeik is megkezdték tevékenységüket Sopronban és Felsőölvön.”⁴

¹ MÉSZÁROS István, *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*, Szent István Társulat az Apostoli Szentzsák Könyvkiadója, Budapest, 2000, 180.

² uo. 181.

³ NÉMETH András, *A magyar tanítóképzés története*, Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, 1990, 17.

⁴ LUX Ibolya, *Építünk: malmokat... és – iskolát!* Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2001, 70.

A törvénnyel szabályozott tanítóképzés

Az első miniszteri tanterv elemzése és a napjainkig ható előkép-teória helyes értelmezéséhez előbb vegyük szemügyre Eötvös 1868. évi 38. törvénycikkét.

Az 1868. évi népoktatási törvény révén törvényileg szabályozták a népoktatásügyet, ezzel együtt a tanítóképzés ügyét is. A törvény 12 éves korig tolta ki a tankötelezettséget, ehhez kapcsolta a hatosztályos elemi iskolát, rendelkezett az iskolaállítás jogáról és kötelezettségéről, felvázolta az oktatás tartalmát, kiállt a világi népoktatás, és az anyanyelvi oktatás mellett, pontosította a személyi és tárgyi feltételeket, meghatározta az ellenőrzés és a felügyelet mikéntjét. Ettől kezdve a tanítókat egészen 1945-ig „az alapfokú oktatás teljes körére, a népiskola hat osztályának a tanítására készítették fel”.⁵

A dualizmus korában tovább fejlődött a tanítók professzionalizálódása: a tanítóképzésben megjelenik az állami tanítóképzés, a képzés színvonala fokozatosan emelkedik, és kiterjed az általános műveltség alapjainak elsajátíttatására, a pedagógiai, módszertani, gyakorlati, mesterségbeli tudás elemeinek átszarmaztatására. A jelöltek felkészítették népnevelési feladatok ellátására is, ezért a szülőkkel is jó kapcsolatokat tudtak a kor tanítói kialakítani, akikhez bármikor fordulhattak segítségért.

Az 1868. évi 38. tc. 7. fejezete foglalkozott a férfi és a női képezdek megszervezésével. A törvény 81. §-a „országos érdekű feladat”-nak nevezte a tanítóképzést. Az ország területére 20 állami tanítóképző és 10 állami tanítónőképző felállítását irányozta elő, gyakorlóiskolával, gyakorlókerttel összekapcsolva. A képezdekbe azok a növendékek nyertek felvételt, akik a 15. életévüket betöltötték, s „az anyanyelv, számvetés és földrajz ismeretében s a történelemben legalább annyi jártassággal bírnak, a mennyit a gymnasium, reál-, vagy polgári iskola 4 alsó osztályában tanítanak”⁶ A képzési időt a törvény három évre emelte fel.

A törvény elfogadását megelőző korszak tanítóképzésével kapcsolatosan az alábbi problémák fogalmazhatók meg:

1. Nem önálló intézmények a képzők, hanem nagyon gyakran „megmaradtak a főelemi iskolákhoz ragasztott egyszerű gyakorló tanfolyamoknak”.⁷

2. A két évfolyamú tanítóképzőt egy tanév alatt is el lehetett végezni, de helyenként még működtek egy évfolyamú képzők is.⁸

3. Nem volt egységes a képesítői vizsga, mert a képesítő vizsgán főelemi, elemi iskolai, altanítói fokozatot lehetett kiérdemelni.

4. Kevés női tanítóképző működött az országban, s tanítónői végzettséget kevesen szerezhettek.

5. Tanerőhiány mutatkozott a népiskolákban, a képzők növendékeinek összlétszáma kevés volt az elemi iskolák tanító-szükségletéhez.

6. A képezdeknek nem volt gyakorlóiskolája, a képzés irányítója a főelemi iskola igazgatója volt.⁹

⁵ BOLLÓKNÉ PANYIK Ilona–HUNYADY Györgyné, *A tanítóképzés az integrált felsőoktatásban*, Új Pedagógiai Szemle, 2003. 7–8. 5.

⁶ FELKAI László, *Eötvös Józsefválogatott pedagógiai művei*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1957, 198.

⁷ SEBESTYÉN Gyula, *Elemi iskolai tanítás- és tanítóképzésünk fejlődése*, Budapest, 1896, 5. (A továbbiakban SEBESTYÉN, 1896.)

⁸ uo. 10.

A törvény korszakos jelentőségét abban is bizonyítottak láthatjuk, ha megvizsgáljuk, hogy az előbb felsorolt problémákat sikerült-e felszámolnia a törvénynek.

1. Az eötvösi-törvény önálló tanítóképző intézeteket létesített, élén az igazgatóval, az ő vezetésével működő külön személyzettel, nevelőtestülettel.

2. A képzési időt három évre emelték.

3. Központilag szabályozottá vált az oklevél elnyerése. Főelemi, polgári iskolai tanításhoz külön vizsga letételét írta elő a törvény.

4. Nők számára is egyenjogúsította a tanítói pályát.

5. A tanítóhiány csökkentésére számszerűsített húsz állami tanítóképző felállítását.

6. A törvény előírta, hogy a tanítóképzők mellé gyakorló elemi iskolát kell felállítani.

Az 1868. évi 38. számú törvény „kiterjedt az elemi iskolai tanítóképzés szabályozására is, hiszen a neves kultuszminiszter igen fontosnak tartotta, hogy – a népiskolák mellett – az azokba képzendő tanítók is egységes rendszerben készíttessenek fel leendő hivatásukra. Eötvös József éppen emiatt törekedett arra, hogy a korábbi „normaiskola-rendszert” egységesítse, és – a királyi rendeletekkel szabályozott korszak lezárásaként – törvényével, a némileg kaotikusnak nevezhető szisztémát egységes mederbe terelje.”¹⁰

„Eötvös József alkotásának létrejöttében meghatározó szerepet játszott államtitkára, Gönczy Pál is, aki életművéből kiemelendő e helyütt munkássága az állami tanítóképzés szervezeti és tartalmi szabályozása terén.”¹¹

Az 1869-es miniszteri tanterv

Gönczy Pál a tanítóképzés szervezetének és tantervének a kimunkálásából is kivette a részét. Gönczyről, a példaképről, a tanítóképzés szakemberéről Peres Sándor ezeket írta: elvei voltak „hogy a munkaoktatás által neveljünk, hogy szemléltetésre, gyakorlatiasságra fősúlyt helyezünk, s hogy nem tudákos, de alapos, jól nevelt, gyakorlati és munkás tanítókra van szükségünk. Gönczy nem csupán e tartervek útján szabott helyes irányt a tanítóképzésnek, de igen jóltevőleg és sokat tett ez irányban az által is, hogy a tanítóképezdék – mint a népoktatás többi intézményeit is – gyakran meglátogatta, s ilyenkor nemcsak utasítá, tanácsolta a tanárokat, de minta-tanítást tartott nekik: elemies, szemléltető és foglalkoztató módszerre intett mindig.”¹²

A népoktatási törvény elfogadása után egy esztendővel „került kiadásra az első miniszteri tanterv az állami elemi iskolai tanító- és tanítónő-képezdek szá-

⁹ KÉKES SZABÓ Mihály, *A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus korában*, Iskolakultúra, 2003. 3. 17–18.

¹⁰ GOMBOS Norbert, *A közép- és a felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*, Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011, 13. (A továbbiakban GOMBOS, 2011.)

¹¹ uo. 14.

¹² PERES Sándor, *A magyar népoktatásügy fejlődése 1867–1887. Tekintettel Gönczy Pál működésére*, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1890, 85. (A továbbiakban PERES, 1890.)

mára, melyet joggal nevezhetünk a tartalmi szabályozás első egységes dokumentumának”.¹³

A „tanítóképzők tantervébe felvette az elméleti pedagógiai tárgyakat is, a képzés színvonalát emelte, bevezette a gyakorló évet s ezt követően képesítő vizsga letételére kötelezte a jelölteket.”¹⁴

A tanterv a tanítóképzés célját a következők szerint fogalmazta meg: „A tanítóképző intézetek célja, hivatásuk iránt lelkesülő, foglalatosságaikban jártas oly munkás és ügyes tanítókat képezni, kik az emberiség szeretetének érzésétől áthatva, alapos ismeretek segítségével és kiváltképen jó példaadással vezessék a gondviselésőkre bizott növendékeket: önmunkásságra, az ismeretek gyűjtésére, az erkölcsi nemesebb érzésre és általában a felvilágosodásra.”¹⁵

A célmeghatározásban egy foglalkozása iránt lelkesülő, hivatását kedvelő, szakmájában eredményesen tevékenykedő, ügyes, példamutató tanító képe jelenik meg. A cél Eötvös miniszter humanista, liberális szemléletét, műveltségfelfogását is tükrözi. „Eötvös a nemzet felemelkedését, a haladást, a politikai egyenlőség megvalósulását a kultúra terjedésétől várta, a nemzet műveltségi szintjének emelésének alapjait pedig a népnevelés, a tanítóképzés fejlesztésében látta.”¹⁶

Az 1869-es tanterv alapján a növendékeknek a nevelésben és a tanításban hármas célt kellett elérni:

1. Tanúsítsanak önzetlen emberszeretetet.
2. Sajátítsák el a szükséges tudományokat és azok tanítási módját.
3. Formálják ki szellemi és testi ügyességüket.

1868 előtt a két évfolyamú képzés ellenére az intézmények nem önálló szakiskolaként működtek, hanem „megmaradtak a főleleli iskolákhoz ragasztott egyszerű gyakorló tanfolyamoknak”, s így tantárgyaik többsége is azonos volt a főleleli iskola tantárgyaival, bár 1855 után a képzésben fokozatosan megjelent a nevelés- és oktatástan és az ének-zene tanítása is. 1868 után a tanító(nő)képzők kötelező tárgyainak előírása – a korábbi évek, évtizedekhez képest – megfelelő keretet teremtett az általános műveltség megalapozásához, valamint a szaktárgyi, pedagógiai és módszertani felkészítéshez.

Az 1869-es tanterv nem jelölte meg pontosan a tanítás anyagát, csupán felsorolta azokat. Az előkép-teória alapján a tanítóképzők tanáraitra hagyta, hogy milyen terjedelemben, mélységben, hatékonysággal tanítsanak. Eötvös és Gönczy tudatosan alkothatta meg tömör szillabus-tantervét, amelyben tantárgyakra és tanévekre előírtak egy nagyon szűk tananyagot és a tanítási időt, ezért nem tartalmazta a dokumentum a tananyag tematikus kifejtését, de a tananyag tanításának sorrendjét, menetét sem határozták meg.

Az általános óraterv szerint a tantárgycsoportok óraszámai az alábbiak voltak:

1. neveléstani tárgyak, tanítási gyakorlat:	13 óra
2. nyelvi – történeti tárgyak:	27 óra
3. mennyiségtan – természettudomány:	18 óra

¹³ GOMBOS, 2011, 15.

¹⁴ VASKÓ László, A közoktatásügy és az általános iskolai pedagógusképzés alakulása a felszabadulás után, In: MOLNÁR Károly–VASKÓ László, A magyar demokratikus tanügy negyven éve. MTA VEAB, Veszprém, 1985, 78. (A továbbiakban VASKÓ, 1985.)

¹⁵ *Tanítóképezdék tanterve és szervezete*, 1869, 94. (A továbbiakban TANTERV, 1869.)

¹⁶ GOMBOS, 2011, 15.

4. művészeti tárgyak, testgyakorlás: 29 óra
 5. hit- és erkölcsstan: 6 óra

A tantárgycsoportok óraszámait alapján láthatók, hogy „a képzés a legnagyobb hangsúlyt a művészeti tárgyakra és a testgyakorlásra helyezte (a heti összes órák 31 százaléka ezekre jutott), amely már jelezte, hogy az eötvösi tanítóképzés egyik nagy erőssége a gyakorlati, illetve a készségtárgyak oktatásában rejlik”.¹⁷

A neveléstani tárgycsoport differenciálódott neveléstani tárgyai közül az alábbiak jelentek meg a miniszteri tantervben:

- bevezetés a nevelés tanba,
- tanítástan (didaktika),
- nevelés tan,
- módszertan.

A tanterv szövegében, tartalmában megjelenő, későbbi tantervekben új, önálló tantárgyakban manifesztálódó témák is feltűntek:

- test- és lélektan,
- neveléstörténet,
- iskolaszervezés.

„A neveléstani tárgyak oktatása leginkább didaktikai ismeretkörökre – ezen belül is elsősorban az elemi iskolai tananyag feldolgozásának módozataira, vagyis módszertani, tantárgypedagógiai témákra – korlátozódtak. A neveléstani problémákat – a tanterv megfogalmazása szerint – „röviden” tárgyalták, ugyanakkor a dokumentum már utalt a gyakorlati képzés különféle formáira (hospitálás, gyakorlati tanítás, tervezés) is.”¹⁸

Mai mércével mérve is csak elismerően szólhatunk az 1869-es tanterv készítőiről, hiszen a tanítóképzők összes óraszámának 14 %-át a pedagógiai tárgyak oktatására és a gyakorlati képzésre fordították. (1. táblázat)

1. táblázat A pedagógiai tárgyak és a gyakorlati képzés óraszámainak, arányainak változása a középfokú tanítóképzés tanterveiben

Tanterv	1869	1877	1882	1911	1925	1951
Pedagógiai tárgyak és gyakorlati képzés	13 óra / 14%	13 óra / 12,7%	15 óra / 13,6%	18 óra / 12,5%	22 óra / 14,7%	18 óra / 13,4%
Összes óra	93	96/102	107/110	144	150	134
Képzési ciklus	3 év	3 év	4 év	4 év	5 év	4 év + 1 év

A későbbi tantervutódok is zsinórmértékül használták az 1869-es miniszteri tantervet, ha a pedagógiai tárgyak és a gyakorlati képzés óraszámait, arányait vizsgáljuk.

A tanterv pozitívumai között kell megemlíteni, hogy

1. kiválóan megírt a bevezetés,
2. jó a célkitűzés,
3. helyesen választották meg a tanítóképzés irányát,

¹⁷ uo. 15.

¹⁸ uo. 16.

4. minden tantárgy esetében megjelöli annak rövid módszerét is,
5. a gyakorló népiskolai tanítóval szoros kapcsolatot írt elő.

A tantervi dokumentum hiányosságai között sorolhatjuk fel, hogy:

1. A tanítás célja, a követelmény a tantárgyak esetében heterogén (hol magas, hol alacsony).
2. A tantervi anyag vázlatos. (pl. történelem II. osztályban csak ennyi, hogy világtörténelem, III. osztályban, csak annyit ír elő, hogy hazai történelem és alkotmánytan)
3. A tantárgyak anyagának gyakorlatiassága heterogén (hol elméleti pl. számtan, de gyakorlatias a magyar esetében)

Az előkép-teória

A tanterv vezérelvei sorában található a következő: „a képezdei növendékek előtt, mindazon cselekvéseknek, melyeknek tudása leendő pályájukon szükségesek, elő kell fordulni s azoknak végrehajtását meg is kell velük kísértetni, más szóval: a tanítóképezdei tanításnak, a népiskolai tanítás előképének kell lennie.”¹⁹

A törvény által meghatározott szervezeti keretekben jutott érvényre az előkép-teória. A népiskola tantárgyainak, továbbá a tanítóképzők tárgyainak a tudatos egymásra épülése biztosította a vezérelv érvényesülését. A tantárgyak egymásra épülését szemléltetjük a két tantárgyi lista megadásával.

Az 1869-es miniszteri tanítóképzős tanterv tantárgyai a következők voltak:

hit- és erkölcsstan,
neveléstan,
oktatási módszertan,
földrajz, általános és hazai,
történet,
anyanyelv,
magyar nyelv,
német nyelv,
természettudományok,
gazdaságtan,
hazai alkotmánytan,
mennyiségtan és mértan,
ének és zene,
szépírás és rajz,
testgyakorlat tanítása,
tanítás gyakorlása.

A községi elemi iskolák tantárgyai között a népoktatási törvény 55. §-a az alábbiakat szerepeltette:

hit- és erkölcsstan,
írás és olvasás,
fejbeli és jegyekkel számolás,
nyelvtan,

¹⁹ TANTERV, 1869, 96.

beszéd- és értelem-gyakorlatok,
 hazai földleírás és történet,
 némi általános földleírás és történet,
 természettan és természetrajz elemei,
 gyakorlati útmutatás a mezői gazdaság és kertészet köréből,
 polgári főbb jogok és kötelességek,
 ének,
 testgyakorlat.

A két tantárgyi lista között különbség csak a szakmai tárgyak léte miatt van, hiszen a tanítóképzőkben tanítottak: neveléstant, oktatási módszertant, német nyelvet, tanítás gyakorlását

Az „előkép-teória” helyes értelmezése szerint a képezdei növendéknek mindazt tudnia kell, amit a gyerekeknek meg kell tanítania. Az „előkép-teória”, mint tantervelméleti alapkérdés napjainkig is ható tényezőként jelen volt, jelen van a képzés tanterveiben, reformjavaslataiban.

Az előkép-teóriát a képzős tanárok úgy is értelmezhetnék, hogy megeléghetnek az általános műveltség fejlesztésében az elemi népiskolai szinttel. Akik így gondolkodtak erről a vezérelvről, egy másik szövegrészből újabb megerősítést kaphattak a mindenek feletti feladatban, az egyik lényeges vezérelv alábbi utasításában: „a tanítóképző intézeteknek az ismeretek gyűjtésére célzó vezérlése nem első rendbeli és éppen nem egyedüli célja, hanem a mindenek feletti feladata: az ismeretek paedagógiai feldolgozása, annyira, hogy az ismeretek megszerzésére bármit tegyenek, munkájokon mindenkor bizonyos paedagógiai frisseségnek kell előmlenie s tanításuknak a növendékek önálló előrehaladására kell célózni.”²⁰

Imre Sándor az előkép-teória lényegét így mutatta be: „A tanítóképzésnek az a koncepciója, hogy a növendékek mindent az elemi iskola, a népiskolai növendékek szempontjából nézzenek, a tanítóképzés vaskorának abban a felfogásában gyökerezik, hogy elég a tanítónak azt tudnia, amit a gyermekeknek meg kell tanítania, meg abban a ma is mindenféle tanítóra, tanárra vonatkozóan nagyon jogosult követelményben, hogy amit tanítania kell, annak ismeretében hiánynak lennie nem szabad. Nem tagadhatjuk azonban ennek azt a követelményét, hogy ez a szempont a tanító műveltségének sem az ismeretek mennyisége, sem a szemléletmódja tekintetében általában nem volt előnyére.”²¹

Az előkép-teóriának azzal a lényeges jegyével, hogy a tanítónak rendelkeznie kell azokkal az ismeretekkel, készségekkel és képességekkel, amelyek a népiskolai tanításhoz szükségesek, teljes mértékben egyet kell érteni.²²

A tanterv nem adta meg a tananyagot, csupán a tantárgyakat sorolta fel, s az „előkép-teória” vezérelve szerint a tanároknak a hatáskörébe utalta, hogy mit tanít, milyen szintű művelődési anyagot követeljenek meg diákjaiktól.

²⁰ TANTERV, 1869, 96.

²¹ IMRE Sándor, *A tanítóképzés és a líceum*, Magyar Tanítóképző, 1939. 61–69.

²² BOLLÓKNÉ PANYIK Ilona, A magyar tanítóképzés tantervtörténeti előzményei és hasznosítási lehetőségeik a négyéves tanítóképzés tervezésében, In: MAGYARFALVY Lajos, A tartalmilag megújított négyéves tanítóképzés, Ts-4 Programiroda, Budapest, 1990, 15. (A továbbiakban BOLLÓKNÉ 1990.)

Egy példát prezentálunk, amelyből a helyesen értelmezett előkép-teóriát kívánjuk bemutatni:

Az Eötvös-törvény kötelezővé tette a népoktatási intézetekben az énektanítást, ennek megfelelően – az előkép-teória figyelembe vételével – a tanítóképzőkben a kötelező tárgyak sorában előírta az ének-zene (különösen a hegedű és a zongora) tanítását. Ezért már az első tanterv a vezérelveiben meghatározta, hogy „a kedély nemesítésére és lelkesülésére az éneklés által lehet hatni”²³. A tanítóképzős tanterv a szaktárgy követelményeként a következőt szabta meg: „az éneklésben, hegedülésben, az iskolai harmóniumban és orgonálásban, valamint az összhangzattan elemeiben való jártasság; továbbá az éneklésben oly képesség megszerzése, hogy a tárgyat a növendékek a népiskolában módszeresen tudják tanítani”.²⁴

A folytatás: a második miniszteri tanterv

Az első tanterv iránymutatása alapján készítették el a második miniszteri tantervet. Iránymutató volt az 1969-es tanterv, még akkor is, ha az „pedagógiai készültségünk vaskorára emlékeztet”.²⁵

Az 1877-ben megjelent tanterv már közli a tantárgyak tanítási céljait is. „A tantárgyak sorából kiemeljük a pedagógiai diszciplínák sorrendjét, ugyanis ez az elrendezés – sajátos szakmai logikája miatt – évtizedekig érvényben maradt. Az I. osztályban embertan (test- és lélektan), a II. osztályban nevelés- és oktatástan, hospitálás, majd a III. osztályban neveléstörténet, iskolaszervezés, gyakorlati tanítások követnék egymást.”²⁶

Mindössze 12 tanító-, és 2 tanítónőképzőt szerveztek meg a tervbe vett 30-ból, így a tanítók többsége egyházi intézményben nyert képzettséget. Az új képzési ciklushoz, az új szervezethez, az oktatás tartalmához a felekezeti képzők lassan, fokozatosan idomultak. A felvett növendékek legtöbbször csekély tudással kezdtek meg képezdei tanulmányaikat, ahol a három év kevésnek bizonyult a hiányosságok pótlására, a színvonalas általános műveltség megalapozására, a szakmai képzettség kialakítására. A hiányosságok megszüntetése céljából 1881-ben megszervezték a négy évfolyamú képzőket. A gyakorlóévet megszüntették, mert nehézséget okozott beékelődése a képzés és a képesítő közé.

A felvételi korhatárt a fiúk esetében is (a leányoknál már 1868-tól 14 év volt a felvétel korhatára) a 14. életévre szállították le, így a tanítóképzők is szervesen illeszkedtek a 14-18 éves korban végzendő középszintű iskolák hazai rendszerébe. „1881-ben nálunk is lehetővé vált a négy éves képzés olyan rendszerének a kialakítása, melyben általános műveltség, elméleti és gyakorlati szakképzés párhuzamosan és egyidejűleg fut egymás mellett. A tanítóképzésnek ez a formája alakult ki a legtöbb európai országban.”²⁷

A társadalmi, gazdasági fejlődés hatására több rendelet és utasítás intézkedett különféle tanfolyamok bevezetéséről, amelyeknek tanulmányi rendbe

²³ TANTERV, 1869, 95.

²⁴ TÓTH Gábor, A tanítóképző-intézeti zenetanárok képzése (1908–1948), Magyar Pedagógia, 1994, 1–2, 95.

²⁵ SEBESTYÉN, 1896, 33.

²⁶ BOLLÓKNÉ 1990, 16.

²⁷ VASKÓ, 1985, 79.

iktatásával kívánták elérni, hogy a tanító a vidék felnőtt lakosságának szellemi vezetője legyen. A tantervben a gazdasági gyakorlatok, a háziipar tantárgyak órátlan tanegységek voltak, amiket az évszaknak, időjárásnak, szükségletnek megfelelő óraszámokban tanították. „Az 1880-as évekre a mestertanító képe helyett egyre erőteljesebben jelenik meg az „ezermester, polihisztor” tanító képe.”²⁸ Ez a tanítókép segítette a tanítói szakma professzionalizálódást is: tiszteletteljes kapcsolat alakult ki szülő/felnőtt és tanító között, mert a tanító fontos tanácsadó lehetett tanfolyami felkészítettségének köszönhetően, másrészt a kántortanítóknak fontos szerepe volt a helyi közösség életében. Ugyanakkor a megnövekedett szülőkezelési, méhészeti selyemhernyó-tenyésztési, tűzoltási, kántori képzési tanfolyamok száma túlterhelést idézett elő, amit a későbbi évtizedek rendeletei, utasításai, tantervei prolongáltak.

„A felekezeti képzők lassú ütemben követték az állami képzők szervezeti felépítését, a 2 évfolyamról a 3-ra (a 3 évről 4 évre) való átállást, illetve a gyakorlói iskolák állítását. Hazánkban az állami tanítóképzés szakmai versenyre, megújulásra készítette a felekezeti intézeteket.”²⁹

A 19. század végétől a képzés jobbításának szándéka, színvonalának emelésére tett javaslatok végig kísérik a tanítóképzés történetét. Az 1890-es években már a képzés keretét bővítő elképzelések is jelentkeznek. Az új tantervek (1903, 1911) a tanítóképzést korszerűbbé tették, bekapcsolták a kiképzésbe az új szellemi áramlatokat, új szemléletet közvetítettek (gyermektanulmány, reformpedagógiai irányzatok, pedagógiai képességek fejlesztésének fontossága). A képzők „szakiskola jellegét [ettől kezdve egyre] határozottabban” kidomborították, „az általános műveltségi tárgyak is szaktárgyak”-ká váltak.³⁰

Összefoglalás

Az első miniszteri tantervnek kiválóan megírt a bevezetése. Jó a célkitűzés, amely ugyan terjedelmes, s nagyon összetett, de abban Eötvös műveltségfelfogásának több eleme is megtalálható. Helyesen választották meg a tanítóképzés irányát a tanterv készítői. Minden tantárgy esetében megjelölték annak a kurzusnak a rövid módszerét is. A gyakorlói népiskolai tanítóval szoros kapcsolatot írt elő a szabályzat.

Az oktatás színvonalával összefüggésben a szakirodalomban általános véleményként azt fogalmazták meg az 1869-es tanterv kapcsán, hogy elvárásai alig-alig haladták meg a népiskolát végzett tanulók iránt támasztott követelményeket. A tananyag meghatározása is nélkülözötte a világosságot és a szabatoságot, „rövid átnézet”, „rövid áttekintés” kifejezések használata még utal is ezekre a tantervi jellemzőkre. A tanítóképzőkben az oktatás nem haladt egységes irányban. „Néhol sokat, máshol keveset tanítottak, Néhol elemiesen, másutt tudományos rendszert követve és elvont oktatási módot követve folyt a tanítás.”³¹

²⁸ BOLLÓKNÉ 1990, 16.

²⁹ BOLLÓKNÉ PANYIK Ilona, *Az állami tanítóképzés és a népoktatás összefüggése*. Pedagógusképzés, 1996. 1–2, 68.

³⁰ KISS József, *A magyar tanítóképzés reformgondolatai*. Sárkány Nyomda R.-T., Budapest, 1933, 21.

³¹ uo. 11.

Az 1877. évi második tanterv kiadásának indoklásában is olvashatunk a korszak képzési problémáiról, melyből megismerhetjük a korabeli tanítóképzőbe felvettek fejlettségi szintjét: az első évfolyamba beiratkozottak értelmi fejlettsége sem ütötte meg a mértéket.

Peres Sándor véleménye józanul mértéktartó, valós helyzetismereten alapulhatott, így értékelt: „Tanító- és tanítónő-képzőinkből a magyar tanítók raja nő ki évről-évre; őket alig lehet össze is hasonlítani az 1867 előtt képzettekkel.”³²

Kijelenthető, hogy az 1869-es tanterv előírásai a hiányosságai ellenére megfeleltek a korszakban a növendékek felkészültségének, teljesíthető elvárásokat fogalmazott meg. A tanító(nő)képzők kötelező tárgyainak előírása – a korábbi évek, évtizedekhez képest – megfelelő keretet teremtett az általános műveltség megalapozásához, valamint a szaktárgyi, pedagógiai és módszertani felkészítéshez. Mai mércével mérve is csak elismerően szólhatunk az 1869-es tanterv készítőiről, hiszen a tanítóképzők összárszámának 14 %-át a pedagógiai tárgyak oktatására és a gyakorlati képzésre fordították.

Az előkép-teóriának azzal a lényeges jegyével, hogy a tanítónak rendelkeznie kell azokkal az ismeretekkel, készségekkel és képességekkel, amelyek a népiskolai tanításhoz szükségesek, teljes mértékben egyet kell érteni.

Irodalom

Bollókné Panyik Ilona: A magyar tanítóképzés tantervtörténeti előzményei és hasznosítási lehetőségeik a négyéves tanítóképzés tervezésében. In: Magyarfalvy Lajos (szerk.): A tartalmilag megújított négyéves tanítóképzés. Ts-4 Programiroda, Budapest, 1990. 13–46.
Bollókné Panyik Ilona: *Az állami tanítóképzés és a népoktatás összefüggése*. Pedagógusképzés, 1996. 1-2. 59–69.

Bollókné Panyik Ilona–Hunyady Györgyné: *A tanítóképzés az integrált felsőoktatásban*. Új Pedagógiai Szemle, 2003. 7–8. 4–16.

Felkai László: *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1957.

Gombos Norbert: *A közép- és a felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*. Szent István Egyetem Gazdaság és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011.

Imre Sándor: *A tanítóképzés és a liceum*. Magyar Tanítóképző, 1939. 61–69.

Kékes Szabó Mihály: *A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus korában*. Iskolakultúra, 2003. 3. 17–24.

Kiss József: *A magyar tanítóképzés reformgondolatai*. Sárkány Nyomda R.-T., Budapest, 1933.

Lux Ibolya: *Építsünk: malmokat... és – iskolát!* Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 2001.

Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon*. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2000.

Németh András: *A magyar tanítóképzés története*. Zsámbéki Tanítóképző Főiskola, Zsámbék, 1990.

Peres Sándor: *A magyar népoktatásügy fejlődése 1867–1887*. Tekintettel Gönczy Pál működésére. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest, 1890.

Sebestyén Gyula: *Elemi iskolai tanítás- és tanítóképzésünk fejlődése*. Budapest, 1896.

Tanítóképezdék tanterve és szervezete, 1869.

³² PERES, 1890, 85.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Vaskó László: A közoktatásügy és az általános iskolai pedagógusképzés alakulása a felszabadulás után, In: Molnár Károly-Vaskó László, A magyar demokratikus tanügy negyven éve. MTA VEAB, Veszprém, 1985.

Eötvös József. (Forrás: mek.oszk.hu)

kítására. A tényleges oktatás 1764. szeptember 1-én indult meg. Az elsős évfolyam ásványtan, kémiai és elméleti kohásattan (metallurgiai) előadásokat hallgatott és a tárgyakhoz kapcsolódó laboratóriumi gyakorlatokon vet részt. A fejlesztés a következő esztendőben folytatódott és 1765. augusztus 13-án megnyílt a második tanszék. Vezetőjének Nikolaus Poda jezsuita atyát bízták meg, aki matematikát, fizikát és a mechanika–géptan tárgyakat oktatta (3. ábra).

3. Az első évfolyamok tapasztalatai alapján 177-ben átalakították a képzést. Egy évvel megnövelték a tanulmányi időt (3) és felvételit is beiktattak. Abban a korban nem volt egységes középiskolai képzés és a tanult tárgyak is nagyon eltérhettek egymástól. Ugyanakkor a hazai egyetemen (Pest) és a reformata egyházak által fenntartott Kollégiumokban is működött a különböző tudással beérkező hallgatók, illetve az általános belépési szint elsajátítására kialakított bölcséleti/filozófiai évfolyam. Ennek sikeres teljesítése volt az akadémiai és egyetemi szint belépője. Aki ezt a bölcséleti évet nem teljesített valahol, annak felvételiznie kellett Selmecbányán.

Átalakították az oktatásban a számonkérést is. Más küllhoni felsőfokú intézmények gyakorlatának megfelelően negyedévente házi vizsgát tartottak a professzor előtt. A félév lezárásakor és az év végén tartott „fővizsga” esetében bizottság előtt adtak számot tudásukról a hallgatók, melyet az intézet igazgatója vezetett. Az Akadémia fontosságát mutatta, hogy az intézetigazgató főkamaragról beosztásban szerepelt és kapta a jövedelmét, bírta a jogait.

A már működő három tanszék feladatait pontosan szétválasztották és új professzorokat neveztek ki:

Matematika – mechanika - gépészeti tanszék

vezette: Nicolaus Poda,

Ásványtan – kémia - elméleti kohászattani tanszék

vezette: Giovanni Antonio Scopoli,

Gyakorlati bányászati tanszéken

vezette: Christoph Traugott Delius.

Az akadémiai ranggal együtt járt, hogy az ott tanító professzorok tankönyveket írjanak. Ezzel a hallgatók felkészülését segítették, de az intézetek közötti könyvcserékkel egyúttal saját ismertségüket is növelni tudták. Selmecbánya jó hírét immár az ott végzett hallgatókon kívül az ott készült tankönyvek is növelték. Egész Európában ismerték és nagyra értékelték a selmeci felsőoktatást.

A tanári kar mellett az Akadémián bevált módszerként mechanikusokat foglalkoztattak. Az oktatás és a gyakorlás szempontjából igen fontos működő modelleket ezek az ezermester szakemberek készítettek. Így kapcsolódott össze még az oktatási időszakban az elmélet és a gyakorlat, melyet a bányákban töltött munka további tapasztalatokkal növelt. Selmecbányán – a korban elfogadott módszer szerint – gyakorlat-orientált képzés folyt.

Már Mária Terézia is többször kért beszámolót az Akadémia működéséről. A királynő kiváló tanácsadói javaslatára pontosan megfogalmazta az intézet további bővülésének irányát:

„Jóváhagyom ezen elkészített tervet, és különös megaláddással tölt el a bizottság elnökének az ügy iránt tanúsított buzgalma; azonban az erdők művelésére is különös gonddal legyenek, mert az erdőkre a bányászathoz és kohászathoz feltétlenül szükség van.”

4. Az erdők előtérbe kerülése nem rögtön, de fokozatosan tért nyert a felsőoktatásban is. Selmezbányán az Akadémia képzési profilja 1808-ban kibővült az erdészek képzésével. Az intézet új neve: Bányászati - Kohászati Akadémia és Erdészeti Tanintézet (Bergakademie, Forstkabinet).

A bányász–kohász képzés tanulmányi idejét négy év emelték. Az intézeten belül eltöltött három tanév mellett bevezették a képzéshez szorosan kapcsolódó egy éves szakmai gyakorlatot és csak ennek sikeres teljesítése után fejezték be a tanulást a hallgatók.

Az erdészek képzésekor a gyakorlat a bányatisztek képzését követte, s először 2 tanévben határozták meg a tanulmányi időt (1808). A belépők egységes tudásának kialakításra céljából 1809-ben megszervezi helyben a filozófiai kurzust. Így az Akadémián belül is megtanulhatták a további képzés szempontjából hasznos bölcséleti alapot (filozófiatörténet, legfontosabb filozófiai alapok, latin és német nyelv ismerete, poézis, stb.).

Az Európa szerte igen népszerű intézményben az 1839–1840-es tanévben új tanszékeket szerveztek:

Ábrázoló geometria és építészet,

Ásványtan – földtan – őslénytan területeken.

5. Az önálló és három területre képező intézet 1845. október 6-án kapta meg V. Ferdinándtól az új szerkezetet engedélyező jóváhagyást. Új neve: Bányászati-kohászati és erdészeti Akadémia (Berg- und Forstakademie). Ettől az időponttól kezdve egyrészt teljesen önállóvá vált az Akadémia, végleg levált az addigi háttér hivataltól, a Selmezbányai főbányagrófságról. Az Akadémia nem mint a bányák része, hanem önálló felsőoktatási intézmény szerepelt. Így tartották nyilván országosan és nemzetközileg is, s önálló fejezetként szerepelt a költségvetésben is. Ezzel együtt járt a teljes belső és külső autonómia. Az önrendelkezés részeként a tanárok maguk közül választottak tanszékvezetőt és rektort. A másik lényeges változás az erdészek képzését érintette, mivel 1846-tól azt is akadémiai rangra emelték. Esetükben a korábbi kettő helyett három évre nőtt a tanulmányi idő. Az állami ösztöndíjak minden területre érvényesek voltak.

Ismert az új szerkezetű Akadémia oktató testülete, melyben a

6 – bánya-tanácsosi rangú – professzor mellett

1 adjunktus,

5 asszisztens,

3 tiszteletdíjas óraadó látta el az előadások és a gyakorlatok tartását.

A tanszékek élén álltak:

- Matematika–fizika–mechanikai tanszék
professzor: Christian Doppler (kinevezve: 1848. február)
- Kémiai–kohászati tanszék
professzor: Bachmann József (kinevezve: 1846)
- Bányaművelés–bányamérés–bányagépészet tanszék
professzor: Adriány János (kinevezve: 1847)
- Ásványtani–földtani–őslénytani tanszék
professzor: Pettko János (kinevezve: 1848. február)
- Ábrázoló geometriai és építészeti tanszék
professzor: Marschan József (1848-ig)
- Erdészeti tanszék

Majdán János

MÉRNÖKKÉPZÉS EÖTVÖS JÓZSEF KORÁBAN

A törökök Magyarországról történő végleges és teljes kiűzése (pozsareváci béke – 1713), illetve a Rákóczi szabadságharc befejeződése (1711) után békés évtizedek következtek. A 18. században lezajlott gazdasági–társadalmi változások a Habsburg Birodalmon belül teljes belpolitikai önállósággal bíró Magyar Királyságot eltérő módon érintették. A Szent Korona országait alkotó három jogi közigazgatási egységből mind az akkor önállóan kezelt Erdélyben, mind a társállami státuszban működő Horvátországban nagyjából a korábbi hagyományos gazdálkodási formák maradtak fenn és erősödtek meg. Ezzel szemben a szűken vett Magyarországon részben a telepések tapasztalatai, részben a földrajzi adottságokból eredő lehetőségek megindítottak egy Európa nyugati felén lejátszódott folyamathoz hasonló átalakulást. A felfedezések utáni és a felvilágosodás eszméjéhez kapcsolódó polgárosodása békésebb körülmények között gyors gazdasági és társadalmi változásokat hozott, s ez a folyamat a Habsburg Birodalom Lajtán túli területein is megkezdődött. A Magyar Királyságban a török utáni berendezkedést III. Károly császár és király (1711–1740) indította el, s a gazdasági–társadalmi változásokat elsősorban Mária Terézia uralkodása alatt (1740–1780), majd bizonyos torzulásokkal fiai (II. József 1780 és 1790, illetve II. Lipót 1790–1792 közötti) uralkodása idején folytatódtak. A hazai polgárosodás szorosán összekapcsolódott a Mária Terézia által kialakított birodalmon belüli keretekkel. A magyar királynőként megkoronázott uralkodó tanácsadói és férje tapasztalatai alapján az egész Habsburg Birodalmat egy gazdasági egységként kezelte, s a természeti adottságokhoz igazított munkamegosztást alakított ki a régiók, tájak között. Ennek keretében a földrajzi környezet adta fejlesztés eredményeként az európai mértékben nagyhatalmi státuszban lévő és nagyságban működő állam egészének élelmiszer ellátó szerepe döntően Magyarországra helyeződött. Az alföldi és dunántúli gazdaságok képesek voltak a teljes birodalmat megfelelő élelmiszerekkel ellátni, bár a rendkívül rossz útviszonyok ezen feladat teljesítését nagyban hátráltatták. Még a török időkben kialakult módszer volt a szarvasmarhák lábán történő hajtása, de Mária Terézia rendelkezései szerint ez az osztrák örökös tartományokig tartott, a dél-német városokba már nem érte meg kihajtani az állatokat. Az újjászervezett nagybirtokon megindult a gabona termelése, melyet a folyóvizeken zajló vontatással jutattak el a Lajtán túli tartományokba. A mezőgazdasági termelés mellett a hegyekben található ásványkincsek kitermelése volt a másik nagy feladat, melyet a birodalmi munkamegosztásban Magyarországra Bécsben kiosztottak. Mind a két gazdasági területen a 18. században új módszerek, berendezések kerültek bevezetésre Európában, s ezeket a zárt piac ellenére is célszerűnek látszott bevezetni Magyarországon is. Így jelentkezett az iskolák alapítási igénye, melyet az agráriumban a század végén Keszthelyen, majd Magyaróváron létrejött akadémiák, a Szarvason működött középfokú és gazdasszonyok képzésével foglalkozó tanintézetek megnyitása jelzett. A bányakincsek, majd az erdők hasznosítását szakszerűen megvalósító szakembereket a III. Károly által alapított akadémia biztosította Selmechányán.

Az első mérnöki iskolák 1849-ig

Selmecbánya

A növekvő ásványi kincs igény arra ösztönözte a bécsi udvart, hogy a meglévő felső-magyarországi bányákat minél jobban kiaknáztassa, melyhez jó szakemberekre volt szükség.

1. Az egyre mélyülő tárnákban egyre nagyobb tudással lehetett bányaművelést végezni, ezért az uralkodó 1735. június 22.-én kelt leirata alapján Selmecbányán megnyílt a mérnökképző.

III. Károly a Bányászati-kohászati Tanintézet (Berg-Schola.) képzés színhelyéül Selmecbányát jelölte ki, s így a korábban is döntően bányászok lakta szabad királyi jogállású bányaváros új lakókat kapott: tanárokat és hallgatókat.

A megnyílt intézetben két év volt a tanulmányi idő, s minden felvett hallgató állami ösztöndíjban részesült (stipendiumot kapott). Az első évfolyamon 8 fő kezdte meg a tanulmányait, melyet latinul és németül folytattak. Az intézmény megszervezését Mikoviny Sámuelre bízta, aki mellett további három szaktanár éves fizetését folyósította a Kincstár. Ismert a szaktanárok éves fizetése: ezer forint. A meghirdetett helyekre a birodalom bármely területéről jelentkezettek hallgatók. Jöttek is cseh és morva területekről és természetesen magyarországi településekről is.

A képzés megindulásakor az engedéllyel együtt „Instrukció” is érkezett, amely gyakorlatilag tantervi utasítás volt (1. ábra). A Bergschola főtanszakai:

- bányáügyi jogszabályok,
- bányamérés,
- érc előkészítési eljárások,
- kémlelészet és kohászat.
- pénzverés és az aranyváltás

A kiváló térképész, Mikoviny sok területről készített „földabroszt”, s Baja környékén is dolgozott. A kalocsai érsek uradalmát érintő dunai szakasz szabályozásához készült felméréséről fennmaradt az összegző térképe (2. ábra).

A sikeresen működő intézet szakemberek sorát adta – elsősorban a magyarországi bányákba. Szakmai felkészültségük eredményeként az ásványi anyagok felhozatala megnőtt, a biztonságos termelés mind a hatékonyságra, mind a bányászatban résztvevőkre jó hatással bírt.

2. A sikerekre alapozva 1762. október 22.-én kelt leiratában Mária Terézia Akadémiai rangra emelte az intézményt. A Bányászati Akadémia (Akademia Monastica [Bergakademie]) továbbra is Selmecbányán működött és a tanulmányi idő sem változott. Az állami stipendiummal bíró hallgatók azt vették észre, hogy a felsőoktatási intézményekben akkor már Nyugat-Európában megszokott tanszéki szervezést vezettek be. Ettől az időponttól számítható a magyarországi mérnökképzés hivatalos megindulása. Az egyre növekvő létszámú hallgatóság már a Habsburg Birodalmon kívülről, különböző német államokból is érkezett.

Az új Akadémián az átalakítás és bővítés során induló lépésként a tanszékek szervezése kezdődött meg. Az 1763. június 13-án megnyitották Gyakorlati bányászati és kémiai tanszék elsőként kezdte el működését. Vezetője: Nikolaus Jacquint volt, aki egy tanévet kapott a laboratórium, az ásvány- és kőzettár kiala-

professzor: Friedrich Ignaz Schwarz (kinevezve: 1848.
január)

Az 1847-ben megkezdett tanév nem várt változásokat hozott, melyben az Akadémia tanárai és hallgatói is részt vállaltak. Az Európai forradalmi hullám során Magyarországon is alapvető változások zajlottak. Az uralkodó aláírásával szentesítette az „első felelős magyar minisztérium” megalakulását, megtörtént az első népképviselői országgyűlési választás, az országban békés úton megindult a polgári állam kiépülése.

Eötvös József miniszter kapcsolata a selmecebányai mérnökképzéssel

A Batthyány-kormányban két tárca vezetője volt szoros kapcsolatban a Selmecebányai Akadémiával: a pénzügyminiszter (Kossuth Lajos) és a vallás és közoktatási miniszter (Eötvös József). Mivel Selmecebánya környékén bányászták a szomszédos Körmöcbányán működött a pénzverde alapanyagait, ezért Kossuth nagy figyelemmel fordult e városok felé. Tárcájához tartozóan döntően a már kibányászott érc földolgozása és elszállítása érintette és érdekelte. A bányák fontosságát ismerő miniszter és az akadémisták közötti kapcsolat esetleges volt és nem tervezett.

Annál jobban tervezte meg Eötvös József a tárcájához besorolt felsőoktatási intézménnyel a kapcsolatot. Előbb az akadémisták léptek, hiszen az április törvénykönyv szerint a helyi szinteken is meg kellett jelennie az új államhatalmi berendezkedésnek. A sokféle megjelenési mód miatt hamar híre ment a március 15-i és az április 11-i eseményeknek. Az országos felbuzduláshoz kapcsolódva Selmecebányán az intézmény épületére kitűzték a magyar zászlót. A közhivatalnokok, a katonák mellett a felsőoktatásban dolgozóknak is esküt kellett tenniük a magyar kormányra. A tanéri karból Adriány, Bachmann, Doppler, Pettko és Schwarz nem mondták el a kívánt szöveget. A nemzet önállóvá válásnak útján ezek az elvárások érthetőek, de az Ausztriából és más államokból érkezett tanárok és hallgatók nem a magyar ügy, hanem az akadémiai oktatás miatt érkeztek Selmecebányára. A kiélezett belpolitikai helyzet miatt ismertté vált a hallgatók származási helye. Abban a tanévben pontosan háromszáz hallgató tanult az Akadémián, kiknek fele magyarországi illetőségű volt, 30-30 diák cseh, illetve morva tartományból érkezett. A többiek lengyelek, olaszok és németek voltak. A magyar kormány fennhatósága alá került Akadémián bevezették a magyar nyelvű oktatást, s állami ösztöndíjban is csak saját állampolgáraikat részesítették. Mindez egyfelől érthető és logikus kormányzati lépés volt, másfelől ezzel eltűntek az intézményből az európai országokból érkezett hallgatók és tanárok.

Az új polgári államban megnyitott 1848. évi kezdéskor októberben 116 hallgató iratkozott be. A szabadságharc miatt december 17-től szünetelt az oktatás, mivel a Felső-Magyarországon átvonuló Görgey Artúr által vezetett honvéd hadtest és az őket üldöző osztrák alakulatok is áthaladtak a városon. Az Akadémia hallgatói Bruimann Vilmos nevű tanársegéd vezetésével 1849 áprilisában a körmöcbányai pénzverde teljes készletét összecsomagolták és Pestre vitték, az éppen visszaköltöző képviselőház és kormány fennhatósága alá helyezték.

A belpolitikai, majd katonai események mellett Eötvös József megkezdi a felsőoktatás magyar kormány alatti fejlesztését is. A miniszter nagy jelentősége tulajdonít a mérnökképzésnek, s ezért javaslatot kér 1848 júliusában a további

lépésekhez. Ritterstein Ágost báró az Akadémia igazgatója, akivel levélben konzultál a fejlesztésekről. Az iparosodás szempontjából fontos szakemberképzést Eötvös egységes rendszerben kezeli és képzeli el. Az iparosok műhelyekben folyó alapképzése mellé középszintű képzésben részesítené a szakma iránt érdeklődőket. A „mű-tanoda” (Realschule) nevet kapó középfokon olyan szakembereket képeznének, akik az egész munkafolyamatot ismerik és meg tudják valósítani. A tervszerű szerint a középfokon tanulók egyúttal előkészítést kapnának a felsőfokú tanulmányokra.

Eötvös József a felsőfokú képzést a „mű-egyetem” (Politechnikum) keretei között javasolta megvalósítani. Az öt éves képzési időt két részre bontotta: 2 tanév az általános műszaki és természettudományos tárgyakra, melyet mindenkinek hallgatni kellene. A további három évfolyamon szakokra bontott „szakiskola” (Fachschule) működne, ahol már a különféle mérnöki irányoknak megfelelő specializáció keretében folytatnák a tanulást.

Ezzel a miniszteri elképzeléssel a gyakorlatban egységessé és két lépcsőssé vált volna a mérnökképzés. Az általános, mindenki számára elsajátítandó tárgyak utáni a szakosodás igen közel áll a második világháború után Európában, majd az 1960-as években Magyarországon megvalósult főiskolai és egyetemi képzéshez, illetve a napjainkban megvalósult kétszintű bolognai rendszerhez. Eötvös József korát megelőzve alakította ki a hazai mérnökképzés kereteit, de a közbejött háborús helyzet miatt ennek megvalósítása elmaradt.

Pázmány Péter Egyetem – Műegyetem

1. A törökök magyarországi másfél száz éves jelenléte megakadályozta Buda fővároskénti működését, a közigazgatás és a római katolikus egyházi igazgatási hálózata a Magyar Királyság megmaradt területére húzódott. Az esztergomi érsekek sem székhelyükön, hanem a nyugati határszélhez közeli Nagyszombaton rendezték be központjukat. A korszakban zajlott az európai egyetemalapítás újabb hulláma, melyet a magyar érsekek közül Pázmány Péter vett úgy észre, hogy új intézmény hozott létre. Az egyházi egyetemet a rekatolizációban élen járó jezsuita rend működtette 1635-től. Napjainkban a barokk kor ezen időszakát joggal mondják megújulásnak (is), mivel az új egyetemek valóban nagyban hozzájárultak az európai kultúra egységesüléséhez. A bölceleti, teológiai és jogi karokkal rendelkező egyetemen nem folyt semmilyen műszaki képzés, de az intézmény léte alapot adott a hazai felsőoktatás fejlesztésére.

2. A felvilágosodás gyakorlatát megteremtő Mária Terézia királynő kiváló oktatási tanácsossal rendelkezett van Swieten személyében, aki e téren is a németalföldi példákat emelte az uralkodónó látószögébe. Az állami szerepvállaláshoz szükséges szakemberképzés és a világi befolyás növelése érdekében 1769 júliusában „királyi pártfogás” alá helyezte a Nagyszombati Egyetemet. A korábban működő három kar mellé önálló egységként megszerveztette az orvosi képzés is. Az időközben ismét egységes Magyarország központjába, Budára helyezte át az állami egyetemet. Az 1769 novemberében elindult tanévtől rendelkezett az ország klasszikus 4 karú egyetemmel, amely doktori cím kiadására is jogosult volt.

Mária Terézia az egyetemet az oktatási hálózat legmagasabb szintű, de csak egyik elemének tekintette. A rendeleti úton kiadott Ratio Educationis 1777-

ben kialakította a magyarországi oktatás teljes rendszerét. Ezek szerint elvileg az alapozó négy éves elemi mindenkinek el kell végezni, 6 és tíz éves kor között kötelező az iskolába járás. Erre épült a 3 éves kisgimnázium, melyben már tudományok alapján oktattak. Az 5 éves nagygimnáziumban külön-külön tantárgyak voltak, évközi és év végi vizsgákon adtak tanulságot tudásukról a diákok, de akkor még sehol nem volt záró érettségi.

A felső tanulmányokat a nagygimnázium elvégzése után kezdhették meg, melynek első szakaszában alapozó tárgyakat tanultak. Ez a két tanév volt az akadémiai szint, amely a mérnökképzés esetében is így jött létre. A legmagasabb szintet a négy éves egyetemi oktatás jelentette, amely Budán már az említett négy karon folyt. Mindez állami intézkedésként került kihirdetésre, de a gyakorlatban csak az egyetemi és akadémiai képzőhelyeket támogatta anyagilag a kincstár. Mind a közép, mind az elemi fokon továbbra is az egyházak működtették az iskolákat, biztosították a tanítók és egyéb pedagógusok képzését, működését. Mivel Magyarország lakóinak harmada a reformata egyházakhoz tartozott, ezért némi eltérés maradt fenn az állami és római katolikus hálózathoz képest, amely azonban alig különbözött az ismertetett hálózattól. A református egyház esetében továbbra is fő szervező központként működtek még a török alatt kialakult Kollégiumok, melyeken belül az elemi oktatástól az akadémiai szintig minden egy helyen vehettek igénybe a diákok. Doktoráltatási joggal és négy karral bíró kollégium nem létezett, ezért a reformata hallgatók külföldön fejezték be tanulmányaikat.

3. A felvilágosult reformokat minden áron bevezetni akaró és a polgárosodás gyors megvalósítás maga elé tűző II. József joggal észlelte, hogy a Budán működő egyetem szűkölködik helyben, nincs mód a további fejlesztésekhez. Ezért az egész intézmény átköltöztette az akkortájt kiépülő Pestre. A fejlesztést gyakorlati okokból segítette a kalapos király, mivel a gazdasági átalakításaihoz sok szakemberre volt szüksége. Utakkal, vizekkel, csatornázással, térképezéssel foglalkozó uralkodó 1782. augusztus 30-án elrendelte, hogy a Pesti Tudományegyetem Bölcsészkarán belül hozzanak létre mérnöki intézetet. Az „Institutum Geometricum” néven megszervezett intézetben elsősorban térképészeket képeztek. Ez volt az első európai egyetemi mérnökképzés helyszíne.

4. A hazai reformerek terveinek megvalósítására és a polgárosodás során egyre nagyobb számú ipari létesítmény működtetésére sok szakemberre volt szükség. Tudást és tapasztalatot külföldön szerezhettek, de erre nem mindenkinek volt módja, vagy vállalkozó kedve, másrészt nem mindenki tért haza. A megoldás: hazai felsőfokú képzőhely létrehozása. A magyar polgárosodásban óriási szerepet játszó, funkciójában fél évszázadig működő, de méltánytalanul elfeledett József nádor oldotta meg a problémát. jogkörénél fogva 1846. november 1-i hatállyal engedélyezte egy „Ipartanoda” megnyitását. A műszaki területre felsőfokon szakemberek képző József Ipartanodában a tanulmányi idő 3 év volt. Az oktatási nyelvként a magyart vezették be. Bár ösztöndíjat nem adtak mivel nem királyi alapítású intézmény volt, de a hazai hallgatók szívesen és nagy áldozatok árán is indultak Pestre tanulni.

A képzés első évben alapozó jellegű tárgyakat tanultak: aritmetika, algebra, természetrajz, magyar és német nyelv, rajz. A második és harmadik évfolyamon 3 területre szakosodtak a hallgatók: technikai, kereskedelmi, gazdasági

irány. A bővülő szaktárgyak: matematika, ábrázoló geometria, polgári építészet, fizika, kereskedelmi számvitel, műszaki rajz, kémia, technológia.

A reformkori nagy átalakulás, majd az 1848. évi polgári berendezkedés időszakában Magyarországon két műszaki mérnökök képzését két önálló akadémiai (főiskolai) jogállású intézet és egy egyetemi szak biztosította.

A mérnökképzés átszervezése az alkotmány nélküli időszakban (1850–1865)

A szabadságharc leverése után az új császár (Ferenc József) uralkodását Magyarországon nem ismerték el, mivel királlyá nem koronáztatta magát. Bécsből az Osztrák Császárság minden területén központosítást hajtottak végre, így az oktatásnál is. Az udvarban fölöslegesnek tartották a két budai mérnökképzőhelyet, s 1850. szeptember 19-től az *Institutum* és az *Ipartanoda* egy iskolaként és középszinten működött tovább. A Joseph Industrieschule szakjain német nyelven folyt a képzés és csak a mérnöki osztályokat indíthatták el. A nyelvváltás miatt ugyan érkeztek diákok a birodalom más tartományaiból is, de a középfokra csökkentett szint nem vált túl vonzóvá.

Időközben a birodalmi szakminiszter javaslatára bevezették a középfokú tanulmányokat lezáró érettségi vizsgát. A különféle fenntartású és gyakran eltérő tárgyakat is oktató középfokon a kimenet oldaláról szabályozták a tanulást, s 1855-től nagyjából azonos felkészültséget biztosított az érettségi vizsga.

Az új uralkodó 1856. szeptember 30-án kelt döntésével engedélyezte újból a középszint helyett a felsőfokú intézet indulását. A Joseph Politechnikum négyéves képzési idejét két része osztotta. Mivel az érettségi lassan terjedt el, s továbbra is különböző iskolákból, eltérő tudással érkeztek hallgatók, ezért a Politechnikumban egy évig előkészítő évfolyamba jártak a hallgatók. A 3 éves felsőfokú képzésben műszaki és gazdasági tárgyakat oktattak német nyelven.

Az egyre békülékenyebb bécsi udvarban 1860 őszétől a Politechnikumban engedélyezték a magyar nyelvű oktatást. Ismét eltűntek a más tartományokból érkezett hallgatók, de a hazai mérnökképzés intézményi háttere megeremtődött. A jó szakmai háttér biztosította a szakmai tudást, de az uralkodó továbbra sem engedélyezte a mérnöki oklevél kiadását. Ezeket a képzési formákat kívánta – a korábban már bemutatott – egységes hálózatba és egymásra épülő rendszerbe fűzni Eötvös József miniszterként. A tervek elkészültek, az intézmények működtek, de Magyarországra kényszerített szabadságharc miatt nem valósulhattak meg. A miniszteri megbízásról lemondva Eötvös 1848 nyarán családjával távozott az országból.

Mérnökképzés az osztrák–magyar kiegyezés (1867) után: Eötvös József második minisztersége

A Habsburg Birodalom belpolitikai és nemzetközi kudarcai után Bécsben megerősödött a nézet: a nagyhatalmi státusz fenntartása végett célszerű lenne a magyarokkal kiegyezni. A hazai politikai elit és a háttérben lévő társadalmi bázisa számára is egyre sürgetőbbé vált a kompromisszum Ausztriával, mivel a kiváltságaik önkéntes lemondása után várt gazdasági és politikai befolyás, a jobbágyfelszabadítással elvesztett földek és jövedelmek helyetti állás lehetőségek

elmaradása gazdasági romlásba döntötte nagy részüket. Így talált egymásra 1865-67-ben az uralkodó család a magyar politikai elitre, s a poroszoktól leszenvedett súlyos vereség (Königgrätz – 1866) után felgyorsult tárgyalások eredményeként a következő esztendőben aláírták a kiegyezést. A létrejött Osztrák – Magyar Monarchia keretei között az oktatásügy teljes mértéken belső ügynek számított. A gróf Andrássy Gyula által vezetett magyar kormányban a Vallás és közoktatási tárcát ugyanaz az Eötvös József báró vezette, aki az első felelős minisztérium tagjaként egyszer már irányította a szakterületet.

Selmecebánya Eötvös József második minisztersége alatt

A mérnökképzés felügyeletének átvétele után visszaállították a magyar nyelv kötelező használatát. A gyorsan növekvő ipari létesítmények és a bővülő állami vállalatok (MÁV) egyre nagyobb számú műszaki tudású szakembert kívánt. Mivel a selmecebányai intézmény eredetileg a bányászathoz kötődően jött létre, ezért hosszú évekig az éves állami költségvetésben a pénzügyminisztériumi rovatokban szerepelt a támogatása. Az új magyar kormány első állami költségvetéséből ismert, hogy a több mint 4 millió forintos, a bányák és a pénzügyi szervezetek működtetése miatt óriási fejezetösszegben a „Bánya- és erdészeti akadémia Selmecebányán 60. 600 frt” támogatásban részesült. Ebben az esztendőben a többi állami oktatási intézményt fenntartó Vallás és közoktatási minisztérium rovatában még nem szerepeltek külön – külön az intézmények, ezért annyi látszik a törvényből, hogy a tárca a pénzügyhöz képest harmadával kisebb költségvetéssel rendelkezett. Ezen belül az összes tanintézet működésére 265 711 forint állt rendelkezésre. (A korban még nagyon kevés állami fenntartású iskola működött, mivel ebben az évben kezdődött meg Eötvös József elemei iskolai és tanítóképzők alapítási tevékenysége!) Ebből a rovatból kapta meg a József Politechnikum a támogatást, de a pontos összeget a törvény nem közli.

A következő évben Selmecebánya 69 800 forint támogatással működött. A változások előkészítését jelezte, hogy 1872-ben ugrásszerűen megnőtt az Akadémia támogatása – a 115 171forint lehetővé tette a bővítéseket.

A miniszter ismerte az Akadémia működését, s ezért próbálta támogatni az intézményt. Előkészítette a felsőoktatás fejlesztését, aminek eredményeként az önállósodás következő fokára lépett az Akadémia. Ferenc József – a kormány javaslatára – 1872. augusztus 15-i határidővel megváltoztatta az intézmény működését. Ettől a naptól kezdve nem az uralkodó, hanem az Akadémia tanácsa választotta meg az igazgatót. Megindult a tanszékek bővítése, melynek következtében 1872-ben már tucatnyi egységben tanultak Selmecebányán

Tanszékek és professzorok 1872-ben

- Mennyiségtani tanszék – Schwatz Ottó,
- Ábrázoló mértani tanszék – Pöschl Ede,
- Általános és elemi vegytani tanszék – Schenek István,
- Elemző erőműtan és szilárdságtani tanszék – Herrmann Emil,
- Ásványtani, geológiai és paleontológiai tanszék – Winkler Benő,
- Építészeti tanszék – Lehoczky Gyula,
- Bányaművelési és érc-előkészítési tanszék – Litschauer Lajos,
- Bányamérés és geodéziai tanszék – Cséti Ottó,

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

- Fémkohászat, fémkohótelepek tervezése tanszék – Schréder-Rezső,
- Vaskohászat, vasgyártás tanszék – Kerpely Antal,
- Általános és vasgyári géptani tanszék – Farbaký István,
- Fémkohászati enciklopédia, vasöntészeti tanszék – Kubacska Hugó

Bár Eötvös József hirtelen halála miatt már nem élhette meg az Akadémia önállósodásának következő lépcsőfokát, de a támogatása eredményre vezetett

A Műegyetem megszerveződése

A miniszter a mérnöki képzés másik fellegvárát, a Joseph Politechnikum is fejleszteni kívánta. A dualista államon belüli Magyarország teljes körű berendezkedésének egyik fontos eleme volt, hogy a működő pesti egyetem mellett a műszaki képzést is a legmagasabb szintre emeljék. A jogi indokok mellett a hazai szakemberigények és a nemzetközi kapcsolatok is megkívánták a teljes képzési paletta kialakítását. Eötvös József 1870. tavaszán beterjesztette a képviselőházban a József Műegyetem megalapításáról szóló törvénytervezetet. Az előkészületekre kért és kapott pótköltségvetési támogatást a képviselőktől. Ezek szerint:

„A József-műegyetem szükségleteire az utolsó évnegyedre 42,596 frt”

A megkezdett fejlesztést sajnos Eötvös József nem tudta személyesen befejezni, mert 1871. február 2-án váratlanul elhunyt. A törvénytervezet ment a maga útján, s a következő esztendőben befejeződött az egyetem szervezése. Előbb Ferenc József július 10-én szentesítette az új intézmény szervezeti szabályzatát, majd a költségvetésbe beiktatták a részletes támogatást:

„József-műegyetem:

Tanárok és hivatalnokok fizetései	10,600
Szolgák fizetései	3,750
Szolgák lakbérei	720
Szolgák ruhailletményei	470
Házbérek	12,373
Irodai szükségletek és napi díjnyokok illetményei	1,500
Jutalmazások	3,725
Elméleti és gyakorlati oktatás szükségletei	19,500
Fűtés és világítás	4,250
Épületek fentartása	1,000
Utiköltség és más esetleges kiadások	500
Ösztöndíjak	5,100“

Az 1871-1872. tanévet már id. Szily Kálmán személyében egyetemeres dékán (vagyis rektor) vezetésével kezdte el az intézmény. A két kar élén önálló dékánok álltak: mérnöki Kruspér István, majd egy év múlva gépészmérnöki: Bielek Miksa. A képzést magyar nyelven folytatták és építészeti és vegyész szakirányokat vehettek fel a hallgatók.

Képzési rend megszabta, hogy felvételizni csak érettségivel rendelkező mehetett. Amennyiben megfelelt, akkor a mérnökök öt évig tanultak az egyetemen. Az általános műszaki alapot végző tárgyakat az „egyetemes szakosztály” címén az első két évben hallgatták és mindenki számára kötelező volt. A „technikai szakosztály” jelentette a szakosodást, melyen három tanévet töltöttek a diákok: az építész, gépész és vegyész szakokat választhatták. A tanulmányokat szigorlatok zárták, melynek sikeres letétele után magyar nyelvű diplomát kaptak.

A már egyetemként működő intézmény 1873-ban megnövelt támogatást kapott a költségvetéstől:

„József műegyetem:

Tanárok és hivatalnokok fizetései és pótlékai	85,600
Tanárok és hivatalnokok lakpénzei	13,700
Szolgák fizetései	5,000
Szolgák lakbérei	1,004
Szolgák ruhailletményei	505
Irnoki teendők ellátására és irodai szükségletekre	1,800
Jutalmazásokra	3,725
Ösztöndíjakra	5,100
Elméleti és gyakorlati oktatás szükségletére	30,500
Házi szükségletek	6,500
Házbérek	43,800
Épületek fentartása	1,000
Uti költségek és más esetleges kiadások	1,000”

Az egy tanévvel korábbihoz képest négyszeresére növekedett költségvetéssel induló képzés így megkapta az egyetemi címhez igazodó tartalmi és működési feltételek kiépítéséhez szükséges feltételeket (4. ábra).

A miniszter munkája sikeres volt, a József Műegyetem Európa hasonló felsőoktatási intézményeinek sorába került, a hazai mérnökképzés fejlesztése a végéhez közeledett.

A hazai mérnökképzés Eötvös József halála után

A Műegyetemen megindult mérnökképzés kiépítése akkor fejeződött be, amikor Budapesten is lehetett műszaki doktori címet szerezni. Bár az európai felsőoktatási intézmények teljes jogú tagjaként 1901-től működő Műegyetemen magyar nyelvű képzés folyt, de a matematika és fizika területén nagyhírű iskolák alakultak ki a századfordulón, melyekben a hallgatók közül sok híres tudós és Nobel-díjas került ki az idők során. Egyértelműen kiderült, hogy érdemes volt egyetemi szintre emelni a műszaki képzést Magyarországon is.

Selmecbányán a Bányászati és Erdészeti Főiskolán a miniszter halála után az Akadémia teljes belső önállóságot kapott (1876). Ennek következtében bevezették az abszolutórium megszerzését és kiállítási jogát. A tanulmányok lezárása után két esztendőre üzemi gyakorlatnak mentek a hallgatók, melynek végén tértek vissza az anyaintézménybe államvizsgázni. A sikeres államvizsgát követően ünnepélyes keretek között Selmecbányán is diplomát kaptak a végzősök.

A Főiskola teljes önállóságát az 1904-től a tantestület által megválasztott rektor jelentette. A tanulmányi év 4 esztendő volt, a képzés nyelve magyar. Az intézményben 20 tanszék működött, melyeken 4 mérnöki és 2 erdész szakon folyt a képzés. A hazai mérnökképzés második fellegvárának számító Selmecbányán 1912.októberében 580 hallgató tanult. (5. ábra)

A magyar műszaki felsőoktatás másfél százados fejlesztése előbb követte, majd a XIX. század végére teljes mértékben beérte a Nyugat-Európában kialakult képzési szinteket és formákat. Ebben a bővülésben és bővítésben báró Eötvös Józsefnek elévülhetetlen érdemei vannak. Humán és irodalmi beállítottsága, tudása és környezete ellenére nagy hangsúlyt helyezett a műszaki képzésre. Miniszterként kétszer segítette a hazai mérnöki kar kialakulását.

Irodalom

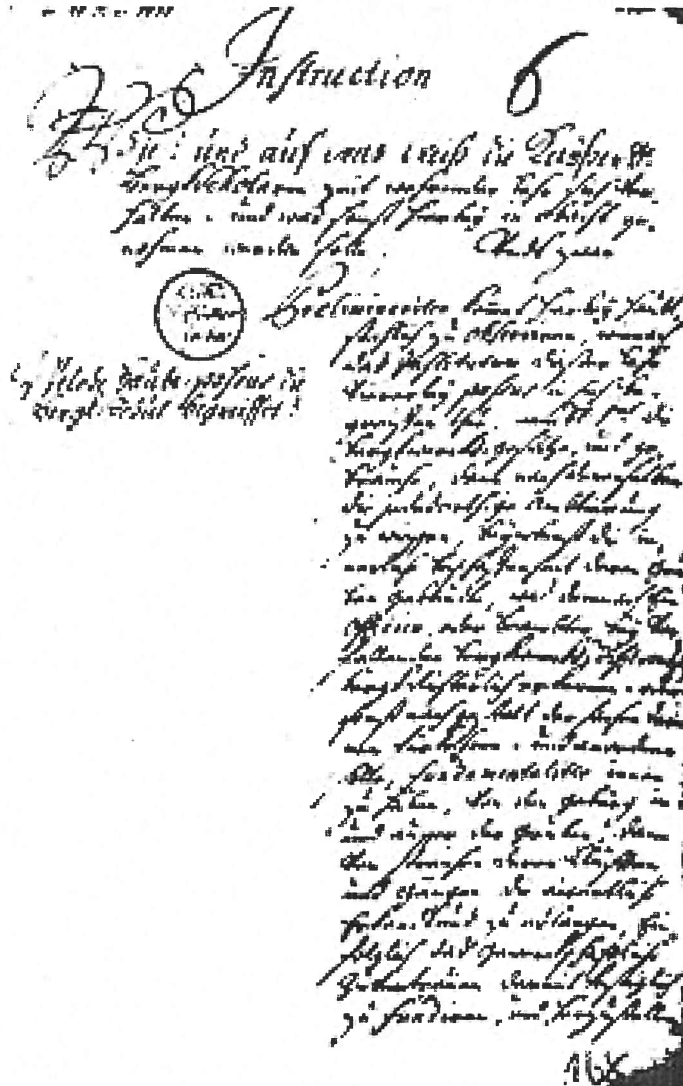
Bányászati, kohászati és erdészeti felsőoktatásunk története 1735-1935 I. füzet

- I. Dr. Mihalovits János: Az első bányatisztképző iskola alapítása Magyarországon
- II. Dr. Tárczy-Hornoch Antal: Mikovinyi Sámuel, a selmeci bányatisztképző tanintézet első tanára
Budapest, 1938. MEK online

Zsámboki László (szerk.): *Selmectől Miskolcig 1735–1985*. Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc, 1985.

Zelovich Kornél: *A Magyar Királyi József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története* Budapest, 1922.

Ábrák:

1. ábra A selmecbányai képzés első tantervi utasítása (1735)

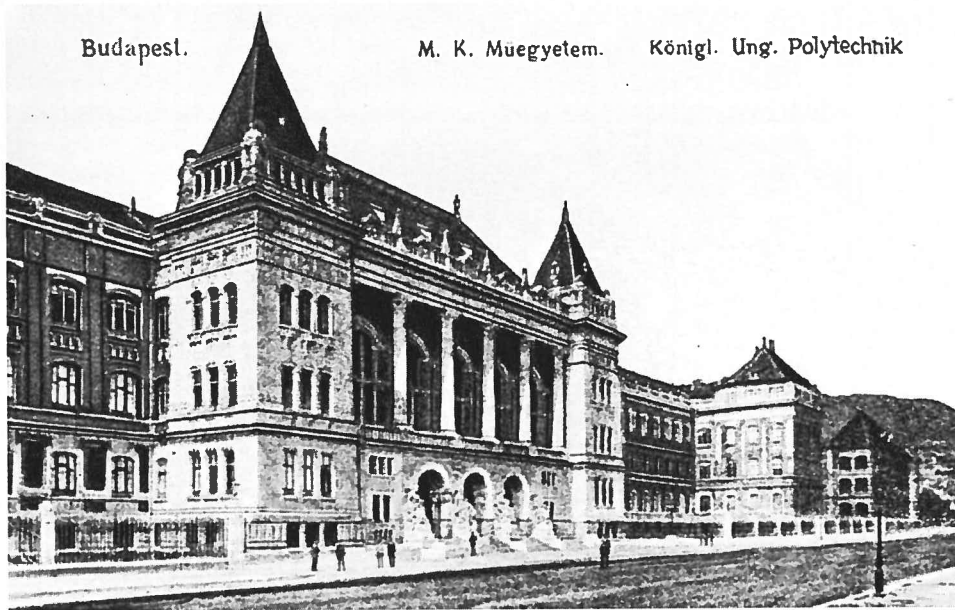
DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

2. ábra Mikovinyi Sámuel Duna szabályozási térképe Kalocsa környékén

3. ábra Mária Terézia Akadémiai rangra emelő leirata (1763)

4. ábra Műegyetem Budapest (1912)

5. ábra Selmeceháza Bányászati és Erdészeti Főiskola (1912)

Eötvös József. (Forrás: mek.oszk.hu)

Sipos Anna Magdolna

**„mert amilyen a könyvtár, olyan lesz az iskola.
Amilyen a tanári könyvtár, olyan a testület szelleme”
(A bajai állami tanítóképző könyvtára az alapítástól 1945-ig)**

Hazánkban először az Eötvös-féle népoktatási törvény tanítóképzőkre vonatkozó előírásai deklarálták, hogy a képzőkben intézeti könyvtárakat kell létesíteni. E törvény rendelkezett arról is, hogy a kollektciókat a diákok számára is használhatóvá kell tenni és azokat folyamatosan gyarapítani szükséges. *„Minden képezde egy lehetőleg szakmunkákból álló s a tanulók által is szabadon használható könyvtárral látandó el. A könyvtár gyarapítására évenként bizonyos összeg fordítatik.”* Az ezt követő években viszonylag gyors fejlődés jellemezte az állami képzők könyvtárainak tevékenységét, ám Eötvös halálát követően az állami képzők könyvtárainak dinamikus fejlődése megakadt, s majd csak a századfordulón – a magyar könyvtárügy fejlesztésének nyomán – lendült fel ismét a tanítóképzői könyvtárügy.

Mindazonáltal a képzőkben létesített könyvtárak története szorosan kapcsolódik az azokat fenntartó és működtető intézetek hiistóriájához, sorsához, ám a könyvtári fejlődési irányzatok nem választhatók el az iskolai könyvtárakra vonatkozó állami előírásoktól, rendelkezésektől sem. Összességében e folyamatokba illeszkedett a bajai állami tanítóképző könyvtárának históriája is, ugyanakkor bizonyos szempontból e könyvtár története pozitív irányba mégis eltér az általános trendektől: a többi hasonló profilú intézethez képest az itt működő könyvtár gyűjteménye országos viszonylatban kiemelkedő nagyságrendet képvisel.

Írásunk arra vállalkozik, hogy a bajai tanítóképző intézet históriájába, sorsába illesztve, továbbá a központi előírások tükrében leírja a képezde könyvtárának történetét, kiemelten a gyűjtemény évről évre történő számszerű alakulását és minőségi összetételét, valamint annak használatát. A bemutatás fontos részét képezi a tanítónőképzőkben, a más városokban működő, továbbá az egyházi fenntartású intézmények könyvtáraival történő kvantitatív összehasonlítás. Tanulmányunk összeállításához döntően primer; mint például az intézeti értesítők, a Magyar Minerva és kisebb részben szekundér forrásokat használtunk fel.

1. Az állami tanító- és tanítónőképzők könyvtárainak létrejötte, fejlődése 1868-1920 között

Az 1868-as népoktatási törvény VII. fejezete rendelkezett a tanítóképzésről, amelynek értelmében nem csupán az állam, hanem a különböző vallási felekezetek, továbbá társulatok, magánszemélyek is tarthattak fenn, működtethettek ilyen intézményeket. A törvény az állam által fenntartott képezdek számát húsz intézményben határozta meg, ám az állami képzők száma majd csak 1879-ben, tehát mintegy tíz év múlva haladta meg ezt az értéket. A többi tanító és tanítónőképzése felekezeti intézményekben zajlott, és jöllehet a nem állami működtetésű intézmények mindvégig igyekeztek lépést tartani az állami képzőkkel, ez csak igen kevés esetben sikerült; az államiak mind szakmai munkájukat, mind pedig

felszereltségüket tekintve – néhány kivételtől eltekintve – jelentősen meghaladták az egyéb fenntartásúakat.

A népoktatási törvényt megelőzően nem beszélhetünk önálló tanítóképezdei könyvtárakról, hiszen maga a képzés és a hozzá kapcsolódó könyvtárak is többnyire más célú oktatási intézményekkel közösen, összevontan működtek. Ez alól kivételt képez néhány olyan intézmény, amelyeknek könyvtáralapítását a György Aladár-féle számbavétel¹ az 1840-es, 1850-es évekre teszi. Az Eötvös-féle népoktatási törvény azonban kifejezetten nagy hangsúlyt helyezett a tanítóképezők épületére, szakmai felszereltségére, így a képzéshez feltétlenül szükségesnek tartott szertárak és könyvtárak működtetésére is. Ugyanakkor ez a koncepció azt is jelentette, hogy a képezdek könyvtárát az akkori szemléletmód szerves egységként kezelte, vagyis a képezdekben olyan egységes szakkönyvtár volt szükséges létrehozni, amelyet mind a tanárok, mind pedig a növendékek egyaránt és szabadon használhattak. Eötvösnek a képezdei könyvtár gyűjteményére vonatkozó szándéka szerint, a kollekció főként szakkönyvekből kell álljon, továbbá az intézet oktató-nevelő munkáját kell kiszolgálnia. A könyvtár felügyeletét az intézet igazgatója látta el. *„Az anyagkönyveket, naplót, leltárakat viszi; a könyvtárra, gyűjteményekre, cselédségre, rendre, tisztaságra, az intézet épületére és minden ingóságára felügyel, ezekről az illetőket számoltatja és ő maga a gondnoknak számol”*².

A törvény és a hozzá kapcsolódó egyéb normatív szabályozók, jogszabályok megjelenése után létrehozott valamennyi állami képző igyekezett az intézeti könyvtárat megalapítani, az alapgyűjteményt létrehozni és az anyagi lehetőségek függvényében dinamikusan fejleszteni. Néhány képző erre a célra egész gyűjteményeket vásárolt: a sárospataki állami tanítóképző Erdélyi János könyvtárát, míg a losonczy állami képző a Kubinyi-féle nagykönyvtár gyűjteményét szerezte meg³. Az intézmények létrejöttével párhuzamosan összességében valamennyi állami fenntartású képzőben megkezdte működését a gazdagabb vagy szerényebb kollekcióval, helyiségekkel rendelkező intézeti könyvtár. Így az 1870. évi országgyűlési miniszteri jelentésben Eötvös már a következőkről számolhatott be: *„A megnyitott képezdek részint már felszereltettek, részint könyvtárakkal, mindennemű taneszközökkel; zongorákkal, hegedűkkel és kézi orgonákkal való felszerelésök folyamatban van.”* Ugyanakkor a nem állami fenntartású intézmények – eltekintve a néhány igen jól fejlesztett bibliotékától, mint például a nagykőrösi és a sárospataki református tanítóképezők, a soproni evangélikus tanítóképző – csak igen nehezen és jelentős késéssel, a gyűjteményfejlesztés szerényebb eredményeivel tudták e követelményeket teljesíteni. Eötvös halála után pedig az állami képzőkben is megtorpant a fejlődés, fejlesztés dinamikája. Ezt követően majd csak a századforduló éveiben történik ismét pozitív változás, ami-

¹ GYÖRGY Aladár (szerk.), *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*, Athenaeum, Budapest, 1886.

² EÖTVÖS József, *A tanítóképezde szervezete*, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minister, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda, 1869. 32.

³ BERECZ József, *A könyvtárügy alakulása tanítóképző intézeteinkben a dualizmus korában (1867-1918)* = Szabó Gyula–Uszrin Sándor (szerk.), *Borsodi Könyvtári Krónika, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc, 1976. 151-236.*

⁴ EÖTVÖS József: A vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az Országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben = Eötvös József, *Kultúra és nevelés*, Magyar Helikon, Budapest, 1976. 462-463.

kor a tanítói professzió (újra)definiálásában előtérbe kerülnek a nevelésközpontú szemléletmód irodalmi, olvasási, könyvtári aspektusai. Ennek talán legfontosabb eredményeként tartható számon: az 1900. évi rendtartás értelmében a képzőkben létre kellett hozni az ifjúsági könyvtárakat, amelyeknek legfőbb funkciója volt, hogy a tanuláshoz közvetlenül kapcsolódó, továbbá a tanulmányokat kiegészítő olvasmányokat biztosítson a növendékek számára.

Ám a századfordulót követő évtizedek ismét nem kedveztek a képzői könyvtárak fejlődésének. Az Eötvös-féle képezdei könyvtári koncepció meglehetősen beszűkült, egyre inkább elterjedt az egységes kollektciók részekre történő széttagolása, amelynek eredményeként az egyes tantárgyak, de elsősorban az irodalom taneszközének szintjére degradálódott a könyvtár. Az 1914-es tanítóképző intézeti Rendtartási szabályzat⁵ könyvtári fejezete pedig mintegy szentesítette a szétforgácsolódott intézeti könyvtári rendszert. E dokumentum értelmében a képző intézetekben tanári könyvtárakat, tanári szakkönyvtárakat, osztálykönyvtárakat, tanítóképző-intézeti ifjúsági (önképzőköri) könyvtárakat és népiszkolai könyvtárakat kellett kialakítani. A két világháború közötti képzői könyvtárak többsége – az akkori rendtartásoknak megfelelően – is ezt a felosztást követi majd. A rendtartás azt is előírta, hogy az igazgató és a tanári testület köteles ellenőrizni a tanulók könyvtárhasználatát és az otthoni olvasmányok minőségét is, hogy vallásellenes, egyházellenes, magyarságellenes és egyéb nem kívánatos művek ne kerülhessenek a tanulók kezébe. A kizárólag a korabeli gyűjteményi mérce alapján könyvtáraknak számítható kollektciók elhelyezése is sok esetben gondot jelentett, mivel csak igen kevés intézményben – többnyire az állami képzőkben – állt rendelkezésre önálló könyvtári helyiség vagy olvasószoza, ezért a könyvtárak gyűjteménye többnyire a szakszertárakba, folyosókra, osztálytermekbe, tanári szobákba, igazgatói szobákba szorult. Ám ennek ellenkezőjére is akadt példa: a nagykőrösi református tanítóképző már az 1870-es években rendelkezett az igényeknek megfelelő és célszerűen felszerelt külön könyvtári helyiséggel; az fővárosi, I. kerületi tanítóképzőben és Sárospatakon pedig olyan pazar berendezéssel látták el a képző könyvtárát, hogy azok szolgáltak az intézmény reprezentatív helyiségeként.

A képzők könyvtárainak tevékenységét a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelte és irányította. A szakmai irányítás legfontosabb eszközrendszerre több elemből állt: a könyvtárak működésének szabályozása a rendtartások által, a központi könyvtári jegyzék kiadása, Ifjúsági Könyvtári Bizottság létrehozása, továbbá különböző utasítások közzététele. Az ifjúsági kollektciók minőségi összetételére vonatkozóan 1912-ben jelent meg a Szemák István által szerkesztett Iskolai könyvtári jegyzék⁶, amely 1926-ig, az újabb szabályzat megjelenéséig volt érvényben. A képzők ifjúsági könyvtárainak gyűjteményeiben csak azok a könyvek és folyóiratok lehettek jelen, amelyek az államilag előírt jegyzékben szerepeltek. Ugyanakkor a tanári könyvtárak gyűjteményüket minden kötöttség nélkül gyarapíthatták. 1916-ban jelent meg a tanító- és tanítónőképző intézetek könyv-

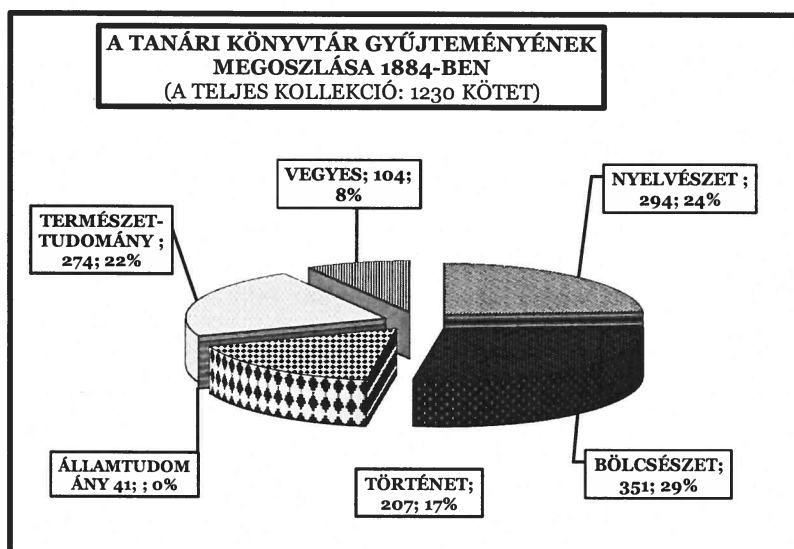
⁵ Rendtartási szabályzat a M. Kir. Állami elemi népiszkolai tanító- és tanítónőképző-intézetek számára: Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1914. évi május hó 4-én 31.152. sz. alatt kelt rendeletével, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1914. 109-110.

⁶ SZEMÁK István (összeáll.), Ifjúsági könyvtárjegyzék a középfokú iskolák ifjúsági könyvtárai számára, Neuwald Nyomda, Budapest, 1912.

tárainak egységes szabályozását összefoglaló VKM utasítás⁷. Ez az ifjúsági és az osztálykönyvtárakra vonatkozóan központi könyvtári jegyzéket is közzétett, de továbbra sem szabályozta a tanítói könyvtárak gyűjteményét. Ám a témánk szempontjából rendkívül fontos jogszabályban foglaltak végrehajtása a háborús körülmények miatt lehetetlenné vált, ugyanakkor a háború és a forradalmak utáni években majd zsinórmértékül szolgált.

2. A bajai állami tanítóképző könyvtára az alapítástól 1920-ig

A bajai képző könyvtárának történetét feldolgozó tanulmány⁸ tanúsága szerint az intézeti könyvtár létrehozásának időpontja megegyezik, vagyis 1870-re tehető. Ugyancsak ebben a munkában olvashatunk arról is, hogy a tanári könyvtár gyűjteményének állománya 1881-ben 944, 1884-ben 1350, 1912-ben pedig 3660 kötetet tett ki.⁹ Ezek az adatok azt mutatják, hogy a tanári könyvtár gyűjteménye évente átlagosan mintegy száz kötettel gyarapodott. Hasonló nagyságrendet mutatnak az általunk gyűjtöttek is, jóllehet néhány kötetnyi eltérés a két adatsor között tapasztalható. A tanári könyvtár kollektívájának tematikai megoszlásáról is olvashatunk a hazai első részletes könyvtári összeírás nyomán megjelent adattárban.¹⁰

(Az adatok forrása: GYÖRGY Aladár (szerk.), *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*, Athenaeum, Budapest, 1886.)

⁷ A VKM 34.180 számú rendelete : Utasítás a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek tanszerbeli és könyvtári felszereléséhez : Kiadta a VKM 1916. évi május hó 20-án kelt 34.180. sz. rendeletével, Magyar Királyi Tudományegyetem Nyomdája, Budapest, 1916.

⁸ DUNAINÉ MÉSZÁROS Éva, *A Bajai Tanítóképző Intézet könyvtárának története 1870-1945* = Eötvös József Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei 6., Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja, 1992. 31-69.

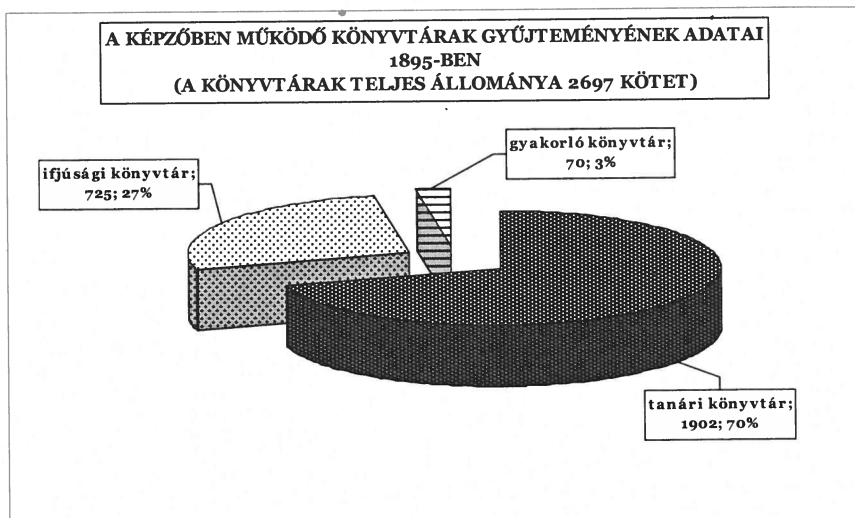
⁹ Uo., 33.

¹⁰ GYÖRGY, 1886.

A kollekcio tematikai megoszlása azt mutatja, hogy a bölcészeti, továbbá a nyelvészeti és a természettudományi ismereteket közlő kiadványok hasonló nagyságrendet képviseltek a gyűjteményben, és együttesen a tanári könyvtár állományának mintegy háromnegyed részét adták. A fennmaradó egynegyed rész zömét a történelmi munkák, továbbá az egyéb szakterületeket képviselő kiadványok tették ki. Összességében azt lehet mondani, hogy a gyűjtemény szakterületi megoszlása arányos és egymással összehangolt volt, ugyanakkor feltétlenül meglepő a természettudományi művek ilyen nagyarányú jelenléte.

A következő részletes adat, ami rendelkezésünkre áll¹¹, egy évtizeddel későbbi, és a könyvtári gyűjtemények növekedésén túl már mutatja az ifjúsági könyvtár, valamint a gyakorló könyvtár intézményi jelenlétét is. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a tanári könyvtár gyűjteménye az intézmény teljes könyvtári állományának meghatározó részét, hetven százalékát teszi ki, a közel kétezer kötetes kollekcójával, míg az ifjúsági könyvtár ehhez képest is elenyésző mennyiséget, alig több mint hétszáz kötetet foglalt magában.

Dunainé Mészáros Éva korábban már hivatkozott tanulmánya szerint a régi képző könyvtári állományából napjainkban is meglévő, az utódintézményben különgyűjteményként őrzött mintegy 2600 kötetnyi kollekcio összetétele azt mutatja, hogy annak tematikai megoszlása kiválóan megfelelt a képezde szakmai igényeinek. Jelentős mennyiségben volt megtalálható pedagógiai, pszichológiai munka, módszertani kiadvány, művészettörténeti, irodalomtudományi, nyelvészeti kötet. Mindezeket túl a legfontosabb referenz-munkák is elérhetőek voltak a gyűjteményben.¹²

(Az adatok forrásai: az intézet aktuális évi értesítői.)

¹¹ SIPOS Anna Magdolna, *Tanító- és tanítónőképző intézetek könyvtárai a két világháború között Magyarországon*, Doktori disszertáció, ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Doktori Iskola Könyvtártudományi Programja, Budapest, 2004. 97.

¹² DUNAINÉ, 1992. 35-37.

A bajai képző és benne a könyvtárak sorsa elválaszthatatlan az ország és Baja városának köztörténeti eseményeitől. Témán szempontjából ez ezért tarthat különös érdeklődésre számot, mivel az 1918. november 13-i szerb megszállásnak súlyos következményei voltak az intézményre vonatkozóan. A háború és az azt követő zűrzavaros forradalmi évek után ismét megjelenő intézeti évkönyv¹³ részletesen beszámolt a megszállás okozta mérhetetlen pusztításokról, az intézethez tartozó tanárok vegzatúrájáról, az intézet szerbek által történő teljes kifosztásáról. 1918 novemberében az intézmény falai között adják át a magyar katonák a megszálló szerbeknek a fegyvereket. A tanári kar és a diákok vegzálása, fenyegetése, sőt gyakori letartóztatása szinte azonnal elkezdődött és a közel három év alatt állandósult: a szerbek fel akarták esketni a tanárokat, s amikor azok azt megtagadták, akkor az intézmény bezárásával fenyegették őket. Később felfüggesztették a tanárok bérének kifizetését, és közel három évig nem kaptak bért. A képző fenntartásának elemi igényeihez mint például a világítás, a fűtés, a vízszolgáltatás szükséges támogatást évekig nem kapta meg az intézet. Mindezeket túl az épületet rendre igénybe veszik katonai célokra, többnyire szerb katonákat szállásoltak be.

1919 nyarán történt meg a képző teljes kifosztása, amelynek áldozatul estek a könyvtárak is. Újabb megpróbáltatást jelentett, amikor a szintén szerb megszállás alá került szabadkai tanítóképzőt a szerbek feloszlatták és az ottani diákok, tanárok a bajai képzőbe menekültek, hogy tanulmányaikat ott fejezzék be. Ezzel a sajátos és gyászos, bajai mikrotörténeti eseménysorozattal fejeződik be a tanítóképző és könyvtára működésének első ciklusa, amelynek a könyvtár szempontjából az a végső konklúziója, hogy a közel ötven éven át szorgalmasan kialakított könyvtári gyűjtemények megsemmisültek, és a békeidőszak beköszönésével a kollekciók gyűjtését szinte a semmiből kellett újrakezdeni.

3. A képzők könyvtárainak főbb jellemzői a két világháború közötti években

A tanító- és tanítónőképző intézetek és könyvtáraik két világháború közötti évtizedeinek jellemzői összességében és általánosságban belesimulnak a korszak köztörténeti folyamataiba, művelődési, nevelési irányzataiba, könyv- és olvasáskultúrájába, valamint a tanítóképzés megújításának törekvéseibe. Mindezeket túl azonban mutatnak sajátos jegyeket is. Az előzők részletezése jelen írás keretében nem áll módunkban, ám a képzés sajátos fejlődési folyamatainak, jelenségeinek bemutatása szorosan összefügg témánkkal, így annak vázlatos ismertetése nem mellőzhető.

A magyar népoktatási rendszert – hasonlóan az élet más területeihez – a trianoni döntés súlyosan érintette: a nagy Magyarországon 17.491 elemi népiskola működött 35.596 tanítóval, a csonka Magyarországon 6.381 iskola maradt, a tanítók száma pedig 15.117 főre apadt. A területi elcsatolások miatt hasonló nagyságrendű veszteség érte a képzőket is: a korábbi 93–51 tanító és 42 tanítónőképző – intézetből mindössze 43–19 tanító és 24 tanítónőképző – maradt az ország-

¹³ A bajai m. kir. Állami elemi népiskolai tanítóképző értesítője az 1918–1926. évekről, Bajai Magyar Királyi Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet, Baja, 1926. 3-9.

az állam, sem pedig a felekezetek nem voltak abban a helyzetben, hogy a képzők könyvtárainak gyűjteményét fejlesszék. Azok gyarapításában meg kellett várni azt a gazdasági és társadalmi, kulturális konszolidációt, amelyet a Bethlen-kormány és benne Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselt. Az intézetek könyvtárainak megerősödése azonban majd csak a népszövet-ségi kölcsön folyósítása után történhetett meg.

A képzőkben újonnan létrehozott könyvtári keretek részben folytatásai voltak a korábbi ciklusnak, ám jelentős új elemeket is tartalmaztak. Ennek egyik fontos összetevője volt az Országos Ifjúsági Irodalmi Tanács létrehozása (1923). A tanács legfőbb feladata volt, hogy folyamatosan figyelemmel kísérje, irányítsa az ifjúsági irodalom minőségét, kiemelt tekintettel arra, hogy a kiadott munkák megfelelnek-e az iskolai és az általános nevelési céloknak. Ennek eszközeként a tanács feladat- és hatáskörébe rendelték az ifjúsági könyvtárakba felvehető hazai és külföldi megjelenésű kiadványok jegyzékének összeállítását, továbbá az ifjúsági könyvtárak e szempontú ellenőrzését. Meglehetősen késéssel, három év múlva, 1926-ban jelent meg a tárcának az a szabályzata¹⁸, amelyben közzétette az Országos Ifjúsági Irodalmi Tanácsnak az ifjúsági irodalomra vonatkozó bírálati szempontjait:

„a.) nem tartalmaz-e a vallás-erkölcsös nevelés szellemébe ütköző tanokat, részleteket, kifejezéseket, képeket, térképeket; nem foglal-e magában állam- vagy alkotmányellenes, a fennálló társadalmi rend ellen való izgatást;

b.) nincsenek-e benne érzéki részletek, szavak, kifejezések vagy rajzok;

c.) nem esik-e kifogás alá stílusa a magyarosság szempontjából s megüti-e a kívánatos irodalmi-művészi értéket.”¹⁹

A tanács 1925 legelején (megelőzve saját szabályzatuk megjelenését) tette közzé a Hivatalos Közlönyben az első központi ifjúsági könyvtárjegyzéket²⁰, majd 1930-ig összesen öt kiegészítő jegyzéket is megjelentettek, végül 1931-ben, Horváth Kálmán összeállításában önálló kiadvány formájában, kumulált listában összesítették a korábbi részjegyzégeket.²¹ A listák VI. és VII. csoportjainak tételei vonatkoztak a képzők ifjúsági könyvtáira.

A könyvtárak fenntartása és fejlesztése – kivéve néhány évet – láthatóan és érzékelhetően komoly anyagi problémát jelentett a tárca számára. Ennek következménye lehetett az 1928-ban megjelent rendelet²², amelyben a minisztérium engedélyt adott az állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára: az ifjúsági könyvtárak fejlesztésére a növendékektől külön összeg szedhető. A rendelet értelmében az 1928/1929. tanévtől kezdődően az állami képzők ifjúsági könyvtára, valamint a kötelező házi olvasmányok könyvtára fejlesztése érdekében nö-

¹⁸ Szabályzat az ifjúsági könyvtárak részére beszerzendő és beszerezhető művek megbírálása tárgyában : Közzétetik a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 23.356-1926. IIIa. sz. rendelete folytán. Hivatalos Közlöny, 1926. 12. 167-169.

¹⁹ Uo. 168.

²⁰ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1045-1925. III. a. számú rendelete az ifjúsági könyvtárakba sorozható „beszerzendő” és „beszerezhető” művek I. számú lajstromának (jegyzékének) közzététele tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1925., 23. mell.

²¹ HORVÁTH Kálmán (összeáll.), *Ifjúsági könyvtárjegyzék az állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára*, Országos Ifjúsági Irodalmi Tanács, Budapest, 1931.

²² A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 39.777/1928. VI. ü. o. számú rendelete a tanító- és tanítónőképző-intézeti tanulók által az ifjúsági könyvtárak kiegészítése céljából befizetendő díjak tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1928. 18. 260.

vendékenként egy tanévre, a beiratkozáskor másfél pengőt lehetett összegyűjteni. Többek között ennek köszönhető, hogy az állami képzőkben 1928-tól kezdődően az ifjúsági könyvtárak is dinamikusan fejlődtek: a beszedett díj egyenként ugyan nem volt jelentős összeg – egy átlagos ifjúsági könyv ára –, de a szokásos 150-200 fős diáklétszámmal számolva, évente összesen 150-200 kötet beszerzését tette lehetővé.

Ebben a ciklusban a tanító- és tanítónőképzők líceumokká és leánylíceumokká történő átszervezését követően – szintén Horváth Kálmán összeállításában, tíz évvel később, 1941-ben – jelent meg az újabb ifjúsági könyvtári jegyzék²³. Az új jegyzéket már az Országos Közoktatási Tanács Ifjúsági Irodalmi Bizottsága gondozta. Érdekes bemutatni, ezért idézzük, hogy e testület hogyan tartotta meg a korábbi kritériumokat, illetve hogyan módosította az ifjúsági könyvtárak gyűjteményébe illeszthető munkák bírálati szempontjait.

„a.) nem tartalmaz-e a mű állam- vagy alkotmányellenes és vallásellenes, a fennálló társadalmi rend ellen izgató célzatot vagy tanítást;

b.) nem foglal-e magában bármelyik vallás hitelveibe és a valláserkölcös nevelés szellemébe ütköző, illetlen vagy érzéki szavakat, kifejezéseket, részleteket, képeket;

c.) azon korú és nemű ifjúságnak való-e, melynek a szerző szánta;

d.) nem esik-e kifogás alá a nyelve a magyarosság szempontjából és megüti-e a kívánt irodalmi, művészi mértéket;

e.) nem található-e benne más népeket és nemzeteket bántó kifejezések, részletek.”²⁴

Az ifjúsági könyvtárak határozott központi irányítása, felügyelete mellett a tanító- és tanítónőképző intézetekben működő tanári könyvtárak a vizsgált időszakban kevésbé centralizáltan működtek. Jóllehet a rendtartások pontosan meghatározták, hogy a képzőkben milyen könyvtáraknak kell működniük, s előírták a gyűjtemények tartalmi követelményeit is, de központi könyvtári jegyzékeket e könyvtárak számára csak a negyvenes évek első felében adtak ki, és azok is csupán ajánló jellegűek voltak, ráadásul a köztörténeti folyamatok miatt hatásuk már alig volt. Így összességében megállapítható, hogy a tanári könyvtárak gyűjteményeinek fejlesztése meghatározóan a helyi igények mentén alakult.

Az intézeti könyvtárak szervezeti kereteit továbbra is a főhatóságok által közzétett rendtartások határozták meg, és – az előző ciklus második felében kialakultakhoz igazítottan – nem egységes könyvtár, hanem széttagolt, több szakterületre szétaprózott könyvtárakként működtek, gyakran a szemléltetőeszközöket gyűjtő, tároló szertárak között. Jóllehet az állami és a különböző felekezeti könyvtári tagolásokban árnyalatnyi eltérések tapasztalhatók, de általában az alábbi könyvtárak működtek az intézményekben: tanári könyvtár, tanári szakkönyvtárak, osztálykönyvtárak, ifjúsági (önképzőköri) könyvtár, gyakorló iskolai tanítói könyvtár, népiskolai ifjúsági könyvtár.

²³ HORVÁTH Kálmán (szerk.), Ifjúsági könyvtárjegyzék a polgári iskolák, gimnáziumok és leánygimnáziumok líceumok és leánylíceumok, gazdasági középiskolák, óvónőképző intézetek, valamint iparos- és kereskedő-tanonc iskolák számára, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.

²⁴ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 54.021/1941. V. sz. rendelete az Ifjúsági Könyvtári Jegyzékek közzététele tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1941. 6. 135-137.

ban.¹⁴ A megmaradt képzők száma 1926-ig nem emelkedett, ezt követően azonban különösen a tanítónőképzők esetében jelentős növekedés történt: 1931-ben már összesen 55 képző intézet működött, amelyből 20 tanító, 35 pedig tanítónőképzőként funkcionált.

A számszerű adatok növekedése mellett igen jelentős változást ért meg az intézmények szakmai, nevelési és képzési tevékenysége is. Már a századforduló éveiben – főként az addigra már kialakult neveléstudomány szakmai műhelyeiből kiindulva, valamint a külföldi (főként Németország, Svájc) minták nyomán – tanítóképzés-modernizálási követelmények fogalmazódtak meg, mivel a négyéves képzés egyre kevésbé tudott megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek. A felmerült reformjavaslatok egy része továbbra is megtartotta volna középfokú szakiskolának a képzőket, csupán a képzési időt kívánta emelni és tantervi reformokat bevezetni, másik része – német hatásra – tanítóképző akadémiák létesítésében látta a megoldást, harmadik része pedig egyetemi, főiskolai szintre kívánta emelni a tanítóképzést. A számos reformelképzelés és sorozatos értekezlet, viták eredményeként 1920. augusztus 21-én jelent meg az a rendelet, amely megszüntette a négyéves tanítóképzést, és helyette bevezette a hatéves oktatást, de az továbbra is középszintű intézet és egytagozatú iskola maradt. Az 1920/21-es tanévet e rendeletnek, s az új tantervnek megfelelően kezdték a képzők, azonban a sorozatos és heves szakmai támadások – melyek főként a Magyar Pedagógiai Társaságból indultak ki –, valamint az ismert köztörténeti okok miatt a tantervet visszavonták, és a képzésben visszatértek a korábbi négyéves változathoz. A tanítóképzés teljes programjának átszervezése azonban továbbra sem került le a különböző pedagógiai műhelyek vitafórumáról, ellenkezőleg, a folyamat egyre erősebbé vált, s a két világháború közötti Magyarország tanítóképzésének történetét – nem kevésbé nyugat-európai hatásra, illetve a környező utódállamok tanítóképzésének fejlődése eredményeként – azok az új pedagógiai elképzelések határozták meg, amelyek teljesen új alapokra kívánták a tanító- és tanítónőképzést helyezni. Az egyre gyakrabban és egyre hevesebben megfogalmazott reformszándékok, és a képzés új struktúrájának, valamint tartalmának kijelölését azok a folyamatok is sürgették, amelyek Európa szerte egyre általánosabbá váltak. Mivel az 1920-as terv, a hatosztályos tanítóképzés bevezetése főként a vonatkozó tarttervi szabályzat sikertelenségén bukott meg, ezért az 1923. évi rendelet¹⁵ – amely a képzőket öt évfolyamúvá minősítette – szakmai szempontból már kifogástalan tantervvel együtt jelent meg. Az 1923. évi tanterv nem tartalmazott tantervi utasításokat, ezért két évvel később, 1925-ben a tanterv mellett megjelent az utasítás is¹⁶, és ennek alapján folyt a tanító- és tanítónőképzés a két világháború közötti évtizedekben, jóllehet e ciklusban még számos, a képzésre vonatkozó megújítási kezdeményezés történt. (Ezek közül a legjelentősebb az 1938-as, amely a tanítóképzést kéttagozatúvá tette: a líceum és tanító-

¹⁴ BENISCH Arthur, *Csonka-Magyarország elemi népiskolái az összeomlás után*. Néptanítók Lapja, 1924. 35-36. 9-15.

¹⁵ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1923. évi 81.986. VI. számú rendelete az állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára kiadott tanterv tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1923. 18. 261-264.

¹⁶ Tanterv és utasítás a M. Kir. Állami Tanító- és Tanítónőképző-Intézetek számára: Készült a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1923. évi augusztus 3-án kelt 81.986. számú és az 1925. évi június hó 10-án kelt 42.500-VI. számú rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925.

képző akadémia.) Ám e kezdeményezések részben szakmai, részben gazdasági okok, majd a háborús évek miatt sorra elakadtak. Az 1923-as képzési program részletes elemzésétől itt eltekintünk, csupán azokra a változásokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek a képzők könyvtárainak gyűjteményének összetételét és működését befolyásolták. A hit- és erkölctan, a neveléstudományi tárgyak, a német nyelv, a nemzeti történelem és földrajz óraszámja, valamint a tanítási gyakorlat ideje emelkedett. A magyar nyelv és irodalomban, valamint a történelemben és a neveléstudományi tárgyak keretében előtérbe kerültek az önálló olvasmányok. Az alkotmánytan és mennyiségtan, valamint a fizika óraszámja nem változott, míg a természetrajz-kémia, gazdasági ismeretek és az egészségügy óráival növekedett, a testnevelés óraszámja pedig kettővel gyarapodott. A rajz- és szépírási fordított idők is csökkentek: két óráról egyre; az ének-zene óraszámja tizenhatról tizenkettőre; a kézimunka órák száma pedig nyolcra ötöre. A hit- és erkölctan, valamint a nevelési tárgyak óraszámjának növelése azt a tendenciát tükrözi, amely a kor tanítóképzésében rendkívül erősen jelentkezett: olyan tanítók képzése és nevelése volt a cél – s a hangsúly egyre inkább a nevelésre került –, akik mind az önnevelésben, mind pedig a reájuk bízott gyermekek nevelésében képesek elérni a kor nevelési eszményét: az akarat és a jellem formálása, az önuralom, az odaadás, az engedelmesség, a fegyelem és a vallásos érzés kialakítása, a szociális érzék fejlesztése.

A két világháború közötti időszak tanítóképzésében megnyilvánuló reformok jelentősen befolyásolták a képzőkben működő könyvtárak gyűjteményének alakulását és az intézmények könyvtári szerkezetét is. A képzők struktúrájának változásai – a módosulások nyomán elrendelt eszközleltáraknak eredményeként – csaknem minden intézményben a könyvtárak átszervezésével is együtt járt. Az 1920. évi 56,955. VIIIa számú VKM körrendelet 1920. június 2-án újról szabályozta az ifjúsági könyvtárak működését¹⁷. Ám a körrendelet, ami a tanító- és tanítónőképző intézeteken kívül kiterjedt volna a felső kereskedelmi iskolákra, az iparoktatási intézményekre, valamint valamennyi középiskola ifjúsági könyvtárainak működésére is, gazdasági nehézségek, valamint az Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság működésének felfüggesztése miatt nem érhetett el érdemi hatást. Így a középfokú iskolákban ismét hatályba helyezték a Szemák István által összeállított, 1912-ben kiadott ifjúsági könyvtári jegyzéket. A többi iskolafajtánál, így az óvónő, a tanító- és a tanítónőképző intézményekben ismét bevezették a korábbi ciklusban közzétett, 1916. május 20-án kelt és a korábbiakban már említett, 34.180 számú rendelettel hatályba helyezett utasítást. A tárca jogszabályban rendelte el az ifjúsági könyvtárak azonnali tételes leltározását, és utasította az intézményeket arra, hogy a központi jegyzékekben nem szereplő, de a könyvtárakban megtalálható műveket azonnali hatállyal vonják ki azok gyűjteményeiből. A VKM intézkedései mintegy lezárták a korábbi zavaros évek könyvtári folyamatait, a jogi szabályozások révén a könyvtárak munkáját a régi mederbe terelték vissza, s a Monarchia ide vonatkozó szabályozásait léptették ismét életbe. Ezt követően és az ország gazdasági, társadalmi helyzetének konszolidációját megelőzően az intézetek könyvtáraiban – a megmaradt gyűjteményi darabokon, illetve azok rendezésén, karbantartásán túl – szinte alig folyt munka. Sem

¹⁷ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1920. évi 56,955. VIIIa. számú körrendelete az ifjúsági könyvtárak tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1920., 27. 185-187.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

1932	21		21
1933			
1934	1137	1005	2142
1935	82	98	180
1936	52	109	161
1937	57	142	199
1938	36	119	155
1939	30	91	121
1940	7	49	56
1941	44	210	254
1942	1058	1225	2283
1943	69	339	408
1944	52	173	225
ÖSSZESEN	2814	4161	6975

(Az adatok forrásai: az intézet aktuális évi értesítői; az üres mezők adathiányt jelentenek.)

A könyvek gyarapodása mellett érdemes külön foglalkoznunk a képzőbe járó folyóiratokkal is, különösen azért, mert a bajai képző részére előfizetett időszak kiadványok száma kiemelkedően magas a többi intézményhez viszonyítva. A folyóiratok részletes adatai az 1927-1942 közötti évekről állnak rendelkezésünkre.

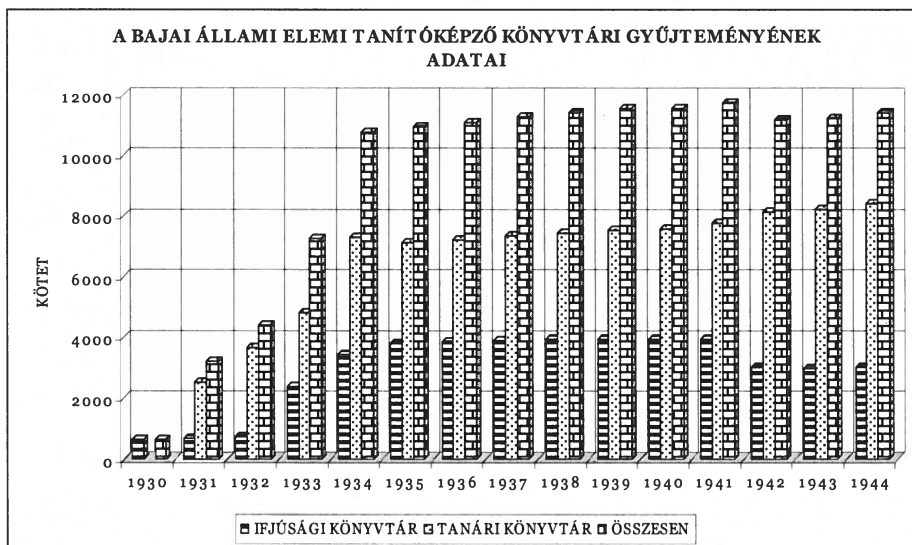
A BAJAI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ KÖNYVTÁRÁBAN ELŐFIZETETT FOLYÓIRATOK SZÁMA 1927–1942 KÖZÖTT																
év	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942
db.	12	20	16	15	44	39	34	38	38	38	38		36	43	43	48

(Az adatok forrásai: az intézet aktuális évi értesítői; az üres mezők adathiányt jelentenek.)

A könyvállomány éves gyarapodása és az intézménybe járó folyóiratok számának vizsgálata után fontosnak tartjuk, hogy áttekintsük a kollektívban lévő kiadványok számszerű adatait. Jóllehet erre vonatkozóan csak 1931-től állnak rendelkezésünkre az értesítőkből adatok, ám a folyamatos növekedés eredménye így is jól látható, ugyanakkor feltűnő, hogy az állomány gyarapodásának kiemelkedő két éve nyomán (1934 és 1942) az összesített adatok közlésében nem érzékelhető a több ezer kötetes növekedés. Itt némi ellentmondást látunk a gyarapodási adatok és a tényleges gyűjtemény számsorai között. Ugyanakkor az 1930 és 1940 közötti években az állományban, elsősorban a tanári könyvtárak

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

gyűjteményéből eredően igen nagy az ugrás. Ám tekintettel arra, hogy az adatok hitelesítése, pontosítása céljából más primer források nem állnak rendelkezésünkre, így az ellentmondásokat feloldani ma még nem tudjuk.

(Az adatok forrásai: az intézet aktuális évi értesítői; a hiányzó oszlopok adathiányt jelentenek.)

A Bajai Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet Könyvtárai állományainak adatai 1920-1944 között			
év	Állomány (db.)		
	Ifjúsági könyvtár	Tanári könyvtár	összesen
1920			
1921			
1922			
1923			
1924			
1925			
1926			
1927			
1928			
1929			
1930	673		673
1931	710	2536	3246
1932	731	3671	4402
1933	2392	4851	7243
1934	3455	7312	10767
1935	3805	7108	10913
1936	3859	7217	11073

4. A bajai állami tanítóképző könyvtára 1921 és 1945 között

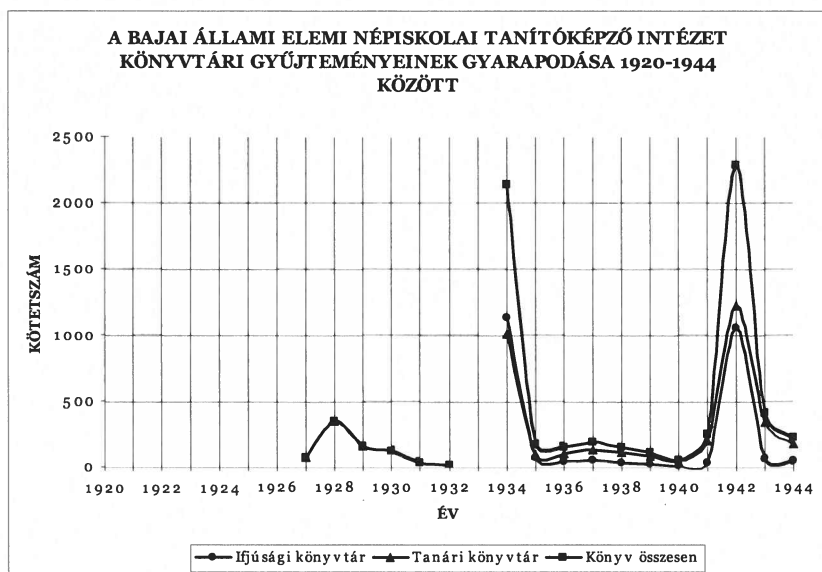
A háborús évek, a forradalmak, valamint a csaknem három évig tartó szerb megszállás alatt – amint arról már korábban is írtunk – a bajai tanítóképző épülete, felszerelése, valamint könyvtárai jelentősen sérültek; az épületet szinte kifosztották a szerb megszállók. „1919 nyarán a megszállók kifosztották az intézetet, hónapokon át hordták el a felszereléseket. A rablásnak áldozatul esett a gazdag tanári könyvtár is. ... Szinte kiürítették a képzőt s az internátust.²⁵” Ráadásul a könyvtári gyűjtemények gyarapodásáról, állományáról szóló beszámolók is majd csak az 1920-as évek végén, illetve a harmincas évek elejétől jelentek meg az értesítőkből. Az 1918 és 1921 közötti évek hányattatása után majd csak az 1922-1923. tanévben indul meg az épületek és a képző szellemi életének helyreállítása. Az 1923-1924. tanévben a váci képző megszüntetése miatt az ottani diákok a bajai képzőben folytatták tanulmányaikat. Ezzel párhuzamosan az ottani berendezés egy része – többek között mintegy hatszáz kötetnyi könyv és térkép – is átkerült a bajai képzőbe²⁶, és a kolozsvári tanítóképző megmentett felszereléséből is jelentős fejlesztések történtek, ám ennek ellenére a korábbi évek eszközeinek pótlása igen lassú ütemben haladt. 1925-től kezdődően a kultuszminisztérium is komoly támogatásokat nyújtott az intézmény számára, amelynek eredményeként lényegi előrelépés történt az intézmény felszereléseinek, a könyvtári kollekciók pótlásában.

Az intézeti értesítőknél a könyvtárak gyarapodására vonatkozó adatai meglehetősen hiányosak, különösen a húszas évek végéről és a harmincas évek elejéről hiányoznak a leírások, ám ezek alapján is megállapítható, hogy az állomány gyarapodása meglehetősen hektikus volt: voltak évek, amikor a kollekció mindössze néhány tíz kötettel, és voltak olyanok is, amikor akár több száz tétellel bővült. Ez a szélsőséges és kiszámíthatatlan gyarapodás a teljes ciklusra érvényes, amint azt a diagram amplitúdója is mutatja. Sajátos, hogy az ifjúsági és a tanári könyvtárak gyarapodásának ábrázolásán szinte párhuzamosan futnak a diagram vonalak. Ez azt jelenti, hogy ugyanazokban az években volt kiemelkedően magas vagy kiemelkedően alacsony mindkét típusú könyvtárakban a beszerzés. Az 1934 és 1944 közötti évtizedről hiánytalan adatok állnak rendelkezésünkre, és azt láthatjuk, hogy 1934-ben és 1942-ben több mint kétezer kötettel gyarapodott az intézmény kollekciója, ami a VKM e célra nyújtott külön támogatásával vált lehetővé. A legkevesebb kötet – összesen 56 – 1940-ben került a könyvtárakba. A diagramról és a táblázatból az is leolvasható, hogy mindvégig a tanári könyvtárak gyűjteménye részesült nagyobb mértékben a gyarapodásból, míg az ifjúsági könyvtár éves növedéke – a két kiemelkedő évet leszámítva – egyszer sem érte el a száz kötetet.

²⁵ A bajai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző-intézet 1918. és 1926. iskolai tanévekről, Bajai Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet, Baja, 1926. 3-4.

²⁶ DUNAINÉ MÉSZÁROS Éva, 41.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

(Az adatok forrásai: az intézet aktuális évi értesítői; a nem jelölt évek adathiányt jelentenek.)

A KÖNYVTÁRAK ÁLLOMÁNYÁNAK GYARAPODÁSA 1920-1944 KÖZÖTT			
év	Gyarapodás (db.)		
	Ifjúsági könyvtár	Tanári könyvtár	Könyv összesen
1920			
1921			
1922			
1923			
1924			
1925			
1926			
1927		81	81
1928		355	355
1929		165	165
1930	132		132
1931	37		37

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

1937	3905	7339	11244
1938	3941	7458	11399
1939	3971	7549	11520
1940	3975	7565	11540
1941	3935	7767	11702
1942	3024	8126	11150
1943	2973	8237	11210
1944	3019	8390	11409

(Az adatok forrásai: az intézet aktuális évi értesítői; az üres mezők adathiányt jelentenek.)

A könyvtári kollektciók egyedi darabjainak részletező leírásával e tanulmány keretében nem áll módunkban foglalkozni, arról a Dunainé Mészáros Éva már többször idézett írásából, továbbá az értesítők részletes kimutatásaiból tudunk tájékozódni. Összességében azonban elmondható, hogy a tanárok számára összeállított gyűjtemények minősége egy jól szervezett, igényesen válogatott szakkönyvtárra utal. Megtalálhatók benne az akkori magyar könyvtermés legkiválóbb szintézisei, monográfiái, segédkönyvei, több általános gyűjtőkörű lexikon, szaklexikonok csakúgy, mint a pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, történeti, nyelvészeti, művészeti, néprajzi szakmunkák. Mindezek mellett – a képzés jellegeből adódóan – jelentős számban voltak a gyűjteményben egyéb gyakorlati ismereteket nyújtó szakkönyvek, szakfolyóiratok (méhészet, kertészkedés, borászat stb.). Az idegen nyelvű kiadványokat elsősorban a német szakmunkák jelentették; meglehetősen nagy számban történt azok beszerzése. Az ifjúsági könyvtár kollektciójának összetétele pedig követte a korosztály számára közreadott jegyzékek ajánlásait. Ugyanakkor mind a tanári, mind az ifjúsági könyvtárak gyűjteményének minőségére jellemző volt, hogy a kor eszmeiségét, konzervatív értékrendjét, uralkodó ideológiáját közvetítették, ám azok közül a legjobb és legszínvonalasabb köteteket, folyóiratokat választották ki. Mindazonáltal kétségtelen, hogy az ezektől eltérő modern eszmei, ideológiai, művészeti irányzatok nem, illetve alig kerültek be a kollektciókba.

A könyvtári gyűjtemény fejlesztése, az állomány mérete mellett fontosnak tartjuk a könyvtárak használatával kapcsolatos adatok, információk bemutatását is, jóllehet e téren sokkal kevesebb ismeret áll rendelkezésünkre, mint az előbbiekek esetében. A bajai állami tanítóképző intézet 1931/32. tanévi értesítőjében tette közzé ifjúsági könyvtárára vonatkozó használati adatait: ekkoriban a gyűjtemény 731 kötetet őrzött, és 1496 esetben kértek kölcsön könyvet. Ez az adat azt mutatja, hogy az ifjúsági könyvtár kollektciója igen intenzív használatnak volt kitéve. Ugyanakkor érdemes azt is megmutatni, hogy a kölcsönzési adatok szerint átlagosan minden növendék 7,2 könyvet olvasott. Évfolyamonkénti megoszlás pedig a következő volt: az első osztály 6,2; a második osztály 7,1; a harmadik osztály 10,3; a negyedik osztály 7,6; az ötödik osztályosok pedig átlagosan 6 könyvtári könyvet olvastak. Ritka kivételként, ebben az intézményben, az 1932/33. tanévi értesítőben közölték a tanári könyvtár kölcsönzési forgalmát is: 478 művet kölcsönöztek. Ugyanebben az évben az ifjúsági könyvtárból 1122 könyvet vettek ki. Az egy diákra jutó átlagos kölcsönzés ebben az évben 7,9 volt. A következő évben

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

a tanári könyvtárból 457, az ifjúsági könyvtárból pedig 890 kötetet kértek kölcsön.

Érdeemesnek tartjuk néhány olyan információra is felhívni a figyelmet, amely a könyvtár elhelyezési körülményeit, belső szakmai munkáját mutatja. Az értesítők tanúsága szerint az 1928-1929. tanévig nem volt a könyvtáraknak önálló helyiségük, s a tanári könyvtárat például a történelem szertárban helyezték el. Az 1931-1932. tanévi értesítő számolt be arról, hogy a tanári könyvtár új, a célnak teljesen megfelelő helyiséget kapott, és megkezdték a gyűjtemény újrendezését. Az 1930-as évektől kezdődően az intézeti könyvtárak számát tovább növelték, az 1932-1933. tanévben összesen 12-féle könyvtár működéséről számolnak be az értesítők. Látva az egyes könyvtárakhoz rendelt kötetszámot, nyilvánvalónak tűnik, hogy a tanári könyvtár és az ifjúsági könyvtár kollekciónak elhelyezése okozhatott komolyabb problémát, a többi – ha azok még az akkori viszonyok között is egyáltalán könyvtárnak nevezhetők – könyvgyűjtemény bőségesen elért egy szekrényben vagy egy polcon.

KIMUTATÁS A BAJAI ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZETBEN AZ 1932-1933. TANÉVBEN MŰKÖDŐ KÖNYVTÁRAK ÉS KÖNYVGYŰJTEMÉNYEK-RŐL	
A könyvtár elnevezése	A gyűjtemény darabszáma
1. irodai könyvtár	69
2. igazgatói könyvtár	2
3. tanári könyvtár	4815
4. ifjúsági könyvtár	2332
5. osztálykönyvtár	405
6. br. Eötvös-könyvtár (könyvek)	52
7. br. Eötvös-könyvtár (folyóiratok)	113
8. horvát tanfolyam könyvtára	93
9. német tanfolyam könyvtára	113
10. gyakorló iskolai tanári könyvtár	141
11. gyakorló iskolai tanulói könyvtár	46
12. gyakorló iskolai tankönyvtár	75

5. Összehasonlító elemzések

A fentiekben részletezett adatok ismertetése és analízise csupán arra alkalmas, hogy önmagában a bajai képző könyvtárainról alakítsunk ki képet. Ám annak teljesebbé tétele érdekében szükségesnek tartjuk, hogy megvizsgáljuk: a hasonló funkciójú intézményekhez viszonyítottan milyen volt a bajai tanítóképző könyvtára. E szűkre szabott lehetőség keretében – természetesen – nem tudunk valamennyi részletre kitérni, de a legfőbb adatok összehasonlítását el tudjuk végezni. A komparatív elemzést ugyanakkor érdemes több szempont alapján is megtenni. Az első ilyen szempont, hogy az azonos, valamint a különböző fenntar-

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

tők által működtetett intézmények könyvtárainak adatai mit mutatnak. Ehhez elsőként az állami fenntartású tanítóképzők 1944-es gyűjteményi adatait hívjuk segítségül.

AZ ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐK KÖNYVTÁRAINAK GYŰJTEMÉNYI ADATAI 1944-BEN					
az intézmény neve	alapítási év	tanári	ifjúsági	össz.	megjegyzés
Baja Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1870	8390	3019	10.409	
Budapest Állami Tanítóképző Intézet	1869	n. a.	2519		
Csurgó Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1869	Az 1932/33. tanévet követően megszünt			
Jászberény Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1917	3709	2327	6036	
Kiskunfélegyháza Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1871	7547	1728	9275	1941-es adat
Kőszeg Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1926	4701	1436	6137	
Nyíregyháza Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1914	4329	2226	6555	1940-es adat
Pápa Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet	1896	7137	2617	9754	

(Az adatok forrása: SIPOS, 2004.)

Amint az adatsorokból látható, a bajai tanítóképző könyvtára az állami fenntartású intézmények között a legnagyobb kollekcióval rendelkezett, a kötetek száma valamivel meghaladta a tízezer darabot. Ehhez hasonló nagyságrendű könyvtári gyűjteménye volt az állami tanítóképzők közül a pápának, továbbá a kiskunfélegyházinak; az ő kollekcióik alulról közelítettek ehhez a nagyságrendhez. A többi, e kategóriában működő képző könyvtárai jóval kisebb gyűjteményekkel rendelkeztek, azok a hétézres nagyságrendet mutatják.

Mindazonáltal érdemesnek tartjuk azt is megvizsgálni, hogy a különböző felekezetek által gondozott intézményekhez viszonyítottan mit mutatnak a bajai adatok. A valamennyi (római katolikus, református, evangélikus és izraelita) képző könyvtárainak adatait átvizsgálva azt láthatjuk, hogy az állami tanítóképzők könyvtárainak gyűjteményi méreteit egyedül a református képzők közelítették, esetenként pedig némileg meg is haladták. Az alábbi táblázatban jól látszik, hogy mind a nagykőrösi, mind pedig a sárospataki képző kollekciója közel kétezer kötetel haladta meg a bajait. A debreceni adatok pedig kevesebbet mutatnak, mint vizsgált intézményünk.

A REFORMÁTUS TANÍTÓKÉPZŐK KÖNYVTÁRAINAK GYŰJTEMÉNYI ADATAI 1944-BEN					
az intézmény neve	alapítási év	tanári	ifjúsági	össz.	megjegyzés
Debrecen Református Kollégium Tanítóképző Intézete	1855	1661	5969	7630	
Nagykőrös Református Tanítóképző Intézet	1853	10.06 1	2565	12.62 6	
Sárospatak Református Tanítóképző Intézet	1857	9181	3236	12.41 4	

(Az adatok forrásai: SIPOS Anna Magdolna, 2014.)

További hasonló összevetések elkészítése nem áll módunkban, így csupán utalunk arra, hogy a tanítónőkészítő intézetek esetében mindössze két állami fenntartású intézmény – a budapesti II. ker. Magyar Királyi Állami Tanítónőkészítő Intézet és a győri Magyar Királyi Állami Tanítónőkészítő Intézet –, a felekezeti-ek közül pedig az Angolkisasszonyok egri Róm. Kat. Tanítónőkészítő Intézet könyvtári gyűjteményei mutatnak tízezres nagyságrendet.

Az állománygyarapítás másik területe, a folyóiratok előfizetése terén is kiemelkedő a bajai képző gyakorlata. 1940-ben összesen 43 időszaki kiadványra fizettek elő, és ugyanannyit járatott a nagykőrösi református képző is. Ennél magasabb számot 1940-ben mindössze egyetlen intézmény, a szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet (52 db.) mutat.

6. Összegzés

A bajai állami tanítóképző intézet könyvtára mintegy hét évtizedes története rekonstruálásának eredménye mindenekelőtt azt mutatja, hogy mind a Monarchia korában, mind a két világháború között az állami fenntartású tanítóképzők felszerelésének, berendezésének elemi tartozékai voltak az intézeti könyvtárak. Jóllehet az eötvösi intézményi egységes könyvtári elgondolás az évtizedek alatt jelentősen módosult, és a könyvtárak megfelelő színvonalú működtetésével voltak az iskoláknak komoly nehézségei is, ám a könyvtárak szükségességének kérdése soha nem merült fel. Mindezek mellett a normatív szabályozók rendre részletesen taglalták a könyvtárakkal kapcsolatos követelményeket, feladatokat. Az ifjúsági könyvtárak gyűjteményeinek összetételét kötelező érvényű központi kiadású könyvjegyzékek szabályozták, míg a tanári könyvtárak jegyzékei csupán ajánló jellegűek voltak, és azok is csak a tárgyalt ciklus végén jelentek meg. Jóllehet a képzők általában nem rendelkeztek nagy könyvtári kollektívákkal (3-10 ezer közötti a jellemző kötetszám), ám néhány könyvtár olyan méretű gyűjteményeket halmozott fel, amelyek a korszak könyvtári kultúrájában meglehetősen komolynak számítottak. (Viszonyításul: jó néhány hazai szakkönyvtár kollektívája ekkoriban szintén hasonló nagyságrendűek voltak.) Mind a tanári, mind a tanulói könyvtárak gyűjteményi összetétele jól illeszkedett a képzők feladatrendszeréhez, elsősorban az ebből fakadó igények kiszolgálása határozta meg azok tevékenységét, de mindemellett nagy hangsúlyt kapott az intézeti tanárok önképzési, to-

vábkképzési lehetőségeinek biztosítása is. Ebben a körben a bajai állami tanítóképző könyvtára mind az állami, mind a felekezeti könyvtárakat figyelembe véve, kiemelkedő színvonalat, gyűjteményt jelentett.

Irodalom

a) Feldolgozások

BENISCH Arthur, Csonka-Magyarország elemi népiskolái az összeomlás után. Néptanítók Lapja, 1924. 35-36. 9-15.

BERECZ József, *A könyvtárügy alakulása tanítóképző intézeteinkben a dualizmus korában (1867-1918)* = Szabó Gyula–Uszrin Sándor (szerk.), Borsodi Könyvtári Krónika, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc, 1976. 151-236.

DUNAINÉ MÉSZÁROS Éva, *A Bajai Tanítóképző Intézet könyvtárának története 1870-1945* = Eötvös József Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei 6., Eötvös József Tanítóképző Főiskola, Baja, 1992. 31-69.

EÖTVÖS József, *A tanítóképezde szervezete*, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minister, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Buda, 1869. 32.

EÖTVÖS József: A vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az Országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben = Eötvös József, *Kultúra és nevelés*, Magyar Helikon, Budapest, 1976. 462-463.

GYÖRGY Aladár (szerk.), *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*, Athenaeum, Budapest, 1886.

HORVÁTH Kálmán (összeáll.), *Ifjúsági könyvtárjegyzék az állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára*, Országos Ifjúsági Irodalmi Tanács, Budapest, 1931.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 39.777/1928. VI. ü. o. számú rendelete a tanító- és tanítónőképző-intézeti tanulók által az ifjúsági könyvtárak kiegészítése céljából befizetendő díjak tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1928. 18. 260.

HORVÁTH Kálmán (szerk.), *Ifjúsági könyvtárjegyzék a polgári iskolák, gimnáziumok és leánygimnáziumok líceumok és leánylíceumok, gazdasági középiskolák, óvónőképző intézetek, valamint iparos- és kereskedő-tanonc iskolák számára*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.

SIPOS Anna Magdolna, *Tanító- és tanítónőképző intézetek könyvtárai a két világháború között Magyarországon*, Doktori disszertáció, ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Doktori Iskola Könyvtártudományi Programja, Budapest, 2004. 97.

SZEMÁK István (összeáll.), *Ifjúsági könyvtárjegyzék a középfokú iskolák ifjúsági könyvtárai számára*, Neuwald Nyomda, Budapest, 1912.

b) Források

A bajai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője az 1917/18.-1943/44. iskolai évről, szerk. Amler Antal et al. Bajai Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző Intézet, Baja, 1918-1944.

Rendtartási szabályzat a M. Kir. Állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző- intézetek számára : Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek 1914. évi május hó 4-én 31.152. sz. alatt kelt rendeletével, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1914. 109-110.

A VKM 34.180 számú rendelete : Utasítás a m. kir. állami elemi népiskolai tanító- és tanítónőképző-intézetek tanszerbeli és könyvtári felszereléséhez : Kiadta a VKM 1916. évi május hó 20-án kelt 34.180. sz. rendeletével, Magyar Királyi Tudományegyetem Nyomdája, Budapest, 1916.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1920. évi 56,955. VIIa. számú körrendelete az ifjúsági könyvtárak tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1920.,27. 185-187.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1923. évi 81,986. VI. számú rendelete az állami tanító- és tanítónőképző intézetek számára kiadott tanterv tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1923. 18. 261-264.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Tanterv és utasítás a M. Kir. Állami Tanító- és Tanítónőképző-Intézetek számára : készült a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1923. évi augusztus 3-án kelt 81.986. számú és az 1925. évi június hó 10-án kelt 42.500-VI. számú rendeletével, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1045-1925. III. a. számú rendelete az ifjúsági könyvtárakba sorozható „beszerzendő” és „beszerezhető” művek I. számú lajstromának (jegyzékének) közzététele tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1925., 23. mell.

Szabályzat az ifjúsági könyvtárak részére beszerzendő és beszerezhető művek megbírálása tárgyában: Közzététel a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 23.356-1926. IIIa. sz. rendelete folytán. Hivatalos Közlöny, 1926. 12. 167-169.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 54.021/1941. V. sz. rendelete az Ifjúsági Könyvtári Jegyzékek közzététele tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1941. 6. 135-137.

Eötvös József ifjúkori arcképe, a 30-as évek végéről. (Forrás: mek.oszk.hu)

Kápolnási Zsolt

EÖTVÖS KULTUSZ SZÉKELYUDVARHELYEN

A társadalmi változások iránt rajongó Eötvös József családjában keresve sem találni olyan ágat, mely a magyar hazafiságra való hajlamot eleve biztosította volna a fiatal báró számára, édesanyja például még magyarul sem tudott. Apai ágon főleg a bárói cím elnyerése után, az elődök egyre közelebb kerültek a Habsburg-dinasztiához, a nagyapa, id. Eötvös Ignác gyakorlatilag megkapott minden címet és méltóságot. Hírhedtté akkor vált, mikor az 1822-es nemzeti ellenállás leverésében igen aktív szerepet vállalt Nyitra vármegyében, ez majdnem az életébe került.¹ Ő is elhíresült, mikor az 1831-es kolerázadás vérbefojtásában segédkezett, mint teljhatalmú királyi biztos. Anyai ágon sem volt rózsásabb a helyzet: a nagyapa, Lilien József báró Vesztfáliából származott, Szapáry grófnőt vette feleségül és annak ercsi birtokán telepedtek le. Lányuk, Lilien Anna sosem tanult meg magyarul, ezért Eötvös kisiskolás korában csak törve, hibásan beszélt a nyelvünket.²

Eötvös József édesapja budai házában született az Úri utcában 1813. szeptember 13-án, de gyermek – és ifjúkorának nagy részét Ercsiben töltötte, a Lilien nagyapa birtokán. Itt alapozódott meg jelleme, elsősorban az édesanyja hatása nyomán. Lilien Anna finom lény, embersége és ragyogó irodalmi műveltsége adott keretet az író gyermekkorának. Talán kárpótlásul, hogy magyarul nem tudta megtanítani fiát, igyekezett jellemének minden szép vonását gyermekébe átültetni.³ A mély emberszeretet, a mások szenvedései iránti érzékenység tehát anyai örökség. Eötvös már hétéves korában Schillert, majd Goethét olvasott, boldogan járt el a budai színházba.⁴ Az anya szerepén túl az Ercsiben töltött éveknek egy másik jelentősége is volt. A Lilien – birtok tulajdonképpen egy rengeteg látni – és tanulnivalót kínáló, angol típusú mintagazdaság volt, ahol megtalálható volt az olajmalom, szeszfőzde, sörgyár, termékeit Bécsben, Prágában és Londonban értékesítették. A nagyapa szokatlan vállalkozásai közül kiemeljük a kölnivízgyártást. Ez a két tényező, az anya irodalmi kultúrája és a nagyapa gazdasága biztosította a polgári eszmék felé való fordulás lehetőségét.

Fontos pillanat volt, amikor arisztokrata szokás szerint saját nevelőt kapott, Pruzsinszky Józsefet. Ő csaknem hat évig volt a gyerek mellett és sugározta rá a felvilágosodás eszméit, Martinovicsék tragikus emlékét, a hazafiasság és emberiesség érzéseit. Szellemi ujjlenyomatait ott találhatjuk Eötvös egész életművén. A falu jegyzőjének Tengelyi Jónásába nevelője nem egy vonását olvasztotta bele. Pedig a legenda szerint Eötvös Ignác épp azért választotta Pruzsinszkyt, hogy így gyűlöltesse meg fiával a forradalmi eszméket. Ő ugyanis részese volt a Martinovics-féle összeesküvésnek, emiatt 3 évig raboskodott, hajlott korú, megkeseredett ember volt, híres érces modoráról. Nem volt könnyű megszeretni, de a 12 éves fiú mégis a szívébe zárta. Pedig a jó öreg nem sokat dicsérte az arisztokrata gyereket. Eötvös egyszer sírva ment haza és elpanaszolta

¹ FERENCZI Zoltán: *Báró Eötvös József*, Aigner Lajos kiadása, Budapest, 1884. 8.

² Uo.

³ FERENCZI, 1884. 8-9.

⁴ SCHLETT István: *Eötvös József*, Gondolat, Budapest, 1987. 160.

nevelőjének, hogy tanulóársai nem akarnak mellé ülni a padban, mert azt mondják a nagypapa hazaáruló. „*Hát az is –felelte az öreg, apád is az és te is annak készülsz, hiszen magyarul sem beszélsz becsületesen*”. A gyermek ezek után nagy erővel vetette bele magát a magyar nyelv tanulásába, s néhány hónap múlva, az egyik óráközi szünetben felállt a katedrára, és ünnepélyes fogadalmat tett osztálytársainak: „*Csak hazámnak leszek szolgája és nevemnek népszerűtlenségét majd hazafisággommal és hűségemmel fogom elfelejtetni*”.⁵

Hazaárulónak készült – hazafi lett

Ilyen előzmények után a reformkor eszméi villámgyorsan fejlődhetnek ki az ifjú Eötvösben, aki reformkori liberális nemzedék fiatalabb generációjának kiemelkedő tagjává vált. A budai gimnáziumból a pesti egyetem jogi karára került, ekkor kezdett el irodalmi műveket írni, megismerkedett Kazinczy Ferencsel, akit mély tisztelettel és hódolattal vett körül. Hozzá írt szavai már jelzik a későbbi politikai elveit is: „... *egy nemzet a jót végtére eléri mindég, nagy emberek csak azáltal válnak nagygyá, hogy a közönség lassú lépését sebesítik*”.⁶ Kazinczyhoz fűződő viszonya – mint később látni fogjuk – kihatással volt az udvarhelyi Eötvös kultusz kibontakozására is. A másik, akire szemét függesztette Kölcsey volt. Tőle tanult emberi magatartást és politikai szemléletet.

Közben a család mindent elkövetett, hogy az ősök útjára szorítsa az utódot, apja 1836-ban kinevezte a kancelláriához fogalmazónak, ő azonban nem sokáig szolgált a kancelláriát. Ebben az évben tulajdonképpen már az élete programját fogalmazta meg barátjának, Szalay Lászlónak írt levelében: „*Használni akarok, másoknak élni, másokért fáradni, ha bár díjtalan is, jutalom maga a tett, s boldogság már ily célért csak fáradni is*”.⁷ Bár apját tisztelte és nagy politikai-filozófiai művét, az Álladalmat neki ajánlotta, 1841-ben feltűnő hirtelenséggel elköltözött tőle. Ugyanebben az évben az apja tönkre is ment, az ősi családi vagyon legnagyobb része elveszett, Eötvös ezután élete végéig meglehetősen szerény körülmények között élt. 1842-ben házasságra lépett Rosty Ágnessel, ismerősei boldog családi életről számoltak be, négy gyermekük született, köztük Lóránd, a későbbi híres fizikus.

1835-37 között barátjával és sógorával, Trefort Ágostonnal bejárták Svájcot, Németalföldet, Franciaországot és Angliát, megismerkedtek ezen államok kulturális, gazdasági, társadalmi, politikai berendezkedésével, ismeretséget kötöttek Victor Hugoval, Lamartine-nal. Azzal az elhatározással tért vissza, hogy mint törvényhozó és író a hazai közszellemet megnyerje a nyugati szabadelvű intézmények átvételének. Tanulmányaiiban a polgárosultabb rendszerekkel történő összehasonlítás segítségével világította meg a hazai viszonyok tarthatatlanságát. Felemelte szavát a zsidók emancipációja mellett, alapos elemzést készített a börtönökről. A Szegénység Irlandban című esszéiben a nemzetek szabadsága és önrendelkezése mellett érvelt, indokolta az írek és Anglia közötti kapcsolat al-

⁵ LŐRINCZY György: *Báró Eötvös József a serdültebb ifúság számára*, Singer és Wolfner, Budapest, 1910. 110.

⁶ *Levél Kazinczy Ferenchez*. In: BÁRÓ EÖTVÖS József: *Levelek. Életrajz*, Révai Testvérek, Budapest, 1913. 3.

⁷ NIZSALOVSKY Endre-LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*, Akadémiai, Budapest, 1967. 83.

kormányos alapokra való helyezésének szükségességét, amellyel persze közvetve Magyarország és Ausztria viszonyára is tudott utalni. Az írországi szegénység alapvető okának a kettős elnyomást jelölte meg.⁸

Eötvös elbarátai egy önálló csoportosulást hoztak létre, melyet a centralisták körének neveztek, mert az ország központosítását tűzték ki célul, a megyék autonómiájában a hanyatló rendi társadalom egyik támaszát látták. Elhatárolták magukat a különböző politikai irányzatoktól, de mindig és következetesen az ellenzék közé tartoztak.⁹ A választójog kérdésében a centralisták polgáribb álláspontot képviseltek, mint az ellenzék vezetője, Kossuth Lajos, a cenzust például a nemességre is ki akarták terjeszteni.

Az 1839-40-es országgyűlésen Eötvös már feltűnést keltett szónoki tehetségével és államférfiúi felkészültségével, ekkor a főrendiház ellenzékében harcolt a polgári reformokért. A nemsokára kibontakozó Kossuth–Széchenyi vitában nyíltan Kossuth mellé állt.¹⁰ Ekkor a liberális nacionalizmus hívének tekintették. *„Nemzetiségünk feltartása az első, legfőbb tekintet, melynél magasabbat nem ösmerünk. Szükséges, hogy nemzetiségünk terjedjen, hogy hazánknak most annyi ajkú népeit egy nagy, erős láncként a szép magyar szó tartsa össze”* – fogalmazta meg világlátását ebben az időszakban.¹¹

Az 1848-as forradalom idején a centralisták leglényegesebb követelése (népképviselési országgyűlés, felelős kormány, sajtószabadság) belekerültek az áprilisi törvényekbe. A forradalom megvalósításából viszont kimaradt a vármegyrendszer radikális reformja, s nem vették figyelembe Eötvöséknek az igazságszolgáltatást korszerűsítő javaslatait sem. Ennek ellenére a centralisták vállalták a kormánnyal való együttműködést. Az első független magyar kormányban Eötvös oktatási – és vallásügyi miniszter lett, buzgón fogott hozzá a vallási – és iskolai ügyek reformjához. Egy pár hónap alatt az egész ország oktatásügyének minden részletében megkezdte a reformokat.¹² 1848 júliusában benyújtotta törvényjavaslatát az elemi oktatásról, amely szerint általános és ingyenes tankötelezettséget vezettek volna be, gondoskodott a nemzetiségi gyermekek anyanyelven való tanulásáról. A többszörösen nehéz helyzetben (délvidéki harcok, belső ellenállás) azonban a felsőház levette napirendről a javaslatot.

Az oktatásügy intézése mellett aktív szerepet vállalt a kormány tevékenységében, bekapcsolódott azokba a vitákba, melyek a kulcsfontosságú kérdések körül bontakoztak ki. Bírálta a határvidékeken uralkodó állapotokat, úgy gondolta, hogy ezeken a területeken halaszthatatlanul be kell vezetni a katonai törvények helyett a polgári törvénykezést, naiv módon abban reménykedett, hogy a különböző nemzetiségekhez tartozó katonarendűek meg fogják érteni a szabadság közös nyelvét. Júniusban Széchenyivel és a nádorral együtt részt vett abban a küldöttségben, melynek az volt a feladata, hogy rávegye a királyt ígérete betartására, nyissa meg személyesen a népképviselési országgyűlést, de csak annyit sikerült elérniük, hogy a király a nádort bízta meg a törvények jóváhagyásával. Jellasics támadása után, szeptember 25-én az ország védelmére szólított, ez volt utolsó országgyűlési beszéde. Ekkor még senki sem sejtette, hogy 3 nap múlva kül-

⁸ SCHLETT, 1987. 43.

⁹ *Bevezetés*. In: VELIKY János (szerk.): *Eötvös József, Új Mandátum*, Budapest, 1998. 11-12.

¹⁰ SCHLETT, 1987. 52.

¹¹ B. EÖTVÖS József: *Kelet Népe és Pest Hírlap*, Landerer és Heckenast, Pest. 1841. 49.

¹² LŐRINCZY, 1910. 23.

földre fog távozni. Pedig ez történt. Az eseményeket a tarcsafalvi Pálffy János, udvarhelyszéki képviselő rögzítette emlékirataiban. Aznap Eötvössel együtt ment ebédelni a kaszinóba. Egyszer csak irtózatossá vált, hallatszott, kimentek az utcára, ahol értesültek arról, hogy Lamberget, Magyarország katonai főparancsnokát megölték. *„Ő még azon estve elutazott Trefort sógorával Németországba. Én a történetekről senkinek nem szóltam. Én sokkal keményebb idegzettel bírok, mint Eötvös, de azon borzasztó esemény oly hirtelen, úgy nem is sejtve, mint a villám csapa közénkbe, s azon szörnyű vad alakok, melyek akkor szemünk elé tűntek, megvallom, hogy reám is nagy hatással voltak. Mennyivel megfoghatóbb s menthetőbb, hogy Eötvösre határozó befolyást gyakoroltak. Az ő már ingatott, mondhatni beteg szerve egyszerre, mint test a kórválság alatt, meghajolt ezen külesemény előtt”* – idézte fel az eseményeket Pálffy.¹³ Eötvöst tehát megrettentette a forradalmi erőszak. Államjogi tekintetben a perszonálunió híve volt, elfogadhatatlannak tartott minden megoldást, amely a dinasztia nélkül vagy ellenére jött létre. Így amikor a dinasztiaival való együttműködés keretében magvalósuló alkotmányos fordulat lehetősége megszűnt, az 1848-as Batthány-kormányból kivált, szeptemberben pedig Bécsbe, majd Münchenbe távozott családjával együtt. Leveleiben ő maga is megmagyarázza menekülésének indítékait: *„Engem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármilyen nagy célt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfélemedezni nem tudok, s meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat”*.¹⁴

1850-ben tért haza. A nyílt politikai fellépés lehetetlensége miatt aktivitása a közélet különböző fórumain való fellépésekben mutatkozott meg. Folytatta elméleti és szépírói munkásságát. A neoabszolutizmus idején is kitartott a birodalom egysége mellett, álláspontját azzal indokolta, hogy Ausztria létezése európai szükség, felbomlása a földrész nemzetközi egyensúlyát ingatná meg. Ugyanakkor nem vállalkozott olyan szerepekre, amelyek megalázkodásra, hatalom előtti behódolásra kényszerítették volna. Amikor felkérték, hogy Vörösmarty sírjánál mondjon beszédet, nem volt hajlandó előre megírni beszédét, s így a sírnál inkább hallgatott, ha szabadon nem beszélhetett.

A hatvanas években Deák Ferenc irányzatát támogatta. Az 1860-as császári reformok során Eötvöst is meghívták a kibővített Birodalmi Tanácsba, de visszautasította a meghívást.¹⁵ Véleménye szerint a közös Birodalmi Tanács előbb vagy utóbb az országnak a birodalomba olvasztását fogja célul tűzni.

1865-ben hetilapot indított Politikai Hetilap címmel, melyben fontos cikkeket közöltek a gazdasági, kereskedelmi és ipari kérdésekről, leleplezték a bécsi lapok nemzetiségi uszításait. Részt vett a kiegyezést előkészítő munkálatokban, benne volt a Deák-párti tagokból álló bizottságban, mely a feliratot szövegezte. Mikor 1867 februárjában a császár kinevezte a Deák-párti felelős miniszteriumot, Eötvös, úgy, mint 1848-ban, a vallás-és közoktatásügyi tárca kapta. Legfontosabb alkotása, az 1868. évi népoktatási törvény is ekkor születik meg. Apáczaihoz hasonlóan, Eötvös a közoktatást az elemi oktatástól az egyetemi képzésig akarta megszervezni. A legkiválóbb szakembereket vonta be a munkába. A törvény köte-

¹³ PÁLFFY János: *Magyarországi és erdélyi urak*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1926. 140.

¹⁴ *Töredékek a Csengeryhez írott levelekből*. In: BÁRÓ EÖTVÖS József: *Levelek. Életrajz*, Révai Testvérek, Budapest, 1913. 30.

¹⁵ DEÁK Ágnes: *Adatok Eötvös József 1850-es évekbeli tevékenységéről*. Aetas, 1997. 1. 143.

lezett minden szülőt – pénzbüntetés terhe alatt- arra, hogy gyermekeit 6 éves korukban beírassa az iskolába, és egészen 12 éves korukig iskolába járassa, nemcsak télidőben, hanem minden hétköznapon.¹⁶ Ezt nevezzük tankötelezettségnek, ezt az iskolatípust pedig elemi népiskolának. Az általános tankötelezettséget Angliában csak 1870-ben, Olaszországban 1871-ben, Franciaországban 1882-ben foglalták törvénybe!¹⁷ A falusi iskolákban egyetlen teremben ült az összes tanuló, s míg az egyik órában az egyik osztályba tartozó gyerekeknek magyarázott valamilyen tananyagrészt a tanító, addig a többiek csendben a saját osztályuk tanterveinek megfelelően az írásbeli feladataikat készítették. A felekezeti iskolákra a törvény előírta az állami felügyeletet, nagyarányú egyházi tiltakozás bontakozott ki ezért a törvény ellen. Biztosította az anyanyelven való tanulás jogát, a nem magyar nyelvű iskolákban viszont nem volt kötelező a magyar nyelv oktatása. A törvény nagy gondot fordított a tanítóképzésre, ettől kezdve csak tanítóképzőt végzett tanítók taníthattak az elemi népiskolákban. Eötvös még ebben az évben megalapította a Néptanítók Lapját, melyet hét nyelven adatott ki!¹⁸

Eötvös másik fontos tevékenysége a törvényhozás terén az 1868-as nemzetiségi törvény munkálatainak irányítása volt, az már nem rajta múlt, hogy e törvényt nem hajtották végre. Ez a törvény az európai nemzetiségi jog első átfogó jogszabálya volt. Előírta, hogy mindenki saját nyelvét használhatja a törvényhatóságok gyűlésein, engedélyezte az anyanyelv használatát a bírósági tárgyalásokon. A nemzetiségek élénk tiltakozását váltotta ki az a cikkely, amely bevezette a politikai nemzet fogalmát, azaz kimondta, hogy az ország összes lakosa egy oszthatatlan politikai nemzetet képez, ezt a passzust viszont Deák vetette be a törvény szövegébe.¹⁹ Eötvös történelmi érdeme marad, hogy olyan korban fáradozott a nemzetiségek jogegyenlőségéért, amikor arra Európában néhány felvilágosultabb elme kivételével senki sem gondolt.

A megfeszített munka aláásta gyenge szervezetét. Öregkorára elfáradt: „Fiam anyagokat analizál, jól teszi. Ártalmas és kellemetlen gázok fejlődnek ki analizálásánál, de mégis kellemesebb, mintha embereket analizálna” – fejtette ki ekkor.²⁰ 1871. február 2-án Pesten halt meg és Ercsiben temették el.

Eötvös József erdélyi látogatásai

Hogyan került az Erdélyhez semmilyen rokoni szállal nem kötődő Eötvös egyre közelebb lelkileg Erdélyhez? Kiemelendő, hogy ő maga is kereste és felhasználta az alkalmat, hogy megismerje Erdélyt, az itteni sajátos körülményeket, s amit megismert, azt az igazi kultúrpolitikus bölcsességével értékelte is. Az erdélyiek is szeretettel és rajongó várakozással figyelték tevékenységét s köszöntötték személyét, valahányszor csak a Királyhágón túlra látogatott. Jellemzőek erre a kapcsolatra a Mikó Imréhez írt levelei, ahhoz a Mikóhoz, akihez egyre közelebb került. Egyik levélből idézünk: „*Stratégiai szempontból Erdély Magyarország-nak vára, melynek birtokától az egésznek szabadsága függ és csak a Királyhá-*

¹⁶ PUKÁNSZKY Béla - NÉMETH András: *Neveléstörténet*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 476.

¹⁷ Uo. 475-476.

¹⁸ LÓRINCZY, 1910. 29.

¹⁹ SCHLETT, 1987. 265-266.

²⁰ FÁBIÁN Ernő: *Az ember szabad lehet*, Dacia, Kolozsvár, 1980. 6.

gón innen lakó magyar nép azon támaszfal, mely nemzetiségünket Erdélyben biztosítja. Együtt szembe szállhatunk minden veszéllyel, külön válva veszünk bizonyos, s én annyira meg voltam, s mióta Erdélyt bejártam még inkább meg vagyok győződve arról, hogy az 1848-iki törvényekről, ha azoknak fenntartását jogi szempontból nem tartanám is szükségesnek, már csak azért sem mondanék le semmi áron, mert azokban az unió mondatott ki, s mert jövőnk felfogásom szerint attól függ, hogy újabb politikai életünkben ezen alapról induljunk ki”.²¹ Eötvös és Erdély „közeledése” egy hosszabb folyamat volt. E folyamat fontos állomásának tekinthető, mikor 1848-as közoktatási miniszterként államtitkárául a híres nagyenyedi professzort és politikust, Szász Károlyt nevezte ki. Csakhogy törvényjavaslatai, kezdeményezései (és így azok is, melyek Erdélyt érintették) nemigen lépték át az akkori idők ideális eszmevilágának határát, és a gyakorlati megvalósulásnak, az alkalmazásnak és a végrehajtásnak még a kezdetéig sem jutottak el. Közelebb jutott Erdélyhez a szabadságharc leverése után, a neoabszolutizmus idején megjelent politikai dolgozatai által. Hiszen nemcsak Magyarország, de vele együtt Erdély is ott szerepelt fontos tényezőként és megoldatlan problémaként az akkori nemzetiségi és államjogi vitákban.²²

Az igazi fordulatot a látogatásai jelentették. Az első erdélyi látogatására 1859 novemberében került sor. Ekkor az MTA alelnökeként az Akadémia küldöttségét vezette, amely az Erdélyi Múzeum - Egyesület megalakuló gyűlésére érkezett Kolozsvárra. Ottani beszédében Eötvös elmondta, hogy ők, midőn a Királyhágón átléptek, nem vendégeknek érezték magukat, nem léptek idegen földre. Úgy érzik, hogy testvéreik közé jöttek, hazájuk egyik részéből a másikba utaztak, ők a két testvérháza magyarságát csak egy népnek tudják képzelni. Az EME alakuló ülésén elhangzott beszédére a híres történész Kóváry László így emlékezett vissza: „Eötvös, a Magyar Akadémia alelnöke és képviselőjétől olyan beszédet hallottunk, amely minden ember fejét egy fővel emelte”.²³ Eötvös első útja ugyanakkor szimbolikus értékű volt: a magyar tudományosságot összefogó egységet képviselte és pecsételte meg.

Talán e nagyszerű látogatás is hozzájárult ahhoz, hogy Székelyudvarhely városa 1859. december 14-én Eötvöst és Mikó Imrét díszpolgárrá választotta. Az indítványt a város azon küldöttei terjesztették elő, kik az EME alakuló gyűlésén a várost képviselve részt vettek, Eötvössel és Mikóval személyesen is találkoztak. Ezek a személyek a következők voltak: Solymosy Károly polgármester, Bors Lázár római katolikus főgimnáziumi tanár és Bacsoni Ádám református lelkész. Az indítványt a város közgyűlése egyhangúlag fogadta el. Ez a gesztus annál is inkább jelentős, mert a fennálló rendszer még az efféle ártatlan tiszteletnyilvánítást sem nézte jó szemmel.²⁴ Mikó Imréhez írt levelében, 1860. március 3-án Eötvös a következőket írta: „A napokban kaptam Székelyudvarhely városának polgár-levelét. E napokban fogok reá válaszolni. Kéréssem abból áll, hogy Hofman Dénesnek, róm. kath. VI. oszt. tanulónak, ki az oklevelet írta, s rajzolta, nevében ajándékot küldjél. Magam tettem volna, de nem tudom, kihez forduljak, én sem többet, sem kevesebbet náladnál adni nem akarok. A költsé-

²¹ DR. KRISTÓF György: *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1932. 42. 47.

²² Uo. 9.

²³ Uo. 14.

²⁴ Uo. 18.

get mihelyt tudósítál arról, postán megküldöm”.²⁵ Végül egy rövid idézet a városnak küldött válaszából is: „A megtisztelő polgári oklevél, melyet a napokban vettem minden hazafiúi törekvéseim egyik legszebb jutalma, s egyszersmind a legdrágább emlék leend előttem mindig, mely engem a kevés, de boldog napra fog inteni, melyet Erdély fővárosában töltöttem, s ha bár érzem is, hogy legnagyobb része annak, miket e fényes okmány érdemeimről elmond, inkább csak azt fejezi ki, mi után törekedtem, de mit erőm elérni nem engedett, Székelyudvarhely polgári levele éppen ezért annál inkább eszembe fogja juttatni azt, mivel hazámnak, mivel Erdélynek s főképp Székelyudvarhely polgárainak még tartozom”.²⁶

Eötvös József második erdélyi látogatása elsősorban kultúrpolitikailag szempontból volt jelentős. Erre 1860 augusztusában került sor, a szászok honismeretű egyesületének, a Verein für Siebenbürgische Landeskundenak besztecei évi nagygyűlésére érkezett. Ez az egyesület az erdélyi magyarok Múzeum-Egyesületének felelt meg, és e látogatás kitűnő alkalom volt arra, hogy végleg rendezzék a két egyesület közti viszálykodást. A szászok ugyanis – anyagi és nemzeti szempontokat követve – kétszer is megakadályozták az EME létrehozását. A szászokkal való viszony rendezésében nagy szerepe volt a barátnak, Mikó Imrének, aki a Siebenbürgische Landeskundenak is alapító tagja volt. Ő egy nappal korábban megérkezett Besztecére, de 13-án este Eötvös is a szász városban volt. Eötvöst elkísérte útjára fia, Lóránd. Eötvös egy levelében ki is fejtette, hogy kíváncsúnak találta, hogy a 12 éves fiút magával hozza Erdélybe, mint írta „nevelési érdekből”.²⁷ Besztecén a nagy számban összegyűlt helyi lakosság lelkes éljenzéssel fogadta őket. A 15-i búcsúlakomán Eötvös nagy sikerű beszédet mondott, ebben hangzottak el talán a legtöbbet idézett sorai is: „A tudomány pedig hasonló egy hegyhez, amelyre többen különböző oldalról felmennek. Minél magasabbra hágunk, annál nagyobb, tágasabb látkört nyernek, de annál inkább közelednek is egymáshoz és mikor a hegy csúcsára érnek, együtt vannak és kezet nyújtanak egymásnak”.²⁸

Előszőr Székelyudvarhelyen

A besztecei időzés után Eötvös kisebb körútra indult, többek között felkereste Gernyeszeget, Marosvásárhelyt, Segesvárt, Székelykeresztúrt és végül augusztus 21-én 10 óra körül érkezett meg városunkba. Az udvarhelyi látogatás legfontosabb forrása egy különös iratcsomó, a látogatást megörökítette ugyanis a politikai rendőrség, a zsandári hivatalos jelentés is. Ne felejtjük el, hogy a neoabszolútizmus korszakának utolsó periódusában vagyunk. Ezek a jelentések Mikó Imre levéltárában maradtak fenn. A jelentésből kiderül, hogy a jelentést tevő zsandár figyelmeztette az udvarhelyi polgármestert, hogy a fogadtatás nem megengedhető, mire ő megígérte, hogy csupán néhány képviselőtestületi tag élén fogja üdvözölni Eötvöst, de semmiféle ceremónia nem lesz.²⁹ Azonban 21-én reggel a környék birtokossága, a céhek zászlóik alatt nagy számban fogadták már

²⁵ Uo. 42-43.

²⁶ ZEPÉCZÁNER Jenő: *Díszpolgárok*. Örökségünk, 2008. 1. 18.

²⁷ DR. KRISTÓF, 1932. 19.

²⁸ *A Szászföldről*. Kolozsvári Közlöny, 1860. 67.282.

²⁹ DR. KRISTÓF, 1932. 25-26.

a város határánál az érkező Eötvöst és fiát, Bethlen Farkas kíséretében. A tömeg viszont hamar feloszlott, mert a báró lázasan érkezett és az egész első napot a szállásán töltötte pihenéssel. Este 8-kor aztán teljesen spontánul és engedély nélkül mintegy 100 fős tömeg verődött össze a városháza előtt s cigányzene kíséretében, égő fáklyákkal vonult Eötvös szállása felé, ahol elénekelték a Szózatot.³⁰ Utána Bors Lázár gimnáziumi tanár mondott üdvözlő beszédet. A gyengélkedő Eötvös helyett Bethlen Farkas köszönte meg az üdvözlést. Közben a tömeg kétszeresére növekedett és újból a városházához ment, ahol ismételten elénekelt a Szózatot és a Himnuszt, éltette Eötvöst, Magyarországot, a szászokat, románokat, sőt Kossuthot és Garibaldit is. A résztvevők zömét az úgynevezett jobb társadalmi osztály tagjai alkották, ott voltak a gimnáziumok kinnlakó tanulói. A fáklyásmenetet, mely éjfélig tartott, nem jelentették be a rendezők a hatóságoknak, de a jelentést tevő zsandár nem tartotta célszerűnek erőhatalom alkalmazását. A beavatkozás a pesti hasonló eseteknél is csak növelte a zavart - indokolta, és különben is csak 5 zsandár állt rendelkezésre. Komolyabb rendbontásra nem is került sor. Másnap reggel Eötvös meglátogatta a két gimnáziumot és a várat, majd elutazott Brassó felé.³¹

Eötvös egészségi állapotának romlása miatt az utazás további részét rövidebbre fogták, lemondtak Csík és Háromszék meglátogatásáról. Felkereste még Brassót, Szebent, Fogarast és Gyulafehérvárt, de inkább arra koncentrált, hogy fia „tanulmányútja” ne szenvedjen csorbát. Lóránd, nevelője kíséretében be is járta az Abrudbánya-Verespatak-Zalatna bányavidéket, s megmászta a Detonátát. A Detonáta csúcán, kissé romantikus elképzelésük szerint vett volna búcsút egymástól Eötvös és Mikó Imre, de e találkozás a betegség miatt végül is nem jöhetett létre.³² Eötvös utazásának utolsó napjairól és a megghiúsult találkozóról beszámolt a Kolozsvári Közlöny, a tanulságos tudósítás rávilágít a kiváló államférfi érzékenységére a nemzetiségi problematika iránt: *„Abrudbánya minden ajkú lakói ünnepélyesen vártak volt a nagy hazafiakra, elfogadandók őket útjukban, a havasi románság szintén nagy számmal kívánta üdvözölni az utazókat, a Detonata környékén, azonban ama vidéket báró Eötvös betegsége miatt csak is fia, s nevelője egy pár kíséreléssel látogathatták meg. Egy szép alkalom maradt el arra nézve, hogy havasi népünk értelmisége kifejezze rokonszenvét a Detonata vendégei iránt, kik közül báró Eötvös nagy tiszteletében áll az erdélyi románok közt egykori közoktatásügyi oly intézkedése miatt, melyben e nemzetiség iránt is méltó tekintettel volt. [...] Ami azonban nyilvános kifejezésre nem jutott, legyen maradandó a szívekben. Egymás közt élő nemzetek szeressék minden viszonyok közt s becsüljék egymást”*.³³

Az 1869-es látogatás eredményei: Keresztúron tanítóképző, Udvarhelyen főreáliskola

Eötvös 1869 szeptemberében harmadszor látogatott Erdélybe. Utazásának iránya és főbb állomásai azonosak a második utazásával, de ez alkalommal Csíkot és Háromszéket is felkereshette. Ekkor miniszterként érkezett, ezért az út gyakorlati jelentősége jóval nagyobb az előzőeknél. Ahol járt, iskolák keletkeztek,

³⁰ Báró Eötvös *József útja Erdélyben*. Kolozsvári Közlöny, 1860. 74.306.

³¹ DR. KRISTÓF, 1932. 27.

³² Uo. 28-29.

³³ Uo. 29-30.

az idő tájt alakultak a dévai, székelykeresztúri, zilahi tanítóképzők, a kolozsvári ipariskola, a csíkszeredai gazdasági tanintézet, a brassói és kolozsvári kereskedelmi iskolák.³⁴ A látogatás legfőbb célja az Erdély számára felállítandó kolozsvári tudományegyetem kérdésének megtárgyalása volt. Az egyetemre vonatkozó törvényjavaslat előkészítése teljes mértékben Eötvös nevéhez fűződik, és bár Erdély egyeteme csak halála után, 1872-ben kezdte meg a tevékenységét, a közvélemény jogosan ismerte el az ő alkotásának. Gyulafehérvár, Balázsfalva, Nagyenyed, Kolozsvár, Marosvásárhely után 25-én látogatta meg Segesvárt, Székelykeresztúrt és Székelyudvarhelyt.

Az udvarhelyi látogatásnak konkrét célja és eredménye volt. Udvarhely vármegye főkirálybírója, Daniel Gábor már 1867-ben tárgyalásokat folytatott Eötvössel egy reálgimnázium létesítéséről.³⁵ A reáliskolák alapítását Eötvös is szorgalmazta, ezeket a tőkés világra való felkészülés kiváló eszközeinek tartotta, fő feladatuk a tanulók műegyetemre való előkészítése volt. Az illetékes minisztériumi szervek az országban felállítandó ilyen iskolák egyikének székhelyéül Székelyudvarhelyt jelölték ki. E gondolatot az udvarhelyi hatóságok örömmel vették, a témában érkezett minisztériumi leiratra válaszul a városi tanács felajánlotta a felállítandó reáliskola számára a csonka várat a rajta levő épületanyagokkal, továbbá 50 szál cserefát a város erdejéből.³⁶

A további lépések Eötvös városunkba látogatása kapcsán történtek. Az 1869-es látogatáskor ugyancsak Daniel Gábor vezette azt a küldöttséget, amely a szék határánál fogadta a minisztert. A keresztúri unitárius gimnáziumhoz érve Eötvös kellemesen meglepve értesült az iskola új szárnyának közadakozásból való építtetéséről.³⁷ A kisváros szolidaritása fontos aduvá vált a keresztúriak számára, hisz akkoriban bontakozott ki az a vetélkedés Székelykeresztúr és Székelyudvarhely között, amely egy tanítóképző felállításának a helyszínét hivatott eldönteni. Az Eötvös által megalkotott 1868. évi népoktatási törvény ugyanis előírnyozta 20 tanítóképző megalakítását Magyarország szerte. A keresztúriak a miniszter udvarhelyi tartózkodása alatt egy küldöttség útján jelezték, hogy a felállítandó tanítóképezdéhez szükséges négy hold telekhelyet ingyen bocsátanak a kormány rendelkezésére.³⁸ A keresztúri „esélyeket” növelte az a miniszteri hozzáállás is, amely Eötvös egyik nyilatkozatából derült ki: „*nem vagyok híve a centralizációnak, mert ha az egyes mécseseket távol sötétben egyes asztalokra széjjel rakják, s mindenik mellé egy-egy gondolkodó, vizsgáló főt állítunk, a fény mellett a legáldásteljesebb munkásság fejlődik ki*”.³⁹ A széki bizottmányi ülés, mintegy a két város közötti feszültséget oldandó, Udvarhelynek megszavazta egy reáliskola felállítását.⁴⁰ 1869. szeptember 26-án pedig maga Eötvös ígérte meg az iskolaalapítást az udvarhelyi hivatalos tisztelgések alkalmával Kovács

³⁴ Uo. 36.

³⁵ *A székelyudvarhelyi kir. állami főreáliskola története*. A székelyudvarhelyi királyi állami főreáliskola XIV. évi értesítője, 1885. 4.

³⁶ Uo.

³⁷ DANIEL Gábor: *Rövid visszaemlékezés*. In: Dr. Vajda Emil (szerk.): *Emléklap az EMKE tíz éves jubileumára*, Betegh Pál Könyvnyomda, Székelyudvarhely, 1895. 16.

³⁸ Szabó Kálmán Attila: *A székelykeresztúri állami tanítóképző története*, Benedek Elek Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000. 9.

³⁹ Uo. 10.

⁴⁰ Uo.

Domokos főbírónak.⁴¹ Ezzel a két város közti versengés méltányosan megoldódott: Udvarhely két nagy iskolája mellett egy újabb rangos intézménnyel lett gazdagabb, Keresztúr pedig megkapta a tanítóképzőt.

1871. szeptember 12-én a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete a megnyitandó székelyudvarhelyi főreáliskolához Fazekas Elek csornai premontrei kanonokot ideiglenes igazgatóvá, Dr. Szombathy Ignácot és Imrei Jánost pedig tanárokká nevezte ki. November 2-án indult be a tanítás a ferencrendi kolostorban 25 tanulóval, a névsor az év folyamán 36-ra bővült.⁴² Az 1872-1873-as tanévben a reáliskola két helyszínen, a ferencrendi kolostorban és a városháza nagytermében működött. Az intézmény elsőrendű problémája a saját épület hiánya volt. Az 1873-1874-es tanévtől kezdve különböző kedvezményeket vezettek be a szegény tanulóknak, ezután fokozatosan állandósult a diáklétszám, megszilárdult az iskola. Ugyanebben az évben került sor a bentlakás felállítására.⁴³ 1875-ben *Trefort* Ágoston oktatásügyi miniszter nyolcosztályossá alakította a reáliskolákat és elrendelte az érettségi vizsgák megtartását. Az udvarhelyi főreáliskolában az 1876-1877-es tanév végén került sor az első érettségi vizsgára.⁴⁴ 1889. szeptember 11-től Dr. Solymossy Lajos lett a főreáliskola rendes igazgatója.⁴⁵ 1891-ben Meixner Károly budapesti műépítész (ő tervezte a kolozsvári tudományegyetem főépületét is a Farkas utcában) tervei alapján felépült a főreáliskola új épülete és tornaterme a Székelytámadt várban, a teljes felszerelése még két évet igénybe vett, ezért az avatásra 1893. május 1-jén került sor.⁴⁶

További kultusztápláló momentumok

Eötvös József nagyhatású látogatásai mellett az Eötvös kultuszt városunkban több más esemény, jelenség is nyilvánvalóvá tette. Az 1859. november 20-i Kazinczy ünnepélyen Bacsoni Ádám református lelkész ünnepi beszédnek nem egy saját jellemzést olvasott fel, hanem Eötvös szép akadémiai Kazinczy emlékbeszédét választotta. Az Eötvös kultusz terjesztésében Bacsoni lelkes társai voltak már akkor Bors Lázár és Mártonfi Zsigmond gimnáziumi tanárok, valamint Henter János földbirtokos.⁴⁷

A székelyudvarhelyi Állami Főreáliskola önképzőköre ugyancsak e kultusz jegyében vette fel az akkor már elhunyt Eötvös nevét.⁴⁸ Nem véletlen tehát, hogy a Székelytámadt várban működő Mezőgazdasági Szakközépiskola tanári kara 1998-ban szintén az Eötvös József nevet választotta az iskola névadásakor.

⁴¹ *A székelyudvarhelyi kir. állami főreáliskola története. A székelyudvarhelyi királyi állami főreáliskola XIV. évi értesítője, 1885. 5.*

⁴² Uo. 8-9.

⁴³ Uo. 15.

⁴⁴ Uo. 18-20.

⁴⁵ *Adatok az iskola történetéhez. A székelyudvarhelyi királyi állami főreáliskola XIX. évi értesítője, 1890. 4.*

⁴⁶ *A székelyudvarhelyi Főreáliskola igazgatói végjelentése. Hargita Megyei Levéltár. 393. fond. 1. iratcsomó. 105.*

⁴⁷ DR. KRISTÓF, 1932. 27.

⁴⁸ Eötvös önképzőkör. A székelyudvarhelyi m. kir. állami főreáliskola önképzőkörének időszakos folyóirata. 1899. 1. 1.

Eötvös halálának 100. évfordulója alkalmával a székelyudvarhelyi református kollégium Petőfi Önképzőköre is szükségesnek tartotta, hogy az intézet tornacsarnokában irodalmi ünnepséget rendezzen a kiváló államférfi emlékére.⁴⁹

Az Udvarhely vármegyei Népmvelési Egylet 1913. január 21-i közgyűlésén elhatározta, hogy emlékűnnepély keretében minden évben megemlékeznek Báró Eötvös József volt kultuszminiszterről. Az első ilyen ünnepségre 1913. február 22-én került sor a vármegyeház zsúfolásig megtöltött nagytermében. Hlatky Miklós főreáliskolai tanár, a Népmvelési Egylet elnöke megnyitó beszédében felemlegette Eötvös legfontosabb elképzeléseit, irodalmi és politikai megvalósításait, korát 50 évvel megelőző nagy pedagógusnak nevezve az egykori minisztert. A megnyitó után a székelyudvarhelyi középiskolák egyesített zenekara lépett fel Saja Antal zenetanár vezetésével, majd Molnár Vilmos patakfalvi tanító olvasta fel Báró Eötvös József és a demokrácia című írását. Elhangzott több Eötvös költemény és emlékező felolvasás. A Népmvelési Egylet műsora nagy siker volt, „*az egyesület (...) pedig Eötvös eszméinek lángsugarínál halad kitűzött útjain s tanítja a népet remélni, hinni és imádkozni*” – írta az Udvarhelyi Híradó.⁵⁰

Eötvös József halálának 40. évfordulóján pedig így írt róla a Székely-Udvarhely című lap: „Itt él közöttünk, itt munkál az ő dicső szelleme még ma is talán örök időre. (...) Eötvös József báró volt, tehát nemes ember. E mellett író, tudós, jeles szónok, törvényhozó s miniszter is egy személyben. Ámde nem az ő eszméiben van az ő valódi nagysága, hanem azon lankadatlan tevékenységében, melyet nemzete érdekében kifejtett. (...) Napóleon nagy, világhírű vezér volt, országokat hódított, százezrek élete pusztult el dicső harcossai folytán. Ámde azon ember, ki egy nemzet millióit a békés művelődés s a benső szívbeli nemesedés útján vezette előre, többet tett sok Napoleonnál az emberiség érdekében, mert gyilkolás helyett életet lehelt a boldogság és béke után vágyó népek lelkébe”.⁵¹

Irodalom

- Ferenczi Zoltán: *Báró Eötvös József*. Aigner Lajos kiadása, Budapest, 1884.
 Schlett István: *Eötvös József*. Gondolat, Budapest, 1987.
 Lőrinczy György: *Báró Eötvös József a serdültebb ifjúság számára*. Singer és Wolfner, Budapest, 1910.
 Báró Eötvös József: *Levelek. Életrajz*. Révai Testvérek, Budapest, 1913.
 Nizsalovszky Endre-Lukácsy Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*. Akadémiai, Budapest, 1967.
Bevezetés. In: Veliky János (szerk.): *Eötvös József. Új Mandátum*, Budapest, 1998.
 Báró Eötvös József: *Kelet Népe és Pest Hírlap*. Landerer és Heckenast, Pest, 1841.
 Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak*. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1926.
 Deák Ágnes: *Adatok Eötvös József 1850-es évekbeli tevékenységéről*. Aetas, 1997. 1. 142-151.
 Pukánszky Béla - Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
 Fábíán Ernő: *Az ember szabad lehet*. Dacia, Kolozsvár, 1980.

⁴⁹ *Eötvös ünnepély*. Udvarhelyi Híradó, 1913. 4. 4.

⁵⁰ *Báró Eötvös József emlékűnnepé*. Udvarhelyi Híradó, 1913. 9. 4.

⁵¹ *Báró Eötvös József*. Székely-Udvarhely, 1911. 10. 1.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Dr. Kristóf György: *Báró Eötvös József utazásai Erdélyben*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1932. 42.

Zepeczáner Jenő: *Díszpolgárok*. Örökségünk, 2008. 1. 18.

Kolozsvári Közlöny, 1860. 67-74.

Udvarhelyi Híradó, 1913. 1-15.

Székely-Udvarhely, 1911. 1-10.

A székelyudvarhelyi királyi állami főreáliskola XIV. évi értesítője, 1885.

Dr. Vajda Emil (szerk.): *Emléklap az EMKE tíz éves jubileumára*. Betegh Pál Könyvnyomda, Székelyudvarhely, 1895. 15-16.

Szabó Kálmán Attila: *A székelykeresztúri állami tanítóképző története*. Benedek Elek Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000.

A székelyudvarhelyi királyi állami főreáliskola XIX. évi értesítője, 1890.

Eötvös önképzőkör. A székelyudvarhelyi m. kir. állami főreáliskola önképzőkörének időszakos folyóirata. 1899. 1.

Sztanáné Babics Edit

SZÉKELYKERESZTÚRI DIÁKOK BAJÁN 1916-BAN

1. Történelmi háttér

Magyarország 20. századi története viharos, izgalmas, fordulatos. A 19-20. század fordulóján a dualista állam keretén belül érezhető gazdasági fejlődés zajlott, a főváros igazi európai nagyvárossá fejlődött, élénk kulturális-művészeti élet zajlott. Hazánk 1918-ig még része volt a Monarchiának, a bajokat egyelőre elfedte a „boldog békeidők” mítosza, azonban a K und K világ már nem volt sokáig tartható, a szikra, az ürügy kellett csak a robbanáshoz. És 1918 után nemcsak az I. világháborúnak, de Trianonnal a Monarchiának is vége, a 282 ezer km²-ből 93 ezerre szűkül az ország, a 18,2 millió lakosból 7,6 millió, a korábbi 43 %-a marad Magyarország lakossága¹. Létrejött egy új, a korábbinál jóval kisebb, nyelvi és etnikai szempontból egységesebb ország, egy kisállam, melynek súlyos, történelmi terhei újabbakkal egészültek ki.

A két világháború közötti időszak törekvéseinek meghatározója – sok egyéb szempont mellett – a trianoni diktátum és az ahhoz kapcsolódó revans-törekvések, az erősödő antiszemitizmus, a német-orientáció, a gazdasági-társadalmi gondok.

2. Iskolatörténeti előzmények

Eötvös József 1868. évi iskolatörvénye (XXXVIII. tc.) lerakta a magyar elemi iskolai hálózat alapjait. Az intézkedés nem volt előzmények nélküli. Eötvös első minisztersége alatti 1849. évi rendeletben megfogalmazódott, hogy a népis-
kolásban nagy hangsúlyt kell fektetni a nevelésre: „...a magyar nemzet jövőjét tisztán kultúra-kérdésnek tartom, ennél fogva a nevelési ügyet, a közoktatási ügyet a nemzet legfontosabb ügyének tekintem: mindent, mit ez ügy előmozdítására tehetek, úgy tekintek, mint legfontosabb teendőt, melyet elmulasztva, a nemzetnek jövőjét kockáztatom.”²

Az 1855-ös bécsi kultuszminiszteri rendelet értelmében kétféle elemi iskolatípus létezett, a négyosztályos főelemi és a két- vagy háromosztályos alelemi (lényegében a falusi népiskola), amely 1858-tól szintén négyosztályos lett. A század derekán jelentősen nőtt az elemi iskolák száma, bár többségükben (falusi népiskolákban) gyakran egy-egy tanító száznál is több gyermekkel foglalkozott. Az osztrák abszolutizmus pénzügyi problémái miatt az oktatás modernizációja nem folytatódott. A középfokú oktatást az 1849-es Entwurf (az osztrák gimnáziumok és reáliskolák számára kidolgozott dokumentum) szabályozta, intézkedéseivel emelve az oktatás színvonalát. Meghatározta a gimnázium szerkezetét (4-4 osztályos al- illetve főgimnázium), és létrehozta a reáliskolát (3-3 osztályos al- és főreál). Bevezette a szaktanári rendszert, laboratóriumokat, szertárakat, nagyobb hangsúlyt fektetett a természettudományokra. Eötvös ezekre a korábbi alapokra

¹ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 2004.

² Eötvös József: Kultúra és nevelés. In.: Mezei Márta (szerk.): Eötvös József Művei. Zrínyi Nyomda, Bp., 1976.

építve tervezte az egész magyar közoktatás átalakítását, s az átalakítás első lépésőfokának a népoktatást jelölte meg. A népoktatás rendszerét a korábbi felekezeti népiskolákra építette, ahol ilyen nem működött, ott elrendelte a községi iskola létesítését, s bevezette a 6-tól 12 éves korig tartó tankötelezettséget. A korábbi 3-, 4-, 5-osztályos kisiskolákból létrehozta a hatosztályos elemi népiskolát, ahol minden osztályban külön tanító működését rendelte el (ennek nyomán került sor tanítóképzők és tanítónő képzők felállítására), s megtiltotta, hogy egy tanító nyolcvannál több gyermeket tanítson.

Eötvös halála után lassult a korszerűsítési folyamat, a századfordulón a működő felekezeti és újonnan létrehozott állami népiskolák mellett a korábban is meglévő községi népiskolák háttérbe szorultak.³

A 20. század eleji gazdasági-társadalmi problémák, a világháború, majd az azt követő Tanácsköztársaság szintén nem kedvezett az oktatásügy, a népiskolák fejlődésének.

3. A székelykeresztúri képző első évtizedei

A székelykeresztúri képző 1870. október 31-én nyitotta meg kapuit, az ünnepi beszédet első igazgatója, Gyergyánffy István tartotta. Beszédében a fohász a Mindenhatóhoz szólt, kérte, hogy az új intézmény „hadd lehessen azon tényezők egyike, melyek a székely nemzet anyagi és szellemi jólétének megalapítását lesznek eszközlendők”⁴.

Az első magyar tanítóképzőt 1828-ban Pyrker László érsek alapította Egerben, ezt követően országszerte – így Erdélyben is – kezdtek meg működésüket felekezeti képzők (Nagyvárad, Kolozsvár, Csíksomlyó, Szatmárnémeti, Nagyenyed, - hogy csak az erdélyieket említsük).

A kiegyezés utáni, báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter által kiadott 1868. évi 38. Népoktatási törvény új helyzetet teremtett. A törvény VII. fejezet 81. paragrafusában állami tanítóképzők felállítását írta elő. Ezt követően új tankerületeket alakítottak ki, a székelykeresztúri intézmény előzményeiről Szabó Kálmán Attilát idézem: „Az udvarhelyi, a csíki és háromszéki tankerület székelyül Sepsiszentgyörgyöt jelölték ki, főtanfelügyelőnek Antalfi Károlyt nevezték ki, aki Csík és Háromszék tanügyét irányította, másodtanfelügyelőnek pedig Sándor Mózes, a székelykeresztúri unitárius gimnázium tanárát, aki Udvarhelyszék tanügyéért felelt”⁵.

Sok a hasonlóság a bajai és székelykeresztúri iskola alapítása történetében. 1869-ben a székelyudvarhelyi iskolatanácsban született meg az indítvány, melynek értelmében a tanács tagjai az országosan felállítandó képezdék egyikét kéri a szék területére helyezni. A Széken belül is küzdelem folyt két város, Udvarhely és Keresztúr között.

Báró Eötvös József 1869-ben, erdélyi útja alkalmával meglátogatta mindkét várost, s döntésében bizonyára az ott tapasztaltak és a törvényi előírások

³ Sztanáné Babics Edit: Tanítók, kisiskolák a XX. század első felében. In.: Bús Imre– Klein Ágnes–Tancz Tünde (szerk.): Értékkörzés és -átadás Nevelés és Művelődéstörténeti Tanulmányok. Szekszárd, 2012.

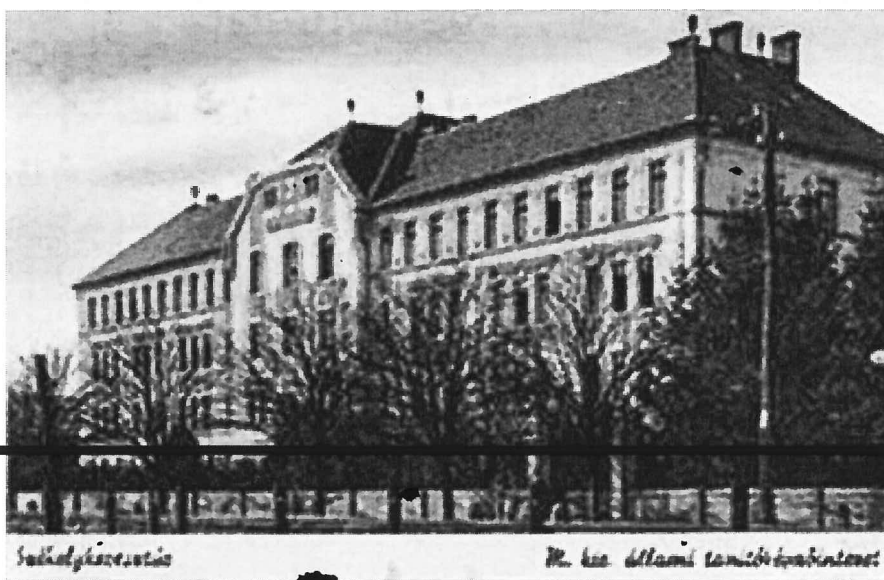
⁴ Szabó Kálmán Attila: A Székelykeresztúri Állami Tanítóképző története. Benedek Elek Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000.

⁵ Uő.

egyaránt szerepet játszottak (VII. fejezet a 38. törvénycikk 83. §-a értelmében a képzőknek legalább két hold földdel kellett rendelkezni).

Székelykeresztúron a tanítóképző alapításához négy hold ingyen telek állt a kormány rendelkezésére, valamint jelentős mennyiségű építőanyag, kézi és ígás napszám, s végül a Vallási- és Közoktatásügyi Minisztérium 1870 február 27-i 250. számú határozata elrendelte a tanítóképző keresztúri felállítását.

Székelykeresztúron 1870-től 1955-ig működött tanítóképző, az első időszak a kiépülés és virágzás ideje (1871-1914), majd az első világháború alatti összeomlás, az 1920-1940 közötti romániai intézménnyé alakítás következett, az 1940-44-es újabb átalakulás, végül az 1944 és 1955 közötti évtized, a leépülés. A korszakolás (Szabó Kálmán Attila nyomán) szerint a jelen tanulmány az intézmény történetének második, az első világháború alatti éveit érinti.

Korabeli képeslap a keresztúri képző épületéről.

Az intézményt megnyitását követően három évig Gyergyánffy István igazgatta. Gyergyánffy István⁶, a kor kiemelkedő pedagógus-egyénisége, nyugat-európai tapasztalatok birtokában vállalta a feladatot. Ünnepi beszédében irányt szabott a tanítói pályára jelentkező fiataloknak, ez az irány, ez a szellemiség jellemezte az intézményt: „Szilárd, nemes tanítói jellem nélkül nem lesz megállapodásuk a néptanítói pályán, mert enélkül közönséges üzletté, mesterséggé törpül le a dicső pálya, néptanítónak lenni pedig ez idők szerint nálunk még bizony vajmi rossz üzlet!”

A képzés már az első évben mind a három évfolyamos, mind az egy éves (20 éves kor feletti jelentkezők számára) képzési idővel indult, valamint három gyakorló elemi osztállyal, összesen 140 tanulóval, közülük 69 fő volt tanítóképzős.

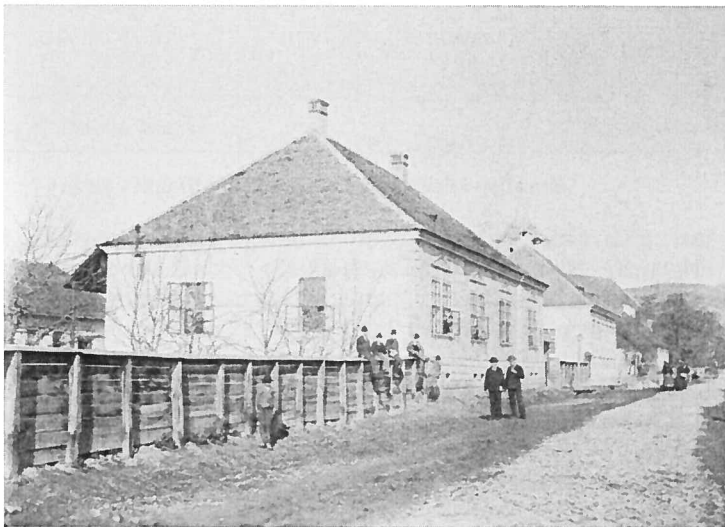
⁶ Uő.

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

Kialakult az intézmény belső rendje, a tananyagok, vizsgakövetelmények, köztartás szabályai, ösztöndíj-rendszer, és 1873-ban Gyertyánffy István olyan intézményt adott át a következő igazgatónak, Kozma Ferencnek, melyet korszerű pedagógiai törekvések, igényes szakmai munka jellemezett.

A képző régi épülete. Gaál Ferenc fotója. A Székelykeresztúri Múzeum tulajdona.

Bentlakás. Gaál Ferenc fotója. A Székelykeresztúri Múzeum tulajdona.

1879-ben bevezetésre került a négyéves tanítóképzés, a szakmai munka színvonala folyamatosan emelkedett, a székelykeresztúri tanítóképző tan-személyzete és tanulói létszáma gyarapodott. Az igényes elméleti képzés mellett intenzív gyakorlati oktatás folyt, az elméleti ismeretek átadásának didaktikai-módszertani ismereteit is közvetítették a gyakorlatban, valamint folyt háztartási, mezőgazdasági felkészítés is. A fejlődés szép ívét az első világháború kirobbanása törte meg.

Az intézmény fennállása során tizenhárom igazgató irányítása alatt állt, leghosszabb ideig, 1901 és 1919 között Újváry Mihály volt az igazgató.

4. A Bajai Magyar Királyi Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet első évtizedei

Az 1868-as népoktatási törvényt követően sorra alakultak az országban a tanítóképző intézetek, 1869-ben Buda, Csurgó, Sárospatak, Losonc, 1870-ben Déva, Székely-Keresztúr, Zilah, Máramarossziget, Léva, Zsíró-Váralja (Túróc megye), Modor (Pozsony mellett) és Baja adott otthont tanítóképzőknek, Budán és Kolozsváron tanítónőképző kezdte meg működését. 1870 és 1880 között további intézmények nyíltak, pl. Pozsonyban, Csongrádon, Szabadkán, Iglón, Aradon, Győrben, Kiskunfélegyházán, Csáktornyan.

Az 1868-as törvény a tanítóképzőt három évfolyamos önálló szakiskola-ként határozta meg, melynek tantestülete igazgatóból, legalább két rendes és egy segédtanárból és a gyakorlóiskola tanítójából áll. Tanítónak a 15. évét betöltött gimnáziumot vagy a reáliskola alsó négy osztályát végzett fiatal volt felvehető, aki a három év elvégzése után 1-2 évi gyakorlati tanítást volt köteles teljesíteni, ezt követően tehetett le a képesítő vizsgáját, mely írásbeli, szóbeli és gyakorlati feladatokból állt. Lányok is felvételt nyerhettek, amennyiben 14 évesek elmúltak és elvégezték a felső népiskolai tanfolyamot (elemi népiskola 6 osztálya után kétévnyi tanulmányokat).⁷

A tanítóképzők rendje szigorú volt, jól felkészült fiatalokat akartak a nemzetnevelés szolgálatába állítani. Ebben a szellemben folyt az 1870-ben alapított bajai intézményben is a munka.

Baját a 19. század közepén, végén élénk kulturális élet jellemezte, gazdag iparos-kereskedő város volt sok nemzetiségű polgársággal, akik szívesen áldoztak a kultúrára.

Annak érdekében, hogy a város elnyerhesse a tanítóképző felállítás jogát, sokat tettek a bajaiak, élükön Czirfusz Ferenc főgimnáziumi tanárral, városi képviselővel⁸. A város anyagi áldozatot vállalt, három hold kertet adományozott és 300.000 darab téglát, hogy az új épület elkészülhessen. A tanítás 1870-ben a csendőrlaktanya épületében megkezdődött, majd 1873-tól napjainkig, immár 141 éve a város által emeltetett épületben folyik.

⁷ Sztanáné Babics Edit: Tanítók, kisiskolák a XX. század első felében. In.: Bús Imre, Klein Ágbes, Tancz Tünde (szerk.): Értékkörzés és -átadás; Nevelés- és Művelődéstörténeti Tanulmányok. Szekszárd, 2012.

⁸ Dr. Bartsch Samu: Az intézet keletkezése. In.: Sztanáné Babics Edit (szerk.): A Bajai Magyar Kir. Állami Tanítóképző-Intézet Értesítőiből Tanulmányok a múltból Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja, 2011.

Korabeli képeslap a bajai képzőről.

A Tanítóképző múltjáról, a képzésről legtöbbet az évről évre megjelenő évkönyvekből tudjuk. Az évkönyvek a névsorok és legfontosabb események bemutatásán túl tartalmazzák a szertárak, a könyvtár gyarapodási jegyzékeit és a különböző vizsgafeladatokat, így a tartalmi munkáról is képet alkothatunk.

A tanítás az első évektől Gönczy és Gyergyánffy könyveiből történt, énekekhez Sz. Nagy, földrajzhoz Emericzy, rajzhoz Maszák könyveit használták, s jellemző volt a – kezdetben 12 fős – tanári karra, hogy önállóan dolgoztak ki tananyagokat, s nagy figyelmet fordítottak a gyakorló iskolai munkára. A kötelező olvasmányok között Kölcsey, Eötvös József, Comenius, Pestalozzi, Felméri munkái szerepeltek, s olvasták a Néptanítók Lapját, a Magyar Tanítóképzőt, a Magyar Tanügy, a Magyar Nyelvőr, különböző idegen nyelvű, főleg német nyelvű lapokat. A szertárak állománya folyamatosan gyarapodott, földgömb, térképek, képek, történelmi rajzok, zongorák, hegedűk, ásványgyűjtemény, rajzminták, gyűrűhinta, nyújtó, stb. szerepelnek. A szertári anyagokat a szaktanárok saját gyűjtésű vagy készítésű anyagokkal is folyamatosan gyarapították, pl. 1872-ben Dr. Bartsch Samu a szertár növénygyűjteményét több száz darabbal gazdagította, Albrecht József úr „jótéteménye” pedig 400 db. szőlővessző küldemény volt. Nagy figyelmet fordítottak a tanulók oktatása mellett a nevelésre, sportra művelődésre, és kiemelten az erkölcsi és hazafias érzések fejlesztésére.⁹

A millenium évében az akkori igazgató, Scherer Sándor a magyar géniuszról írott tanulmányában így fogalmaz: „a testi és szellemi épségre elkerülhetetlenül szüksége van úgy az egyénnek, mint az egész nemzetnek, ha a létérti küzdelemben helyét megállni akarja.”

⁹ Sztanáné Babics Edit: Eötvös József Főiskola Pedagógiai Fakultás. In.: A felsőfokú tanító- és óvóképzés első 50 éve. (szerk. Fusz György és a kötetben szereplő karok dékánjai, főigazgatói) Páskum Nyomda, Szekszárd, 2009.

Az első évtizedek a Képző erősödésének ideje, az első fénykora, a létszám – különösen az internátus megnyitása után – folyamatosan nőtt az első világháború kezdetéig. Az intézményben vaskályhákkal fűtöttek, gázzal világítottak, ebédlő, konyha, tanulószobák, betegszoba, hálók, olvasó, könyvtár állt a tanulók rendelkezésére, a gyakorlókert területét növelték, szőlő, veteményes, gyümölcsös létesült. Erős volt az oktatói kar hatása a város kulturális életére, a Bajai Szabadliceális Bizottság által szervezett rendezvényeken vasárnap délutánonként rendszeresen szerepeltek előadóként, és vezettek kurzust a Magyar Gazdaszövetség megbízásából és a Bajai Katolikus Legényegyletben is.¹⁰

Ezt az élénk szellemi életet megnehezítette, megtörte az első világháború. A tanítás ugyan folyt, de az internátusban a vöröskereszt kórházat rendezett be, majd a román betörés elől menekülők szálláshelye lett. A növendékek és tanárok egy része a frontra ment, a feladataikat az itthon maradók vállalták át, a tananyagot csökkenteni kellett, a tanévet rövidíteni, és nagyon nagy gondot jelentett az élelmezés.

Scherer Sándort az igazgatói székben Bellosics Bálint (1913-1916), majd Amler Antal (1916-1927) követte, a háborús nehézségekkel az Ő irányításuk alatt kellett az intézetnek szembe nézni. Jöttek hírek halálesetekről, majd 1916-tól tértek haza volt diákok hadi szolgálatból, az Ő számukra ún. katonatanítójelöltek tanfolyamát indította az intézmény, képesítő vizsgát szerveztek, segíteni próbálták a polgári létbe való visszailleszkedésüket.

1916 az intézmény történetének egyik különösen embert próbáló éve, a románok erdélyi betörése elől menekülő székelykeresztúriakat fogadta be a Képző, a befogadás minden gondját, nehézségét vállalva.

5. Az erdélyi betörés

1916-ban Erdély még a Monarchia része, s bár két éve tart az 1. világháború, Erdélyben még viszonylag béke honolt. A társadalmi-politikai helyzet ismeretében a politikusoknak számítani kellett egy esetleges román támadásra.

1878, az önálló Román állam létrejötte óta a román politikát Erdéllyel kapcsolatban irredenta törekvések jellemezték, élt a román politikában a Nagy Románia létrehozásának eszméje: „annak ellenére, hogy az erdélyi és Királyhágón inneni románság jogkiterjesztő törekvései nem kérdőjelezték meg a történelmi Magyarország integritását, a román irredentizmus, mint cél, feltehetően már a 19. században is elfogadott lehetett mind a királyságbéli, mind a magyarországi vagyonos, értelmiségi románok között”¹¹

1916 nyarán a magyar kormánykörök is érzékelték a támadás lehetőségét, a korábban elmozdított erdélyrészi kormánybiztost, Betegh Miklóst¹² visszahelyezték hivatalába, akinek az augusztus elején Erdélybe érkező Arz Artur vezérezredessel kellett a későbbiekben együttműködni.

Az 1. világháború kitörésekor I. Károly román király – aki a Hohenzollern házból származva rokonságban állt II. Vilmos német császárral – bár a Központi Hatalmak szövetségese volt, nem lépett be a háborúba. Bratianu miniszterelnök

¹⁰Uő.

¹¹ Csóti Csaba: Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld. Limes, XVII. 1. 51-66.

¹² Betegh Miklós: Erdély a háborúban. Néhány erdélyi adat az 1914.-1917. évek történetéhez. Erzsébet Nyomda R.-T. Kiadása, Dicsőszentmárton. 1924.

lényegében arra várt, hogy a háborús felek közül ki ígér többet Romániának a hadba lépésért.

Többet pedig az Antant ígért. 1916 augusztus 17-én Románia és az Antant között megkötött titkos megállapodás (bukaresti szerződés) értelmében Románia a hadba lépésért, és azért, hogy a háború alatt hadban is áll, nem köt különbékét, a háború után a Tiszáig húzódó területekre tarthat igényt.

Tíz nappal később Románia elküldte hadüzenetét, de lényegében már a hadüzenet átadása előtt a román hadsereg Erdélyben átlépte a hágókat, 1916 augusztus 27-én megindult az erdélyi betörés. Mivel a román hadsereget 1916 első felében már összevonták a Kárpátoknál, így egyszerre tudták elindítani a támadást a Tölgyesi-, Bikás-, Ojtozi-, Gyimesi-, Bodza-, Töröcsvári-, Szurdok- és Vöröstoronyi-szoroson keresztül. A fenti hadi eseményekről több forrás is részletesen beszámol, Köztük Nagybaconi Nagy Vilmos¹³.

Az Erdély megsegítésére küldött erőket két részre osztották, a korábban is létező, Arz által irányított I. hadseregbe, melyet német csapatokkal erősítettek meg, és az Erich von Falkenhayn német tábornok 9. német hadseregére, az előbbiekek feladata a keleti, az utóbbiaké a déli támadások visszaverése volt.

A román támadást követően három hét alatt kialakult a Keleti-Kárpátoktól az Olt vonaláig húzódó front, majd szeptember elején megindult a Flankenhayn tábornok vezette német-osztrák ellentámadás, szeptember, október hónapban sorra foglalták vissza településeket, Kisbárt, Nagybárt, Brassót,...

1916 novemberétől 1917 januárjáig további harcok folytak két fronton, Dobruzsában August von Mackensen, Erdélyben Erich von Falkenhayn vezetésével kényszerítették visszavonulásra a románokat.

Nagybaconi Nagy Vilmos részletesen ír a magyar csapatok hősiességéről, Balogh Júlia¹⁴ a támadó román csapatok által okozott pusztításokról (forrásul főleg Vajda Ferenc református esperes *Székelyföld romlása* című egyházmegyei jelentéseit használja), objektív elemzésre Csóti Csaba írásában történik próbálkozás, különösen ami az I. osztrák-magyar hadsereget illeti. „Az I. hadsereg feladata ugyanis nem pusztán, illetve a hadvezetőség szándéka szerint egyáltalában nem az volt, hogy feltartóztassa a támadó románokat. Elsődleges céljának, már a román támadás megindulása előtt is, azt tekintették, hogy háború esetén biztosítsa az erdélyi területek kiürítését a Maros vonaláig. A hadvezetőség ugyanis szerette volna elérni, hogy az ellentámadáshoz szükséges területekről lehetőleg telepítsék ki a teljes lakosságot. Ennek szellemében az I. hadsereg parancsnoksága augusztus 25-ére készült el a kiürítési tervével, amely lényegében beleillett a áttelepítési elképzeléseibe.”¹⁵

Mivel a lakosság nem számított a román betörésre, a háború kitörése pánikot okozott. Betegh Miklós kormánybiztos szorgalmazta a kiürítést, először Csíkszereda kiürítése történt meg, majd Sepsiszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, és további települések. A katonai parancsra történt kiürítés és menekülés párhuzamosan történt, jelentős népmozgást eredményezve, mintegy 200000 fő hagyta el Erdélyt. Kezdetben a kitelepülők a vasutat nem is vehették igénybe, mivel azt a

¹³ Nagybaconi Nagy Vilmos: A Románia elleni hadjárat 1916-1917. Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium, 1922.

¹⁴ Balogh Júlia: Ha ismerik a tényeket, másképp döntenek? Corvinus Library Magyar Történelmi Könyvtár, én. <http://www.corvinuslibrary.com/roman/katalog/htm> (letöltés ideje 2013 október 2).

¹⁵ Csóti Csaba: Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld. Limes, XVII.1.51-56.

hadsereg foglalta le. Később, szeptember 18-án az események következtében a Minisztertanács engedélyezte a menekülők számára a vasút használatát.

A telepítések érintették az intézményeket is, a VKM 11455/E. hatósági rendelet a székelykeresztúri képzőt Bajára helyezte¹⁶

6. Közös félév a keresztúriakkal

1916 őszén új igazgatója volt az intézménynek, Bellosics Bálint halála után, a vallás- és közoktatási miniszter a július 7-én kelt 84552 sz. rendeletében Amler Antalt, a tantestület legidősebb és legnagyobb (közel 30 év) tapasztalattal rendelkező tanárát nevezte ki az intézmény élére.

Az évnyitó nevelői értekezletet 1916-ban a háborús események miatt csak szeptember 26-án tartották, ahol az „Igazgató jelenti, hogy rendkívüli körülmények között az oláh betörés következtében ide menekült székelykeresztúri intézet tanári karával egyetemben kell majd jövő tanévi munkálkodásunkat megkezdeni. Nagy feladatokat kell magunkra vállalni részben a társintézet növendékeinek tanításában és nevelésében való részvétel által.”¹⁷

Augusztusban tehát megérkeztek az első menekültek, akiket hamarosan nagy számban követtek további tanárok, tanulók. Az ünnepélyes évnyitóra október 1-jén került sor, ezen már részt vettek a Székelykeresztúrról érkezettek is: „Ezen ünnepélyen tehát már itt volt a székelykeresztúri intézet igazgatója, ki már szeptember 26-án ért családjával városunkba. Lassanként jöttek székely testvéreink, kik eleinte csak 21-en voltak, majd 80-ra felszaporodtak.”¹⁸ Az ünnepélyen, az új igazgató évnyitó beszédét követően Újváry Mihály, székelykeresztúri igazgató tartotta meg beszédét, amelynek szövege nem maradt fenn, de a Jegyzőkönyv mint *egybemutató*, azaz az összetartozásról szóló beszédet őrizte meg, melyet mindkét intézet tanáraihoz és tanulóihoz intézett.

Az erdélyiek érkezése tovább növelte a bajai intézmény igazgatójának egyébként is súlyos gondjait. Baján is rendkívüli helyzet volt, hadi helyzet, melyről így ír az Évkönyv: „Az intézet helyiségei legnagyobb részt a kórház kezén vannak. A kórház használja a kétemeletes internátusi épületet majdnem teljes egészében. A második emeleten levő betegszoba műtőhelyiség, az ugyanitt lévő fürdőterem különösen nagy értékű a kórház szempontjából. A többi helyiség kórterem, az első emeleti kis tanuló fülkék a fertőző betegségek megfigyelői. ... Különösen szűken voltunk, amikor a székelykeresztúri testvérintézet ittléte alatt még két osztályt s egy irodát kellett elhelyeznünk.”¹⁹

Nem csak az elhelyezés, az ellátás is gondot jelentett: „Szellemi ellátásuk nem képezett volna gondot, de az anyagiakkal, lakással, élelmiszerekkel való ellátás nem várt nehézségekbe ütközött. Tanártársaimmal megmozgattunk minden követ, hogy növendékeink kellő mennyiségű élelmiszerral legyenek ellátva, felkerestük városunk és környékünk birtokosait, sőt végre a már előzően mindent lefoglalt Haditermény-részvénytársaságot (mint erkölcsi testületet!), de sehonnan biztatást nem szerezhettünk. Végre hatósági ellátásra kellett jelentkez-

¹⁶Amler Antal: az iskolai év története. In.: A Bajai Magyar Királyi Állami Tanítóképző-Intézet XLIV. Értesítője az 1916/1917. (XLVII.) iskolai évről. Kollár A. Könyvnyomda, Baja, 1917.

¹⁷ UÓ.

¹⁸ UÓ.

¹⁹ Értesítő 22

nünk, ami persze megint sok nehézséget és sok nélkülözést és sok küzdelmet is jelentett.”²⁰

Végül, ha nagy nehézségek árán is, de sikerül az ellátást biztosítani: „Az iskolai év első napjai sőt első hetei tehát elég mozgalmasak voltak, a nap nap után érkező tanárok, növendékek elhelyezése, azok beiskoláztatása, a legszükségesebbekkel való ellátása, felszerelése nagy feladatot hárított intézetünk tanári karának arra vállalkozó tagjaira. Lassanként azonban minden a rendes mederbe terelődött.”²¹

Az érkezett tanárokról név szerint tudunk, mivel az Értesítő a tantestület munkájáról írva felsorolja Őket: „a tanári testületünkre óriási munkatöbblet háramlott, amelyen ideiglenesen a keresztúri tanári kar osztozott. *Újváry Mihály* igazgató úr vezetésével *Véglér Gyula*, *Csiky Ferenc*, *Kiss János*, *Kovács Ábel*, *Popity Sándor* tanárok és *Ferenczy István* gyakorló iskolai tanító kerültek intézetünkhöz, akik közül azonban csakhamar *Ferenczy István* a nyíregyházi állami tanítóképző-intézethez helyeztetett.”²²

Az Értesítő tanúsága szerint, ha igen komoly nehézségek árán, de sikerült jól megszervezni a tanulók oktatását is:” A tanítás munkáján megosztozkodott mindkét intézet Tanári Kara. A keresztúri intézet megtartotta két alsó osztályát külön, a harmadik és negyedik osztályt pedig beolvastottuk a bajai intézetbe. A keresztúri Tanári Kar ekként felszabadult óráit a bajai intézet javára hasznosította s így a normális tantervet és órabeosztást (újra sajnós csak ideiglenesen) ismét életbe lehetett léptetni.”²³

Mivel a keresztúri tanulók közül az 1–2. osztály önállóan működött, így sajnós, az ő névsoruk nem maradt fenn a bajai Évkönyvben, a bajai tanulók közé beosztott tanulók nevét azonban ismerjük, mivel őket külön jelölték az osztálynévsorban.

A III. osztályba a következő keresztúri tanulók jártak: *András Áron*, *Balog Jenő*, *Bindér Jenő*, *Boda Mihály*, *Csomor Dénes*, *Farkas Dénes*, *Feleki András*, *Kémenes Lajos*, *Kovács László*, *Opra Domonkos*, *Réther János*, *Sift Frigyes*, *Székely Béla*, *Turcsányi István* és *Vigovszki József*.²⁴

A IV. osztályba a következő keresztúri tanulók jártak: *Blénesi Balázs*, *Liezer József*, *Marin János*, *Mikola Gyula*, *Pálfi Lajos*, *Szakács Antal* és *Szász Lajos*.²⁵

A közös élet az 1916-os év végéig tartott, az Értesítő tartalmazza, hogy megjelent a 159298. számú VKM-rendelet, amely a székelykeresztúri állami tanítóképző-intézetet visszatelepítésére vonatkozik, a Jegyzőkönyv ugyancsak tartalmaz erre vonatkozóan bejegyzést (1916 december 21): „a 159298/956 sz. VKM-rendelet a a székelykeresztúri tanítóképzőt 917. január 3-ra visszahelyezi.”²⁶

²⁰ Értesítő 6.

²¹ Uő.

²² Uő.

²³ Uő.

²⁴ Uő.

²⁵ Uő.

²⁶ Uő.

7. Összegzés

A bajai és keresztúri tanárok és diákok közös, küzdelmes élete néhány hónapig tartott. Embert próbáló, háborús időben vállalták a bajaikat, amit a front, az erdélyi háború felelősséget, terhet a vállukra helyezett. Ellátták, gondját viselték székely testvéreiknek a megpróbáltatásban, s ha a történelmi eseményeket meg nem is változtathatták, osztoztak a bajban. Már csak egy további bejegyzés utal a közösen megélt hónapokra, 1917 március 31-én bejegyzés került a Jegyzőkönyvbe, amely szerint megérkezett: „A székelykeresztúri tanítóképző tanártestületének átírata, melyben hálás köszönetet mondanak az itt létük alkalmával tapasztalt szivességért.”²⁷

Irodalom

- Amler Antal: *Az iskolai év története*. A Bajai Magyar Királyi Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet XLIV. Értesítője az 1916/1917 (XLIV) iskolai évről. Kollár A. Könyvnyomda, Baja, 1917.
- Balogh Júlia (én): Ha ismerik a tényeket, másképp döntenek? Corvinus Library Magyar Történelmi Könyvtár, <http://www.corvinuslibrary.com/roman/katalog/htm> (2013 okt.2).
- Dr. Bartsch Samu: *Az intézet keletkezése*. A Bajai Magyar Királyi Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet XLIV. Értesítője az 1916/1917 (XLIV) iskolai évről. Kollár A. Könyvnyomda, Baja, 1917.
- Betegh Miklós (1924): Erdély a háborúban. Nehány erdélyi adat az 1914.-1917. évek történetéhez. Erzsébet Nyomda R.-T. Kiadása, Dicsőszentmárton
- Csóti Csaba (2004): Az 1916.évi erdélyrészi háború és a Székelyföld. Limes, XVII. 1. 51-66. ISSN 0238-9266
- Jegyzőkönyv a tanári ülésekről, 1916/1917. Kézirat. Az Eötvös József Főiskola Iskolamúzeumának tulajdona.
- Tanári és egyéb értekezletek jegyzőkönyvei 1903-1917. Magyar Nemzeti Levéltár VIII.82 Bajai Állami Tanítóképző Iratai 1870-1956, Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Baja.
- Nagybaczoni Nagy Vilmos (1922): A Románia elleni hadjárat 1916-1917 (Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium).
- Székelykeresztúri diákok Baján 1916-ban.docx Szabó Kálmán Attila :A Székelykeresztúri Állami Tanítóképző története. Benedek Elek Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000.
- Sztanáné Babics Edit (szerk. 2011): A BAJAI MAGY. KIR. ÁLLAMI TANÍTÓKÉPZŐ-INTÉZET ÉRTESÍTŐIBŐL. Tanulmányok a múltból. Eötvös József Főiskolai Kiadó, Baja. ISBN 978 963 7290 82 40.
- Sztanáné Babics Edit (2009): Eötvös József Főiskola Pedagógiai Fakultás. In.: A felsőfokú tanító- és óvóképzés első 50 éve. (szerk. Fusz György és a kötetben szereplő karok dékánjai és főigazgatói, Páskum Nyomda, Szekszárd. 31-40.
- Sztanáné Babics Edit (2012): Tanítók, kisiskolák a XX. század első felében. In.: Bús Imre, Klein Ágnes, Tancz Tünde (szerk.): Értékkörzés és -átadás Nevelés- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szekszárd. 75-84. ISBN 978 963 7305 54 2.

²⁷ Uő.

Eötvös József. (Forrás: mek.oszk.hu)

Huszár Zoltán

AZ EÖTVÖSI OKTATÁSPOLITIKA FOLYTATÁSA AZ 1920-AS ÉVEK MAGYARORSZÁGÁN

Bevezetés

Az európai mértékkel mérve is modern magyarországi oktatáspolitikai alapjainak lerakása a 19. században ahhoz a báró Eötvös József kultuszminiszterhez kapcsolható, aki 1848 után a kiegyezést követően másodszor is elvállalta a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium irányítását 1867-ben.¹ Az Eötvös-féle állami tanügyigazgatást a szabadelvűség jellemezte, amelynek értelmében a különböző vallási felekezetek, társadalmi szervezetek, magánszemélyek állíthattak iskolákat és az oktatás nyelvét, tanrendjét, tankönyvét és tanszemélyzetét is maguk határozhatták meg. Az oktatás szakmai tartalmát és a tanszemélyzet képzettségét azonban az állam egységesen meghatározta és azok betartásán a liberális szellemű központi tanügyigazgatás őrködött.²

Mindennek és a páratlan gazdasági fejlődés következtében a dualizmus időszakában jelentős eredményeket értek el az analfabetizmus mértékének csökkentésében és az oktatási infrastruktúra bővítésében, ill. korszerűsítésében,³ de mint látni fogjuk, jelentős megoldandó feladatok maradtak az 1920-as évekre.

Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer és ezen belül a trianoni béke hatása – geopolitikai, nemzetiségi, társadalmi, gazdasági, kulturális vonatkozásban és még tovább sorolhatnánk az élet különböző területeit – mindmáig érződik a Duna-medencében. Persze jelentős különbségek vannak e téren a békekötés eredményeit, ill. veszteségeit produkáló és elkönyvelő országok, ill. társadalmak között. Magyar vonatkozásban a trianoni békediktátum hatása és szelleme – az ismert objektív okok miatt – közel egy évszázados történetének szinte minden pillanatában különböző hangsúllyal volt jelen Magyarországon. A „*Nem, nem, soha!*” vagy a „*Mindent vissza!*” sulykolásától „*A múltat végképp eltörölni!*” akaró hamis internacionalista szolidaritás pártállami időszakig nagyon széles palettán mozgott a hivatalos magyar politika és történetírás Trianonhoz való viszonya, ami a magyar társadalmat sem hagyta érintetlenül.

A magyar vonatkozásban szinte példátlan veszteség-halmaz bemutatásának, elemzésének könyvtárnyi irodalma született, amely a tények, a számok és gyakran az érzelmek felvillantásával igyekezett a Trianon-problematikát a magyar társadalom tudatában ébren tartani.

Talán nem számít eretnek gondolatnak, ha a dolgozat tárgyát képező 1920-as évek magyarországi kulturális és oktatási politikájának vázlatos áttekintésével azt a feltételezésemet szeretném igazolni, hogy egy tudatos, átgondolt, a geopolitikai realitások talaján álló kormánypolitika, amely a Bethlen-időszakot jórészt jellemezte, a Trianon okozta össznemzeti sokk, trauma sanyarú helyzetéből talán a leghasznosabb kivezető utat a kultúra, a művelődés, az oktatás minő-

¹ Bölöni 1987 82–83

² Dobszay 2003 465

³ Szegedy-Maszák 1998 371–372, 380–381

ségi és mennyiségi javításával, növelésével, az egész magyar társadalom számára hatékonyan és előnyösen, hosszútávon is hasznosíthatóan igyekezett kijelölni.

Ehhez olyan nagyformátumú, a napi politikai célokon túl is látó kultúrpolitikus kellett, mint gróf Klebelsberg Kunó, aki kultuszminiszterként 1922. június 16-tól 1931. augusztus 14-ig irányította a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumot (VKM).⁴

A két világháború közötti időszak egyik életrajzírója szerint „Klebelsberg küldetéses ember volt: földünkre küldetett, hogy legmélyebb elesettségünkben a magyar kultúra értékeinek megmentésével 'nemzeti balsorsunkkal szemben' elszántan felvegye a harcot.”⁵ Klebelsberg tudatosan vállalta a kultuszminiszteri feladatokat, egyben határozott elképzelése, ismerete is volt a minisztériumi munkáról. Mindezt a tárca átvételekor a következő módon összegezte: „Ember! Te huszonöt évet töltöttél a kulturális ügyek intézésével, tíz éve annak, hogy adminisztratív államtitkár lettél a kultuszminisztériumban, az ügykörnek minden sarkát, minden zegét-zugát ismered, tehát hogyan vállalhatsz ezt a feladatot?”⁶ Ezen határozott feladatvállalást hazai és külföldi egyetemi tanulmányok, az akkori világnyelvek ismerete és használata, széles műveltségi háttér, szakértelem alapozta meg, amely rendkívüli munkaintenzitással párosult. Szűkebb környezetnek tagjai személyével kapcsolatban „mozgó minisztériumról” beszéltek.⁷

Klebelsberg egy évtizedes minisztersége idején határozott intézkedéseket tett a tudomány, ill. a közgyűjtemények, a felsőoktatás, a középfokú, a népiskolai oktatás és az iskolán kívüli kultúraterjesztés területén.

Klebelsberg, Bethlen István miniszterelnök támogatásával, a közép-európai térségben a kultúrát, az oktatást és a tudományt a magyarság „kultúrfőlény”-ére alapuló nemzetstratégiai ágazatnak tekintette és ennek megfelelően kiemelt támogatást is igyekezett e terület számára megszerezni az állami központi költségvetésből. Ezen kormányzati koncepció eredményeként a trianoni béke alapján elrendelt kötelező demilitarizálás miatt felszabaduló költségvetési források jelentős részét a kultusztárca kapta meg, ami a magyar történelemben, arányait illetően példátlan kulturális, oktatási és tudománypolitikai program megvalósítását szolgálta. 1925-től kezdve 1930-ig az ország büdzséjének relatíve magas, 9–10 %-os kiadási tételét szavazta meg a VKM számára a törvényhozás.⁸ Arányaiban ez több mint a duplája volta az 1900–1913 közötti 2–5,5%-os kultusztárca feladataira jutó ráfordításnak. Abszolút számokban pedig kb. 80%-a a monarchiabeli kiadásoknak.⁹ Mindez különösen felértékelődik akkor, ha a vesztes világháború, a forradalmak és Trianon negatív gazdasági következményeire gondolunk.

A „Gróf”, ahogy a kortársak nevezték a nehezen kimondható nevű kultuszminisztert, kinevezését követően a minisztériumi tisztviselőknek tartott beszédében a következőképpen határozta meg tevékenységük fő irányát: „... ne

⁴ Bölöni 1987 320

⁵ Huszti 1942 7

⁶ Klebelsberg 1927 387

⁷ Glatz (szerk.) 1990 9

⁸ Ormos 1998 115

⁹ Romsics 2001 175

*feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.*¹⁰

A VKM költségvetési vitájában a nemzetgyűlésben 1925. február 20-án elmondott beszéde plasztikus összefoglalása annak a kultúrpolitikának, amelyet Klebelsberg képviselt és meg is akart valósítani. A beszéd bevezető gondolai természetesen a trianoni békediktátumra utalnak. *„Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.*”¹¹

Klebelsberg miniszteri tevékenysége abba, a Magyarországot korszerűsíteni akaró reformelképzelések sorába illeszthető, amely a 19–20. század fordulóján vetődött fel és a 20. század első évtizedében jelentkezett hangsúlyosabban az ország politikai közéletében. E reformelképzelések sorában elsőként a magyar mezőgazdaság korszerűsítésének igényét kell említeni, amely Darányi Ignác és a magyar agrárlobby vezetésével indult. Az ipar állami eszközökkel történő fejlesztése ugyancsak fontos elképzelés volt, de ennek megvalósítását az első világháború, ill. azt követően az ország szétdarabolása megakadályozta. A harmadik reformelképzelés az ország lakosságának, munkaerő-tartalékának képzettségi korszerűsítését irányozta elő. E folyamat első lépésének a „Lex Apponyi” 1907-es és 1908-as népiskolai oktatáshoz kapcsolódó törvényeit tekinthetjük.¹² Mindennek továbbfejlesztése és végrehajtása az 1920-as évekre tevődött át.

Klebelsberg tevékenységét kettős szempontrendszer mentén is értelmezhetjük, azaz a szakmai igények, ill. szükségletek és a költségvetési lehetőségek figyelembevételével. Ezt a logikát követve miniszteri pályájának elején a kisebb költségigényű tudománypolitikai törvények, intézkedések születtek meg (1922–1926), majd az ország gazdasági stabilizációjával párhuzamosan – 1925–1926 után – sor került a nagyobb költségvetést igénylő széles társadalmi rétegeket érintő népoktatási program elindítására és végrehajtására.¹³

Tudománypolitikai és felsőoktatási intézkedések

Klebelsberg két hónappal a miniszteri kinevezése után, 1922 augusztusában betérjesztette a legjelentősebb magyar közgyűjteményekre (levéltár, könyvtár, múzeum) vonatkozó törvényjavaslatát, amelynek tárgyalását, parlamenti vitáját követően, 1922 novemberében az országgyűlés megszavazta a miniszter törvénytervezetét, *„A nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és*

¹⁰ Klebelsberg 1927 604

¹¹ Klebelsberg: A kultusztárca programja [A VKM költségvetési vitáján elmondott beszéd. 1925. február 20.] In: Glatz (szerk.) 1990 332

¹² Glatz 1990 14–15., 1907. évi XXVI. törvénycikk az állami elemi népiskolai tanítók illetményeinek szabályozásáról és az állami népiskolák helyi felügyeletéről; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6965>
1908. évi XLVI. törvénycikk az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7046>

¹³ Romsics 2001 157–158

személyzetükről” szóló 1922. évi XIX. törvénycikk formájában.¹⁴ A kor politikai frazeológiájának megfelelően a törvényjavaslat miniszteri expozéjának bevezető gondolataiban Klebelsberg egyértelműen utalt a trianoni békére és az általa képviselt „kultúrfölény” ideológiájára. „Valójában azon kincsek között, amelyek a magyar nemzetnek a nagy összeomlás után is megmaradtak, az első helyet foglalja el az a művelődési fölény, amellyel a magyar nemzet ma is bír az őt körülvevő kelet–európai népek felett.”¹⁵

A törvény és annak miniszteri értelmezésére épülő végrehajtási utasítás generálisan foglalkozik az öt legnagyobb magyar közgyűjtemény – az Országos Levéltár, a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM), a Szépművészeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára – szakmai feladataival, működésével és az intézmények személyzetével, annak kialakításával, ill. rangsorolásával. Az egységes jogi, szervezeti keretbe foglalt közgyűjtemények szakmai autonómiára épülő tanácsának tagjai az egyes intézmények első számú vezetői (azaz főigazgatói), ill. a MNM tárigazgatói, továbbá a miniszter által felkért 10 egyetemi tanár és 5 „műértő”, aki korábban jelentős adománnyal gyarapította valamelyik intézményt. Először és máig egyedülállóan rögzítették, hogy e fontos öt közgyűjteménynek, az ún. Gyűjteményegyetemnek 107 tudományos alkalmazottja legyen. Ezt a kinevezést csak magas szintű szakmai és tudományos teljesítmény (doktori fokozat) után lehetett elnyerni.¹⁶ Komoly politikai támogatást jelentett a Gyűjteményegyetem tanácsának, hogy tagjai közül két személyt választhattak a felsőházba. „Kívánatos, hogy különösen költségvetési tárgyalásoknál nagy közgyűjteményeink hivatásos képviselői fölmerhessék szavukat levéltáraink, könyvtáraink és múzeumaink érdekében.”¹⁷

A Magyar Tudományos Akadémia (MTA), amelynek működését a „nemzeti áldozatkészség” teremtette meg, azaz adományokból, ill. ezek állampapírokba fektetéséből oldotta meg az I. világháború végéig, ezt követően, az általános gazdasági krízis nyomán oda jutott, hogy igazgatási költségeit is nehezen tudta finanszírozni és ekkor még nem beszéltünk a szakmai, tudományos tevékenységről, valamint az MTA nyugdíjasainak nyugellátásáról. Az MTA körüli válsághelyzet oda vezetett, hogy a problémával még Horthy Miklós kormányzó is foglalkozott egy Klebelsbergnek küldött levélben¹⁸ Ennek nyomán megszületett az 1923. évi I. törvénycikk a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról.¹⁹ Az MTA ekkortól részesül évi rendes állami támogatásban, amit a törvényalkotó így indokolt: „1. § Az Akadémia rendes évi segélyezése. A nemzet jövőjébe vetett

¹⁴ 1922. évi XIX. törvénycikk, a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetükről; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7530>

¹⁵ Klebelsberg: Törvényjavaslat a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről (1922. augusztus 17.). In: Glatz (szerk.) 117

¹⁶ Klebelsberg: Törvényjavaslat a nemzeti nagy közgyűjteményeink önkormányzatáról és személyzetük minősítéséről (1922. augusztus 17.). In: Glatz (szerk.) 117–130, valamint Klebelsberg: Elnöki megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén (1922. november 18.). In: Glatz (szerk.) 131–152

Később a Gyűjteményegyetem „tudományos tisztviselői” létszámába sorolták be az MTA és a Collegium Hungaricumok főállású munkatársait is.

¹⁷ Klebelsberg: Elnöki megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén (1922. november 18.). In: Glatz (szerk.) 1990 151

¹⁸ Klebelsberg: Indoklás a Magyar Tudományos Akadémia támogatásáról szóló törvényjavaslatához. (1922. november 16.) In: Glatz (szerk.) 1990 153–154

¹⁹ Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7541>

tántorithatatlan hitéről és életerejéről azzal is tanúságot tesz, hogy a magyar tudományos munka folytonosságát mostoha helyzetében is biztosítja.” Az Akadémia állandó alkalmazottait a Gyűjteményegyetem személyzetének létszámába vették fel. Ezzel elhárult az MTA anyagi ellehetetlenülésének veszélye. Az intézmény további támogatását az akadémiai centenáriumi évben az 1925. évi XLVI. törvénycikk, a Magyar Tudományos Akadémia érdemeinek törvénybe iktatásáról és állami támogatásának felemeléséről²⁰ erősítette meg.

A tudománypolitikai elképzelések szervesen fonódtak össze a felsőoktatás fejlesztésével. Az 1920-as évek elejének legsürgetőbb feladata a trianoni határon kívül maradt felsőoktatási intézmények átköltöztetése és új otthonukban az egyetemi infrastruktúra kialakítása volt. Ekkor került Szegedre Kolozsvárról a Ferenc József Tudományegyetem és Pécsre a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem.²¹ Pécs közel három évig – 1918–1921 – tartó szerb megszállása után a város hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy az egyetem elhelyezését, a körülményekhez képest, korszerű formában tudja megoldani.²² A Selmechányai Bányászati és Erdészeti Főiskola Sopronba költöztetésével befejeződött a határokon túl rekedt magyar felsőoktatási intézmények magyarországi elhelyezése. Az egyetemi ingatlanfejlesztések – oktatási épületek, klinikák, tanári szolgálati lakások építése stb. – elsősorban a vidéki tudományegyetemmel rendelkező városokban, Szegeden, Debrecenben és Pécsen ezt követően kezdődtek el.

1925-ben Budapesten új intézményként megalapították a Testnevelési Főiskolát, ami a sporttudomány és a testnevelő tanárképzés első számú magyarországi fellegvára lett.²³ Ez az intézmény szakmai folytatása és kiteljesítője lett annak a testnevelésről szóló törvénynek, amelyet már 1921-ben elfogadtak.²⁴

Az egyetemi, ill. tudományos képzést kiegészítette, továbbépítette a tehetséges hallgatók, fiatal diplomás szakemberek külföldi tanulmányútjainak megszervezése és a külföldi magyar intézetekbe, a Collegium Hungaricumokba küldése. Ennek szükségességét és megszervezését Klebelsberg így indokolta: „Gondoskodni kell azonban arról is, hogy minden téren kellő számban álljanak oly szakemberek rendelkezésre, kik teljes európai színvonalon állnak, s így minden működési téren, minden szakmában a nagy feladatok megoldásánál elsőrangú erőkre támaszkodhassunk.”²⁵

1927-ben külön ösztöndíjrendszert hoztak létre, amelynek koordináló szervezete az Országos Ösztöndíjtanács volt, élén Klebelsberg bizalmasával, Domanovszky Sándor történész professzorral.²⁶ A miniszter jelentős alkotása még a Tihanyi Biológiai Intézet, ahol a természettudományi kutatást, a balatoni

²⁰ Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7657>

²¹ Lásd: 1921. évi XXV. törvénycikk a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7481>

²² Pécs ezer éve 230–236

²³ Romsics 2001 183

²⁴ Lásd: 1921. LIII. tc. a testnevelésről; <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7509>

²⁵ Klebelsberg: Indoklás a külföldi magyar intézetekről és a magyar műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslathoz. 1927. In: Glatz (szerk.) 1990 175 Lásd: 1927. tc. A külföldi Magyar intézetekről és a magas műveltség céljait szolgáló ösztöndíjakról; <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7697>

²⁶ Romsics 2001 185 Lásd: 1927. évi XIII. törvénycikk a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7697>

turizmust és az egyetemi oktatást szándékozott összekapcsolni, „... mert a kapcsolatot oktatás és kutatás között rendkívül termékenynek tartjuk.”²⁷

Az oktatási reformok eszmei háttere

Klebelsberg oktatáspolitikai koncepciója kiterjedt a középiskolai és a népiskolai oktatásra egyaránt. A középiskolai oktatási reformprogramja annak a társadalom- és kultúrpolitikai elképzelésnek a szerves része volt, amely a keresztény, nemzeti középosztály megerősítését, kiszélesítését és szakszerűségének fokozását tartotta a magyar társadalom egyik legfontosabb, megoldandó feladatának, ezzel is elősegítve az ország termelékenységének, hatékonyságának fokozását. A népiskolai reform lényege, ill. célja az volt, hogy felszámolják az analfabetizmust és a társadalom széles rétegei jussanak hozzá a műveltség alapelemeihez.

Klebelsberg egyik tanácsadója, Kornis Gyula művelődésfilozófus szerint „A kultúrát nem lehet passzíve örökölni, hanem mindenkinek magának aktíve kell meghódítania. A komoly, szívós, fegyelmezett munkára való nevelés, a szigorú kötelességteljesítés habitusa a kultúra első feltétele.”²⁸ Kornis 1927–1931 között a kultusztárca közoktatásért felelős államtitkáráként a miniszter legközvetlenebb segítője lett.²⁹

Kultúrpolitikánk irányelvei című művében Kornis a neveléspolitikai aktuális feladatairól a következőket írta:

„Az első régi: a nemzeti érzés pozitív ápolása [...] Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül [...] Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját [...] A nemzeti kultúrpolitika másik fő feladata az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen [...] A második feladattal a legszorosabban összefügg a harmadik: a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása, mondhatnánk eljudaizálódásával szembeni hungarizálása [...] Minthogy az itt vázolt szellemet a keresztény morál tartalmazza a legteljesebb mértékben és a leghatásosabb módon, a nemzeti politikai nevelés csak úgy lehet biztosítva, ha keresztény vallásos érzület hatja át.”³⁰

Mindezen elvekhez Trianon után természetes módon kapcsolódott az oktatás, nevelés folyamatában az irredentizmus. „*A mindent vissza!*” jelszó hangos képviselői a politikai paletta szélsőjobb oldali csoportjait igyekeztek összefogni, míg az országot ekkor irányító felelős politikai tényezők – Bethlen István miniszterelnökkel az élen – az optimális revízió talaján álltak. A parlamentben helyet foglaló polgári és szociáldemokrata ellenzék pedig az etnikai revízió hangsúlyozását tartotta célravezetőnek.³¹ Az irredentizmus, a nemzeti keresztény eszmerendszer – amelynek értelmezése és gyakorlati megvalósulása széles skálán moz-

²⁷ Klebelsberg: A Tihanyi Biológiai Intézet alapkövetétele alkalmából tartott beszéd. 1926. augusztus 25. In: Glatz (szerk.) 1990 193

²⁸ Kornis 1921a 47

²⁹ Kornis Gyula: <http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=75c76bfa-c3b7-44dc-b8b2-b5946a375339&cid=72f68b30-d7a8-418a-a44b-57f7be50adcb>

³⁰ Kornis 1921b 21–28

³¹ Ormos 1998 118

gott³² – az oktatás minden szintjén, és különösen a humán tantárgyakban közvetlenül is megjelent. A kormány „hivatalosan” nem agitálhatott a trianoni béke ellen, da az ún. civil vagy társadalmi szervezetek – hallgatólagos kormányzati támogatással – igyekeztek mindent megtenni a trianoni békediktátum felülvizsgálataért. Terjedelmi okok miatt itt csak a Magyar Hiszekegyre utalok, amelynek első versszakát minden oktatási intézményben iskolakezdekor naponta közösen elmondták a diákok és a pedagógusok. A strófa szövegét a tankönyvek, füzetek borítólapján, iskolai plakátokon, táblákon is elhelyezték. *„Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy hazában, / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország föltámadásában!”* (Papp–Váry Elemérné, Sziklay Szeréna, 1920) A Budapesti Hírlap 1920. szeptember 12-i számának magyarázata szerint: *„Ehhez nem kell kommentár. Ezt megérti a gyermek, ettől megdobb az aggastyán szíve.”*³³

Fiú középiskolai reform

Klebelsberg középiskolai törvényelőkészítési munkájában kora jelentős professzorai – Fináczy Ernő, Kornis Gyula, Pauler Ákos – a miniszter szakértő munkatársaiként vettek részt.³⁴

A középiskolai oktatás reformjára Klebelsberg szerint azért volt szükség, mert az általa egyébként nagyra értékelt Trefort Ágoston kultuszminisztersége idején elfogadott 1883-as középiskolai törvényben³⁵ meghatározott gimnáziumon és reáliskolán túl *„Nálunk, magyaroknál fő érv a reálgimnázium mellett az, hogy új helyzetünkben a modern nyelvek (Tehát a kötelező német nyelven kívül a kötelezően választható angol, vagy francia, vagy olasz nyelv. H. Z.) tanítása parancsoló szükség.”*³⁶ A nyolc évfolyamos, azonos továbbtanulásra jogosító érettségit adó fiú középiskolákra vonatkozó törvény 1. §-a világosan összefoglalja a három típus fő sajátosságait:

„1. § A középiskola fogalma és feladata.

A középiskolának három faja van: a gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola.

A középiskolának az a feladata, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös polgárrá nevelje, hazafias szellemben magasabb általános műveltséghez juttassa és a felsőbb tanulmányokhoz szükséges szellemi munkára képessé tegye.

A közös nemzeti tárgyakon kívül a gimnázium e feladatot a minden irányú humanisztikus, elsősorban latin- és görögnyelvi és irodalmi tanulmányokkal, a reálgimnázium főleg a latin- és modernnyelvi és irodalmi tanulmányok segítségével, a reáliskola különösen a modern

³² Ormos 1998 118–120

³³ Vonyó 2002; <http://www.historia.hu/archivum/2002/0201vonyo.htm>

³⁴ Klebelsberg: A középiskolákról szóló törvényjavaslat betérjesztése (1924. március 26.). In: Glatz (szerk.) 1990 298

³⁵ 1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6108>

³⁶ Klebelsberg: A középiskolákról szóló törvényjavaslat betérjesztése (1924. március 26.). In: Glatz (szerk.) 1990 293

nyelvek és irodalmak, úgyszintén a mennyiségtani és természettudományi tárgyak tüzetesebb tanításával oldja meg.”³⁷

Klebelsberg tervezete szerint a 120 magyar középiskolából „14-et el kell törölni”, azaz megszüntetni és a megmaradó 106 középiskolából 20 a „humanisztikus” gimnáziumi, 71 a reálgimnáziumi, 15 pedig a reáliskolai tanterv szerint folytatja tevékenységét.³⁸

Leányközépiskolai reform

A leányközépiskolai struktúra korszerűsítésére 1926-ban került sor. A fiú középiskolákéhoz hasonló általános elvek vezérelték a törvényhozót, amikor megalkották az 1926. évi XXIV. törvénycikket a leányközépiskoláról és a leánykollégiumról.³⁹ A nyolc évfolyamos, érettségit adó iskolarendszerben három típust különítettek el: a leánygimnázium és a leánylíceum sikeres érettségije a fiú középiskolákéval azonos feltételeket nyújtott az egyetemi és főiskolai továbbtanulásra. Ha össze akarjuk hasonlítani a fiú és leány középiskolák struktúráját, akkor a (fiú)gimnáziumnak a leánygimnázium, a reálgimnáziumnak pedig a leánylíceum felelt meg. A leánykollégiumban szerzett érettségi vizsga a tudományegyetemi és műegyetemi továbbtanuláson kívül minden főiskolai tanulmányra jogosította a jelöltet.

Középiskolai tanárképzés

A korszerűsített középiskolai rendszer számára a középiskolai tanárképzést is megreformálták. Középiskolai tanári diplomát csak az az egyén szerezhett, aki négy éves egyetemi tanulmányaival párhuzamosan az egyetem Tanárképző Intézetének stúdiumait is látogatta, ez után igazoltan egy évet középiskolában tanítási gyakorlattal töltött, majd ezt követően sikeres írásbeli és szóbeli képesítő vizsgát tett a szaktárgyain kívül a magyar irodalom, ill. művelődés történetéből, valamint lélektani, filozófiai és neveléstani tantárgyakból. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a jelöltnek legalább egy idegen nyelv (német, francia, angol vagy olasz) ismeretéről írásban és szóban is számot kellett adnia. A középiskolai tanári diploma megszerzésének feltétele az egymásra épülő alapvizsga, szakvizsga és pedagógiai vizsga sikeres letétele volt.⁴⁰

Polgári iskolai reform

A polgári iskola a középfokú általános és szakoktatást előkészítő legnépszerűbb intézmény lett az 5.000 lakost meghaladó kisvárosokban, járási székhelyeken a két világháború közötti Magyarországon. „Szükségünk van a nemzet

³⁷ 1924. évi XI. törvénycikk a középiskoláról; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7594>

³⁸ Klebelsberg: A középiskolákról szóló törvényjavaslat betérjesztése (1924. március 26.). In: Glatz (szerk.) 1990 292–293

³⁹ 1926. évi XXIV. törvénycikk a leányközépiskoláról és a leánykollégiumról; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7684>

⁴⁰ 1924. évi XXVII. törvénycikk a középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7610>

széles rétegei, nagy tömegei értelmi szintjének igen számottevő emelésére.”⁴¹A polgári iskola ugyan „nem középiskola, hanem a kereső életbe készülő embernek nagyobb szellemi útravalót adó, egészen speciális oktatási intézmény”,⁴² amely a 4 elemi osztályt elvégzett tanulóknak jelentett további 4 év tanulási lehetőséget. A trianoni ország területén 253 polgári iskola maradt a korábbi közel 500 ilyen típusú intézményből. Az 1920-as évek iskolafejlesztésének eredményeként 1929–1930-ra 353 polgári iskola működött Magyarországon.⁴³ E látványos gyarapodást az 1927. évi XII. törvénycikk a polgári iskolákról jelentős mértékben megerősítette. A törvény 1. §-a a polgári iskola feladatait az alábbiakban foglalta össze: „A polgári iskolának az a feladata, hogy a tanulót vallásos, erkölcsös és nemzeti szellemben gyakorlati irányú általános műveltséghez juttassa és ezzel közvetlenül a gyakorlati életre vagy pedig a középfokú szakiskolákra előkészítse. A polgári leányiskola feladata azonfelül művelt, magyar polgári háziasszony nevelése.”⁴⁴

Népiskola építési program

Az 1920-as évek kultúrpolitikai fejlesztései közül volumenében, társadalmi érintettségében és költségvetési vonatkozásában is a legnagyobb hatású a népiskola építési program volt. A népiskolák helyzete az I. világháború előtt a következőképpen nézett ki Magyarországon: 1913-ban 17 ezer mindennapos népiskolában 35 ezer tanító 2,2 millió diákot oktatott. Ez azt jelentette, hogy iskolánként átlagosan 130 tanuló és 2 tanító, egy pedagógusra pedig 64 diák jutott. A trianoni béke utáni határok között 5,584 iskola maradt, ami a korábbi iskolák 33%-os arányával megfelelt a területi csökkenés nagyságának, viszont jelentősen felülmúlta a lakosság csökkenését, amelynek 43%-a maradt az új határok között. Az 1920-as évek elején egy iskolára 147 diák és 2,9 tanító, egy tanítóra pedig 49 tanuló jutott.⁴⁵ Az ekkor érvényben lévő Eötvös József-féle népoktatási törvény⁴⁶ megvalósítása, minden pozitív tartalma ellenére, az analfabetizmus területén az 1910-es adatok alapján még azt mutatta, hogy a 6 éven felüli lakosság 33%-a nem tudott írni és olvasni. Ez az arány ugyan 1920-ra lecsökkent 15%-ra, de nyugat-európai statisztikákhoz viszonyítva ez is magasnak mondható. ⁴⁷ A helyzeten az 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról⁴⁸ szóló törvénnyel igyekeztek javítani, amely elrendelte, hogy minden gyermeknek 6 éves kortól 9 éven át (6 elemi és 3 ismétlő) évfolyamot kell a népiskolában sikeresen elvégezni.

A trianoni Magyarország alapfokú oktatási rendszerében a nemzetiségi diákok által látogatott iskolákat a következő módon szervezték meg.⁴⁹ A Vallás- és

⁴¹ Klebelsberg: A magyar polgári iskola (1926. június 24.). In: Glatz (szerk.) 1990 269–270

⁴² Klebelsberg: A magyar polgári iskola (1926. június 24.). In: Glatz (szerk.) 1990 270

⁴³ Romsics 2001 178

⁴⁴ Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7696>

⁴⁵ Romsics 2001 175

⁴⁶ 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360>

⁴⁷ Romsics 2001 175

⁴⁸ 1921. évi XXX. törvénycikk az iskoláztatási köteleesség teljesítésének biztosításáról; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7486>

⁴⁹ Szita 1986 613

Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1923. augusztus 24-én kelt 110.478/1923. VKM sz. rendelete alapján indították meg a nemzetiségű tanulókat (is) oktató iskolák típusba sorolását. Az „A-típus” a kisebbségi (anyanyelvi) tanítás szempontjából ideális megoldásnak látszott, amelyben minden tárgyat a kisebbség anyanyelvén tanítottak, a magyar nyelv pedig kötelező tantárgyként került oktatásra. A „B-típus” vegyes, azaz kisebbségi és magyar tanítási nyelvű iskola, a „C-típus” magyar tanítási nyelvű iskola volt, ahol a kisebbségi nyelv, (anyanyelv) oktatása a rendes tantárgyak közé sorolt kötelező tantárgyak között szerepelt. A többi tárgyat magyarul oktatták. A hittan tanítását nem érintette a rendelkezés, az a vonatkozó jogszabály – 1797/1914. VKM eln. sz. rendelet (1914. április 24.) – alapján mindenütt anyanyelven folyt továbbra is.

Az analfabetizmus legfőbb oka alapvetően abban állt, hogy az ország területén jelentős egyenlenségek voltak a népiskolák elhelyezkedését, ill. számát illetően. Így pl. az Alföld tanyavilágában az iskolák hiánya miatt nem lehetett a törvénynek érvényt szerezni. Klebelsberg a kecskeméti tanyavilág iskolaköteles tanulóinak létszámán mutatatta be azt a helyzetet, hogy a külterületen lakó gyermekek számára milyen égetően fontos az iskolák megépítése,⁵⁰ különösen akkor, amikor „A brutális tény az, hogy az általános tankötelezettség behozatala után több mint fél évszázaddal a nyolcmillió maradék magyarból több mint egymillió a hatévesnél idősebb analfabéta.”⁵¹ A széles néptömegek műveletlenségének hiánya a nemzet sorsának, jövőjének szempontjából is veszélyes, hiszen „... a politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúrdemokrácia nem készíti elő. Csak az olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.”⁵²

Magyarország 1924–1925-ös szanalását követően, a költségvetési egyensúly megteremtése után Klebelsberg jelentős állami támogatással hozzáfoghatott a népiskolai építési program megvalósításához, ahol „A megoldásra váró kérdés az, hogy magyar országos népiskola építési alapot kell létesítenünk.”⁵³ Magyarországon az első központilag szervezett és államilag támogatott népiskola építési programot az 1926. évi VII. törvénycikk⁵⁴ 2. §-a alapján felállított Országos Népiskola Építési Alap szervezte és bonyolította. Az iskolaépítés elvi és gyakorlati előkészítését, szervezését, finanszírozását, tanszemélyzettel és felszereléssel való ellátását, szükség esetén a tanköteles gyerekek iskolába és hazaszállítását is szabályozó törvény minden olyan térségben népiskola építését írta elő, ahol „...legalább másfél, legfeljebb négy kilométer sugarú területen (körzetben) szét-szórtnak vagy tömörülve az utolsó három év átlagát számítva legalább 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakik és a körzeten belül valamennyi tanköteles befogadására alkalmas más iskola nincs.”⁵⁵ A népiskola építési program előkészítése azonban már 1925 augusztusában elindult. A tervek szerint 5.000 népiskolai objektumot (iskolát és tanítói lakást) szándékoztak öt év alatt felépí-

⁵⁰ Klebelsberg: Az Alföld egészsége és műveltsége (1926. október 3.). In: Glatz (szerk.) 1990 259

⁵¹ Klebelsberg: A nyolcosztályú népiskola (1926. március 21.). In: Glatz (szerk.) 1990 264

⁵² Klebelsberg: A nyolcosztályú népiskola (1926. március 21.). In: Glatz (szerk.) 1990 266

⁵³ Klebelsberg: A kultuszárca programja [A VKM költségvetési vitáján elmondott beszéd] (1925. február 20.) In: Glatz (szerk.) 1990 356

⁵⁴ 1926. évi VII. törvénycikk a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7667>

⁵⁵ 1926. évi VII. törvénycikk; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7667>

teni. Nagyobb építkezések a kecskeméti, szegedi, debreceni tanyavilágban, a Szabolcs megyei Nagykálló és Balkány környéki tanyavilágban, az egri és a letenyei járás területén zajlottak. Öt év alatt felépült 3.500 tanterem (1.096 új népiskolában⁵⁶) és 1.500 tanítói lakás.⁵⁷ Az épületek a legmodernebb típustervek alapján, téglafalakkal, vörösfenyő padlózattal, hatalmas ablakokkal és palatetővel készültek. Közeliükben hasonló technikával építették fel a háromszobás tanító-lakásokat, téglából készült melléképületekkel. Mindez forradalmi változást jelentett a magyar tanyavilágban, ahol ekkor a házak fele vályogból, a háztetők pedig nádból készültek,⁵⁸ a háztartások jelentős részében pedig nem ismerték a WC-t, hanem illemhelyként a trágyadombot használták. Az ötezredik objektum átadására 1930-ban a szegedi-rókusai elemi iskolában került sor. „Klebi” ellenfelei ekkor malíciózusan jegyezték meg, hogy mindez nem véletlen, hiszen a „Gróf” Szeged országgyűlési képviselője is volt ekkor.⁵⁹

Klebelsberg 1926-ban már a nyolcosztályos népiskola bevezetése mellett agitált, amely szerinte hatással lehetett volna az ország gazdasági teljesítőképességére: „... a nyolcosztályos népiskola nemcsak kultúrpolitikai kérdés, hanem egyúttal közgazdasági kérdés”⁶⁰ is, hiszen pl. Ausztriában, Németországban az I. világháború után kötelező nyolcosztályos elemi iskolát vezettek be, így az onnan kikerült fiatalok nagyobb eséllyel tudtak a nemzetközi munkaerőpiaci versenybe bekapcsolódni és jobban megfeleltek a kor igényeinek.

A nagyarányú fejlesztések közepette Klebelsberg a nyolcosztályos elemi iskola bevezetésére tett javaslatot 1929-ben, amit 1940-ig kellett volna befejezni, de ennek költségvetési hatását az állami büdzsé a gazdasági világválság éveiben nem tudta vállalni.⁶¹ Így a nyolcosztályos elemi törvénybe iktatására csak 1940-ben került sor, de ekkor meg a II. világháború okozta költségvetési helyzet nem tette lehetővé széles körű elterjesztését.⁶²

Klebelsberg népiskolai intézkedéseit nem volt könnyű társadalmi szinten elfogadtatni sem a programban anyagi terheket vállalni kénytelen helyhatóságokkal, ill. notabilitásokkal, de az annak előnyeit élvező paraszti lakossággal sem. Ennek ellenére hatása a magyarországi analfabetizmus felszámolásában meghatározó volt. Miniszteri tevékenységének végére gyakorlatilag megfelelőddött, azaz 7%-ra csökkent az analfabéták száma. Ennek jelentőségét különösen akkor tudjuk a helyén értékelni, ha az 1930-as évek európai összehasonlításában néhány ország hasonló mutatóit is megnézzük. Ekkor Jugoszláviában 45%, Romániában 42%, Bulgáriában 39%, Lengyelországban 23%-os analfabetizmust regisztráltak a nemzeti és a nemzetközi statisztikák. Ausztriában, Csehszlovákiában, Németországban és általában Nyugat-Európában általában 5% alatt volt az írni és olvasni nem tudók aránya.⁶³

⁵⁶ Romsics 2001 175. o., Klebelsberg: A nyolcosztályú népiskola (1926. március 21.). In: Glatz (szerk.) 1990 266

⁵⁷ Ormos 1998 115

⁵⁸ Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 321

⁵⁹ Glatz (szerk.) 1990 195

⁶⁰ Klebelsberg: A nyolcosztályú népiskola (1926. március 21.). In: Glatz (szerk.) 1990 266

⁶¹ Mészáros-Németh-Pukánszky 2003 321

⁶² 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról; <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8134>

⁶³ Romsics 2001 177

A Klebelsberg vezette kultuskormányzat 1927-ben nagyszabású programot indított az iskolán kívüli népművelés fejlesztéséért, amelynek keretében a felnőtt lakosság alfabetizációját akarták megoldani, de támogatta az ismeretterjesztés, szórakoztató programok (dalárdák, színjátszó körök stb.) különböző formáit is. Ezek közül ki kell emelni a vidéki népkönyvtárak létesítését.⁶⁴ A korszerű tömegtájékoztatás, az 1927-ben megindult rádiózás hatékony eszköz volt a kultusztárca kezében. A Rádió Végrehajtó Bizottságának 1928. augusztus 3-i ülésén készült Kozma Miklós naplójának feljegyzésből megtudjuk, hogy „A Kultuszminisztérium felfedezte, hogy van rádió., és a programot szeretné irányítani. Hosszú veszekedés után kaptak két órát, amikor adhatnak valamit, tetszésük szerint. Ezt elnevezték Szabadegyetemnek, ami elég furcsa, tekintettel arra, hogy ők a falusi nép iskoláztatására gondoltak.”⁶⁵

Összegezve a Trianon utáni évtized – a kortársak és az utókor által is sokat vitatott – Klebelsberg Kunó irányította kormányzati kultúrpolitika törekvéseit megállapítható, hogy ellentmondásaival együtt, gondoljunk pl. a „numerus clausus” törvényre,⁶⁶ amelyet ugyan még Klebelsberg kultuszminisztersége előtt fogadtak el és 1928-ban Klebelsberg idején az inkriminált passzusait visszavontak⁶⁷ – az adott geopolitikai, társadalomlélektani stb. helyzet kihívásaira a művelődési lehetőségek optimális kihasználásával össztársadalmi eredmények elérésével igyekezett válaszolni.

Irodalom

- Bölöni 1987 Bölöni József: Magyarország kormányai 1848–1987. Akadémiai, Budapest, 1987
- Dobszay 2003 Dobszay Tamás: Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András, Osiris, Budapest 2003 460–489
- Glatz 1988 Glatz Ferenc: Kultúrpolitika, kurzusideológia, rádió (1927–1937) In: Glatz Ferenc: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet. 1867–1987. Kossuth, Budapest, 1988 179–224
- Glatz 1990 Glatz Ferenc: Konzervatív reform – kultúrpolitika (Gróf Klebelsberg Kuno konzervatív reformeszméi). In: Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa, Budapest, 1990 5–26
- Glatz (szerk.) 1990 Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Glatz Ferenc. Európa, Budapest, 1990
- Husztai 1942 Husztai József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1942

⁶⁴ Romsics 2001 177–178

⁶⁵ Glatz 1988 179

⁶⁶ 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról; <http://www.100oev.hu/index.php?a=3¶m=7440>

A téma alapos összefoglalását lásd Paksa 2010 70–77

⁶⁷ 1928. XIV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk módosításáról; <http://www.100oev.hu/index.php?a=3¶m=7733>

- Kékes Szabó Mihály 1996 Kékesi Szabó Mihály: Klebelsberg Kuno egyetempolitikai törekvéseinek főbb jellemzői. In: Magyar Pedagógia 96. évf. 1996. 3. szám 253–260
http://www.magyarpedagogia.hu/document/KekesSz_MP963.pdf
- Kovátsné
- Németh Mária 1996 Kovátsné Németh Mária: Kornis Gyula kultúraelméleti felfogása. In: Magyar Pedagógia, 95. évf. 1995.1–2. szám,77–87.
http://www.magyarpedagogia.hu/document/Kovatsne_MP9512.pdf
- Klebelsberg 1927 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Atheneum, Budapest, 1927
- Kornis 1921a Kornis Gyula: Kultúrfölényünk kérdése. Budapest 1921
- Kornis 1921b Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei. Budapest 1921
- Mészáros–Németh–
- Pukánszky 2003 Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Osiris, Budapest, 2003
- Paksa 2010 Paksa Rudolf: A numerus clausus parlamenti vitája. In: Rubicon 2010/4–5. Szám 70–77
- Pécs ezer éve 1996 Pécs ezer éve. Szemelvények és források a város történetéből (1009–1962). Főszerkesztő: Márfi Attila. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 1996
- Romsics 2001 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Budapest, 2001
- Ormos 1998 Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában (1914–1945). Csokonai, Debrecen, 1998
- Szegedy-Maszák 1998 Szegedy-Maszák Mihály: A polgári társadalom korának művelődése. (A XVIII. század végétől 1920-ig) In: Magyarország művelődéstörténete. Szerk.: Kósa László, Osiris, Budapest 1998 332–397
- Szita 1986 Szita László: A nemzetiségi nyelvtanítás a Délkelet–Dunántúlon a két világháború közötti időszak oktatásügyi statisztikájának tükrében. In: Szita László (szerk.) Baranyai Helytörténetírás 1985–1986. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, Pécs 1986 603–646
- Vonyó 2002 Vonyó József: A Magyar Hiszekegy születése. In: História, 2002. 1. szám; <http://www.historia.hu/archivum/2002/0201vonyo.htm>

Az internetes hivatkozások letöltési dátuma: 2014. január 05.

Eötvös József. (Forrás: mek.oszk.hu)

Vass Éva Tünde

PEDAGÓGUSOK A NEMZETI PLUTARKUSBAN

Dolgozatom tárgya a *Nemzeti Plutarkus vagy a Magyarország s vele egyesült tartományok nevezetes férfainak életírásaik* című lexikon. A továbbiakban először röviden összefoglalom Kölesy Vince életpályáját, majd külön foglalkozom a *Nemzeti Plutarkus* mögött álló műfaji hagyományokkal. Végül négy pedagógus életrajzát veszem összehasonlító vizsgálat alá. Olyan személyek életrajzeit választottam ki a *Nemzeti Plutarkus* három – a Klimó Könyvtárban is rendelkezésre álló – kötetéből, akiknek valamilyen módon szerepük volt a nevelés és a művelődés előremozdításában Magyarországon. Arra kerestem a választ, vajon milyen szempontok voltak kiemelkedőek a 19. század elején, egy népszerűsítést célzó kiadványban, és ehhez képest milyen hangsúlyeltolódások vehetők észre ma az általam vizsgált személyek életének lexikonokban való feldolgozásai-ban. Tanulmányomhoz Pázmány Péterről, Pápai Páriz Ferencről, Faludi Ferencről valamint Sylvester Jánosról Kölesy által írt szövegeket választottam. Az életrajzok elemzése után minden esetben közlöm a *Nemzeti Plutarkusban* megjelent szöveget is. A szövegek átírásánál megtartottam a korabeli írásmódot, mivel a szövegértést, véleményem szerint, nem akadályozza, és így pontosan látható az is, mit írt Kölesy. Az egyértelmű sajtóhibákat javítottam.

Kölesy Vince¹

Kölesy Vince 1788 körül született Kölessi vagy Kölesd községben. Elképzelhető, hogy felvidéki cipszer családból származott. Ennél pontosabb adatot azonban nem tudunk származásáról. 1806-ban beiratkozott a keszthelyi Georgikon gazdasági tanintézetébe Kölessi néven. Tisztartó, a Pesti Magyar Gazdasági Egyesület tagja.

1812-ben tűnt fel Pécsset, az egyházi birtokok kancellistájaként. Richard Brightot, angol orvos, geológust utazásai során, amikor Pécsset járt, Kölesy Vincéhez irányították. Erről feljegyzéseiben meg is emlékezik, és nagyon jó véleménnyel van vezetőjéről. Kölesy megmutatta Brightnak a Püspöki Könyvtárat is, és említi, hogy ő maga is nemrégiben folytatott kutatásokat ebben a könyvtárban, mely akkorra már szerencsére a nyilvánosság számára is rendelkezésre állt. „Kölesy társaságában, akihez szerencsémre ajánlólevelem volt, megnéztem a könyvtárt. Jobb vezetőt nem is választhattam volna, mert ő nemrég arra használta fel üres óráit, hogy összegyűjtse, és közzétegye a könyvtár alapítójának életére vonatkozó adatait.”²

1816-ban bicsérdi ispán Feltárta az abaligeti barlangot, s a *Tudományos Gyűjteményben* közre is adta erről készített, azóta is sokat idézett tanulmányát.

¹ A *Nemzeti Plutarkus* megírásában a második, harmadik és negyedik kötet életrajzainak megírásában Melczer Jakab is közreműködött, ám az általam választott életrajzokat bizonyosan Kölesy Vince írta, ezért csak az ő életrajzát közlöm dolgozatomban.

² *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815.* ford. Szerecz Imre, Veszprém, Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970. 72.

1829-ben Pécsre helyezték hűséges szolgálatai miatt, és a székesegyházi uradalom számtartói tisztségét bízták rá.

1843-ban megkapta a legmagasabb tisztséget pályafutása alatt. A Székesegyházi Uradalom tiszttartója, vezető gazdatisztje lett. Sorsát ennek a címnek az átvétele pecsételte meg, amikor régi hivatalának átadásánál elszámolási gondjai voltak. Perbe fogták, melynek során végül is állását nem veszítette el, de kénytelen volt földjét, házát eladni, s gyermekeinek anyai örökségét (2000 Forintot) is a tartozás fejében kifizetni. Végül Kölesyt kiforgatták mindenéből, vagyona azonban legfeljebb könyvtára volt. 1847. február 8-án, 59 évesen hunyt el, úgy, hogy tartozásait nem fizethette ki.³

A Nemzeti Plutarkus

A *Nemzeti Plutarkus* az életpálya elején született. A Plutarkus terjedelméből ítélve a huszonéves szerző történeti kutatásait már Pécsre kerülésekor megkezdte. A lexikon második kötete elején álló bevezetés szerint azért látott munkához, mert tapasztalatai szerint a külföldön megjelenő élettörténeti művekben magyar emberekről alig, vagy egyáltalán nem történik említés. A leginkább emlegetett ilyen munka Pierre Blanchard németül *Neue Plutarch* címmel megjelent lexikona, a legfontosabb műfaji minta volt, amely 1806-ban Bécsben, 1815-ben, Kölesy munkájával egy évben pedig Pesten látott napvilágot. Kiadásainak pontos adatait a bibliográfia tartalmazza. A „plutarkus” műfaját tekintve lexikon. Szócikkekből áll, melyek híres emberek életrajzát tartalmazzák. Annyiban mégis eltér a lexikontól, hogy megengedhető benne bizonyos rendszertelenség, mint például a betűrend, vagy az időrend felborítása, mely utóbbi miatt a második kötetben szabadkozik is a szerző. A tartalmat illetően is nagyobb szabadsága van egy plutarkus írónak, mivel azt saját tolla szerint formálhatja, a maga szempontjait érvényesítheti, és így engedhető meg, ha bizonyos tekintetben védelmére kel a nagy magyarok érdekében azzal, ahogyan nyilatkozik róluk.

Kölesy főként azt sérelmezi, hogy: „csak Magyarok fordulnak e’ drága munkában (t.i Blanchardéban)⁴ ritkán ’s igen kevesen elő; ’s ha helyel közzel megjelen is Egy vagy Más közülök; Életrása rövid, ’s szokásként hideg vérrel festett.”⁵ Mindennek két lehetséges okát feltételezi. Az egyik, hogy szükséges forrásban szűkölködtek a külföldi írók, illetve, hogy azt gondolták, Magyarországon nem élt olyan említésre méltó egyéniség, aki méltó lenne a későbbi korok tiszteletére: olyan érv ez, amely a historia litteraria kezdeteitől fogva megjelenik az ilyen tárgyú előszavakban. Czvittinger Dávid írta az első magyar irodalomtörténeti összefoglalót *Specimen Hungariae literatae* (Kísérlet a magyar tudományosság összefoglalására) címmel, s amelyet 1711-ben adtak ki. Elsősorban annak kapcsán keletkezett ez a munka, hogy külföldön semmi esélyét nem látták annak, hogy ilyen munka magyarokról valaha meg fog jelenni. Czvittinger elsősorban Jakob Friedrich Reichmann-t tekintette ellenségének, aki Irodalomtörténeti be-

³ Amit életéről tudhatunk, egy 1965-ös cikk a *Baranyai Művelődés*ből, illetve a *Pécsi Műszaki Szemle* 1987. évi 3-4. számában jelent meg, valamint művei és egy rövid összefoglalás Szinnyei *Magyar írók...* c. könyve alapján áll rendelkezésre. Felhasználtam továbbá a Püspöki Levéltár 1812-1847-es jegyzőkönyveit is.

⁴ Megjegyzés tőlem.

⁵ Kölesy Vince, *Nemzeti Plutarkus* II., Pest, Trattner, 1815. előszó.

vezetésében – mely *Versuch einer Einleitung in die historiam literariam insgemein* címmel 1708-ban jelent meg –, azt állítja, hogy „a magyarok természetüknél fogva többre becsülnek egy jó lovat vagy fényes kardot, mint egy érdekes könyvet.”⁶ A *Nemzeti Plutarkus* e gyanú eloszlátása végett keletkezett, nehogy külföldön azt higgyék, a szerző szülőföldje csupán: „medvék’ s farkasoktól lakatott barlang”⁷ lenne. Eredetileg 28–30 jeles emberről akart írni, de látván a nagy érdeklődést, több mint száz életrajzot készített, melyeket négy kötetben adott ki, a második kötettől kezdve Melzer Jakabbal⁸ mint társszerzővel együtt. Az életrajzok a híres emberek születési ideje szerint követik egymást, minden kötetben előlről kezdve az időrendet. Az első kötet Attilával indul, majd Szent István és Hunyadi János következik. A második kötetben azonban Árpád az első, őt követi Könyves Kálmán, sőt ebbe a kötetbe még Kinizsi is belekerült. A harmadik kötet már Sylvester Jánossal indul. A második és harmadik kötet 1816-ban jelent meg. Kölesy csak a második kötetnek készített előszót. Itt részletesebben beszámol az indíttatásról, arról, hogy milyen művek alapján dolgozott. Említi August Gottlieb Meissner, Karl August Schiller, Karl Reichard, és Joseph Hormayr nevét is. Ezek a művek továbbá mintaként is szolgálhattak Kölesynek. Hivatkozik továbbá Kovachich Márton György *Magyar Mercurius* című 1786-ban megjelent munkájára, amely szerint „nemzetünk büszkélkedik Ulysseszekkel, de szűkölködik Homérokban”⁹.

Az előszóban a szerző a jóakarát elnyerése végett hagyományosan használt szónoklattani fogással, a szerénykedéssel él: eszerint is nehéz munkája inkább illelne egy diplomatát, vagy olyan embert, akinek bejárása van az ország s a családok archívumaiba. A munka körülményeiről az előszóból annyit tudunk meg, hogy szerzője szorgalommal nyomozott, és gyűjtötte össze az életírásokat, leginkább úgy, ahogy voltak, vagy kevés másolással iktatta be munkájába. Mindezek ellenére kevésnek bizonyult, amit talált, és kénytelen volt „sok Bajnokainkat a’ történet’ töredékeiből egy egészbe olvasztani úgy annyira, hogy a *Nemzeti Plutarkus* legnagyobb részét eredetinek vehetni.”¹⁰

Kölesy tehát használt forrásokat, és ezek a források legfőképp a Klimo Könyvtárban buzógtak. Az ott található kiadványokat olvasta és jegyzetelte üres óráiban.

⁶ A magyar irodalom története, I-II., 463.

⁷ Kölesy Vince Károly, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, 1816, II. előszó

⁸ Melzer Jakab, ág. ev. lelkész, szül. 1782-ben Poprádon (Szepesm). Huszonöt éves korában pappá szentelték és 1807-ben Majerkán (Szepesmegye) kezdte meg pályáját. Lelkészkedése kezdetén mértékletességi egyesületet alapított, mi által a község anyagi és erkölcsi felvirágzásához jelentékenyen hozzájárult. 1811-ben elfogadta a kislomniczi egyház meghívását, hol 1836. jan. történt haláláig működött.

Munkái közül jelentősebbek:

1. *Der ungarische Zipser-Sachse* in seiner wahren Gestalt. Leipzig, 1806. (2. kiadás. Kassa és Lipcse, 1821.).

2. *Ungrischer Plutarch*, oder Biographien merkwürdiger Personen des Königreichs Ungarn und der dazu gehörigen Provinzen. Aus authentischen Quellen geschöpft und in chronologischer Ordnung dargestellt. Pest, 1815-16. Négy kötet, 4 rézm. arczképpel. (Az I. kötetet 1815-ben Kölesy Károly Vincze maga írta s adta ki, a II-IV. k. 1816-ban Melzer Jakabbal együtt. Magyarul: *Nemzeti Plutarkus* cz. ugyanígy jelent meg Pesten, M. neve a II., III. kötetben Melzernek, a IV. k. Melzernek írva).

⁹ Kölesy Vince Károly, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, 1816, II. előszó.

¹⁰ Uő, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, 1816, II. előszó.

Pázmány Péter

Pázmány Péter, mint ahogyan a Báthory Zoltán és Falus Iván által szerkesztett *Pedagógiai Lexikon*ból tudjuk, többek között egyetemi tanár volt. Jelentős hivatalai mellett kiemelik, hogy kiváló szónok, és a magyar prózai stílus megteremtője. Iskola- és egyetemalapító, valamint a magyar pedagógiai irodalom első darabjainak alkotója is, mivel két prédikációt is szentelt annak, miként kell nevelni a keresztény fiúkat és lányokat.

Fináczy Ernő és Kornis Gyula 1933-as lexikona még nem annyira tárgyilagos, mint a későbbi lexikonok. Stílusukban és a hangsúlyok elhelyezésében is találtam jelentős eltéréseket. Nagyobb figyelmet szentelnek a korábbi lexikonban Pázmány fennmaradt munkáinak, kiemeli a szócikk, hogy gráci előadásainak jegyzetei is fennmaradtak. Mindkét szócikk megemlékezik arról, hogy a katolikus egyház újjászervezésének és megtartójának egyik legjelentősebb alakja volt Pázmány. A Fináczy – Kornis lexikon azonban nem is említi a fiatalok keresztény neveléséről szóló két prédikációt. Ez tehát csupán a huszadik század második felében kap ekkora jelentőséget.

A források tekintetében a *Pedagógiai Lexikon*ok egyértelműek, hiszen oda kell írni minden esetben, hogy a cikk szerzője honnan is informálódott az adott témáról, vagy személyről. A *Plutarkus* esetében azonban kicsit más a helyzet, mivel a műfaj maga ilyen követelményeket nem támaszt feltétlenül a szerző elé. Először tehát a forrásokat nézem meg, majd próbálom meghatározni, hogy mely szempontok vezérelték Kölesy Vincét Pázmány Péter életrajzának megírásakor.

A *Plutarkus* Pázmány szócikkének esetében úgy tűnik Kölesy számára két forrás is buzdott. Az egyik Horányi Elek *Memoria Hungarorum...* című történeti lexikona, a másik pedig Wallaszky Pál *Conspectus reipublicae litterariae...* című munkája. Ezekhez könnyedén hozzá is juthatott Kölesy, hiszen a Klimó Könyvtárban ezek a könyvek akkor is megtalálhatóak voltak.

Az egyes szöveghelyek konkrétan megmutatják, hogy Kölesy mit és hogyan vett átt ezekből a munkákból. Horányinál a következőt olvashatjuk: „Societatem Iesu a prima statim aetate complexus, tantos fecit progressus in litteris, ut in Academia Graecensi, summa cum approbatione Philosophiam ac Theologiam publice docuerit.”¹¹ Körülbelül azt jelenti ez a mondat, hogy Pázmány nagyon fiatalon belépett a Jézus Társaságába, ahol nagyon hamar kitűnt szorgalma és annyira előrejutott a tanulmányaiban, hogy a gráci Akadémián a Filozófia és a Teológia doctora lett. Kölesynél pedig a következő szerepel: „Igen fiatal korában [...] lépett a Jézus Társaságán lévő Egyházi Rendbe, hol a' Literatúrában olly előmenetelt tett, hogy a' Bölcselkedés tudományának kiürült székét, utóbb a' Theologiait nyeré meg a' Gréczi Univerzitásznál.”¹² A két szövegben további számos kapcsolódási pont található. Mindkettőben szerepel VIII. Orbán pápa, azonban míg Kölesy ír egy ékes történetet is a köré, hogy Pázmányt III. Ferdinánd elküldte, hogy járjon közbe a nemzetek összefogásra való felszólításában a pápánál, és vegye át a bíborosi tisztségét, addig Horányi csak azt említi meg, hogy elküldte a király Pázmányt Rómába a pápához.

¹¹ Horányi Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi, Viennae – Posonii, 1775 – 1777. III. 57.*

¹² Kölesy Vince Károly, i.m. I. kötet 185.

Feltűnőbb eltérés, hogy Pázmány műveiről Kölesy hallgat. Horányi nagyon sok művét sorolja Pázmánynak, de főleg a hitvitázó iratokra tér ki. Elképzelhetőnek tartom, hogy ennek az lehet a magyarázata, hogy a 19. századra már lecsendesültek az ellenségeskedések protestánsok és katolikusok között, és Kölesynek ez már nem volt fontos annyira, mint az egyetemes művelődés alapköveinek letétele, és a magyar nyelv művelése. Ez utóbbi egyébként akkoriban különösen hangsúlyos volt, hiszen éppen visszaállt a latin a hivatalos nyelvvé a német helyett, és az alsóbb osztályokban magyarul tanították a gyermekeket. Ezért is tartom érthetőnek, hogy a *Plutarkus* szócikke főként a nyelv művelésére és az ékezen szólásban való kitűnőségére többször is felhívja a figyelmet.

Azt, hogy Kölesy a szövegeket – nem csak Pázmány esetében, hanem szintén mindenkinél – rendkívüli „melegséggel” tűzdeli tele, szintén megengedi a műfaj. Természetesen azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a végső cél is az volt a *Nemzeti Plutarkus* megírásával, hogy a magyar híres embereket a lehető legjobb színben tüntesse fel, még akkor is, ha emberünk olykor úgy mond „felült” a városi legendáknak is.

Ami azonban a Pázmányról alkotott képet illeti, ma lényegesen nagyobb szerepet kapnak tanító – nevelő célzatú munkái és prédikációi, melyek a magyar barokk irodalom legékesebb példái is. Kölesynél azonban Pázmány az ember, a hazafi kerül előtérbe, amiről azt gondolom, hogy esetleg érdemes lehet tudni a mai érdeklődő ifjúságnak is.

Pázmány Péter életrajza Kölesy szerint¹³

Pázmány

Panaszi Pázmány Péter, Cardinális, Esztergomi Érsek, 's Magyarország' Primása igen régi nemes Fajból eredett. Már Szent István alatt élt egy hadi vezér ezen Familiából. Ezen Cardinálisnak Szép Apja Pázmány István, kettős viadalban (duellum) vesztett három fogaiért mezővárosokkal ajándékozott meg. Szülei Pázmány Miklós, 's Margit Masaja vala, melly, mint mondják, a' Massai Márk gróftól vette származását. Péterünk 1573-ban született Nagyváradon. Mint gyermek szülőhelyén a' Kálvinista iskolákat járta, feljebb 's nagyobb képzését a' Gréczi iskoláknak köszönhette. Igen fiatal korában u. m. életének szinte tizenhetedik esztendejébe lépett a' Jézus Társaságán lévő Egyházi Rendbe, hol a' Literaturában olly előmenetelt tett, hogy a' Bölcsekedés tudományának kiürült székét, utóbb a' Theologiait nyeré meg a' Gréczi Univerzitásnál. Mint Missionarius is leküldetett Magyarországba, hogy a' Romai katolika hitet predikálja 's gyarapítsa. Ezen hivatalát olly fáradhatatlan igyekezettel, 's ezen igyekezetnek megfelelő előmenetellel folytatta, hogy nem sokára 30, nem utolsó rendű 's rangú Familiáknál többet térítene vissza a' Romai anyaszentegyházba. Pázmány' buzgósága igen megtetszett az akkori Esztergomi Érseknek Forgács Ferencznek, hanem hajlandóságát, 's barátságát az által nyerte meg leginkább, hogy az Érseknek Testvérét Zsigmondot, kinek megtérésén az Érsek három esztendeig fáradt haszontalan, szerencsésen reá bírta a' Romai hitnek elfogadására. Ezért becsülte őtet Forgács, legkedvesebb Tanácsosává tette, 's még csak élt, oldalától többé el nem bocsátotta.

¹³In.: Kölesy Vince Károly: *Nemzeti Plutarkus* I. kötet 185-190.

Pázmány tehát egy nagy tapasztalású, 's szép lelkü férfiú volt, ki a' legérettebb itélettel, nagy képzéssel, 's kelletős Ékesszólással birt, következésképpen egy próbált 's forgott Tudós volt a' Vallás' dolgában. Ezen tulajdonságai, 's az Érsek' ajánlásai megesmértették II. Mátyás Királlyal, ki őtet annyira tudta becsülni, hogy Forgách Ferencz halála után azon iparkodott, hogy a' Pápának megegyezésével őtet ültesse az érseki székre. Pázmány vonakodott ezen Méltóságnak felvételétől; de a' katolika vallásnak a' dőledezés között fenntartása a' Haza egy különös buzgóságú, 's bölcsességű férfiat kívánt a' Magyar Szentegyház' Fejévé; Mátyás Pázmányt ismerte ilyennek; ilyennek tarták utána a' Rendek is, 's így engednie kellett a' köz kívánságnak, 's 1616-ban innepi pompával vezetett az Esztergomi Érsekségbe, 's neki ajánltatott a' Magyar Szentegyház' javának előmozdítása. – Ezen hivatalában 1618-ban végre hajtá II. Ferdinánd' Király koronáztatását Posonyban; melly innepelést két izben ujjított meg, midőn 1622-ben Eleonorát, 1625-ben pedig III. Ferdinándot koronázta meg Sopronyban.

Pázmány a' Királynak, 's Hazának benne vetett bizodalmanak tökéletesen megfelelt. Hivatalához képest az eretnekek ellen szóval, cselekedettel 's irással kele ki, a' Magyarországi Nemességet arra birta, helyes intései által, hogy visszatérjenek ismét a' Romai Szentegyház' kebelébe. A' Magyar Papságnak szükséges rendszabályozásokat adott ki, 's mind azt, a' mi Religio' javára legjobb volna, eszközteni el nem mulatta. Törvényeknek, Zsinatoknak, 's a' Rendszabás' teljesítésének kellett törekedéseit előmozdítani, de leghelyesebb eszköz az Isteni tisztelet' megalapítására az ő fedhetetlen életének szép példája volt. – Majd nem Királyi – fénnnyel építettett Istennek szentelt épületeket saját költségein. Nézzük csak Nagyszombatban a' Cathedralis templomot, a' Jesus Társaságán volt Papok' lakhelyét, 's a' szent Klára neve alatt összevgyült, Istennek szentelt szűzek klastromát Posonyban; nézzük a' Magyar Nevendékpapság' Nevelőházát Bécsben, 's Nagyszombatban, - ezek emlékjelei Pázmány Istenhez való buzgóságának, emlékjelei azon forró szeretetének, mellyel Hazájához viseltetett!

Pázmány sokféle érdemeinek megjutalmaztatások végett II. Ferdinánd Király, a' ki Pázmányt felette kedvelte, VIII. Orbán Pápához folyamodott, hogy számára a' Cardinalisi Méltóságot kinyerje; mellyel Pázmány 1629-ben meg is tiszteltetett. 1632-ben mint királyi követ küldetett a' Romai Pápához, hogy vele egy bizonyos frigről tanácskozzék, mellyet a' Keresztyén Hatalmasságoknak kellene a' Török ellen kötni. A' Pápa őtet barátságosan fogadta, 's a' Cardinalisi czimert ezen titulussal adta néki: S. Hieronimi Illyricorum. A' mi követségének czélját illette, a' Pápa azt eleinte kedvetlenül fogadta, 's szemére vetette, hogy egy Cardinalis, kihez ez illetlen, mint követ bele avatkoznék a' világiak' ügyébe. Hanem Pázmány hatalmas ékesenszólása, 's bölcs előadásának kellemetessége, meggyőzték a' Szentséges Atyának ellenvetéseit, 's ez Ferdinánd' Király' kívánságát elfogadta. – Az örömmel nagy kifejezésével, 's oltalmának teljes jeleivel fogadta a' Király a' visszatérő Primást, 's hogy úti költségeit megtérítse, 's egyszersemind megbizonyítsa, melly igen megindult légyen, megosztotta vele a' Pénzveretésnek hatalmát.

Pázmány, a' ki maga is bölcs vala, a' Tudományok' virágzásához saját igyekezetét is hozzá tette; azon ismeretes szeretete, mellyel Hazájához viseltetett, arra birta, hogy dd. Majus 12-kén 1635-ben Posonyban egy ajándékozó levelet adott ki, mellynek erejével a' Nagyszombati Collegiumnak 100.000. forintot kész pénzben, 's egyéb letett Tőkepénzt ajándékozott, 's ez által egy Univerzitásnak

talpköve vettetett meg. Ezen nagy oskolát egy fényes könyvtárral is ékesítette, ebbe iparkodott Corvin Mátyás' könyveinek részét megszerezni, mellyért a' Törököknek 30.000 forintot ajánlott, de ők a' könyveket átadni nem akarták, hanem azokat megtartották, noha ezen könyvek az után a' háború által elszórattak, 's nagyobb részént megégettettek. –

Igy vala ébren Pázmány mindenkor, mint mozdítsa az Isteni tiszteletet elő, mint használjon a' Hazának. – A' Jézus Társaságát, mellyet anyjának neveze, sok jótéteményekkel tetézte, 's Magyarorszában nagyon kiterjesztette. Egy esztendejét sem élte el életének a' nélkül, hogy valamit a' Religio' javára, vagy Hony' boldogságára nem mivelt volna, 's csak a' halál tudta jámbor cselekedeteiben meggátolni, melly őtet ezen életből Posonyban Mart. 19-kén 1637-ben egy más, jobb életbe ragadta által. Tetemei Szent Márton templomában, Alamizsnás Szent János sirjának lábaihoz tétettek, 's tetszése szerint ez igen rövid írás vala felettek olvasható:

Petrus, Pazmanus Cardinalis.

Az Esztergomi Érsekség alig mutatott nagyobb embert Pázmánynál. Töb- bet irt 20 külömbféle munkánál, mellyek többnyire Theologiai foglalatúak vol- tak. Kempis Tamást Magyarúl és Latánul nyomtattatta ki 's minthogy munkájit jobbára Magyarúl írta, 's különös gondja vala arra, hogy jól és tisztán írjon Ma- gyarul, méltán tartja a' Nemzet a' hazai nyelv Javitójának, 's igazán nevezi a' Magyar ékesenszóllás' atyjának, és herczegének.

Pápai Páriz Ferenc

Pápai Páriz Ferencsel elég későn kezdett foglalkozni az irodalomtörténet. A *Pedagógiai Lexikon* pedig csak az 1997-es kiadásban ír róla. Legjelentősebb munkájaként szótárát említik, és hogy sokat tett a nagyenyedi Kollégium újjáépí- téséért.¹⁴ Életéről 1691-ig vezetett naplójából sok részletet megtudhatunk, de ez nagy valószínűséggel még nem állhatott Kölesy rendelkezésére, mivel csak a 19. század végén adták ki először. Tudjuk, hogy emlékére nyomtatták ki a *Justissima Adorea piis Manibus Viri quondam Literassimi, ac exinde toto orbe erudito Celeberrimi Domini, Domini Francisci Pápai, Medicinae Doctori et in eadem Facultate in Academia Basileensi Assessoris, ut et in Illustri Bethleniano Professoris Inclytissimi perpetuoque Paedagogiarchae, ab eodem Collegio decreta, et immortalitati Nominis tam optime tamque diu de se meriti Lubentissime Meritoque conserata* című kiadványt 1717-ben Kolozsváron, mely latin nyelven tartalmazza rövid életrajzát, jellemzését¹⁵, de ez sem volt megtalál- ható a püspöki könyvtárban. Először 1899-ben Dézsi Lajos írt róla monográfiát.

A világlátott orvostanár pedagógiai munkásságát legfőképp a nagyenyedi Református Kollégiumban végezte. Talán legnagyobb műve Szenci Molnár Albert szótárának átdolgozása és kibővítése volt. A szótárírást megemlíti Kölesy is a *Plutarkusban*, de elhallgatja, hogy bármi köze is volt Szenci szótárához, viszont a munka fontosságát próbálja nyomatékosítani azzal, hogy megjegyzi a következőket: „Ezen munkán tizenöt esztendeig dolgozott. Kinyomtatott Lőcsén 1708-

¹⁴ *Pedagógiai Lexikon*, Fősz.: Báthory Zoltán, Falus Iván, Budapest, Keraban, 1997. III. kötet 127.

¹⁵ *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*, s.a.r. Varga Imre, Budapest, Akadémiai, 1988. 13. kötet 639.

ban. Landerer és Hochmeister e munkát Bód Péter által újjolag kidolgoztatván 1801-ben kinyomtatták.”¹⁶ Ez utóbbi kiadás megtalálható volt a püspöki könyvtárban is.

Több helyen is vannak egyezések Kölesy szövege és a Horányi – féle lexikon szócikk között. Bizonyos információkat azonban Kölesy, valószínűleg a felületes olvasás miatt elhallgat, vagy felcserél. Az iskoláinak a felsorolásakor Horányinál a következőket olvashatjuk: „Inde Lipsiam medicinae condiscendae gratia, Francosurtum, Marpurgum, Heidelbergam commigravit”¹⁷ Ebből a felsorolásból Kölesy kihagyja Marburgot és Lipcsét, betoldja azonban Svédországot, ahol sok tudós orvos barátja is szert tett. Rendkívüli elismeréssel szól róla, és már-már dicsőíti, amikor a következőt írja: „Vágyódással kapkodott minden után tudományra vágyakodó lelke, a’ mi ötet tökéletesebbé tehetette naponként; a’ 21 esztendő ifjú megkereste külfölden a Muzák’ lakhelyét, ’s valamire talált, mivel még nem birt, mohón esett neki, hogy sajátjává tehesse”¹⁸ Már ez a szorgalom is irigylésre méltónak tűnhet az olvasó szemében. Nem kevésbé azok a pozíciók, melyeket világos, hogy ha nincs ekkora szorgalma és tudásvágya Pápainak, akkor sosem tölthetett volna be.

Ugyanakkor a magasztalás és a sok dicséret közepette Kölesy bizony felületesen olvasta a kiadványokat, amikből Pápai Páriz Ferencről megszerezte információit. Azt állítja ugyanis, hogy latin, görög, zsidó és francia nyelveken beszélt, s emellett jó költő, teológus és történész is volt. Ezek a felsorolási sorrendek egybevágóan a Horányinál található hasonló résszel, mégis egy-két aprócska különbség van. Horányi azt írja: „Fuit hic vir latine, graece, germanice, & gallice doctus, celebris Poëta, Philosophus, Historicus, & Theologus illustris”¹⁹ Vagyis lehet, hogy tudott héberül Pápai Páriz, ami teológiai tudását tekintve valóban nem lenne meglepő, de ezen a ponton Horányi a német nyelvet említi. Az összes többi információ, mondhatni szóról szóra ugyanaz.

Ezektől az apró tévedésektől eltekintve azonban mégis azt gondolom, hogy Kölesy számára Pápai Páriz Ferenc leginkább azért volt érdekes, mert a maga számára is példaértékű tudással és szorgalommal rendelkezett. Mára munkássága, fennmaradt költeményei az irodalomtörténet része, a pedagógiában szótárának és a nagyenyedi kollégiumban betöltött szerepének tulajdonítja a szakirodalom a legnagyobb jelentőséget.

Pápai Páriz Ferenc életrajza Kölesy szerint²⁰

Páriz Pápai

Páriz Ferencz – Kinek Atyja Imre Pápai melléknevet nyert, mivel Pápan eredett, melly osztán fiára is szállott, úgy annyira, hogy Hazánk ötét Páriz Pápai név alatt ismeri – született Décs városában (Szolnok Vármegyében) Erdélyben 1649-ben. Atyja Fő Predikátor volt II. Rákóczy György’ udvarában Fejérváratt,

¹⁶ Kölesy Vince Károly, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, Trattner, 1816. II.kötet 115.

¹⁷ Horányi Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi*, Viennae – Posonii, 1775 – 1777. III. 33.

¹⁸ Kölesy Vince Károly, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, Trattner, 1816. II.kötet 114.

¹⁹ Horányi Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi*, Viennae – Posonii, 1775 – 1777. III. 33.

²⁰In.: Kölesy Vince Károly: *Nemzeti Plutarkus* II. kötet 113-116.

Annya Kávási Kristina nemes asszony volt. A' nagy reményü gyermekeket szülei Maros Vásárhelyre küldötték, 's gondosan nevelték. Csak tizenegy nyarát élte még virító korának, midőn a' halál Atyját elragadta; e' bal eset, kezdett tanulásában talán meggátolta volna, ha attya-fiai, kik az ifjú Ferencznek szép tehetségeit jó fejét sejdítették, gondviselések alá nem vették volna. Alig végzette a' Marosvásárhelyi Gymnasiumban alsó iskoláit, Bethlennek Enyedi Collegiumába vitték, hogy a tudományokat elvégezze. Ezekben ő nagy előmenetelt tett, lángesze könnyen megfogott mindent, 's szorgalmatossága által annyira vitte a' dolgot, hogy életének 15-dik esztendejében az öregebb tanulókhöz kapcsolattott; 's Csernatói, Nadányi, Csengery, Enyedi, Tanítóji alatt olly előmenetelt tett, hogy alkalmas volt immár egy academiái utazást Lipcsébe, 's egyéb Szász egyetemekhez tenni.

Vágyódással kapkodott minden után tudományra vágyakodó lelke, a' mi őtet tökéletesebbé tehette naponként; a' 21 esztendő ifjú megkereste külfölden a Muzák' lakhelyét, 's valamire talált, mivel még nem birt, mohón esett neki, hogy sajátjává tehesse. Minden tudományok között a' philosophia, 's Orvostudomány maradtak kedvesei. Frankfortban Oderánál legtovább mulatott, innen Hajdelbergbe ment, hol a' Philosophiának Doctora lett. Ezen Academiánál Tanítóhi hivatalt ajánlának neki, mellyet szép hátrattartózkodással köszönt meg, 's Svéd Országba utazott, hol Glaser, Zwinger, Wettsen, Bauhin, 's Hoffmann hires Tanítókat meghalgtván, tudományát szaporítván, 's barátságokat megnyervén, az Orvosi tudomány Doctora lett 1674-ben October' 20-kán; 's hire terjedvén orvosi tudományának 's szerencsés gyógyításának, a' Báseli Orvosok osztályában széket nyert. Minekelőtte Svéd országot elhagyná, Hottinger a' Theologiának, 's Muralt az Orovosság' tudományának Doctorával szoros barátságra lépett, 's ennyi jeles készülteivel Honnyában sietett.

Alig hágta Hazájának határait által, Debreczen városa Rendes Orvosává hivta meg igen jó fizetés mellett; de Páriz Pápai, ki az ő orvosi ismereteit egyedül, 's tulajdonképpen Hazájának Erdélynek kívánta szentelni, ez ajánlást el nem fogadta, barátjainak tanácsát követte, 's Apafi Mihály' meghívására 1675-ben a' Nagy-Enyedi Collegiumnál a' Görög nyelv', Logica', 's Phisycá' Tanítója lett. E súlyos tanítói széket fáradhatatlan buzgalommal 's buzgósággal ülte negyven esztendeig, nem állván ellen azon belső nyughatatlanságok, villongások 's háborúk, mellyek ezen korban Erdélyt, 's különösen véve Egyedet is háborgatták. Ezen Tudós, ki a' Latán, Görög, Zsidó, 's Francia nyelvet jól tudta, e' mellett jó Poëta, Theologus, Historicus, egy igen tapasztalt 's tanult Orvos volt, minekutánna nagy talentomai által az Emberiség' 's Haza' javára élt volna, 's magának halhatatlan dicsőséget szerzett, érdemes életét gutautés oltotta el 1716-ban September' 10-kén. Keseregték 's fájlalták barátjai, kik a' nagy elmüt 's nemes szívüt érdemként tudták becsülni.

Páriz Pápai mint derék Literator is ismeretes a' tudós világban, több részént eredeti, részént fordított munkáji maradtak. Légyen szabad a' legnevezetesebbeket előszámlálnunk. 1.) Pax animae. Claudiopoli 1680. Molinaeus francia munkája után. 2.) Rudus redivivum, seu breves rerum Ecclesiasticarum Hungaricarum, et Transylvanicarum Commentarii. Cibinii 1634. Ezen munka megbővítetve, a' Szerzőnek élete' leírásával kijött Zürchön 1723. 3.) Pac Corporis. A' betegségekről 's hasznos orvosoltatásokról szöll. Magyar nyelven. Kinyomtatott több ízben kolozsvárott. 4.) Dictionarium Latino - Hungaricum- Ezen munkán tizenöt esztendeig dolgozott. Kinyomtatott Lő-

csén 1708-ban. Landerer és Hochmeister e munkát Bód Péter által újjalag kidolgoztatván 1801-ben kinyomtatták. Hasonlóképpen e' következőt is 5.) Dictionarium Hungaro – Latinum. Ezen szótárt Gróf Barkóczy Ferenc az Érsek 1760-ban kinyomtattatta Nagyszombatban. E' hasznos munka lefordított Oláh nyelvre is, mellyből csupán csak egy példányt lehetett találni a' Trinitaiusok' Klastromában Balázsfalván. Ezraldica. 1696. Tizenkettődrétben. 'S más munkáji.

Faludi Ferenc

Ha elolvassuk a Plutarkus második kötetében a Faludyról szóló szócikket, akkor semmi kétségünk nem lesz afelől, hogy azt egy Faludi rajongó írta. Pezseg, dicsőít, lubickol a műveiben. Mi tagadás, mára kicsit megkopott Faludi Ferenc munkássága, de a *Pedagógiai Lexikonok*, mind az 1933-as, mind az 1997-es kiadás szerepelteti mint a pozsonyi és a pécsi gimnáziumok, valamint a jezsuita egyetemek tanára, szerzetes, költő, író. A pedagógia számára leginkább didaktikus művei miatt fontos személyiség. Ezekben a műveiben az erkölcsi oktató célt sosem tévesztette szem elől. Idegen nyelvű munkák átdolgozásaiban és fordításaiban is az udvari ember, a nemes ember és a nemes úrfi keresztény nevelésének útját mutatta meg.

A Plutarkust olvasva azonban ennél is többet tudhatunk meg. Ma is megtalálható a Klimó Könyvtárban az a Révai Miklós által kiadott 1786-os *Faludi Ferenc költeményes maradványai*, melyek a szerző kéziratban maradt műveit tartalmazzák. Bárki számára elérhető, ahogyan Kölesy számára is elérhető volt. Így már nem is kellett neki mindent lefordítania Horányi lexikonából, hanem csak kicsinosítva, itt-ott kibővítve a maga tudása szerint leírta, amit Révai is leírt Faludiról.

Források tekintetében egyértelműnek tűnik, hogy Kölesy, ahogyan volt, Révaitól annak Faludi-életrajzát vette, Horányitól pedig a művek számbavételét. Teljesen világos utalás szerepel a szöveg végén arra, a már említett 1786-os Faludy – kiadásra is. Az életmű ilyen mértékű részletességét pedig csak Horányinál fedezhetjük fel. Nyilván Kölesy ismerhette Faludi munkáinak egy részét, hiszen hozzáférhetett, de mindegyiket, amiket felsorol, valószínűleg nem, vagy csupán kevésbé.

Világosan látszik az is, hogy Kölesynek nagyon tetszettek Faludy művei, hiszen a következőképpen nyilatkozik a Téli éjszakákról: „A' Téli Éjszakák. Igen helyes rész szerint költött, rész szerint hihető történetének' előadását foglalják ezek magokban, 's a' három beszélgető Magyar Öregek, 's bölcselkedő Camilla valóban képesek az olvasót kiemelni a' téli hosszas idők' unalmából.”²¹ Máshol pedig a következőképpen ír Faludiról Kölesy: „A' Magyar nyelvet olly jelesen 's ékesen beszéllette 's írta, hogy még ma sem, és még igen sokáig ezután sem szabad az ő munkájának többszörözött elolvasását senkinek sem elmulasztani, ki a' Literatura barátjának kíván nem csak neveztetni; hanem e' nevet méltán óhajtja viselni. Faludi a' Magyar Cicero-nevet megérdemelte. Szép az, helyes az mind, a' mi az ő tollából szakadt. Különös gondja volt arra, hogy a' mennyire lehetett, a'

²¹ Kölesy Vince Károly, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, Trattner, 1816. II.kötet 177.

szüz nyelv szüzen maradjon minden idegen szavak keveréke nélkül az ő munkájiban.”²²

A kiemelt részekből is nyilvánvalóvá válik számomra, hogy Kölesy reklámozza Faludit és a műveit is, ráadásul véleményem szerint nem is akárhogy. Egyenesen a magyar Cicerónak nevezi, és olyan képességekből és minősítésből vett érveket használ, mint a szónoklásban való kiválóság, a nyelvnek nem csupán szép, de helyes használata, sőt ápolása, és megtartása. Kölesy a befejezésben (peroratio) írja mindezt, ezen belül a szemléltetés (illustratio) eszközével él. Újra elmondja milyen szent életű volt Faludi, mi mindent tett hazájáért, tanári minőségéről is elismerően nyilatkozik „Azon kívül, hogy életében a’ Haza’ ifjuságát nevelte, ’s jó polgárokat készített számára; tanítani, ’s gyönyörködtetve kívánt tanítani jeles munkáji által is.”²³ Az életrajz tulajdonképpen egy fohással zárul, mely az ilyen tárgyú szövegekben igazán hatásos lehet.

Faludi Ferencet ma elsősorban irodalmi munkássága miatt ismerhetjük, azonban pedagógiai tevékenységéről a mai napig nem feledkezik meg a szakirodalom. Kölesy is említi több helyütt, hogy milyen remek pedagógus volt Faludi Ferenc.

Faludi Ferenc életrajza Kölesy szerint²⁴

Faludi

Faludi Ferencz nemes vérből származott Vas Vármegyében 1704-ben. Tanulását Sopronyban kezdte, ’s elvégezvén a’ Rhetoricát, mivel Egyházi Rendhez volt hajlandósága, életének 16-dik esztendejében a’ Jézus Társaságán lévő Rendbe lépett.

E’ Társaság nevendékjeit soha egy helyen sokáig nem hagyta, utazás költözkedés által nevelte tapasztalásait, ’s kemény próbáknak vetette alája, mi-nekelötte Mise-mondó Papokká szenteltetné. – Faludinak két első próbaesztendeit Bécsben kellett Sz. Anna Klostromában kitölteni, honnan Gräczbe küldetett a’ Philosophia’ megtanulására. Három esztendő alatt igen dicséretesen végzette el, ’s Felsősege szép elmebeli tehetségeiért megkedvelvén, elegendőnek találta arra lenni, hogy nem ő tanuljon már, hanem másokat tanítson. A’ Posonyi ’s Pécsi Gymnasiumnál tehát mint Magister négy esztendőt töltött. Innen ismét Bécsbe küldetett, hogy a’ Mathesist ’s Theológiát tanulja. Elvégezvén e’ tudományokat 1734-ben Bécsben Mise-mondó Pappá szenteltetett.

Bécsből Budára hivatott, hogy a’ Magyar Kereszténységnek a’ Haza’ nyelvén hirdesse az Isten’ igéjét; de alig folytatta esztendeig szent hivatalát azon búzgósággal ’s szorgalommal, mellyet tőle lehetett egyedül várni, a’ ki Istenéért, Hazájáért holt, átalvitetett Besztercebányára, hogy utolsó próbaesztendejét kiállja, mint e’ Rendnél szokás vala, melly az ő Tagjait élemedett korokban is kemény próbáknak vetette alá, hogy annál is nagyobb tökéletességre serkentessenek. Minekutána itt is esztendeig mulatott volna, ’s jámbor, ’s szerzeteshez-illő életének csalhatatlan jeleit adná, Felsősege visszaküldötte Bécsbe, hol két hivatalt kezdett egyszerre viselni. Tudniillik az Ethicának Professzora volt az ott lévő

²² Uo. 176.

²³ Uo. 176.

²⁴ In.: Kölesy Vince Károly: Nemzeti Plutarkus II. kötet 172-177.

Egyetemnél, 's egyszersmind Lelkiatyja a' Pazmaneumi Nevendékpapságnak. Esztendő múlva ismét Gräczbe küldetett, hol a' Philosophiát tanította, 's egyszersmind Gyóntató atyja volt az oda való nevelőházban lévő nemes ifjúságnak. Három esztendő múlva Linzbe jött, mint Histor. Professzor, 's a' Keresztény Vallás' Tanítója.

Ennyi sok viselt hivataloknál a' legnemesebb szívvel a' legszebb elmét mutatta Faludi. Lehetetlen vala nem ismerni benne azon buzgó férjfiút, a' ki mindent kész volt felszentelni, hogy kötelességének megfeleljen. Széles tudománya, mély olvasása szelid jámborsággal, 's a' Religió' forró szeretetével volt öszvekapcsolva. Nem csuda, ha illy derék Tagra egy tiszteletre- méltó Társaság is vágyakodott. Még esztendőt nem töltött Linzben, Felsősege' parancsolatjából Rómába utazott. A' Kereszténység' régi városába örömmel sietett, hol Sz. Péter templománál Penitenziárius hivatalt viselt. Üres óráit a' Literatúrának szentelte. Dorell' angol nyelven íratott munkáit anyai nyelvünkre fordította, 's illy nevek alatt adta ki: 1.) Istenes Jósággra, és szerencsés boldog életre oktatót Nemes ember. 2.) Nemes Asszony. 3.) Udvari Ember. Ez utólsót Graczián Boldizsár spanyol nyelven íratott munkája után dolgozta. 4.) Nemes Úrfi. Romában öt esztendeig lakott, 's hazájába visszatérvén, a' Hermeneutica' nehéz tudományának tanítója lett a' Nagyszombati Egyetemnél.

Ezen időszakaszban állította fel a' felejthetetlen Maria Therezia a' Therezianumot, 's annak gondviselését a' Jezsuita Atyákra bizta. Ide jött Faludi is Tanítónak, hogy a' Romai 's Német Törvényt tanítsa. Esztendő múlva visszatért Nagyszombatba, 's az Egyetembeli Tipographiának gondviselését kellett átvennie. Ennyi jeles hivatalok' viselése után a' Felsősege'nek egyik Tagja leve ő is, 's a' Kanizsai Collegiumba küldetett, 's Praefectus Scholarum lett. Ezen hivatalt hat esztendeig viselte. Általtétetett osztán Pécsre, hol két esztendeig a' Collegium' Al-Regense volt. Végre Posonyba hivatott ismét, hol a' Könyvtár' gondviselője volt mind addig míg a' Rend el nem oszlattatott. – Eloszolván a' veszélyes felleg melly e' Rendet Hazánkából kiirtotta, Faludi elvonakodva a' nagy világ' lármájától, Rohonczon csendes, 's nyugodalmas életet élt, 's nemes tetteinek meggondolásával várta az oszlató órát, melly neki 1779-ben ütött, 's minden Jámborok' könyhullatásai között ragadta a' homályos sírba.

Viselt hivatalai elegendőképpen bizonyítják, melly érdemes Férjfiú volt. Charactere olyan volt, melly hozzá illett. Alattvalóit a' Törvény' betöltésére tudta a' nélkül birni, hogy velek keményen kellett volna bánnia. Tanított unalom 's meguntatás nélkül. Az élet' terheit békes szívvel viselte életének estvéjén is. Emberség, emberszeretet, 's munkás hazafiság csillogott minden cselekedetéből. A' rágalmazásnak olly nagy ellensége volt, hogy azon helyet tüstént elhagyta, hol valamely felebarátját hírében 's nevében kisebbített hallotta. 'S ha el nem távozhatott, kedvetlenségét nyilván jelekkel mutatta ki.

E' szent életű Férjfiú nem csak szent hivatalának tett eleget, hanem megérdemelte azt is, hogy Hazája, mellyhez forró szeretetét megbizonyította, a' Halhatatlanok' sorában tisztelje. A' Hazai Literatúrának barátja Faludi' nevét felmelegült szív 's lángoló öröm nélkül nem nevezheti. Azon kívül, hogy életében a' Haza' ifjúságát nevelte, 's jó polgárokat készített számára; tanítani, 's gyönyörködtetve kívánt tanítani jeles munkái által is. A' Magyar nyelvet olly jelesen 's ékesen beszélte 's írta, hogy még ma sem, és még igen sokáig ezután sem szabad az ő munkáinak többszörözött elolvasását senkinek sem elmulasztani, ki a'

Literatura barátjának kíván nem csak neveztetni; hanem e' nevet méltán óhajtja viselni. Faludi a' Magyar Cicero-nevet megérdemlette. Szép az, helyes az mind, a' mi az ő tollából szakadt. Különös gondja volt arra, hogy a' mennyire lehetett, a' szűz nyelv szüzen maradjon minden idegen szavak keveréke nélkül az ő munkájában. Holta után találatott kéziratban Constantinus Porphirogenitus nevezetű szomorú játékja. A' Téli Éjszakák. Igen helyes rész szerint költött, rész szerint hihető történetének' előadását foglalják ezek magokban, 's a' három beszélgető Magyar Öregek, 's bölcselkedő Camilla valóban képesek az olvasót kiemelni a' téli hosszas idők' unalmából. Ezen, 's feljebb említett fordításokon kívül e' című munkákat szerzette: Bölcs ember. Szent Ember. A' legjózanabb 's legtisztább Morál virít minkettőben! – Faludi ártatlanul enyelgeni is tudott. Jól tudta ő, hogy az ártatlan időtöltés hív barátja a' szeplőtlen Jámboreságnak. Phantaziájának eleven szárnyain emelkedett fel az álmodás' országába, 's olly verseket szült tolla, mellyeknek kelleme, lehetetlen, hogy meg ne bájolja az értelmes Olvasót. Elmésség, enyelgés, 's jó szeszély (Laune) követte tollát. Mint jó Poëta idvezli a' Tavaszt, festi a' Szerencsét, Clorindát, 's Phillist érzékenyen énekelte. Thirsis, Menalkas nem Arkadiában, hanem Pannoniában mint Magyar Juhász köszönt Daphnist Fő Pásztorát. Ez okból annál örömebb járulhat a Magyar Olvasó a' Magyar Juhások' egyszerű 's ártatlan sipolások' meghallgatására. Maradványos Munkáit, mellyek közé tartoznak Idyllionjai (Mezengy) is, ama' halhatatlan Révay Miklós nyomtatta ki 1786-ban. – Faludi versszerzése közben sem felejtkezhetett meg a' Jámboreságról. A' benneke előforduló komolyság, jámbor szóllások értésére adják a' figyelmetes Olvasónak, hogy szerzőjük Faludi volt. Béke szendergő hamvai felett!

Sylvester János

Sylvester János az egyik legvitatottabb személyiség a magyar irodalomtörténetben. Pedagógiai jelentősége azonban máig vitathatatlan. Neki köszönhetjük az első rendszeres magyar – latin nyelvtant. A *Pedagógiai Lexikon* 1997-es kiadásában, humanista, nyelvtaníró, bibliafordító munkásságát tekinti mérvadónak, valamint azt, hogy Nádasdy Tamás udvarában, majd a bécsi egyetemen hébert és görögöt tanított. Érdekesnek találtam, hogy az 1933-as *Magyar Pedagógiai Lexikon* nem tesz említést Sylvesterről.

Kölesy idejében még messze nem tisztázódott minden Sylvester származását illetően. Az e körüli bonyodalmakkal indítja életrajzát. A dicsőítés, a magasztalás az ő esetében sem marad el. Egyenesen tőle származtatja a magyar filológiát Kölesy: „csudálták ennek a' Magyar Philologusok' Nesztorának és a' Magyar Literatúra' előmozdítójának nagy érdemeit”²⁵.

A tisztázatlan név és egyéb körülmények ellenére azért elég sok információ állt rendelkezésre abban az időben Sylvesterről a különböző szövegkiadások kapcsán is, mint amilyen a *Grammatica* Kazinczy-féle kiadása, melyet Kölesy is forgathatott. Ezzel kapcsolatban egy városi legendát is beleszó az egyébként is nagyon regényes Sylvester életrajzba. Eszerint „Ebből a' híres Sylvester grammatikájából vólt még egy exemplár a' tudós Sinai Miklós kezében Debreczenben, a' ki azt maga drágaságai között tartogatta, és a' mellyet ama híres Magyar literátor

²⁵ Kölesy Vince Károly, *Nemzeti Plutarkus*, Pest, Trattner, 1816. III. kötet 3.

Kazinczy Ferencz Úr 100 Rf. vett meg tőle, és azt osztán, azon módon pontban, mint az eredeti, hasonló betűkkel és abbreviátúrákkal, 1808. Magyar régiségei és ritkaságai között újra kinyomtatatta.”²⁶ A fenti állításokból Sinai Miklós neve valóban előkerül a *Grammatica* utóéletében, illetve megtalálása kapcsán, de a 100 Rf. a Kazinczy – féle kiadás költségeire vonatkozott²⁷. Ezt a kiadványt forgathatta Kölesy is, mivel olyan részletesen ír róla, amit leginkább akkor tesz, mikor ő maga forgatja a művet, mint Faludi Ferenc esetében is nagy valószínűséggel tette. E kiadványt sajnos nem állt módomban megvizsgálni, de nagyon is elképzelhetőnek tartom, hogy Kölesynek megvolt, vagy módjában állt hozzáférni.

Egy másik lehetséges forrás, amelyet bizonyosan forgatott Kölesy, Wallaszky Pál *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis Regni...* című munkája. A tanulmányaiból hazatérő Sylvesterről ugyanis ezt írja Kölesy: „Hazájába vissza térvén, igen szép ajánló leveleket hozott a' Vittenbergi tudós Theologus Doktoroktól, a' Magyar Országgi akkori Palatinushoz Nádasdy Tamáshoz, a' ki azokkal tudós levelezést folytatott; a' szép ajánló levelek' következése a' lett, hogy Nádasdy, az akkoriban általa Uj – Szigeten Somogy Vármegyében ujjonnan fundált Oskola' Rektorává tette Sylvestert”. Wallaszkyknál pedig ez áll: „Post absoluta Vittebergae studia, in ditione Comitum Thomae Nádasdi, cui a Philippo Menlanchtone, ut supra inuimus, commeadatus fuit, Incertum, ecclesiasticum an scholasticum officium gesserit.” Azaz: Miután Wittenbergben befejezte tanulmányait, Nádasdi Tamás gróf szolgálatába állt, akinek, mint fentebb említettük, Melanchthon ajánlotta figyelmébe. Nem lehet tudni, hogy egyházi vagy tanítói tisztséget viselt-e.²⁸ Amiben tehát Wallaszky még bizonytalankodott, azt Kölesy teljes bizonyossággal állítja.

Jól látható az előbbiekből, hogy a Plutarkusban szereplő életrajz nagyon a regényesség felé tendál, habár a tényadatok mindenütt pontosak. Mégsem róhatjuk fel a 19. század hazaszeretettől égő emberének, ha a sok jó tulajdonságot a hazáért, a nyelvért tett minden cselekedetet kicsit felnagyítva, kicsit eltúlozva, a szentimentalizmus és az érzékenység jegyében bocsátja közre.

Természetesen mára elvitathatatlan Sylvester érdeme, amit a magyar nyelv megőrzése érdekében tett nyelvtanával, és ezzel a magyar oktatás minőségét is igyekezett javítani. A korabeli körülmények között ilyen maradandót alkotni, amit két évszázaddal később, újra kiadásra méltónak tartanak, de ma is foglalkoztatja a kutatókat, azt gondolom, óriási teljesítmény.

²⁶ *Uo.*, 5.

²⁷ A *Grammaticáról* első megjelenése óta először Wespémi Istvántól tudjuk meg, hogy Debrecenben megtalálható volt az 1790-es évek elején. Kazinczy kutatásai vezettek el Sinai Miklós professzorhoz, akinek a tulajdonában volt Sylvester *Grammaticája*. A szöveget Kazinczy titokban másoltatta le, és az alapján adta ki. Amikor Siani Miklós meghalt, akkor a hagyatékából 1824-ben Fáy János vásárolta meg a *Grammaticát*. – Bartók István, „Nem egyéb, hanem magyar poézis”, Budapest, Universitas, 2007, 273 – 275.

²⁸ Bartók István szíves közlése

Sylvester János életrajza Kölesy szerint²⁹

Sylvester

Sylvester a' 15-dik Század' első quinqueniumában született e' világra Szinyér-Váralján Szathmár Vármegyében. Sokáig meg nem egyezhettek a' Magyar tudósok, a' kik csudálták ennek a' Magyar Philologusok' Nesztorának és a' Magyar Literatúra' előmozdítójának nagy érdemeit, az ő igaz és valóságos nevén. Némeljek Szilvássynak, mások Serestelynek, mások Erdőlynek nevezték, némeljek pedig egynek gondolták lenni őtet a' Csanádi Püspökkel Kolosvári Sylvester Jánossal, a' ki magát a' Tridenti 'Sinatban, hová őtet I-ső Ferdinánd Császár, mint a' Magyar Klérus' követét küldötte, egykor jelesen megkülönböztette. De állítását egyik sem tudta fundamentumosan megmutatni. A' feljebb említett Sylvester az volt, a' kit iljen hozzá adással alias Erdősy dictus nevez meg Lascovius Péter abban a' lajstromában, a' meljben azokat a' Magyarokat számlálja elő, a' kik 1522-től fogva 1585-dikig Vittenbergben tanultak.

Sylvester vagy (magyar neve szerint) Erdősi nagy barátja volt a' tudományoknak, és fáradhatatlan gyarapítója a' Könyvnyomatás' nemes mesterségének a' maga hazájában. Már Hymennek arany lánczai által, egy szerelmes feleségnek oldalához lévén is kapcsolva, feltette magában mégis, hogy nagyobb tökéletesség után vágyakozó lelkének kielégítése' végett, valameljik külső Országgi Univerzitasba menjen. Ama bátor Német Országgi Reformátornak híre meghattotta őtet. Kívánva kívánta látni és megismeréni az a' rendkívül nagy embert. Minden további gondolkozás nélkül tehát 1534-dik Esztendőben Vittenbergbe ment, holott D. Luther és Melánkton alatt Theológiát tanult. Sylvester nagyon becsülte ezen féjfiakat! Bizván azoknak theologusi és philosophusi tudományaikhoz, bizodalmasan elejekbe terjesztette a' hit felől némely kétségeit; és tanúságos fejtegetéseiket nagy kívánsággal halgatta azoknak szájjokból, a' mellyeket ő osztán, elébb jól megfontolgtván, vagy bévett, vagy megvetett. Ezen a' módon Sylvester és ama két tudós között szoros belső barátság támadt, a' mellyet Sylvester, a' föld kerekégén, legnagyobb szerencsésének tartott.

Két esztendő' elforgása alatt Sylvester Vittenbergben elvégezte a' theologusi kurzust, és 1536. Octoberbe Magyar Országra visszatért. Hazájába vissza térvén, igen szép ajánló leveleket hozott a' Vittenbergi tudós Theologus Doktoroktól, a' Magyar Országgi akkori Palatinushoz Nádasdy Tamáshoz, a' ki azokkal tudós levelezést folytatott; a' szép ajánló levelek' következése a' lett, hogy Nádasdy, az akkoriban általa Uj – Szigeten Somogy Vármegyében ujjonnan fundált Oskola' Rektorává tette Sylvestert. Azután, nem sok idő mulva, Nádasdynak megint egy nevezetes levelet hozott 1537-ben Dévay Mátyás, Vittenbergből haza jöttében Melánkton Fileptől, a' mellyben résszerint Palatinusnak nagy buzgóságát dicsérte, mellyel ő sok Oskolák' fundálása által a' Magyar Literatúrát előmozdította az akkori háborúk körülállások között is, résszerint pedig Sylvestert, az említett Dévayval együtt ismét kegyelmébe és védelmébe ajánlotta. Sylvester dicséretére így szól a' nevezetes levél a' többek közt 'Johannem Sylvestrum etiam hominem doctum, Celsitudini Tueae commendo.' – A' híres Nádasdí, ez a' másák kedves barátja, igen szívére vette és fontosnak találta azon szöveget, és a' tudós Sylvester iránt való bizodalma napról napra nevededett, által látván azt,

²⁹In.: Kölesy Vince Károly: Nemzeti Plutarkus III. kötet 3-13.

hogy azon férjfiú által, hazafijait a' pallérozódásban bizonyosan elébb viheti. – Hanem Sylvester, igen keskeny határok közé szorítottatott, mostani állapotjával nem volt egészen megelégedve; mert abban tudományával eléggé ki nem terjeszkehdhetett. Láta mint igazi tudós ember, hogy abban kevés hazafijainak keveset használhat. Minekokáért sokszor méltó panaszra fakadt bal során, hogy néki csak Oskola Mesternek kellett lenni, és a' Grammaticája előtt, az Elöljáró beszédjében így panaszolkodik: „posteaquam me fortuna eo detrusis, ut elementariorum sim Praeceptor!” De nem is sokáig nyomorgott ő az Oskola' porai közt. Nádasdy a' Palatinus, a' ki őtet felette szerette, udvari papjává tette, melly fontos hivatalát, Sárváron Vas Vármegyében, hat egész esztendőki dícséretesen folytatta.

Ez idő alatt szerzett magának halhatatlan hírt nevet Sylvester a' literatúrban. 1539-ben adta ki a' Magyar Grammatikáját iljen titulus alatt: „Grammatica Hungaro-Latina, in usum puerorum recens scripta.” Új Szigeten vagy Neanesi, görögösen, a oda való Könyvnyomtató műhelyben, a' mellyet ott csak ugyan Nádasdy 1530-ban állítottatott. Az a' könyv Sylvester széles philologica tudományának örök emlékezetre méltó jeles bizonyossága, a' mellyet csudálva mánál a' késő maradék másodszeri kiadásban. Maga az eredeti vagy originál grammatika, a' melly Magyar Országban legelső mív a' maga nemében, és legdrágább 's legbecsesebb kincs, kis oktávo vagy nyolczad rész formára van nyomtatva. Az egész könyv 96 oldal, és a' homlokán egy Epistola nuncupatoriája van Sylvesternek a' maga fijához Theodorhoz. A' 15-dik oldalon második részről is emlékezik, de a' mellyet még eddig sehól nem találtak meg. A' deák textus Olasz, a' Magyar pedig Schwabachi betűkkel van nyomtatva. A' titulusa körül egy igen szép Arabesk vagyon, a' mellyben a' Nádasdy Palatinus' és annak feleségének Kanisay Ursulának pecsétjek és czimereik, ezen monogramákban T.N. és U.K. vagynak elő adva. Ez az Arabesk is valami ritkaság a' Diplomatusok és Heraldikusok előtt. – Ebből a' híres Sylvester grammatikájából volt még egy exemplár a' tudós Sinai Miklós kezében Debreczenben, a' ki azt maga drágaságai között tartogatta, és a' mellyet ama híres Magyar literátor Kazinczy Ferencz Úr 100 Rf. vett meg tőle, és azt osztán, azon módon pontban, mint az eredeti, hasonló betűkkel és abbreviátúrákkal, 1808. Magyar régiségei és ritkaságai között újra kinyomtatatta. Még a' szép Arabesk is tökéletesen úgy van kimetszve. Ez a' megbecsülhetetlen grammatika a' feledékenység' homályából épen oljan időpontban jött világosságra, a' mellyben Magyar Országban is Philológiával esmért-ség mély álmából úgy szólván kezdett ismét felébredni, és kapva kaptak annak másodszeri kiadásán.

E' nevezetes grammatika' kiadása után, a' mellyről ama Bécsi tudós Denis is már dícsérettel emlékezik, nem sokára, Sylvester az új testamentomi könyveket fordította Magyarra, és 1541-ben ki is adta. Ez által még sokkal nagyobb hírt szerzett magának. Kétségen kívül az ő Magyar új Testamentoma a' maga nemében legelső, a' melly nyomtatva kijött Magyar Országban. Ez is Neanesi jött ki, Abády Benedeknél, két alphabét és 4 árkus vastakságú, Nádasdy költségén, nem régi ghotikus, hanem új német betűkkel és meglehetős fa metzéssel. E' ritka könyvnek elején ez a' monogramma I. S. mutatja a' fordító nevét, melly a' fa metzésben vagyon; látszatnak ott Idvezitőnknek, némelly Apostoloknak és Szenteknek képei is, egy metzésben pedig különösen kitetszik egy igen alázatos és buzgó Asszony is, ékes Magyar öltözetben, melly kétség kívül Kanisay Orsolya' képe

lesz. Fordítás az eredeti Görög textusból vulgata szerint készült. Sylvester a' fordításban nem annyira a' szókra, mint azoknak értelmekre figyelmeztet. Máté Evangyeliomát, úgy látszik, 1Sidó textusból fordította. A' Stylus, mellyel a' fordításban él, igen együgyű, és a' kifejezések, a' mostani ékes magyar beszéd' módjától nagyon különböznek. Ennek a' becses fordításnak egész titulusa ez: „Uj Testamentum Mágar nelwen, mellet az görög és diak nelwból újonnan fordítánk az mágar nipnek keressten hütben való ippilisire.” A' végén így szól: Új Szigethben Abadi Benedek nomtatta vala 1.5.4.1. esztendőben. – Ezt a' fordítást ismét kiadta Bécsben 1574. Stainhofer Gáspár.

Sylvester nagy gondot és szorgalmatosságot fordított erre a' fordításra, és azt ékes ajánló levelében I-ső Ferdinánd Császár két fíjainak Maximilián, és Ferninánd Fő Herczegeknek ajánlotta. Ez a' deák ajánló levél a' munka elején igen szép. Abból Sylvesternak nem csak statistikai tudománya, hanem Királjához 's Hazájához vonzó forró indulatja is kitetszik. Az ő nemes gondolkozása módja, és felséges tulajdonságai nyilván kitündöklenek abból az ajánló levélből. Minden fontosok, és velősök. – Felette nagy dicsérettel emlékezik abban a' két Fő Herczeg' Anyjáról, a' kinek szóllott az ajánló levél; nem győzi eléggé dicsérni annak kegyességét, és a' Magyarok eránt való nagy szeretetét, a' kikkel igen örmest szeretett született nyelveken beszélgetni. Az ember szíve eltelik örömmel, midőn azon szavait olvassa, mellyekben az indító okokat illeti, a' mellyek őtet az új testamentom' fordítására reá bírták. Azt mondja ő, hogy kedves Hazájának olly gyászos és siralmas állapotjában nem adhatna jobb és becsesebb ajándékot, önnön tehetségéhez képest, mint azt az Isteni tudománnyal és vigasztalással tellyes könyvet. Nyomosan elő adja, és fontos szókkal rajzolja a' jó Fejedelem' és hűséges jobbágyok' kötelességeit. Igen világos és által látszó erősségekkel mutogatja azt az igazságot, hogy a' Fejedelmeknek és Népeknek igaz boldogságok' fundamentoma egyedül csak azokban a' cselekedetekben áll, a' mellyeket ők, az Isteni félelemből az Isten ígéje és a' Jézus' tudománya által indíttatván cselekszenek. Egy szóval, ez az ajánló levél igen szép és valósággal remek; ugyan azért, mint egy szent borzadás futja az ember belső részeit, ha azt figyelmetesen és értelmesen megolvassa, és azon szép könnyűségeket benne látja, a' mellyekkel teljes bizodalommal és világosan beszél a' Fő Herczegekhez! – Meg is lett ennek a' felséges ajánló levélnek méltó tekintetbe vétén, 1543-dik Esztendőben Bécsi Universitásznál őtet a' 'Sidó nyelv' Professorává nevezte. Sylvester a' kit a' Császár igen nagyra becsült, és eránta nagy kegyelmességeit mutogatta, új hivatalát nagy kedvességgel viselte. Erre Tudományáért, és Hazafiúi nemes jó indulatjáért, megajándékozta őtet I-ső Ferdinánd egy szép jószággal Bécshez közel.

Bizonyára méltó is vólt Sylvester erre a' Császári kegyelemre, mert ő istenfélő, kegyes ember vólt, és igaz hazafi, a' ki önnön Királya eránt abban a' szélveszes időben igen hűséges vólt, a' mellett jó lelkiesméretű és háládatos szívű, a' mellyet hatalmas pártfogója Nádasdí eránt sokszor, de leginkább az említett ajánló levelében mutatott ki, a' mellyben nagy dicsérettel emlékezik annak segedelmeskedéséről, melly által őtet tudományos munkáinak elkészítéseben segítette.

De nem csak philologia tudománya, hanem poétai táalentumai által is kitündöklött a' híres és tudós Sylvester. Nem csak sok istenes énekeket Németből Magyarra fordított, hanem azon kívül még az Evangyéliomot és az Apostoli cselekedeteket is rövideden Magyar versekbe foglalta. Kiváltképen az szolgál poétai

tálandumainak nagy dicséretére, hogy a' versek készítésében a' Görög versek mértékével élt. Igen felségesek a' magyar új testamentoma' eleibe nyomtatott versei, és gyönyörűségesen szóllítja meg azokban a' Magyar Nemzetet, és az Isteni félelemre serkenti azt. Igy kezdi a' felhevült szívű Sylvester szavait:

*Próféták által szólt régen néked az Isten
A' kit ígért, imé, vigre megadta fiát;
Buzgó lélegvel, szól most is néked ez által,
Kit hagyja hogy halgass, kit hagyja hogy te kövessd
Néked azért ez lün prófétád doctorod ez lün,
El veszt és nyomos itt nem lehet az te neved.
Itt az írásban, szól mosten és néked ez által
Hütre hív mind, hogy senki ne mentse magát.
Az ki Zidóúl és görögül, és vigre deákul
Szól vala réghen, szól néked az itt magyarúl. 's a' t.*

Későbbet Posonyi Oskola' Rektora Marth Mátyás e' szép versezet deákra fordította. –

Sylvesternek iljen nagy becsülete vólt, és hol Bécsben a' Csász. Fő Városban, hol pedig változtatva, a' falusi jószágában szokott lakni. De a' sors nem sokára megháborította e' nemes férjfiúnak csendes, nyugodalmas és bódog életét. Az irigységnek és gyűlölségnek fúriái ő ellene öszve esküdtek, életének végét siettették, 's kedves halálát okozták.

Épen a' falusi jószágában vólt 1551. mikor éjszakának idején egy csoport parasztság ötet megtámadta vallása miatt, a' mellyben a' bigót köznép annyira megbotránkozott, hogy azért Sylvester ellen irtóztatós kegyetlenségekre vetemedt, és a' miatt égéssége, sőt élete is veszedelemben forgott. E' miatt a' nemes szívű szerencsétlen Sylvester igen nagy és terhes betegségbe esett, abból többé tökéletesen fel sem gyógyulhatott, és Professori hivatalát nem folytathatta. Keservesen panaszkodik szerencsétlenségéről azon kesergő írásában, a' mellynek címje ez (Quaerelea fidei ad Seren. R. Hung. Et Boh. Etc. Regem Ferdinandum) a' meljet Ferd. Császárnak bé is nyújtott, és védelméért esedezett. Irtóztató nagy veszedelemben forgott az élete. Csak a' teste' hirtelen hajlása és fordúlása által kerülte el a' felzendült parasztok' vágását, a' kik az ő Tisztviselőiknek parancsolatjával mentették magokat. Az ember elkeseredik ha megolvassa, miképpen rajzolja és adja elő az embertelen paraszttokkal való viaskodását; és hogy utoljára a' Császári védlevél' előmutatása is, melly a' kezében vólt, semmit sem használván kéntelenítettett elszökni, és a' feleségét gyermekeivel együtt vesztekre hátrahagyni. A' fanatismustól megrészegedett parasztoakat semmi módon nem lehetett lecsendesíteni! Mikor azok meghallották, hogy Sylvester elszökött, minden vagyonkáját kirablották – a felesége és gyermekei az üldözőik előtt titkos rejtek helyeken bújkáltak darab ideig. – Sylvester igyekezett a' csendes békességet jószágja és famíliája körül helyre állítani – de hijjába! mert előadásai 's panaszai által magán és szomorú sorsán semmit sem segíthetett. Jó kedvét 's elveszett egészségét néki többé senki vissza nem adhatta. Két álló esztendeig nyomorgott szegény betegeskedett és szükséget is eleget szenyvedett, míg végre 1553-dik Esztendőben más világra által költözött.

Ő olyan bátran szembe szállt a' halállal, mint szoktak a' sokféle szerencsétlenségek által megpróbált emberek, kik előtt a' világi számtalan keserűségek, a' halált édessé és kívánatosá teszik.

Összegzés

Az életrajzok vizsgálata során arra a következtetésre jutottam, hogy Kölesy Vince ezekben az emberekben elsősorban a hazaszerető embert látta és láttatta meg. Ezt az érzést akarta visszaadni az olvasónak. Egy olyan nézőpontot nyújtott, melyben a hazaszeretethez nagyon sok dolog beépíthető, de elsősorban a megszerzett tudással, és annak itthoni alkalmazásával szolgáljuk hazánkat.

Természetesen nem csak sok tanulással lehet valakiből jó hazafi, de az, hogy alapvető ismeretekkel rendelkezünk nagyjainkról – akik nem voltak kevesen –, csak erősíti a nemzettudatot. Természetesen a figyelmet minden esetben fel kell hívni, hogy bizonyos információk eltérhetnek a valóságtól, ettől azonban ez még nem teljesen értendő fikciónak. Ebben megmutatkozik az is, hogy a *Nemzeti Plutarkus* esetében több ízben is a regényesség felé tendálnak az életrajzok, a biográfia tehát itt, a 19. század elején, elindul az irodalomírás felé, s ezt a nevelés szolgálatába állítani szerencsés is lehetett volna.

A teljes Nemzeti Plutarkus pedig kiváló példa lehet arra, hogy múltunk megismerése a jelent és a jövőt szolgálja. A nyelv hangsúlyozása azért is különösen érdekes, mivel Kölesy Vince kétnyelvű volt. Német és magyar nyelven egyaránt beszélt és írt. Magyar műveltsége mégis nagyobb volt arányában. Az tehát, hogy a nemzet erősítése a nyelv által és a tudás gyarapítása révén valósulhat meg legszilárdabban világosan látható a pedagógus-életrajzok megfogalmazásán keresztül is.

Ma semmivel sem kevésbé fontos ez a nézet, mint 150–200 évvel ezelőtt. Becsülni kell a tudást és a nyelvet. Ezt a pedagógusok a tanítók, tanárok és tudósok munkájának védelmével tudjuk megtartani és megvalósítani, ahogy a múltban, úgy ma is.

Irodalom

1. Blanchard, Jean-Pierre, *Neuer Plutarch, oder kurze Lebensbeschreibungen der berühmtesten Männer aller Nationen von den ältesten bis auf unsere Zeiten...* aus dem Französischen frey übersetzt und mit neuen Biographien vermehrt, 1–3, Wien, Doll, 1806. (Pest, Trattner, 1815).
2. Bonfini, Antonio, *A magyar történelem tizedei*, ford. Kulcsár Péter, Budapest, Balassi Kiadó, elektronikus változat, www.bkiado.hu.
3. Bright, Richard, *Richard Bright utazásai a Dunántúlon*, vál., ford., bev. Ítra: Szerecz Imre, Veszprém, Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970.
4. Faludi Ferenc *költeményes maradványai*, Győr, Révai, 1786.
5. Faludi Ferenc, *Téli éjtszakák*, Pozsony, Révai, 1787.
6. Heltai Gáspár, *Chronica az magyaroknak dolgairól...*, Kolosvár, Heltai, 1575.
7. Heltai Gáspár, *Háló – Válogatás Heltai Gáspár műveiből...*, s.a.r.: Kőszeghy Péter, Budapest, Magvető, 1977.
8. Horányi Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexius Horányi, Viennae – Posonii, 1775 – 1777. I-III.*

9. Klaniczay Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története I-II*, Budapest, Akadémiai, 1964.
10. Koller József, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, Pozsony—Pest, Landerer—Trattner, 1782—1812. 1 – 7.
11. Kölesy Vince Károly, Nemzeti Plutarkus, vagy Magyarország s vele egyesült tartományok nevezetes férfainak éleleírásaik: Hív forrásokból merítette s időszakasz szerént előadta ~, Pest, Trattner, (magyarul), Eggenberger (németül), 1815 – 1816, I-III.
12. *Magyar Pedagógiai Lexikon*, Szerk. Kemény Ferenc, Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1933. I-II.
13. Mészáros István, Németh András, Pukánszki Béla, *Neveléstörténet, Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Budapest, Osiris, 2005.
14. *Pedagógiai Lexikon*, Fősz.: Báthory Zoltán, Falus Iván , Budapest, Keraban, 1997. I-III.
15. Reichard, Karl, *Moderne Biographien oder kurze Nachrichten von dem Leben und den Thaten der berühmtesten Menschen...* Alphabetisch geordnet. Aus dem Französischen frey übersetzt und mit vielen neuen Biographien vermehrt, 1–6. Leipzig, Hammer, 1811.
16. *Régi Magyar Költők Tára XVII. század*, s.a.r. Varga Imre, Budapest, Akadémiai, 1988.

Bencéné Fekete Andrea

ÚJ MÓDSZERTANI SZEMLÉLET A TÖRTÉNELEM TANÍTÁSBAN AZ EÖTVÖS COLLEGIUMBAN

Eötvös Collegium

Báró Eötvös József édesapja emlékére, a középiskolai tanárképzés eredményesebbé tétele érdekében 1895-ben létrehozta, a párizsi École Normale Supérieure mintájára a budapesti Eötvös Collegiumot. A Collegiumi képzés eszménye a „tudós tanár” képzés volt, amelyet új szemlélettel és módszerekkel valósítottak meg. Az intenzív idegennyelvi-képzés mellett a bölcsész hallgatók egyéni kutatómunka során dolgozták fel a tananyagot. A szakvezető tanárok irányításával folyt a kutató tevékenység, a hallgatók rendelkezésére állt az óriáskönyvtár, ahol a legkorszerűbb szakirodalmak álltak az ifjú tudósok rendelkezésére. A demokratikus közösségi életet a hallgató önkormányzat szervezte és irányította. A Collégium szellemiségében a szabadság és a demokrácia érvényesülése mellett az egyének jogai is megvalósultak.¹

Eötvös Loránd a következő szavakkal indította útjára a Gellért-hegyi épület avatásán mondott beszédében az Eötvös kollégium növendékeit „...ez a kollégium, melyet ma barátaink és jóakaróink fényes környezetében felavatunk, rendeltetésének mindig meg fog felelni, munkásokat nevelve nemzetünknek, kik műveltségét mélyen alapozni, szélesen kibővíteni és ékességeivel az egész világon látható magasságra emelni fogják...”²

A lassú változások az oktatás területén fokozatosan indultak el. A korszak jellemzője volt, hogy az oktatási tartalmak elsődlegessége kezdett megszűnni, az iskolai feladatai közt az oktatás mellett megjelent a nevelés is. A növendékek erkölcsi nevelésére, hazafias érzületének kialakítására kiemelt figyelmet fordítottak a pedagógusok. A tanár feladatának a tanulók erkölcsi jellemének fejlesztését, hazafias érzületének kialakítását tekintették, melynek módszere a személyes példaadás volt. A gyermeki lélek a figyelem középpontjába került, a tanár-diák távolságtartó, szigorú, tekintélyalapú kapcsolata folyamatosan átalakult bensőséges kapcsolattá.³ Mika Sándor történész, pedagógus, az Eötvös Collegium vezetőtanára, aki korát megelőzve, új módszereket alkalmazott a történelemtanításban. Mika Sándor történész, történelemtanár berlini és párizsi egyetemi éveit után ebben a közoktatási légkörben lépett először katedrára. 1883-tól magántanárként dolgozott a kolozsvári egyetemen, majd a brassói főreál iskolában, azt követően pedig 1892-től három éven át Budapesten a VII. kerületi főgimnáziumban dolgozott három éven át középiskolai történelemtanárként. 1895-ben a középiskolai tanárképző intézet gyakorló főgimnáziumának tanára lett, ám ekkor került

¹ MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris, Budapest, 1999. 326.

² EÖTVÖS Loránd: A Gellért-hegyi épület avatásán mondott beszéd. Budapest, 1910.
<http://honlap.eotvos.elte.hu/tortenet> [2013. 10. 18.]

³ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY, 1999. 362.

az Eötvös Collegiumba is történelmi szakvezetőként, ahol lehetősége nyílt a hagyományos oktatási módszerek alkalmazása mellett új módszertani felfogását a kollégistákkal elfogadtatni, eszköztárát a gyakorlatban alkalmazni.⁴

Az Eötvös Collegiumban Mika Sándor történelmi szemináriumain a szakzerűség és a liberális történelmi szemlélet érvényesült. Történelemtanítási módszerének újdonsága nem csak a modern módszertani eszköztár és tantárgyi segédeszközök alkalmazásában állt; nem csak tanított, információt közvetített, hanem nevelt is. Kiemelkedően fontosnak tartotta a nevelést az Eötvös Collegiumban, egy olyan korban, amelyben nem becsülték a nevelőket, bátran felvállalta történésznevelői munkásságát. A történésztanárokat nevelte szabadságszeretetre, reális, csendes, kritikai szemléletre.⁵ Az Eötvös Collegiumban Mika Sándor nem politikusokat, hanem történelemtanárokat nevelt: olyan pedagógusokat, akik élményként juttatják el a diákokhoz a tudásanyagot. A collegiumi szemináriumokon észrevétlenül olyan modern módszertani eszköztárat adott át diákjainak, amellyel eredményesebbé, érdekesebbé teheték a történelemórákat, és amelyek ők is továbbörökíthették az utókoraknak.

A középiskolai oktatás Magyarországon a 19. században

Eötvös József már elképzelései szerint a középiskolai oktatás elsődleges feladata az általános ismeretek közvetítése, a felsőoktatási tanulmányokra történő felkészítés a második helyre került. Középiskolai tervezete az oktatás minden szintjén merész változásokat vezetett volna be, melyek demokratikus szellemű iskolákat hoztak volna létre. Az elképzelései azonban ebben a korban még nem valósulhattak meg, csak halála után született meg az új törvény.⁶

A középiskolák rendszerét az 1883-as XXX. törvénycikk határozta meg, melynek értelmében két középiskola típus jött létre: a gimnázium, ahol a humanista műveltségismeret közvetítése folyt, valamint a reáliskola, ahol a mérnöki pályára készítették fel a diákokat. A középiskolai tanítás alapjait az 1899. évi tanterv határozta meg, melyet a gimnáziumok pedagógusai számára az 1903. évi tantervi utasítás pontosított. A közoktatásban a modernizáció, az áttörés nem következett be, az általános műveltség alapját a nemesi liberalizmus korában kialakult eszmény alkotta. A gimnáziumokban szigorúan rendezett, jól áttekinthető ismeretanyagot tanítottak. A tananyag elsajátításának legfőbb módszere a magolás volt, nagy mennyiségű klasszikus memoritert kellett a diákoknak elsajátítaniuk. A fegyelmezett gondolkodásmód csak a polgári világ rendjébe való eligazodást tette lehetővé, a rendezetlen viszonyokban történő rendteremtésre váltak képessé a diákok. A problémamegoldó gondolkodást nem engedélyezte a rendszer, az iskolában nem tette lehetővé a készség fejlesztését. A gimnáziumi oktatásban a humán tantárgyak túlsúlya volt jellemző, az oktatás és a nevelés uralkodott, de nem a gyermekközpontú szemlélet. Az iskolai tananyag tekinteté-

⁴ MARKÓ László (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. kötet*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 728-729.

⁵ SZEGFŰ Gyula: Mika Sándor (1859-1912) : Visszaemlékezés a pályakezdsésre 1948. In: Szekfű Gyula: Válogatott sajtó alá rendezett írások. Új Mandátum, Budapest, 2001. 167-175.

⁶ MÉSZÁROS – NÉMETH – PUKÁNSZKY, 1999. 362.

ben a rendezettséget tartották fontosabbnak, és nem a használhatóságot, gyakorlatiasságot tekintették értékmérőnek.⁷

Az Eötvös-féle oktatási reform az Entwurf teljes tagadásának tekinthető, s ugyanezt a szemléletet követték a kor tantervei is. Az 1871-ben kiadott gimnázium tanterv szemlélete enyhült, Katona András szerint csak az Entwurf módosításának tekinthető.⁸ Az 1879-ben megjelent tanterv és az 1880-ban kiadásra került tantervi utasítás Kármán Mór nevéhez fűződik, aki a tudásanyagot és a nevelést is egyaránt fontosnak tartotta. A tananyag kiválasztásánál és elrendezésénél a nemzeti közműveltséget, a történetiséget, a fejlődést, valamint a tananyagot mint szerveződési rendszert tekintette a legfontosabbnak. A Kármán Mór által összeállított tantervben a magyar nyelv és irodalom, valamint a történelem tantárgyak álltak a középpontban. A tanítás tartalmának megfogalmazásánál új koncepció jelent meg. Az irodalomtanítás célját a lelki folyamatok kifejezésre juttatása képezte, az érzelmi nevelésre összpontosított, míg a történelem tanítása a „maradandó következményeit” tárta fel, az értelmi nevelésre helyezte a súlypontot. A növendékekben a történelmi tudat kialakítását tűzték ki célul, amelyet az egész nevelés végeredményének, végcéljának tekintettek.⁹

A századelőn a hazai tantervelméletekre erős hatást gyakorolt Dörpfeld (1873) szemlélete, amely szerint a tanterv integrált rendszer. A tantárgyi integráció jelentőségét hangsúlyozta, kifejezésre juttatta, hogy az egyes tudományterületeket nem lehet egymástól elszigetelten vizsgálni.¹⁰ A történelmi tantervekben is megjelent a tantárgyak közti kapcsolat, mivel a természettudományokat is a kultúrhistoriái ismeretekkel kapcsolták össze. Az egyes tárgyakhoz kapcsolódó tananyagot nem elszigetelten, hanem egymást kiegészítve, egymással összekapcsolva – megkeresve a kapcsolódási pontokat – dolgozták fel.

A Kármán-féle tantervben a Ziller által megfogalmazott történetiség elve érvényesült, melynek célja, hogy a diákok átéljék az emberiség történetének lépéseit. A tananyag központjában azonban minden esetben az erkölcs, a történelmi és az irodalmi anyag állt, mely egymással összefonódva, művelődéstörténelmi aspektusból tanította a gyermekeknek a kor eseményeit. Az egyetemes történelmi tananyagot Európa- és újkorcentrikusság jellemezte, míg a Kármán-féle szemlélet a hazai oktatáspolitikát követve a nemzeti történelmet emelte ki.¹¹

A hagyomány és a modernizáció az oktatási módszerek területén

A módszer a pedagógiában, olyan eljárásorozat, amely elvezet a célhoz, a tananyag elsajátításához. Az oktatási módszerek magukba foglalják a tanulók és

⁷ SZABÓ Miklós: *Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története*. 1890-1918. Akadémiai, Budapest, 1978. 880. <http://mek.oszk.hu/02200/02220/html/1.htm> [2013.03.10.]

⁸ KATONA András: *Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából III.* 2010. http://tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/02/Kepek_es_arckepokIII.1.pdf [2010. 02. 23.]

⁹ KATONA, 2010.

¹⁰ DÖRPFELD Friedrich Wilhelm: *Egy tantervelmélet alapvonalai. Grundlinien einer Theorie des Lehrplans zunachts der Volk-und Mittelschule*. Bertelsmann, Gütersloh, 1873. I-V. 90-95.

¹¹ KATONA, 2010.

a pedagógusok a cél elérése érdekében tett erőfeszítéseit, részét képezik az oktatósi folyamatnak, olyan összetevők, amelyek eltérő stratégiákba szerveződve kerülnek alkalmazásra.¹²

Az oktatási módszerek közül a 19. században a tanárok leggyakrabban az előadást, a magyarázatot és az elbeszélést alkalmazták. Mivel a gyerekek nagy létszámú, gyakran 50-60 fős osztályokban tanultak, a tanár előadása során mondta el a diákoknak a tanterv szerint elsajátítandó tananyagot, amely a tankönyvekben is megtalálható volt. Önálló tananyag-feldolgozásról nem beszélhetünk, mert az ismereteket szigorú rendben, a tantervi utasításban meghatározott elvek szerint kellett a diákoknak elsajátítani. A módszer célja kizárólagosan az információ közlése volt, a bevéstést a kijelölt tankönyvi szövegek másolása, illetve memorizálása szolgálta. Ebben a korban az iskolai oktatásban alkalmazott módszerek az önálló gondolatok megfogalmazását, kinyilvánítását nem tették lehetővé. Gyakran alkalmazták a tanítási órákon a monologikus módszerek közül a magyarázatot, amellyel a szabályokat értelmezték a tanulók számára. Azt, hogy a diákok valóban megértették-e a definíciókat, nem vették figyelembe, mivel a tudás mértékének azt tekintették, ha a tanulók a definíciót szó szerint, hibátlanul vissza tudták mondani. A kérdések kizárólagosan a számonkérést szolgálták, konvergens kérdéseket alkalmaztak, amelyre csak egyetlen meghatározott válasz jelentette a jó megoldást. A gyermekeknek nem nyílt lehetősége arra, hogy a befűzött válaszok helyett önállóan kigondolt megoldást javasoljanak.

A liberális-pozitívista jellegű történelemtanítás egyre nehezebbé tette a tanulók számára a történelem megértését, mivel hatalmas adathalmaz és évszám-tömeg elsajátítását tűzte ki célul. Neveket, eseményeket és történelmi dátumokat kellett megjegyezniük a diákoknak, anélkül, hogy térben és időben el tudták volna helyezni az eseményeket, és át tudták volna élni a kor szellemét. A századforduló környékén, a reformpedagógiák terjedésének hatására, megjelent a tanulócentrikus szemlélet, előtérbe kerültek a tanulókat gondolkodásra készítető oktatási módszerek. A történelemtanításban is megjelentek a megértést segítő szemléltetőeszközök, amelyeket Mika Sándor is alkalmazott már az Eötvös Collegium szemináriumi előadásain, valamint tankönyvírói tevékenysége során.¹³

Az Eötvös Collegiumban a történelemtanítás elsősorban a segédtudományi ismeretek elsajátítására irányult, amely azt jelentette, hogy megjelent egy átfogó, a tudományterületek hatását elhalványító szemléletmód. Törvényeket, eseményeket olvastak a kollégisták, de a cél nem az adatok megtanulása volt, hanem az elemzés és az értelmezés. Mika Sándor ezeken a beszélgetéseken a hallgatóság szemléletmódját formálta, átfogó szemléletmódot segített kialakítani, mester-ségbeli, technikai fogások módját adta tovább tanítványainak. Külföldi tanulmányi során szerzett európai látásmódot közvetítette, ezáltal formálva a kollégium új szellemi irányvonalát. Megtanította növendégeit a forrásolvasás, a forráselemzés művészetére.¹⁴

Székfű Gyula szerint¹⁵ Mika Sándor volt az Eötvös Collegium szellemi hatásának legjelentősebb alakítója, a tanítványaitól nem csak a történelem ismerete-

¹² FALUS Iván: *Didaktika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

¹³ KATONA, 2010.

¹⁴ GLATZ Ferenc: *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest, 1988. 68.

¹⁵ SZEGFŰ, 2001.

tét, hanem az általános műveltséget is megkövetelte. A forráselemzés segítségével összetett, elemző tudományokon átívelő szemléletmódot, az összefüggések feltárásának igényét alakította ki növendékeiben.

A századforduló új oktatási módszere a források alkalmazása a történelemtanításban. A korabeli módszeres értekezletek jegyzőkönyveiben ezeket a szemelvényeket „kútfőknek” nevezték. Az eredeti források olvasása és elemzése segítségével ismerték meg a diákok múltjuk legfontosabb eseményeit, nagy hangsúlyt helyezve a magyar történelem valóságáé megismerésére. A „kútfők” alkalmazásának elsődleges szorgalmazója a didaktikus és oktatásszervező, tantervkészítő Kármán Mór volt. Elsőként a tananyag kiegészítéseként, otthoni olvasmányként alkalmazták, melynek célja a történelmi ismeretek bővítése mellett a történelmi érzék kialakítását szolgálták a források. A szemelvények egyre nagyobb teret hódítottak, és lassan bekerültek a történelemtankönyvekbe is. Az első ilyen hazánkban megjelent mű Hanthó Lajos hazai történelmet feldolgozó olvasókönyve volt, amely 54 forrást tartalmaz kronologikus sorrendben, elemzés, értékelés nélkül.

Mika Sándor készítette az első, legjelentősebb gimnáziumi olvasókönyvsorozatot, amelyben Ranke szemléletét követve megjelennek a források és tanórán a tanár és a diák közös gondolkodásának eredményként a forráselemzések és értelmezések.¹⁶

A történelemórákon a szövegkritikai elemző módszert alkalmazta, melyet a német történettudomány fejlesztett ki, majd a nagy francia történészek emeltek magasabb fokra. A korabeli források pontos, filológia és diplomatikai kritikáját jelentette, melyet Mika Sándor minden történettudomány fontos kezdetének tartott. Növendékeinek megtanította az adatok a történelmi anyagok kezelésének módját, a szövegkritika módszerét, valamint ezáltal az értelmes, független történeti szemléletet. A legfontosabb eszköznek a források önálló olvasását, „megemésztését” tartotta, majd az azt követő közös elemzést, értékelést. A pontosságra és alaposágra nevelte tanítványait, arra, hogy a legkisebb részletet is csak hosszú, fáradságos „kútfői” munka után lehet megállapítani.¹⁷

Mika Sándor erdélyi értelmiségi tisztviselő családból származott, külföldi tanulmányai során az egyetemes történelemmel foglalkozott, de az új szemléletmód hatására a fiatal erdélyi történész a magyar történettudomány szervező, irányító egyéniségévé vált. Kollégiumi óráin a francia földről hozott kultúra hatása érződött, amelyet továbbadott tanítványainak, hogy ezáltal megtörje a hagyományos németcentrikusságot. A tankönyvekben az események leírását a képek tették szemléletessé, valamint a források elemzését rajzos, magyarázó-elemző ábrák segítették. A képek és a rajzok alkalmazására több lehetőség volt a tanítás folyamatában. A forrás ismerete nélkül a képek segítségével lehetett feleleveníteni a megelőző eseményeket, átismételni a korábban tanult anyagot. A későbbiekben egy új oktatási cél elérése érdekében is alkalmazták a történelmi eseményeket megjelenítő képeket, hogy felkeltsék a növendékek érdeklődését, kíváncsiságát tegyék őket. A tankönyvszerzők által didaktikus céllal készített rajzos ábrák a

¹⁶ KATONA, 2010.

¹⁷ SZEGFŰ Gyula: Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok. Osiris, Budapest, 2002. 650-745.

magyarázatot egészítették ki, a megértést, az összefüggések felfedezését segítették.

Az új módszer megjelenése mellett új taneszközöket is alkalmaztak a történelemtanításban, melyek könnyebbé tették a cél elérését, tanárok és diákok számára egyaránt. 1891-ben rendezték meg Budapesten az első taneszköz kiállítást. Beke Manó tudósított a kiállítás eseményeiről, és értékelte az ott látható eszközöket, melyek a történelem megértését segítették.¹⁸ Korabeli használati tárgyak, ruhák, edények, dísz tárgyak, pénzek, ékszerek, fegyverek másolatai, viasztáblák, szobrok, csatajelentek makettjei, gipszöntvények tették szemléletesé a történelmet. Az órák során ezeket az eszközöket a diákok kézbe vehették, és megjeleníthették, eljátszhatták segítségükkel az eseményeket.

Az osztálytermeket faliképek, térképek díszítették, melyek segítségével, valamint az atlaszokban megtanulták a térképhasználat technikáját. Az olvasmányok megelevenítését segítette egy új technika megjelenése, a diavetítés. A századfordulón a legnagyobb oktatási célra használható történelmi diapozitív gyűjteménye a Szombathelyi Királyi Katolikus Főgimnáziumban volt, ahol 80 dia állt a történelemtanárok rendelkezésére.¹⁹

Mika Sándor, a pedagógus

Az Eötvös Collegiumban teljesedett ki Mika Sándor oktatói tevékenysége, franciás szabadszelleme, kritikus szemléletmódját adta tovább diákjainak, akik hittel követték példaképüket. Ezeken az órákon lehetőség nyílt a szabad gondolatok megfogalmazására, önálló elemzésre, véleményalkotásra. Mika Sándor nagy oktatói tapasztalattal rendelkezett, tanítási módszerének lényege abban állt, hogy diákjait önálló gondolkodásra ösztönözte: szorgalmazta, hogy osszák meg társaikkal is új gondolataikat, hogy aztán közösen megvitathassák, elemezhesék az eseményeket, azok összefüggését és hatását a következő történelmi korszakokra. Értéknek tekintették azt, ha valaki újító, a hagyományos szemlélettől eltérő értékítéletet fogalmazott meg. A szemináriumi foglalkozásokon Mika Sándor nem a megközelíthetetlen tudóseberként jelent meg tanítványai szemében, hanem a nagy tudású tiszteletben álló tanárként, aki a szellemi megújulásban a kollégisták partnere volt. Mika Sándor új elemző szemlélete, a történészképzés alapjait egészen 1949-ig meghatározta.²⁰

Székfű Gyula az Eötvös Collegiumban ismerte meg Mika Sándort, aki „csendes, szelíd szavú, szelíd pillantású” tanár volt.²¹ Egykori tanítványa lelkületét, vendégszeretetét és műveltségét az európaiság és magyarság tiszta szintézisének nevezte. Olyan vezetőtanár volt, aki megnyitotta otthonát a kollégisták előtt, ahol magánkönyvtárában az iskolán kívüli művelődés lehetőségét is biztosította az ifjak számára. Nem politizált, a dolgokat, a világ eseményeit reálisan szemlélte és értékelte. A magyarság életében bekövetkező eseményeket kritiku-

¹⁸ BEKE Manó: *A középiskolai kiállítás története*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Budapest, 1981-1982. XV. 121.

¹⁹ SZEBENYI Péter: *Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970. 58.

²⁰ GLATZ, 1988. 70-71.

²¹ SZEGFŰ, 2001. 168.

san szemlélte, de nem lépett fel ellenük, kizárólagosan saját körében juttatta kifejezésre meggyőződését, a jövő nemzedékének szemléletformálása érdekében. Mika Sándor a legjelentősebb történésznevelő a Magyar Tudományos Akadémia életéből kimaradt, még tagnak sem választották meg, ezért magára hagyatva folytatta tudományos kutatásait. A mellőzöttség azonban tanítványai szerint az Eötvös Collegium előnyére vált, mivel minden szellemi gazdagságát lelki örömmel a kollégium növendékeivel osztotta meg. Történeti, kutatói, történelemtanári tankönyvírói tevékenysége, családi élete, példát nyújtott tanítványai, és követendő példát nyújt ma a jövő pedagógusai számára egyaránt.²²

Irodalom

- Beke Manó: *A középiskolai kiállítás története*. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Budapest, 1981-1982. XV. 121.
- Bencéné Fekete Andrea: *Mika Sándor tanítási módszerei*. In: *Történelemtanítás*. 2013.12. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/bencene-fekete-andrea-mika-sandor-tanitasi-modszerei-04-03-04/>
- Dörpfeld Friedrich Wilhelm: *Egy tanterelmélet alapvonalai. Grundlinien einer Theorie des Lehrplans zunachts der Volk-und Mittelschule*. Bertelsmann, Güterslogh, 1873. I-V. 90-95.
- Eötvös Loránd: *A Gellért-hegyi épület avatásán mondott beszéd*. Budapest, 1910.
- <http://honlap.eotvos.elte.hu/tortenet> [2013. 10. 18.]
- Falus Iván: *Didaktika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- Glatz Ferenc : *Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth, Budapest, 1988.
- Katona András: *Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítása múltjából III*. 2010. http://tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/02/Kepek_es_arckeppek_III.1.pdf [2010. 02. 23.]
- Markó László (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. kötet*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2002.
- Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskola-tanítás történetébe*. Osiris, Budapest, 1999.
- Szabó Miklós: *Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon a dualizmus utolsó negyedszázadában*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története. 1890-1918*. Akadémiai, Budapest, 1978. <http://mek.oszk.hu/02200/02220/html/1.htm> [2013.03.10.]
- Szebenyi Péter: *Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.
- Szekfű Gyula: *Mika Sándor (1859-1912) : Visszaemlékezés a pályakezdésre 1948*. In: *Szekfű Gyula: Válogatott sajtó alá rendezett írások. Új Mandátum*, Budapest, 2001.
- Szekfű Gyula: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2002.

²² BENCÉNÉ Fekete Andrea: *Mika Sándor tanítási módszerei*. In: *Történelemtanítás*. 2013.12. <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2013/12/bencene-fekete-andrea-mika-sandor-tanitasi-modszerei-04-03-04/>

Báró Eötvös József és családja. (Forrás: mek.oszk.hu)

Belovári Anita

EGY HELYI „NAGY EMBER” – TÓBI JÓZSEF ÉS A NÉPMŰVELÉS KAPOSVÁRON AZ 1920-AS ÉVEK ELEJÉN

Némelyek számára megadatik, hogy életük-, vagy életük egy szakaszának folyamán maradandó nyomot hagyjanak közösségük életében. Attól függően, hogy ez a közösség milyen méretű és tevékenységük mennyire hosszú távú hatást hagyott maga után, ezeknek az embereknek – kinek hosszabb, kinek rövidebb ideig – részük van környezetük tiszteletében és megbecsülésében. Akárhogy is, ezekre az elhivatott személyekre szükség van. Nem hanyagolható el szerepük a kulturális életben sem, vidéken, kis városokban, ahol az értelmiség száma és szerepe behatároltabb, még kevésbé. Hiszen „...a mezőváros nem a folyamatos művelődés városa volt, hanem egy olyan közösségé, amelyben a művelt emberek világító fáklyaként vették át egymástól a tennivalók stafétabotját, a többség azonban csak lemaradva kullogott utánuk. Tehát a szálf igények, egy-két kiváló ember kimagasló kulturális igénye a tájon, a kor társadalmából fejlett kiemelkedve, magányosan... végzett közművelődési tevékenység volt e kor mezővárosára a jellemző.”¹ A fenti sorok Kaposvárról szólnak, a város jeles történéseinek – maga is „világító fáklya” egy későbbi korban – tollából, a korszak, amelyről szó esik pedig a 20. sz. első fele. Nem tagadható azonban, hogy akár ma is igazak e szavak. Tanulmányomban az első világháború utáni Kaposvár, Somogy megye egy lelkes oktatásszervezőjéről emlékezem meg, akinek pár éves tevékenysége éles lenyomata a korai húszas évek kulturális és politikai körülményeinek, már csak ezért is említésre méltó. Neve mára feledésbe merült, feleleveníteni mégis tanulságos.

Bár Tóbi József előéletéről szinte semmit sem tudunk, az dokumentálható, hogy a háború előtt a kaposvári felső kereskedelmi iskola tanáraként lelkesen részt vett a magyarság felemelkedését hirdető ideológiák által sugalmazott programokban, mint például a Fiumébe irányuló tanulmányi kirándulásokon. A fiumei levéltárban maradt fenn egy levele, amelyben a kormányzósághoz fordul középiskolai tanítványai kirándulása ügyében.² Amikor a „magyar” tengerpartra irányuló élénk turizmusról beszélünk, nem csupán fürdőturizmusról esik szó. „Komoly ösztönző erő volt, egy olyan nemzeti eszmébe vetett hit, mely romantikus hevületből született (vö. magyar tenger, tengeri hatalom ígérete)...”³ Ez az apró adalék alátámasztja Tóbi későbbi mélységes nemzeti elkötelezettségét.

1919 februárjában aztán országos hír kerekedett az ismeretlen – akkor már - soproni középiskolai tanár körül. „Február 12-én Kaposvárott letartóztatták Tóbi József soproni középiskolai tanárt, aki a Dunántúli Polgárszövetség nevében uszító hangulatú röpiratokat írt és terjesztett, és ellenforradalmi szervezke-

¹ Kanyar József: Kaposvár művelődésének kérdései a XVIII. XX. században. In: Kaposvár – Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár 1975. 483.

² Drazni Archiv u Rijeci DARI JU – 5. Korm., Alt., XI-14-13/1914, 2448/1919.

³ Csóti Csaba: Nemzeti kirándulások Fiumébe az 1880-as évek elején. In.: Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 40. Szerk.: Bősze Sándor. Kaposvár, 2010. 292.

déssel vádolva Budapestre kísérték.”⁴ Az országos média is megemlékezett az eseményről, a Népszava 1919. február 15-én tudósított az eseményről: „...Kaposvárról Budapestre hozták Tóby József felsőkereskedelmi iskolai tanárt, miután veszedelmes ellenforradalmi működést fejtett ki, amit a nála talált röpíratok is bizonyítottak.”⁵ A cikk szerint Tóbi népgyűléseken agitált a „dunántúli polgári párt” megalakításáért. A kezdeményezés valójában egy volt a zavaros hónapokban gyakori baloldal ellenes akciók közül, az ellene való fellépés ennek volt köszönhető. Tóbi vallomása nyomán több országos notabilitás keveredett az ügybe, azonban mindannyian elhatárolódtak az immár magányos harcosnak tűnő tanártól. Eképpen Juhász-Nagy Sándor igazságügy miniszter, Lovász Márton a Polgárszövetség elnöke és Ábrahám Dezső volt igazságügyi államtitkár egyaránt. A kevésbé nagynevű kaposvári érintetteket Tóbihoz hasonlóan letartóztatták és a fővárosba szállították. Az ügynek nem lett hosszú kifutása, február végén hősünket már szabadon bocsátották. Ugyanakkor ezzel olyan hírnevet szerzett magának, amelyből nem is olyan sokkal később hasznot húzhatott.

1921 márciusában az Uj-Somogy c. napilapban nyolc részes cikksorozatban foglalta össze erősen szubjektív élménybeszámolóját az ellenforradalmi eseményekről.⁶ A sorozat első három része Tóbi tevékenységét taglalja a világháború végétől 1921-ig, azaz a „jelen-ig”. Saját szerepét erősen, szinte kizárólagosan kidomborítva fogalmaz, végig erősen kritikus, személyes sértettségről árulkodó hangvételben. Rögtön az írás harmadik bekezdésében a következő olvasható: „...a bolsevizmus kitörése előtt néhány héttel – bizalmasan megtudva, hogy bolsevizmus készül - a Dunántúlon ellenforradalmat kezdtem Sopronból.”⁷ A továbbiakban kiderül, hogyan alakult a sorsa letartóztatása után, amikor is először a szerbek által megszállt területekre menekült, végül pedig Szegeden kötött ki. Az történelmi tények ismeretében tudjuk, hogy ezzel az események fő sodrába került. Az ott felálló katonai alakulatokkal visszatért a Dunántúlra, itteni tevékenységük kapcsán azonban nem győzi vitriolos szavakkal illetni a politikusokat. „Itt kerestezte a hitvány politika a becsületes, tisztességes katona utját; mert pozíciójukat féltették.”⁸ Saját bevallása szerint Tóbi Sopronba, mint a Nyugat-magyarországi kérdés tanulmányozására küldött megbízott érkezett. Azonban a „törtetők” miatt itt sem sok sikert ért el. Politikai kiábrándultságról vall: „...hitvány pártoskodás, gyűlölködés, személyeskedés, érdekhajhászás, nemtörődömség, elégedetlenség, a tülekedés, a nyomorúság, valamint a tehetetlenség”⁹ megtapasztalása vezette el idáig. A passzivitás azonban nem az ő terepe volt. Alighogy – állítása szerint – hátat fordított ugyanis a közéletnek, máris a helyi ÉME élén találjuk. Magyarázata erre: „Mindaddig nem vettem részt semmiben, míg magasabb (nem politikai) helyről, megbízatást nem kaptam az Ébredők megszervezésére és 1920. július havában az ébredők elnökévé nem választottak...”¹⁰

⁴ Magyarország története tíz kötetben, 1918-1919, 1919-1945. Főszerk.: Ránki György. Akadémiai, Budapest 1976. 172.

⁵ Az ellenforradalom. (benne: Tóby József letartóztatása) Népszava 1919. február 15.

⁶ Néhány kemény szó. In.: Uj-Somogy 1921. március 18. 2.o., március 19. 1.o., március 20. 2. - március 22. 1., - március 23. 1., - március 24. 1., - március 25. 2., - március 27. 3.

⁷ U.o.

⁸ Néhány kemény szó II. In.: Uj-Somogy. 1921. március 19. 1.o.

⁹ U.o.

¹⁰ U.o. 1921. március 20. 2.

1920 januárjában, amikor visszaérkezett, a helyi sajtó fontosnak érezte, hogy beszámoljon az eseményről. A hír szerint Sopronból helyezték át a somogyi tanfelügyelőséghez.¹¹ Tárt karokkal üdvözölték, és talán nem túlzás azt feltételezni, hogy a bukott forradalom után, azon „hiteles” személyiségek közé tartozott, akik jó híréket a baloldali mozgalmak elleni – már azok uralma alatt megnyilvánuló – fellépésüknek köszönhatték. 1920. április 14-én megalakult a Magyar Tanítók és Tanárok keresztény nevelési intézménye Kaposváron; főtítkárául Tóbi Józsefet választották. Az új szervezet ideológiájáról az újságíró így fogalmaz: nem szabad túrni a vezető állásokban a „radikális szabadkőműves pedagógiai irodalom szolgálatában állókat.”¹² Az ultrakonzervatív eszmeiség nagyon közel állt Tóbi politikai elképzeléseivel. Hamarosan pedig a helyi szabadoktatási bizottság titkári pozíciójában találta magát, az új hatalom számára stratégiai fontosságú oktatási szféra egy meghatározó szerepében.

Szabadoktatási – azaz népművelési – titkárként Tóbi József két területet kiemelten preferált: a népfőiskolát és a Technológiai Iparmúzeum helyi tanfolyamait. Mindkettőben jelentős munkát végzett, amelyet nem lehet túlhangsúlyozni a vadonatúj intézményként megszervezett népfőiskola esetében főképpen. Előadói feladatokat is vállalt, amely valószínűleg összefüggésben volt a ténnyel, hogy az állam elsősorban az előadói honoráriumokra nyújtott támogatást a népművelés keretein belül.

A forradalmak után a felfokozott konzervatív, nemzeti politikai szerepvállalás, úgy a művelődési, mint a gazdasági szféra résztvevőinek természetes volt. A közéleti szereplők éppen látványos részvételükkel igyekeztek igazolni a hatalom új gyakorlóira felé lojalitásukat. „A különféle pártok, a társadalmi és a gazdasági egyesületek szervezkedése...nap mint nap egyre zajosabb lett és egyre nagyobb méreteket öltött. A kormány erkölcsi támogatása céljából különféle propaganda-hangversenyek és kulturális rendezvények kerültek a város pódiumára.”¹³ Sokat elárul Tóbi József valós elkötelezettségéről, hogy számára ’19-es szereplése miatt, ez az önigazolás kevésbé volt szükséges, politikai lelkesedése és nyílt hitvallása mégis igen nyomatékos volt.

1920-ban, az újonnan szerveződő országban az őt is jellemző felfokozott agilitás, elhivatott lelkesedés nagy segítséget jelentett. Kiemelten kezelte a szabadoktatás biztos financiaális hátterének megteremtését, amely nem volt könnyű feladat a gazdasági válságban lévő országban, ahol – az élet más területeihez hasonlóan – nyilván az egyébként kiemelt feladatként kezelt oktatásra sem jutott elég pénz.¹⁴ Ezzel összefüggően újra és újra felhívta a figyelmet saját tarthatatlan egzisztenciális körülményeire is. Nem sokkal távozása előtt panaszos beadvány érkezett a közigazgatási hatóságokhoz a Bizottságnak irodát bérbeadó özvegyasszonytól, aki nehezményezte, hogy Tóbi „az irodahelyiségül bérelt szobát laká-

¹¹ Uj-Somogy 1920. január 4. 3.

¹² Uj-Somogy 1920. április 14. 2.

¹³ Kanyar József: Adatok Somogy megye agrárgazdaságának és agrártársadalmának történetéhez a két világháború között. In.: Fejezetek Somogy megye történetéből. Szerk.: Suri Károly. H.n. [Kaposvár], é.n. [1987]. 23.

¹⁴ Pl. levelek Kaposvár város közgyűlésének - SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 14600/1921., vagy a Szabadoktatási Bizottság jegyzőkönyvei - SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 2787/1922., 22464/1922., illetve a sajtóban – „Kaposvár kulturközönye ellen” - Uj-Somogy 1921. okt. 7. 1.o.

*sul használja.*¹⁵ Tóbi József másfél oldalas levelében elenyésző - csupán öt sornyi - terjedelmet áldozott a nem is túl őszinte bocsánatkérésnek, a továbbiakat szemfülesen arra használta fel, hogy anyagi támogatást csikarjon ki az iroda bérleti díja, egyszersmind a saját lakhatása számára!¹⁶ Távozása alkalmából sem hagyta ki a lehetőséget, hogy rámutasson, hány esetben kellett saját anyagi forrásait a köz rendelkezésére bocsátania.¹⁷ Az összegek keveredése, a zavaros könyvelés kaotikus állapotokat eredményezett az anyagi kimutatásokban, amely tényre Tóbi távozása után hamar fény is derült.

1921 januárjában azonban már egyértelművé vált, hogy a személyes agilitás, a lelkesedés nem pótol mindent, különösképpen, ha ennyire narcisztikus, saját szerepét túlhangsúlyozó, elismerésre vágyó személyiségről van szó. 11-én az Uj-Somogy arról adott hírt, hogy „*Tóbi József lemond minden tisztségéről*”, úgy is mint az ÉME elnöksége, illetve a szabadoktatási bizottság főtitkári posztja. Ok: „...*meguntam az emberek hitványságát*”.¹⁸ Egy márciusi cikk tankerületi-titkárként említi¹⁹, de fentebb már említett vitriolos cikksorozata ekkor már nyomtatás alatt volt (március 18.)

Az újság, gyakorlatában merőben szokatlanul a cikksorozat első részének megjelenésekor elhatárolódott az általa közölt műtől. „*A fejtegetések helyenként meglepő adatokat is tartalmaznak, azonban írójuk hitelére és sajtójogi felelősségére (kiemelés tőlem B. A.) kézséggel adjuk közre, már csak azért is, hogy a nyilvánosságra hozatal esetleges tisztázásokra adhasson alkalmat.*”²⁰ – tartalmazza a rövid közlemény. Mint a későbbiekben kitűnik, a radikális hangvételnek megett az eredménye.

Az első három rész fentebb már említésre került; a visszalévő ötben részben nem sajnálja a nyomdafestéket és a papírt arra, hogy az „emberek hitványságára” irányuló állítását, mindennapi tapasztalatokra hivatkozva, alá is támassza. Az elhivatottság érzése ekkora prófétikus magaslatokra hág szavaiban: „*felnyitom a vakok szemét és megnyitom a süketek fülét.*”²¹

Az első három résztől eltérően (ahol neveket is említ) itteni vádjait név nélkül sorolja, azonban példáinak konkrétsága elegendő ahhoz, hogy biztos azonosítási alapot nyújtsanak. Saját személyét és szerepét következetesen felnagyítja és kivétel, illetve kétely nélkül pozitív megvilágításba helyezi. Igazáról végletesen meggyőződve, kivételesen szélsőséges hangnemet enged meg magának. Nem meglepő, hogy ekképpen zárja sorait: „*Ha megtisztul a közélet és a politika a felvett salaktól s a becstelenség lejárhatja magát annyira, hogy a nép tisztán lát, kiállok még a porondra, ha szükség lesz rám, de annak a pártnak, amelynek én dolgozom, a becsület pártjának kell lennie.*”²²

¹⁵ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 15024/1922.

¹⁶ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 15252/1922.

¹⁷ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 22464/1922.

¹⁸ U.o. 1921. január 11. 2.

¹⁹ U.o. 1921. március 19. 2.

²⁰ Uj-Somogy 1921. március 18. 2.

²¹ U.o. 1921. március 25. 2.

²² U.o. 1921. március 27. 3.

Nyáron újabb csapás érte a hivatalosság és Tóbi kapcsolatát. 1921 júliusában miniszteri²³ leirat és feljelentő beadvány érkezett az alispáni hivatalba. Ez szigorú vizsgálatra szólította fel a megyei vezetést. A további iratokból kitűnik, hogy Tóbi július 9-én beszédet tartott az erdőcsokonyai református templomban. Mondanivalóját vélhetően erősen szélsőséges kijelentésekkel és előadásmóddal támasztotta alá és ezzel kivívta a közönség ellenérzését. A feljelentő személyére nem derül fény, és noha a vizsgálatról benyújtott jelentés utal rá, a felelősséget egyértelműen senki nem vállalta érte.²⁴ A vizsgálatot végző tisztségviselők magatartása arra enged következtetni, hogy igyekeztek „elmaszatolni” az ügyet. A leiraton szereplő főispáni megjegyzés így hangzik: „*Tóby Józsefnek nálam benyújtott beszédét átvizsgáltam, de benne olyat nem észleltem melyek a kormány vagy a nemzetgyűlés tekintélyének aláásását céloznák.*”²⁵ Gönczy Ferenc tanfelügyelő pedig egyértelmű kísérleteket tett rá, hogy a kivizsgálást elodázza. Július 19-én így nyilatkozott: „...*4 hétre szólólag szabadságomat már megkezdettem s miután 6 heti vizsgákon való szakadatlan elnökléssel rendkívül ki vagyok merülve, a vizsgálatot csak augusztus hó 20-a után ejtethet meg.*”²⁶ Augusztus 22-én új kifogással állt elő: „...*a vizsgálatot augusztus 25-ről október első felére vagyok kénytelen halasztani...*”²⁷ Jelentése végül szeptember 30-i dátummal született meg. A bűnösség kérdésében hátrítón fogalmaz, igyekszik elkerülni a személyes véleménynyilvánításnak még az árnyékát is: „*a kihallgatott intelligens egyének Tóbi beszédjének politikai vonatkozásait egyszerűen olyanoknak minősítik, mint amely célszerűbb lett volna, ha elmarad, míg az egyszerű polgár-emberek a beszédet egészen átitatottnak vallották politikai kijelentésekkel s mintegy kortesbeszédnek tüntetik fel.*”²⁸ Az intelligencia tehát - a kor szóhasználatában ez többnyire a helyi társadalomban fontos pozíciót betöltő személyeket jelenti -, óvakodott az egyértelmű és pláne elítélő állásfoglalástól. Valójában úgy tűnik, hogy, bár érzékelték a helyzet kínos voltát, még nem akarták kenyértörésre vinni a dolgot a szabadoktatási titkárral egy társadalmi állást birtokló, adott esetben vele közvetlen munkakapcsolatban álló személyiségek.

1922 tavaszára ez az elnéző tolerancia megszűnőben volt. Talán véletlenül, talán mert a hatóságok türelme elfogyott, májusban két botrányos ügy is előtérbe került, ezúttal anyagi természetűek. Egy május 3-i keltezésű „Tényvázlat” szerint „...*a kaposvári népfőiskola tanári karának megbízásából megjelenik Takáts Gyula polg. isk. tanár és bejelenti, hogy Tóbi József népfőiskolai igazgató, a tanári karnak február és március havi fizetését mindezüdig visszatartotta, dacára annak hogy az aláírt nyugtákat minden tanártól már régen beköveteltte.*”²⁹ Erre a vádra Tóbi elküldte kimutatásait,³⁰ azonban még ugyanebben a hó-

²³ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó. Érkeztetési iktatószám: 17826/1921.

²⁴ U.o.

²⁵ U.o.

²⁶ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó. Érkeztetési iktatószám: 18654/1921.

²⁷ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó. Érkeztetési iktatószám: 21399/1921.

²⁸ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó. Érkeztetési iktatószám: 24615/1921.

²⁹ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó. Érkeztetési iktatószám: 1958/1922.

napban újabb finanszírozási probléma merült fel. Miután Tóbi – nem tudni miért, talán már az ő lelkesedése is fogytán volt - április 6-án jelezte az alispánnak, hogy lemond a Technológiai Iparmúzeum által szervezett tanfolyamok vezetői állásáról,³¹ az Iparmúzeum vizsgálni kezdte a kaposvári vezetőség pénzügyeit és tárgyalásokat kezdeményezett azokról a Somogy megyei alispáni hivatallal. „*Mintegy két hétig tartott, míg a szükséges számadási adatokat megkaptuk és közel három hétig, míg a számadás chaoszában – úgy a hogy – világosságot lehetett teremteni.*”³² adja meg az alaphangot a Múzeum levele. A hosszadalmas argumentáció arra kérte az alispánt, hogy járjon közbe a városi hatóságoknál és az ipartestületnél, „*hogy a tanfolyamvezetőség indokolatlan eljárása folytán előállt nagy deficit fedeztessék.*”³³ A megkeresés megtörtént, a városi vezetés azonban nem vállalt anyagi felelősséget, a tanfolyamvezetőre hárítva azt.³⁴

A fentiek ismeretében aligha meglepő, hogy Tóbi József rövid kaposvári szerepvállalása végéhez közeledett, távozása pedig dicstelen volt. Az Uj-Somogy utolsó róla szóló cikkében így említi: „*3 izben itélték el Tóbi tanárt*”³⁵ Az okok: röpirat megjelentetése és három rágalmozási per. Az utóbbiakat talán nem elharmkodott, ha az 1921-es cikksorozathoz kötjük. Bár az újság által megjósolt sajtópolemia nem következett be, a személyeskedések egyértelmű alapot adtak perek indításához. Az újságcikk szeptember 27-i keltű, az alispánnak címzett hivatalos levél a távozásról Tóbi tollából október 5-én született. Az indoklás szerint a VKM miniszter helyezte át a Fejér megyei népművelés megszervezésére és vezetésére.³⁶

Tóbi József Somogy megyei tevékenységét értékelve egyértelmű, hogy egyénisége arra a feladatra predesztinálta, amelyre ki is választották, és amelyre szubjektív és szenvedélyes természete alapján alkalmasnak tűnt. Ezek a személyiségjegyek azonban nem tették alkalmassá hosszú távú, kevésbé látványos, de több szakmai alázatot követelő munka elvégzésére, sőt éppenséggel akadályozták azt. Számára a pontosságot, bürokráciát megkívánó feladatok „nem léteztek”, efelől nem hagynak kétséget a kaotikus állapotok, amelyek távozása után uralkodtak.

Tóbi József sokat tett érte, hogy a stratégiai jelentőségű felnőttképzés munkája elkezdődhessen. Radikálisabb volt, mint a tisztviselői kar többsége, és a hévből, valamint a kompromisszumképtelenségből, amellyel nézeteit képviselte arra következtethetünk, hogy retorikája őszinte volt. Azon kívül, hogy a feladat romantikus oldala háttérbe szorította nála a hivatalos ügyek intézéséhez feltétlenül szükséges precizitást, Tóbi minden akadályoztatást személyes sértésként fogott fel és annak megfelelő szenvedéllyel reagált rá. Ez pedig szinte elkerülhe-

³⁰ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 13992/1922

³¹ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 8900/1922

³² SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 13776/1922.

³³ U.o.

³⁴ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 769/1922.

³⁵ Uj Somogy. 1922. szeptember 27. 3.o.

³⁶ SML IV. 405. Somogy vármegye alispánjának iratai. b. közigazgatási iratok, 6101/1939. II. csomó Érkeztetési iktatószám: 24533/1922.

tetlenné tette, hogy előbb-utóbb minden szóba jöhető kritikusával konfliktusba keveredjen.

Tóbi karrierjének végét nyilvánvalóan erősen felgyorsította a politikai közhangulat megváltozása. 1922 februárjában megalakult Bethlen István új, a konszolidálódó politikai helyzethez igazodó, a szélsőséges radikalizmustól elhatárolódó pártja, amely az elkövetkező időszak alaphangját nyomatékosan meghatározza. Nem lehet véletlen, hogy a Tóbi elleni tanári panaszok alig pár hónappal később, májusban datálódtak. A lelkes tisztségviselő ekkortól kezd szalonképtelenné válni. A vele szembeni álláspont egyértelműen negatívra váltott, eddig méltatott személye néhány hónap leforgása alatt bukott egzisztenciává vált.

Az új hatalom simulékonyabb, a külföld által könnyebben elfogadható, szélsőségektől mentes konzervatív politikát követett. A népművelés területén is megtörtént a szimbolikus váltás: megtörtént a Szabadoktatási Bizottságok feloszlata, helyükre az Iskolánkívüli Népművelési Bizottságok megszervezése. Az új név új eszmeiséget takart, következésképp új típusú orientációt vártak el a szervezőtől is. A váltás itt is megtörtént, Tóbi távozott, helyét Felczán József vette át.

TARTALOMJEGYZÉK

Születésnap i köszöntő.....	3
Gratulationen zum Geburtstag	
Birthday Complimentary	
Rođendanski pozdrav	
<i>KELEMEN ELEMÉR</i>	
Eötvös időszerúsége.....	5
Aktualität von Eötövös József	
Eötvös's timeliness	
Eötvöseva aktualnost	
<i>KATONA CSABA</i>	
Báró, miniszter, „doctrinair”, író? Eötvös József változó emlékezete.....	13
Baron, Minister oder "Doktrinär" als Schriftsteller" ? Eötvös Józsefs	
Ansichten	
Baron, minister, doctrinair, writer? József Eötvös's changing	
remembrance	
Barun, ministar, doktriner, pisac? Pomjenjivo sjećanje na Józsefa Eötvösa	
<i>KURDI MÁRIA</i>	
„... helyre kell állítani az igazságot”: Eötvös József láttelele a 19. század	
eleji Írországról a <i>Szegénység Irlandban</i> című tanulmányában	27
„...es werde Gerechtigkeit”: betont Eötvös József in seinem Aufsatz über	
die Armut in Irland, in dem er Irland am Anfang des 19 Jahrhunderts	
darstellt	
„...truth has to be reinstalled”: Eötvös's diagnosis concerning Ireland at	
the beginning of the 19th century in his essay Poverty in Ireland	
„...istinu treba postaviti na svoje mjesto.” Prikaz Józsefa Eötvösa o Irskoj	
početkom 19. stoljeća u studiji „Siromaštvo u Irlandu”	
<i>BAYERLE ALAJOS</i>	
Nevelői hatásgyakorlás Eötvös József fiához, Lorándhoz írt leveleiben...	39
Eötvös Józsefs Briefe an seinen Sohn Lorand über die Wirkung der	
Erziehung	
The educative message of József Eötvös's letters addressed to his son,	
Lóránd	
Odgajateljski utjecaj u pismima Józsefa Eötvösa pisanima svome sinu	
Lorándu	

KOSÓCZKI TAMÁS

- Eötvös József „A megfagyott gyermek” című verse és utóélete65
 Das Gedicht "Erfrorenes Kind" von Eötvös József und dessen Nachwirken
 József Eötvös's poem "The child frozen to death" and its influence on
 posterity
 Pjesma Józsefa Eötvösa „Smrznuto dijete” i njezina daljnja sudbina

SÓSNÉ PINTYE MÁRIA

- Mit tudott Gönczy Pál a kompetenciafejlesztésről? 77
 Was wusste Gönczy Pál von der Kompetenzförderung?
 What did Pál Gönczy know about competence development?
 Što je znao Pál Gönczy o razvijanju kompetencije?

MOLNÁR BÉLA

- A tanítóképezde tanterve és az előkép-teória97
 Lehrprogramm für die Pädagogenbildung und die Vorbild-Theorie
 The curriculum of the teacher training college and the harmonization-
 theory
 Nastavni plan učiteljske škole i teorija predlike

MAJDÁN JÁNOS

- Mérnökképzés Eötvös József korában.....109
 Ingenieurbildung zu Eötvös Józsefs Zeiten
 The Training of Engineers in the Eötvös Era
 Obrazovanje inženjera u Eötvösevo doba

SIPOS ANNA MAGDOLNA

- „... mert amilyen a könyvtár, olyan lesz az iskola. Amilyen a tanári
 könyvtár, olyan a testület szelleme...” 125
 „...die Bibliothek bietet uns ein Bild über die Schule. Die Lehrerbibliothek
 widerspiegelt den Geist des Lehrerkollektives...” (Ein Bild über die Bajaer
 Bibliothek der Pädagogischen Hochschule von der Gründerzeit bis 1945)
 „...because school will be the same kind, as the library is. The spirituality
 of the teaching staff is shown by the staff library...” (The library of the
 state run teacher training college from its foundation till 1945)
 „Jer kakva je knjižnica takva će biti i škola. Kakva je nastavnička
 biblioteka, takav je duh nastavničkog zbora...” (Knjižnica bajske državne
 učiteljske škole od osnivanja do 1945. godine)

KÁPOLNÁSI ZSOLT

- Eötvös kultusz Székelyudvarhelyen 145
 Der Eötvös Unterricht und Kultus in Székelyudvarhely/Oderhellen
 Eötvös's personal cult in Székelyudvarhely
 Eötvösevev kult u Székelyudvarhelyu

DANUBIUS NOSTER 2013/3-4.

SZTANÁNE BABICS EDIT

- Székelykeresztúri diákok Baján 1916-ban..... 157
Studenten aus Cristuru Secuiesc (Seklerkreuz) im Jahre 1916 in Baja
Students from Székelykeresztúr in Baja in 1916
Đaci iz Székelyudvarhelya u Baji 1916. godine

HUSZÁR ZOLTÁN

- Az eötvösi oktatáspolitiká folytatása az 1920-as évek Magyarországon ..169
Die Fortsetzung der Bildungspolitik von Eötvös aus den 1920-er Jahren in Ungarn
The continuation of Eötvös's education policy in Hungary at the beginning of the 1920ies
Nastavak Eötvöseve obrazovne politike u Ugarskoj 1920-ih godina

VASS ÉVA TÜNDE

- Pedagógusok a Nemzeti Plutarkusban.....183
Pädagogen und der National Plutarkus
Educators in the Nemzeti Plutarkus
Pedagozi u Nacionalnom Plutarku

BENCÉNE FEKETE ANDREA

- Új módszertani szemlélet a történelem tanításban
az Eötvös Collegiumban..... 203
Neue Ansichten im Geschichtsunterricht am Eötvös Kollegium
A new methodological approach in the teaching of history at the Eötvös Collegium
Novo metodičko gledište u podučavanju povijesti u Eötvösevom Collegiju

BELOVÁRI ANITA

- Egy helyi „nagy ember” – Tóbi József és a népművelés Kaposváron az
1920-as évek elején 211
Eine „hervorragende Persönlichkeit” der Stadt und die Volksbildung am
Anfang der 1920-er Jahre in Kaposvár
A local „great man”- József Tóbi and adult education in Kaposvár at the
beginning of 1920ies
Jedan mjesni „veliki čovjek” – József Tobi. Kulturologija u Kapošvaru
početkom 1920-ih godina

A szám megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

DANUBIUS NOSTER

SZERZŐINKRŐL

DR. BAYERLE Alajos: főiskolai docens,
Eötvös József Főiskola, Pedagógusképző Intézet, bayerlealajos@ejf.hu

DR. BELOVÁRI ANITA: egyetemi adjunktus,
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, cs.belovari@freemail.hu

BENCÉNÉ DR. FEKETE Andrea: egyetemi docens, dékánhelyettes,
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, fekete.andrea@ke.hu

DR. HUSZÁR Zoltán: egyetemi docens,
PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, huszar.zoltan@pte.hu

KATONA Csaba: tudományos munkatárs
Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudo-
mányi Intézet, eskatona@ttf.hu

KÁPOLNÁSI Zsolt: középiskolai tanár,
Eötvös József Szakközépiskola, Székelyudvarhely, kapti@gmail.hu

DR. KELEMEN Elemér: prof. emeritus,
ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar

DR. KOSÓCZKI Tamás: főiskolai docens,
Eötvös József Főiskola, Pedagógusképző Intézet, kosoczki.tamas@ejf.hu

DR. KURDI Márta: egyetemi tanár,
PTE Anglisztika Intézet, kurdi.maria@pte.hu

PROF. DR. MAJDÁN János: főiskolai tanár,
Eötvös József Főiskola, majdan.janos@ejf.hu

DR. MOLNÁR Béla: főiskolai docens, intézeti koordinátor,
NYME Sávárú Egyetemi Központ Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Kar,
mbela@mnsk.nyme.hu

DR. SIPOS Anna Magdolna: egyetemi docens,
PTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, sipos.anna.magdolna@pte.hu

SŐSNE PINTYE Mária: tanársegéd
ELTE Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, pintye-maria@gmail.com

DR. SZTANÁNÉ DR. BABICS Edit: főiskolai tanár,
Eötvös József Főiskola, Pedagógusképző Intézet, sztanane.babics.edit@ejf.hu

VASS ÉVA TÜNDE, tanársegéd
NYME Apáczai Csere János Kar, vass.eva@ttf.hu

